

M. TULLII

CICERONIS

1-2-3

M. T. CICERONIS

PHILOSOPHICORVM

PARS SECVNDA,

Reg. Paris. CONTINENS, *Societ. Paris.*

De Natura Deorum LIBROS III

De Diuinatione LIBR. II.

De Fato LIBR. I.

De Legibus LIBR. III.

Fragmenta librorum Philosophicorum: quorum non
sequens pagina indicabit.

EX DIONYS. LAMBINI MONSTR
LIENSIS EMENDATIONE.

Manuscript

Βασίλει τ' ἀγαθῶν, κραιπλῶ τ' ἀχρηστῶν.

Baris. LVTETIAE,
Apud Ioannem Bene natum.

in Regia CID. ID. LXXIII. *Maxima*

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Ex Bibl. & Frater Sam. n. a. h. n.

4662

INDEX LIBRORVM PHILOSOPHICORVM M. T. CICERONIS:
quorum Fragmenta hoc volumine continentur.

Oeconomica ex Xenoph.	libri III.
Protagoras ex Platone	liber singularis.
De rep.	lib. VI. in quorum sexto inest Somnium Scipionis.
De iure civili	
De auguriis	
Hortensius, seu cohortatio ad philosophiam.	
M. Cato, seu laus M. Catonis.	
De gloria	libri II.
De suis consiliis	
De virtutibus	
De notis	
Chorographia, si liber ille Ciceronis est, & non Varronis	
Academica	
De natura deorum	
De diuinatione	
De legibus	
De fato	
Timæus, seu de vniuerso, ex Platone.	

4663

M. TVLL. CICERONIS
DE NATVRA DEO.

RVM, AD M.

BRVTVM,

Bar.

LIB. I.

Murrig

10

V M multæ res in philosophia nequam satis adhuc explicatæ sunt, cum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) & perobscura questio est de natura deorum: quæ & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De quâ tam varîe sunt doctissimorum hominum, tanquæ discrepantes sententiæ. ¹ Vt magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam: prudenterque

15

20

25

30

Academicos à rebus incertis assensionem cohibuisse. ² quid est enim temeritate ^b fortius? aut quid tam temerarium, tanquæ indignum sapientis gravitate, atque constantia, quàm aut falsum sentire, aut, quod non satis exploratè perceptum sit, & cognitum, sine vlla dubitatione defendere? velut in hac questione, plerique, quod maxime verisimile est, & quò omnes duce natura vehimur, deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus putauerunt. Qui verò deos esse dixerunt, ³ tanta sunt in varietate, ac dissensione constituti, vt eorum molestum sit annumerare sententias. Nam & de figuris deorum, & de locis, atque sedibus, & actione vitæ multa dicuntur.

A 2

juridēque his summa philosophorum diffensione certatur. Quod verò maxime rem, causamq. continet, est, ^a virum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione, & administratione rerum vacent: an contra ab his & à principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moveantur: ^b in primisque magna diffensio est: eaque nisi diiudicatur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione versari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem: deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas: quæ religio? hæc enim omnia, purè, ac castè tribuenda deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab his, etsi est aliquid ^c à diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem ^d dii neque possunt nos iuuare, nec volunt, ^e nec curant omnino: nec quid agamus, animaduertunt, nec est quod ^f ab his ad hominum vitam permanere possit: quid est, quod illos & diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ virtutes, ^h ita pietas inesse non potest: cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est: quibus sublata, perturbatio vite sequitur, & magna confusio. Atque haud scio, an, pietate aduersus deos sublata, fides etiam, & societas humani generis, & una excellentissima virtus, iustitia, tollatur. Sunt autem alij philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censeant: neque verò id solum, sed etiam ab iisdem vite hominum consuli, & prouideri. nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, à diis immortalibus tri-

e v.c. à deis
d v.c. dei

e v.c. nec omnino curant,
f v.c. ab his
de ita L.
g v.c. diis im.
h v.c. item

bui generi humano putant: multaque, quæ dicuntur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati pene videantur. Contra quos Carneades ita multa differtuit, ut excitaret homines non socordeis ad veri inuestigandi cupiditatem. res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones cum tam varie sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profectò potest, ut eorum nulla: alterum certè non potest, ut plus una vera sit. ¹⁰ Qua quidem in causa & ^a benivolos obiurgatores placare, & inuidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri se didicisse gaudeant. ^b Nam qui admonent, amice docendi sunt: qui inimicè insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures breui tempore edidimus, variūque sermonem, partim admirantium, vnde hoc philosophandi nobis subitò studium exstitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque discipline, & iam pridem relicte, patrocinium nec opinatum à nobis esse susceptum. Nos autem nec subitò capimus philosophari: nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam, curamque consumimus, & cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. ^c Quod & orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis, & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: & principes illi, Diodorus, Philo, Antiochus, Posidonius, à quibus instituti sumus. Et si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis, & pri-

a v.c. benivolos

b L. Nam qui admonent amice, docendi sunt:

c L. Quod & orationes nostræ decl.

uatis in rebus ea praestitisse, quae ratio et doctrina praescripserit. Sin autem quis requirit, quae causa nos impulerit, ut haec tam serò litteris mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, et is esset reip. status, ut eam vnius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reip. causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magis existimans interesse ad decus, et laudem civitatis, res tam graueis, tamque praeclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei paritet, quod facile sentio, quam multorum non modò discendi, sed etiam scribendi studia commouerim. complures enim Graecis institutionibus eruditi, ea, quae didicerant, cum ciuibus suis communicare non poterant, quod illa, quae à Graecis acceperant, Latine dici posse diffiderent. Quò in genere tantum profecisse videmur, ut à Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata est etiam, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna, et graui commota iniuria. Cuius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea verò ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modò ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes, atque omnia membratim facillimè noscuntur, cum totae quaestiones scribendo explicantur. est enim admirabilis quadam continuatio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter se aptae, colligataeque videantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. non enim tam auctores in disputando, quam rationis momenti querenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere

a v.c. res tam grauis.

b eandem.

c al. tam auctoritatis in disput.

proficientur. desinunt enim suam iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant indicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, ipse dixit. ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio praedudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec verò desertarum, relictarumque rerum patrocinium suscepimus. non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut haec in philosophia ratio contra omnia differendi, nullamque rem aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arcefila, confirmata à Carneade, usque ad nostram viguit aetatem: quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Graecia intelligo. Quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est: quanto maius omnis? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cuius rei tantae, tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse pra me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, nihil habeant, quod sequantur. Dictum est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sepius, non enim sumus ij, quibus nihil verum esse videatur: sed ij, qui omnibus veris falsa quadam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi, et assentiendi nota. Ex quo exstitit et

a L. quod de Pythagoreis acc. & ita v. v.

b auct. ita.

c v. c. admittuntur.

d v. c. Dicitur est omnino hac de re &c. & ita L.

illud, multa esse probabilia: quæ quamquam non perciperentur, tamen quia visum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapientis vita regeretur. Sed iam, ut omni me inuidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco conuocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera, indicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inuentus aliquis, qui, quid verum sit, inuenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebus:

Pro deum, popularium omnium adolescentium
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.
Non leuissima de re, ut queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia. Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult: sed ut adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cæremoniis, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos præsumus, existimandum sit. hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus questionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum sepe aliàs, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam familiarem meum, accuratè sanè, & diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feris Latinis ad eum, ipsius rogatis, accersitūque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicuri primas ex nostris hominibus deferrebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut eum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. ori-

a L. non vult:

b v. c. sollemnibus, mēdosè.

c L. arcesitūque venissem.
& ita v. c.
d L. Epicuri

tur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportunè. tres enim trium disciplinarum principes conuenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, vera loquitur: nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis sentire videntur, verbus discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone, inquit ille, miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à commodis non nomine, sed genere toto disiungerent: & Peripateticos, qui honesta commiscerent commodis, ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. hæc enim est non verborum parua, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc aliàs: nunc quod cæpimus, si videtur. Mihi verò, inquit Cotta, videtur. sed ut hic, qui interueni, me inueniens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus deorum. Quæ cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet: Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiā. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cæperas. Repetam verò, quamquam non mihi, sed tibi hic venit adiutor. ambo enim, inquit, arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes me adiutorem huic venisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit cerra quedam tuenda sententia. Tum Velleius, fidenter sanè, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tanquam modò ex deorum

o. v. c. re
cōcinere vid.
& ita L.

b o. v. c. cōmiserent cum
commodis, &
ita L.

concilio, & ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non commentitias, futelesque sententias, non opificem, edificatoremque mundi Platonis de Timæo deum: nec animum fatidicam Stoicorum ægros, quam Latine licet providentiam dicere: neque verò mundum ipsum, animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, quæ construi à deo, atque edificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui testes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, & parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Vnde verò orta illæ quinque formæ, ex quibus reliquæ formantur, aptè cadentes ad animum efficiendum, pariendosque sensus? longum est iter ad omnia. quæ talia sunt, ut optata magis, quam inuenta videantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modò natum mundum introduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primu, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa verò si vestra est, Lucili, eadem requiro, quæ paullo antè, ministros, machinas, omnem huius orbis designationem, atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum Platonius deus, sempiternum. Ab viroque autem sciscitor, cur mundi edificatores repente exstiterint, innumerabilia antè secula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea, quæ dierum, noctiumque numero annis cursibus conficiantur, nam fa-

c L. longum est ad omnia, & ita o. v. c.
d ex d. p. xer
e q. v. c. physiologiam, id est, naturæ rationem, &c.
f hoc totum, id est, nat. rat. ex glossa profectum est.
g fort. nullu sit extr.
h L. pronœa verò vestra, si eadem est, Lucili, eadem requiro, &c.
i L. totius operis def.
j v. c. secula
k v. c. secula

teor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quedam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessauerit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini diuino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis, & luminibus, tanquam ædilis, ornare? si ut deus ipse melius habitaret: antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitauerat. Post autem varietatē eum delectari putamus, quæ cælum & terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tam diu carere potuisset. An hæc, ut serè dicitur, hominum causa à deo constituta sunt? Sapientiumne? Propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? At primū causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. deinde quid est affecutus, eum omnes stulti sint sine dubio miserrimi: maxime quod stulti sunt: miserrimi enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre presentia. Qui verò mundum ipsum animantem, sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam paullo post. Nunc autem hæc tēns admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, & rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulcriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel cōni,

a L. nullo modo animi naturam intelligentes, non viderunt, in quam fig. e. p.

vel pyramidis videtur esse formosior. Quæ verò vitæ at-
tribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate comor-
queatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua
non video, ubinam mens constans, & vita beata possit in-
sistere. quòdque in nostro corpore si minima ex parte signi-
ficetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum
in deo? terra enim profectò, quoniam pars mundi est, pars
est etiam dei. Atqui terræ maximas regiones, inhabitabi-
les, atque incultas videmus, quòd pars earum appulsu so-
lis exarsit, pars obriguerit niue, pruinaque, longinquo so-
lis abscessu, quæ, si mundus est deus, quoniam partes mun-
di sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata
dicenda sunt. Atque hæc quidem vestra, Lucili, qualia
verò sint, ab ultimo repetam superiorum. THALES enim
Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam di-
xit esse initium rerum: deum autem, eam mentem, quæ ex
aqua cuncta fingeret. si dii possunt esse sine sensu & men-
te, ¹⁰ d cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest va-
cans corpore? ANAXIMANDRI autem opinio est,
natiuos esse deos, longis intervallis orienteis, occidentisq; ¹⁰
eòque innumerabileis esse mundos. sed nos deum, nisi
sempiternum, intelligere quæ possimus? POST Anaxi-
menes, aëra deum statuit, eumque gigni, esseque immen-
sum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aër sine
vlla forma deus esse possit, cum præferim deum non mo-
do aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non om-
ne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. INDE Ana-
xagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus
omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitæ
vi ac ratione designari, & confici voluit: in quo non vidit, ³⁰
neque motum sensui coniunctum & continentem, in infi-
nito vllum esse posse: neque sensum omnino, quo non ipsa

e v. c. ducenta sunt.

d L. cur men-
tem aquæ ad-
iunxit? cur a-
quam menti,
si ipsa mens
& cet.
e fort. idemq;
innumerab.

natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi ani-
mal aliquid esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud
animal nominetur. Quid autem interius mentis? Cingitur
igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta,
⁵ simplexque mens, nulla re adiuncta, quæ sentire possit, su-
gere intelligentiæ nostræ vim, & notionem videtur. Croto-
niates autem Alcmaeo, qui soli, & lunæ, reliquisque side-
ribus, animòque præterea diuinitatem dedit, non sensu, sese
mortalibus rebus immortalitatem dare. NAM Pytha-
¹⁰ goras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem
intentum, & commentem, ex quo nostri animi carperen-
tur, non vidit distractione humanorum animorum discer-
pi, & dilacerari deum: & cum miseri animi essent, quod
plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod
¹⁵ fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus
hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil es-
set animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? TVM
XENOPHANES, qui mente adiuncta, omne præterea,
quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente ita
²⁰ reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehementius,
in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum esse po-
test. NAM PARMENIDES commentitium quiddam
coronæ similitudine efficit: Stephanen appellat, continen-
tem ardore lucis orbem, qui cingit cælum: quem appellat
²⁵ deum. In quo neque figuram diuinam, neque sensum quis-
quam suspicari potest. Multa eiusdem monstra, quippe qui
bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis
eiusdem ad deum reuocat: quæ vel morbo, vel somno, vel
obliuione, vel vetustate delentur. Eademq; de desideribus:
³⁰ quæ reprehensa iam in alio, in hoc omitantur. EMPE-
DOCLES autem multa alia peccans, in deorum opinio-
ne turpissimè labitur. Quattuor enim naturas, ex quibus

a v. c. neq. co-
iunctum po-
test esse. N.

omnia constare vult, diuinas esse censet: quas & nasci, & exstingui perspicuum est, & sensu omni carere. Nec verò PROTAGORAS, qui sese negat omnino de diis habere quod liqueat, sint, non sint, quales ve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari. ^a Quid Democritus, qui tum imagines, earumq. circuitus^b in deorum numero refert: tum illam naturam, quæ imagines fundat, ac mittat, tum scientiam, intelligentiamq. nostram, nonne in maximo errore versatur: cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esset quidquam sempiternum: nonne deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aer, quo DIOGENES APOLLONIATES vitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? IAM DE PLATONIS inconstantia longum est dicere: qui in Timæo, patrē huius mundi nominari negat posse: in legum autem libris, quid sit omnino deus, ^c inquiri oportere non censet. Quod verò sine corpore villo deū vult esse, ut Græci dicunt, ^d ambuat: id quale esse possit, intelligi non potest. careat enim sensus, necesse est, careat prudentia, careat voluptate: quæ omnia vnā cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timæo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & celum, & astra, & terram, & animos, ^e & eos, quos maiorum institutis accepimus: quæ & per se sunt falsa perspicue, & inter sese vehementer repugnantia. Atq. etiam XENOPHON pauciorib. verbis eadem ferē peccat. ^f facit enim in iis, quæ à Socrate dicta resutur, Socratem disputantem formam dei queri non oportere: eundemque & solem, & animum deum dicere: & modò vnum, tum autem plures deos. Quæ sunt iidem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus. Atq. etiam ANTISTHENES in eo libro, ^g qui physicus inscribitur, popularis deos multos, naturalem vnum esse dicens, tollit vim, & naturam deo-

^a Quid Democritus, qui &c.
^b L. in deorū numerum refert,

^c L. anquiri oport. & ita v. c.

^d non

^e al. diximus
^f fort. qui physiognomonicus inscribitur,

rum. Nec multo secus speusippus, Platonem auunculum subsequens, & vim quandam dicens, quæ omnia regantur, eamque animalem, euellere ex animis conatur cognitorem deorū. ARISTOTELES quoq. in tertio de philosophia libro multa turbat, ^h à magistro Platone vno dis-
ⁱ sentiens. modò enim menti tribuit omnem diuinitatē: modò mundum ipsum deum dicit esse: modò quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atq. tueatur: tum celi ardorē deum dicit esse, non intelligens, celum mundi esse partem: quem alio loco ipse designarit deum. Quomodo autem celi diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? vbi deinde illi tot dii, si numeramus etiam celum deum? Cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illū sensu priuat, & prudentia. Quo porro modo mundus moueri potest, carens corpore? aut quomodo semper se mouens, esse quietus, & beatus potest? Nec verò eius condiscipulus XENOCRATES in hoc genere prudentior: in cuius libris, qui sunt de natura deorum, nulla species diuina describitur. deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagi^b nominantur: vñ, qui ex omnib. sideribus, quæ infixæ cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimū, Solem adiungit: octauamq. Lunā: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refert libros: ^c & tamen modò mundū, tum mentem diuinam esse putat: errantib. etiam stellis diuinitatem tribuit, sensuq. deum priuat, & eius formam, mutabilem esse vult: eodemque libro rursus terram, & celum refert in deos. Nec verò THEOPHRASTI inconstātia ferenda est. modò enim menti diuinum tribuit principatum: modò cælo: tum autem signis, siderib. q. cælestibus. Nec audiendus eius auditor STRA-

^a L. non dissentiens.

^b fort. numentur.

^c fort. & tum mundū, tum mentem, deū esse putat:

TO, is qui physicus appellatur: qui omnem vim diuinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi ve habeat: sed careat omni sensu, & figura. ZENON autem (vt iam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem, diuinam esse censet, eamque vim obtinere re-
Et imperantem, prohibentemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certè volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera, deum dicit esse, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrat neq. in pre-
cibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnem pertinentem naturam, & diuinam, esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino vstitas, perceptasque cognitiones deorum. neque enim Iouem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero: sed rebus inanimatis, atq. mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina. Cuius discipuli ARISTONIS non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censet, neque in diis sensum esse dicat: dubitèq. omnino, deus animans, necne sit. CLEANTHES autem, qui Zenonem audiuit vnà cum eo, quem proximè nominauit, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturæ menti, atque animo, hoc nomen tribuit: tum vltimum, & altissimum, atque vndique circumfusum, & extremum omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat. Idem quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam, & speciem deorum, tum diuinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse diuinus.

a fort. spiritū
quendam,
per omnem
b v.c. per o-
mnem natu-
ram rerum
pertinentē,
& ita l.
c fort. deum
esse putat.
d l. inanimis,
& ita o. v. c.
e l. inuitas,
preceptasq.
cognit.

f v. c. nomi-
natur, & ita
l.

diuinus. Ita sit, vt deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At PERSEVS, eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inuenta: ipsasque res vtilis, & salutaris, deorum esse vocabulis nūcupatas: vt ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse deorum, sed ipsa diuina.
Quo quid absurdius, quàm aut res sordidas, atq. deformes deorum honore afficere, aut homines iam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Iam verò CHRYSIPPVS, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnā turbam congregat ignotorum deorum, atq. ita ignotorum, vt eos ne coniectura quidem informare possumus, cum mens nostra quiduis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim diuinam in ratione esse positam, & vniuersæ nature animo, atq. mente: ipsumque mundum, deum dicit esse, & eius animi fusionem vniuersam: tum eius ipsius principatū, qui in mente & ratione versetur, communemq. rerum naturam, vniuersam, atq. omnia continentem: tum fatalem vmbra, & necessitatem rerum futurarum: ignem præterea, & eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natura fluerent, atq. manarent, vt aquam, & terram, & aëra, solem, lunam, sidera, vniuersitatemq. rerum, quæ omnia continentur: atq. homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemq. disputat, æthera esse eum, quem homines Iouem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terram, eam, quæ Ceres diceretur. Similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ, & æternæ vim, quæ quasi dux vitæ, & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq. fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum

a fort. Quæ-
so, quid ab-
surdius,

b in xpo
a. s. y. l. u. s.

veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum: in secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterimi poëtæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Iouis, ortumq. virginis ad physiologiam traducens, disjungit à fabula. Exposui ferè non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. nec enim multo 10 absurdiora sunt ea, quæ poëtarum vocibus fusa, ipsa suavitæ noxerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos: feceruntque ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus: odia præterea, dissidia, discordia, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni 15 intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortaleisq. ex immortali procreatos. Cum poëtarum autem errore coniungere licet portentosa magorum, Aegyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veri- 20 tatis ignoratione versantur. Ea qui consideret, quam inconsultè, ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc questio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim 25 gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum: quam appellat *ἡσυχία* Epicurus, id est, anteceptam animo rei, quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec queri, nec disputari possit. Cuius rationis vim, atque utilitatem 30 ex illo celesti Epicuri de regula, & iudicio volumine accepimus, Quod igitur fundamentum huius questionis est,

a q.v.c. dissidia,

b v.c. mortalibusq.

id præclare iactum videtis. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam infinitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos consuevendum est. Quod quoniam ferè constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur constare illud, etiam, hanc nos habere siue anticipationem, ut antè dixi, siue 10 prænotionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse *ἡσυχία* appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem in- 15 sculpsit in mentibus, ut eos æternos, & beatos haberemus. Quod si ita est, verè exposita illa sententia est ab Epicuro. Quod æternum, beatumque sit, id nec habere ipsum negotij quidquam, nec exhibere alteri, itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ ta- 20 lia essent, imbecilla essent omnia. si nihil aliud quereremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam & præstans deorum natura, hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima, habet enim venerationem iustam quidquid 25 excellit: & metus omnis à vi atq. ira deorum pulsus esset. intelligitur enim, à beata, immortalique natura & iram, & gratiam segregari: quibus remotis, nullos à superis impendere metus. sed ad hanc confirmandam opinionem inquirat animus & formam, & vitam, & actionem mentis, at- 30 que agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam à natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi

a fort. neque ira tangi, neque gr.

b fort. omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi

humanam, deorum. quæ enim alia forma occurrit vni-
quam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia
reocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa decla-
rat. Nam cum prestantissimam naturam, vel quia beata
est, vel quia sempiterna, conuenire videatur eandem esse
pulcherrimam, quæ compositio membrorum, quæ confor-
matio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana
potest esse pulchrior? vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta
meus modò hoc, modò illud) cum artificium effingitis, fa-
bricamq. diuinam, quàm sint omnia in hominis figura non
modò ad vsum, verum etiam ad venustatem apta, descri-
bere. Quòd si omnium animantium formam vincit homi-
num figura, deus autem animans est: ea figura perfectò est,
quæ pulcherrima sit omnium: quoniamq. deos beatissimos
esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec
virtus sine ratione constare, nec ratio vsquam inesse, nisi in
hominis figura: hominis esse specie deos constituendum est.
Nec tamen ea species, corpus est: sed quasi corpus: nec habet
sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quamquam in-
uenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quàm ut
quiuis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra
differo breuius, quàm causa desiderat. Epicurus autem, qui
res occultas, & penitus abditas non modò viderat animo,
sed etiam sic tractat, ut manu, docet eam esse vim & na-
turam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur.
nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille
propter firmitatem vixura appellat, sed imaginibus simi-
litudine, & transitione perceptis: cum infinita simillima-
rum imaginum species ex innumerabilib. indiuiduis exsi-
stat, & ad eos affluat, cum maximis voluptatib. in eas
imagines mentem intentam, infixamq. nostram intelligen-
tiam, capere quæ sit & beata natura, & æterna. Summa

a. I. sed etiã
sic tractat, ut
mann ducit:
docet eã esse
vim &c.
b. L. deinde,
eum infinita
simill.

c. I. & ad nos
affluat.

verò vis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatio-
ne dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse natu-
ram, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. hanc
isovoiã appellat Epicurus, id est, æquabilemtributionem.
Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo
sit, esse immortalium non minorem: & si, quæ interimant,
innumerabilia sint, etiam ea, quæ conseruent, infinita esse
debere. Et querere à nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum
sit, quæque ab eis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil bea-
tius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari po-
test. nihil enim agit: nullis occupationib. est implicatus: nul-
la opera molitur: sua sapientia, & virtute gaudet: habet
exploratum fore se semper cum in maximis, tum in æternis
voluptatibus. Hunc deum ritè beatum dixerimus, vestram
verò laboriosissimum. siue enim ipse mundus, deus est, quid
potest esse minus quietum, quàm, nullo puncto temporis in-
termisso, versari circũ axem cæli admirabili celeritate? ni-
si quietum autem, nihil beatum est. siue in ipso mundo deus
inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum,
mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinẽsq. con-
seruet, terras & maria contemplans, hominum commoda,
vitæsq. tueatur: nã ille est implicatus molestis negotiis, &
operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, &
in omnium vacatione munerum ponimus. docuit enim nos
idem, qui cetera, natura effectum esse mundum: nihil opus
fuisse fabrica, beatamque rem ei esse tam facilem, quam vos
negatis effici sine diuina posse sollertia, ut innumerabileis
natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quid quia
quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit,
non videtis: ut tragici poëtæ, cum explicare argumẽti exi-
tum non potestis, confugitis ad deum. Cuius operam pro-
fectò non desideraretis, si immensam, & interminatam

a. fort. & ma-
gna, & dilig.
fort. magna,
ac diligenti
&c. delecta
copulatione,
&c.

b. v. c. tamque
eam rem esse
facilem, quã
vos &c.

c. h. ut aut
non.

in omneis partibus magnitudinem regionum videretis: in quam se iniiciens animus, et intendens, ita late, longèque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium voluat atomorum: quæ interiecto inani, coherescunt tamen inter se, et aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ, atque figuræ: quas vos effici posse sine solibus, et incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum do-
minum, quem dies, et noctes timeamus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animaduertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotij deum? Hinc vobis exstitit primum illa fatalis necessitas, quam iudæi dicunt: ut, quidquid accidat, id ex æterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indoctis, fatis fieri omnia videantur? Sequitur quædam vestra, quæ Latine diuinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates, et coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertatem vindicati, nec metuiamus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri querere: et piæ, sanctæque colimus naturam excellentem, atque præstantem. Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclarā, inchoatam relinquere, quamquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit, quam audiendi. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sanè ex me quidè audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare fal-

b L. Itaq. imposuistis cervicibus nostris

sum. Idque cum sepe, tum, cum te audirem paullo antè contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. Quæras, putemne talem esse, qualis modò à te sit exposita: nihil dicam mihi videri minùs. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ à te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sepe enim de L. Crasso, familiaris tuo illo, videor audisse, cum te rogatis omnibus sine dubio anteferet, et paucos tecum Epicureos à Græcia compararet. Sed, quòd ab eo te mirificè diligi intelligebam, ar-
bitrabar illum propter benevolentiam id vberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare præsentem, iudico tamen de te obscura, atque difficili à te dictum esse dilucidè: neque sententiis solum copiosè, sed verbis etiam ornatiùs, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum solebat: cum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius iudicarem, quam illa bene refellerentur, cum à principe Epicureorum accepissem quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distinctè, graviter, ornate. Sed quòd in illo mihi usu sepe venit, idem modò, cum te audirem, acciderat, ut molestè ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leuibus, ne dicam in tam ineptis, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid asseram melius. Ut enim modò dixi, omnibus ferè in rebus, et maxime in physicis, quid non sit citius, quam quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qualis sit deus: auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi unum diem postulavit. cum idem ex eo postridie quaereret: biduum petiuit. cum sapius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero quaereret, cur ita faceret? Quia, quæro, inquit, diutius cōsidero, tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem

a v. c. familiaris illo tuo, & ita L.

b v. c. benevolentiam

c utique, utique, utique

d v. c. requiritur

arbitror (nō enim poēta solum suauis, verum etiam cetero-
qui doctus, sapiensq. traditur) quia multa veniret in men-
tem acuta, atque subtilia, dubitante, quid eorū esset veris-
simum, desperasse omnem veritatem. Epicurus verò ius
(nam cum illo malo differe, quā tecum) ¹⁶ quid dicit.
quod non modò philosophia dignū esset, sed etiam medio-
cri prudentia? Queritur primum in ea questione, quæ est
de natura deorū, si nē dī, necne sint. Difficile est negare.
credo, si in contione queratur: sed in eiusmodi sermone,
et confesso, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui cæri-
monias, religionēque publicas sanctissimè tuendas arbi-
tror, ¹⁷ hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non
opinione ¹⁸ solum, sed etiam ad veritatem planè velim.
multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli
esse videatur. Sed vide, quā tecum agam liberaliter. quæ ¹⁹
communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam,
ut hoc ipsum: placet enim omnibus ferè, mihi que ipsi
in primis, deos esse. itaq. non pugno. rationem tamen eam,
quæ à te afferitur, non satis firmam puto. Quod enim om-
nium gentium, generumque hominib. ita videretur, id satis ²⁰
magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confitere-
mur. Quod cum leue per se, tum etiam falsum est. primum
enim vnde notæ tibi sunt opiniones nationū? equidem ar-
bitror multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud
eas nulla suspicio deorū sit. Quid? Diagoras, atheos qui di-
²¹ctus est, postea que Theodorus, nonne aperte deorum natu-
ram sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cuius
à te modò mentio facta est, sophistes temporib. illis vel ma-
ximis, cum in principio libri sui sic posuisset, ²² DE DIIS
NEQUE UT SINT, neq. ut non sint, habeo ²³ dicere, ²⁴
Atheniensium iussu vrbē, atq. agro est exterminatus, libiq.
eius in contione combusti. Ex quo equidem existimo, tar-

b vox, solum,
non compa-
ret in aliquo
v.c.

c Ingi. hūp
dix. qd. dī-
viti. dī. dī-
dī. dī. dī-
dī. dī. dī-
dī. dī. dī-
dī. dī. dī-

diores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos,
quippe cum penam ne dubitatio quidē effugere potuisset.
Quid de sacrilegis, quid de impiis, periurisque dicemus?

---Tubulus si Lucius inquam,

si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus, aut tam
impius fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id,
quod vultis, confirmandum, quā videtur. Sed quia com-
mune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum,

¹⁰ omitam hoc tempore: ad vestra propria venire malo. Con-
cedo esse deos, doce me igitur, vnde sint, ubi sint, quales
sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desidero. Abū-
teris ad omnia atomorum regno, et licentia, ¹⁷ hinc, quod-
cumque in solum venit, ut dicitur, effingis, atque efficis.

¹⁸ Quæ primum nullæ sunt.

nihil enim, quod vacet corpore: corporibus autem omni-
bus obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse indiuiduum
potest. Hæc ego nunc physicorum oracula fundo: vera, an
falsa, nescio: sed veri tamen similia, quā vestra. ista
²⁰ enim flagitia Democriti, siue etiam antè Leucippi, esse cor-
puscula quædam leuia, alia aspera, rotunda alia, parim
angulata, curuata quædam, et quasi adunca: ex his effe-
ctum esse cælum, atque terras, nulla cogēte natura, sed con-
cursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque
²⁵ ad hanc ætatem perduxisti, priusque te quis de omni vitæ
statu, quā de ista auctoritate delecerit. antè enim iudica-
sti, Epicurē te esse oportere, quā ista cognouisti. Ita neces-
se fuit aut hæc flagitia animo cōcipere, aut susceptæ philo-
sophiæ nomen amittere. ²⁹ Quid enim meræas, ut Epicurē
³⁰ esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beate,
veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita
beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censēs,

a L. Quæ pri-
mum nullæ
sunt. nihil est
enim mini-
mum. deinde
nullum est in-
ane. nihil e-
nim, quod v.

nisi planè otio langueat. sed ubi est veritas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in indiuiduis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? sed oblitus liberalitatis mee, qua tecum paullo antè vii cæperam, plura complector. Concedam igitur, ex indiuiduis cõstare omnia. Quid ad rem deorum enim natura queritur. sint sanè ex atomis. non igitur æterni. quod enim ex atomis sit, ²⁰ b id natu aliquando sit. si natum, nulli dii antè, quam nati. Et si ortus est deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paullo antè de Platonis mundo disputabas. Vbi igitur illud vestrum beatum, & æternum? quibus duob. verbis significatis deum. Quod cum efficere vultis, in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus: nec sanguinem, sed quasi sanguinem. Hoc persæpe facitis, ut, cum aliquid non verisimile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidè possit: ut satius fuerit, id ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suapte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus, & necessarius: inuenit quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat, aut atomum, cum pondere & gravitate directo deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: à quibus cum traditum sit, in omnibus disunctionibus, in quibus, aut etiam, aut non ponetur, alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset huiusmodi aliquid, Aut viueret cras, aut non viueret Epicurus, alterutrum fieret necessarium. Totum hoc aut etiam, aut non, neg aut esse necessarium. Quo quid dici potest ob-

a I. aut in indiuid. corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus.

b I. id natum aliquando sit necesse est. Si nat.

c id est, turpius

ausus? Urgebat Arcefilas Zenonem, cum ipse omnia falsa diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si vnum visum esset falsum, nullum esset verum. omneis sensus veri nuntios dixit esse. nihil horum, nisi callidè. grauiorem enim plagam accipiebat, ut leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum indiuiduorum corporum concretionem fugit, ne interitus, & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tanquam corpus: nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. Mirabile videtur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem viderit. hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem, quale esset, si id in cereis fingeretur, aut scilicet figuris. in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem Vellei: sed non vis fateri, ista enim à vobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans ^a hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus ^b in scriptis, se magistrum habuisse nullum. ²¹ Quod & non prædicati, tam facile quidem credam: sicut mali ædificij domino gloriati se architectum non habuisse. nihil enim olet ex Academia, nihil ex iycéo, nihil ne è puerilibus quidam disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum! dii immortales! & sunt qui putant auduisse: ipse non vult. ²⁵ credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait à se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre, & fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta venerat. sed, cum agellus cum non satis aleret, ut opinor, ludi magister fuit. sed hunc Platonem mirificè ³⁰ contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid vniquam didicisse videatur. In Nausiphane Democrito tenetur: quem cum à se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis.

a L. hallucinatus est,

b fort. in eius scriptis, c. L. tamen facile equidè credam: & ita v. c.

d q. v. c. qui putent

e Nausiphane

Atqui si hæc Democritæ non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non à Democrito? nam etsi quædam commutauit, ut, quod paullo antè de inclinatione atomorum dixi, tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, & interitus, omnia serè, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istuc quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis? ego enim scire te ista melius, quàm me, non fateor solùm, sed etiam facillè patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, contra non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consultò dicis occultè, tanquam Eracletus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intelligas. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, leuis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicuræo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum, cedò mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum quòd ita sit informatum, & anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogiter, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem afferis, quòd nulla in aliâ figura domiciliū mētis esse possit. Primum igitur quidque cōsideremus quale sit, arripere

b L. Heraclitici:

c q. v. c. & anticipatū mētibus

d q. v. c. Primum igitur quidquid const.

enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem. Quis tam cæcus in contemplandis reb. vniquam fuit, ut non videret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poëtæ, pictores, opifices. Erat autem non facile, agentis aliquid, & molientis deos, in aliarum formarum imitatione seruare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quòd homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quàm blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terram, marique beluam, quæ non sui generis belua maximè delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censēs figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quàm hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similem putaremus? Quid censēs, si ratio esset in beluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At mehercle ego (dicam enim, ut sentio) quamuis amem ipse mē, tamen non audeo dicere, pulchriore esse me, quàm ille fuit taurus, qui dedit Europam. Non enim hoc loco de ingenio, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuræque queritur. Quòd si fingere nobis, & iungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vs tanta natura, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicæ. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, è gregibus epheborum vix singuli repe-

a v. c. quàm ille fuerit taurus, & ita

b sic o. v. c.

riebantur. Video: quid attriferis. sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolefcentulis delectamur, etiam vitia sepe iucunda sunt. Natus in articulo pueri delectat Alcæum. At est corporis macula, natus. Illi tamen hoc lumen videbatur. *Quæ. Cuius?* huius collegæ, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius.

Constitit am, exorientem auroram fortè salutans.

Cum subito à læua Roscius exoritur.

Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestra,

Mortaleis visus pulchrior esse deo.

a L. Huil pulchrior deo? *23* Huic pulchrior deo? At erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. Quid refert, si hoc ipsum falsum, et venustum illi videbatur? Redeo ad deos, ecquos si non ita strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos neuum habere? ecquos filios, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? An omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiã est vna omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorẽ necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si vna omnium facies est, florere in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deũ, et deum differt: nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis, occurrere? tamẽne ista tam absurda defendes? nobis fortasse? si occurrat, ut dicis: Iouem, Iunonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie noverimus, quæ pictores, fectoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. at non Egypti, nec Syri, nec serè cuncta barbaries. firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quàm apud nos de sanctissimis templis, et simulacris deorum. Etenim sana multa expoliata, et simulacra deorum de locis san-

fort. sic occurrat, d. fort. Iouemque, &c.

ctissimis ablata videmus à nostris. at verò nefando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut selem violatum ab Egyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Egyptiorum bouem, nonne deum videri Egyptiis? tam hercle, quàm tibi illam nostram sospitã, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argiua, nec Romana Iano. Ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Latinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iouis. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem, veniatoremque naturæ, ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Iouem semper barbatus, Apollinem semper imberbem, cæcias oculos Minervæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcæmenes: in quo stante, atque vestito leuiter apparet claudicatio non deformis. Claudũ igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age et his vocabulis deos esse facimus, quibus à nobis nominantur. At primum quot hominum lingue, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in potissimis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sumi istud quidem ita vobis dicere necesse est. Quid enim attinet, cum vna facies sit, plura esse nomina? quàm bellum erat, Vellei, cõsueti potius nescire quod nescires, quàm ista effutiente in nauis are, atque ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? ergo etiam beatum. Quibus fruentem voluptatibus? et sapientem. Qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur

a v. c. quàm tibi illam vestram Sosp. b vbi nati. c fort. alia Argiuis, alia Romanis, alia Latinis.

d vultus, e fort. atque ipsum tibi displic.

nec humano visu, quod docui: nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? Non audes sapienter id quidem. Esi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Noni ego Epicureos²⁴ omnia sigilla^a numerantis: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, breuibusque sententiis, quas appellatis *κοινὰς δόξας*, hac, ut opinor, prior sententia est. ^bQuod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita

b τὸ μακάριον, καὶ ἀθάνατον, οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κοινῷ. ^c L. in sciticia plane loquendi

exposita sententia, sunt qui existimant, ²⁵ quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum & immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. Non animaduertunt, hic cum ambigunt locutum esse: sed multis aliis locis & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. Ille verò deos esse putat: nec quamquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos. Quibus mediocres homines non ita valde mouentur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot milia latrocinantur, morte proposita. Alij omnia, quæ possunt, sancta compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed, quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos: quid est, quod te impediatur aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lune, aut quinque errantium siderum simile vidisti? sol duabus³⁰ orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit, ^d huius hanc illustrationem eiusdem incensa radiis

d L. huius hanc illustrationem

menstruo spatio luna complet. Quinq. autē stelle eundem orbē tenentes, alie propius à terris, alie remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stelle: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum^a numne vidisti? cur igitur credis esse tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut noua ratio affert. Ita sit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustie, ut, si Scripsi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos, vulpulasque sepe vidisses, non crederes leones, & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si verò de elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum: quæ funditus gens vestra non nouit: ²⁶ argumenti sententia conclusisti: Beatos esse deos sumisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conueniat id quoque necesse est. Adiungis, nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc gradatim? sumisses tuo iure. Nam à beatis ad virtutem, à virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? ²⁷ Precipitare istuc quidem est, non descendere. Nec verò intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum simileis dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominib. formæ figuram peruenisse ad deos. dij enim semper fuerunt, & nati numquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri. at homines nati, antè igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma dij immortales. Non ergo il-

a L. numnam vid.

b q.v.c. rideet

c L. quæ funditus ges &c. d fort. argumento sententiam conclusi

lorum, humana forma, sed nostra, diuina dicenda est. Verum hoc quidem, ut uoleatis. Illud quaero, quae fuerit tanta fortuna. nihil enim in rerum natura ratione factum esse uultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de caelo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse: uellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non inuitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta querenda sunt, quibus hoc refellatur: utinam tam facile uera inuenire possem, quam falsa conuincere. Etenim enumerasti memoriter, & copiose, ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam, usque ad Thaletem Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare uisi sunt, qui sine manibus, & pedibus, constare deum posse decreuerunt? nec hoc quidem uos mouet, consideranteis, quae sit utilitas, quaeque opportunitas in homine membrorum, ut iudicetur, membris humanis deos non egere: quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil superuacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturae potest. Habebit igitur lingua deus, & non loquetur: dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quaeque procreationis causa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora. cor, pulmones, iecur, ceteraque detraeta uilitate, quid habent uenustatis: quandoquidem haec esse in deo propter pulchritudinem uultus. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedocleum, dixerunt, sed meretricula etiam Leontium, contra Theophrastum

a v.c. possum,
& ita L.

b v.c. ne hoc
quidem

c L. quam interiora, cor, pulmones, iecur, ceteraque, detraeta uilitate, quid habent uen.

scribere causa sit? scio quidem illa sermone, & Attico. Sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiae, etiam solentis queri: Zeno quidem etiam litigabat, quid dicam Albutium? nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius, sed stomachabatur senex, siquid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexarit: Phaedoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, ceterosque fugebat maledictis, sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, Latino uerbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysippi numquam nisi Chesippum uocabat. Tu ipse paullo ante, cum tanquam senatum philosophorum citares, summos viros desipere, delirare, demerere esse dicebas. Quorum si nemo uerum uidit de natura deorum, uerendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quae uos dicitis, sunt tota commentitia, uix digna lucubratione anicularum. non enim sentitis, quam multa uobis suscipienda sint, si impetraveritis, ut concedamus eandem esse hominum, & deorum figuram. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quae adhibetur homini: ingressus, cursus, ac eubatio, inclinatio, sessio, comprehensio, ad extremum etiam sermo, & oratio. Nam quod & mares deos, & feminas esse dicitis, quid sequatur uideris. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones uester ille princeps uenerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus, immortalis sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista siue beatitas, siue beatitudo dicenda est? utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis

a fort. ausa est?
b L. & Attico: sed tamen. tantum Epic. hortus habuit licentiae. Etiam solentis queri: Zeno quidem &c.

c L. Syllum, ceteros, fugebat mal. & ita v.c.

d v.c. si impetraveritis, & ita L.

e v.c. accubatio & ita L.

verba sunt) verum ea, quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura, membrisque corporis vacuum, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem, aut mundum beatum. Quid? inquit, praeter hunc, vnumquamne videristi? negabis. Cur igitur non sexcenta milia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura a quaeratur, eaque beata, & aeterna, quae sola in diuina natura sunt, ^b ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi ¹⁰ praestantia vinci: atque ut animi, item corporis, cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quae in rubro mari, Indiae gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus existunt. Quae negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem ²⁰ pertinet, quae vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?

At mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla prudentior. At figura quae vastior de bestiis loquor. Quid? ²⁵ inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, ³⁰ & moribus figura dissimilis? etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quod serpat. tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse, sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi ³⁵ in eo, qui adoleuerit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo: postre-

a L. queritur, & ita v. c.

b fort. nos, ut immortalitate vincimur, sic animi pr. e fort. dei

d al. & moribus confimilibus figura dissim.

mo nisi in homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obfistis, quid est, quod te vna forma conturbet his enim omnibus, quae proposui, adiunctis, in homine rationem esse, & mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen ⁵ nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi foriri, quid loquere. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid superuacaneum sit, aut usum non habeat, obolare. Quam molestum est vno digito plus habere, quid in ¹⁰ quia nec speciem, nec usum alium quinquae desiderant. Tuus autem deus non digito vno redundat, sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, alio, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, ¹⁵ cerebrum, cor, pulmones, iecur. haec enim sunt domicilia vite. Oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis, atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, caelum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellas ²⁰ quae vidissent, cumque temporum mutationes, maturitates, vicissitudinesque cognouissent, suspicari essent aliquam excellentem esse, praestantemque naturam, quae haec fecisset, moueret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum diuina ²⁵ mente videatur, ex quo esse deos suspicere? Habeo, inquit, in animo insitam informationem quandam dei. Et barbati quidem Iouis, ³¹ b galeatae Minervae. Num igitur taleis putas? Quanto melius haec vulgus imperitorum, qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscina, fulmen: & si, actiones quae sint deorum, non vident,

a al. ex quo deos esset.

b fort. & galeatae Minervae.

nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui iridentur, Aegyptij, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecrauerunt. ³² Ibes maximam vim serpentium faciunt, cum sint aues excelsae, cruribus rigidis, corneo, proceroque rostro: auertunt pestem ab Aegypto, cum volucreis angueis ex vastitate Libyae vento Africo inuectas interficiunt, atque consumunt. Ex quo fit, ut illae, nec morsu vix nocent, nec odore mortuae. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ³³ Ita concludam tamen, beluas à barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modò beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotij. Profectò Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoveris, vereamur, ne beatus esse non possit. Haec ratio non modò deos spoliatur motu, et actione diuina, sed etiam homines inerteis efficit, si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest. Verum si sanè, ut vultis, deus, effigies hominis, et imago, quod eius est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio? vix quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, et fruatur, qui beatus futurus est. nam locus, quidem iis etià naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimè teneat, hanc inundet aqua, ³⁴ superior aer, ignibus aliisima ora reddatur. Bestiarum autem terrena sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viuentes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci videntur, apparcantque in ardentibus fornacibus saepe volutantes. Quaro igitur, vester deus primum ubi habuerit: deinde quae causa cum loco moueat: si modò mouetur aliquan-

a v.e. cum volucreis angueis ex vastitate Libyae vento Africo inuectas interficiunt, atque consumunt.

b L. Ita concludam: tamen beluas &c. & ita v.e.

c vultis, d L. superior aer, ignibus &c. e augustinus, f fort. quae ex igne

do: postremò, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetat, quod sit naturae accommodatum: deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur. postremò, quo modo beatus sit, quo modo eternus. Quidquid enim horum attigeris, vane est. Ita malè instituta ratio exitum reperire non potest. sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse eius visionem, ut similitudine, et transi-
10 ne cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in hac intenta mens nostra, beatam illam naturam, et sempiternam putet. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem estimamus si tantum modò ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest, virum de hippocentauris, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inane vocant: vos autem aduentum in animos, et introitum imaginum dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum cum videor contionantem in Capitolio videre, ³⁴ de M. Octauio deferentem suellam, tum eum motum animi dico esse inane: tum autem et Gracchi, et Octauij imagines remanere, quae, in Capitolium cum peruenierint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur
25 animi: ex quo esse beati, atque eterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsantur animi. species duntaxat obiectur quaedam. Num etiam cur beata sit? cur eterna? quae autem istae imagines vestrae, aut vnde? à Democrito omnino hac licentia. Sed et ille reprehensus à multis est, nec vos
30 exitum reperitis: totaque res vacillat, et claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae,

a v.e. obiectur

Pythagore, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quo
modo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam
docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum car-
men b Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse c Cecropis. At
Orpheus, id est, imago eius, ut vos vultis, in animum meum
sepe incutit. Quid, quod eiusdem hominis in meum alia,
alia in tuum? quid, quod earum rerum, quae numquam
omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chi-
mera? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas
numquam vidimus? quid, quod, simulac mihi collibium
est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dormientem
veniant inuocatae? Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem
non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis.
tanta est impunitas garrendi. At quam licenter? Fluentium
frequenter transitio fit visionum, ut è multis vna videat-
tur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intellige-
retis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continen-
ter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo d. aeterna?
Innumerabilitas, inquit, suppeditat atomorum. Num ea-
dem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? consugis
ad aequilibratam: sic enim irruunt, si placet, appelle-
mus: & ait, quoniam sit e natura mortalis, immortalem
etiam esse oportere. Istò modo, quoniam homines mortales
sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in
terra, nascantur & in aqua: & quia sunt quae interimant,
sint quae conseruent. Sint sanè: sed ea conseruent, quae sunt.
Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies
ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? quae etiam si
essent, quae nulla sunt: pellere se ipsa, & agitari inter se
concursum fortasse possent: formare, figurare, colorare, ani-
mare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum
efficitis. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo

d. a. aeterna
sunt?

e. idia

modo. Virtus autem actiuosa: & deus vester nihil agens:
expers virtutis igitur: ita ne beatus quidem. Quae ergo vi-
tae suppeditatio, inquit, bonorum, nullo malorum inter-
uentu. Quorum tandem bonorum? voluptatum. Credo:
nempe ad corpus pertinentium. nullam enim nouistis, nisi
profectam à corpore, & redeuntem ad corpus, animi vo-
luptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureo-
rum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, qui-
bus ille testatur, se ne intelligere quidem vllum bonum,
quod sit sciunctum à delicatis, & obscenis voluptatibus:
quas quidem non erubescens persequitur omne nomina-
tim. Quam cibum igitur, aut quas porciones, aut quas vo-
cum, & florum varietates, aut quos tactus, quos odores
adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poë-
tae quidem, nectar, ambrosiam, epulas comparant, & aut
b iuuentatem, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu
autem, Epicure, quid facies? neque enim unde habeat ista
deus tuus, video: nec, quo modo utatur. Lacupletior igitur
hominum natura ad beatè viuendum est, quam deo-
rum, quod pluribus generibus fruatur voluptatum. At has
leuiiores ducis voluptates, quibus quasi e titillatio (Epicuri
enim hoc verbum) sensibus adhibetur. Quosque ludis
nam Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicu-
reos, molles, & delicatas voluptates. Summa enim memo-
ria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, iis ipsis ver-
bis, quibus erant scriptae. Metrodori verò, qui est Epicuri
collega sapientiae, multa impudentiora recitabat. accusat
enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorum, quod dubi-
tet omnia, quae ad beatam vitam pertineant, ventre meti-
ri: neque id semel dicit: sed saepius. Annuere te video. nota
enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc re-
prehend. quod ad voluptatem omnia referantur: alia est

a. L. quos nō
pudeat earū
Ep.

b. iuxta

c. γὰρ αὐτὸν
εἶπε

ea questio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis exper-
tis: ita vestro iudicio ne beatos quidem. At dolore va-
cant. Satin' est id ad illam abundantem bonis, vitam bea-
tissimam? Cogitant, inquit, assidue beatos esse se. habent
enim nihil aliud, quod agitent in mente. Comprehende
igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil aliud in
omni aeternitate, nisi, Mihi pulchrè est: & Ego beatus sum,
cogitantem. Nec tamen video, a quo modo videatur iste
deus beatus, cum sine ulla intermissione pulsetur, agitur-
que incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso ima-
gines b semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec
aeternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos,
libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut
Coruncanum, aut Scæuolam, pontifices maximos, te audi-
re dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionē:
nec manibus, ut Xerxes: sed rationibus, deorum immorta-
lium templa, & aras euerterit. Quid est enim, cur deos ab
hominibus colendos dicas, d cum dijs non modò homines
non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eo-
rum eximia quædam, præstansq. natura, ut ea debeat ipsa
per se ad secolendam elicere sapientem. An quidquam exi-
mum potest esse in ea natura, quæ sua voluptate letans,
nihil nec actura sit vmquam, neq. agat, neque egerit? Quæ
porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid om-
nino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim
pietas, iustitia aduersum deos: cum quibus quid potest no-
bis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas?
sanctitas autem, est scientia colendorum deorū: qui quam-
obrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis,
nec sperato bono. Quid est autem, quòd eos veneremur?
propter admirationem eius nature, in qua egregium nihil
videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facilè est

a L. quomo-
do sibi vide-
tur iste d.

b L. semper
ad nos afflu-
ant.

c L. Corun-
canium, aut
Scæuolam, pōt.

d L. cum dei
nō modò ho-
minibus non
consulāt, sed

e ieiūna

a liberare, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte a fort. libera-
ri,
Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse nega-
bam, censeres supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram
quidem: cui neutrum b liquerit, nec esse deos, nec non esse.
5 Horum enim sententiæ omnium, non modò superstitionem
tollunt, in qua inest timor inanis deorum: sed etiam re-
ligionem, quæ deorum cultu pio continetur. Quid? ij, qui
dixerunt, totam de dijs immortalibus opinionem fictam
esse ab hominibus sapientibus reip. causa, ut quos ratio
non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem
10 religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Chius?
qui ea, quæ prodesse hominum vitæ, deorum in nume-
ro habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit?
Quid? qui aur fortes, aut claros, aut potentes viros tra-
15 dunt post mortem ad deos peruenisse, eosq. esse ipsos, quos
nos colere, precari, venerari quo soleamus, nonne expertes
sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab
Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus
est, præter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem & mor-
20 tes, & sepultura demonstrantur deorum. Virum igitur hic
confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulit?
sed omitto Eleusinam sanctam illam, & augustam, ubi
initiantur gentes orarum vltimæ: prætereo Samothra-
ciam, eaque, quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur
25 siluestribus sæpibus densa. Quibus explicatis, ad ratio-
nemque renocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam
deorum. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in
primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit,
30 nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet
imagines diuinitate præditas inesse vniuersitati rerum: tum
principia, mentisq. quæ sunt in eodem vniuerso, deos
esse dicentium animantis imagines, quæ vel prodesse nobis

a fort. libera-
ri,

b L. liquo-
rit,

c al. Quid
Perseus Citi-
cus? L. Quid?
Prodicus Chius,
qui ea, &c.

d v. e. Eleusi-
nem

e fort. nature
vid.

solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut vniuersum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt parua Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum diis immortalibus et opem, et gratiam sustulit. cum enim optimam, et præstantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam. tollit id, quod maxime proprium est optimæ, præstantissimæque naturæ. quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate, et beneficentia? qua cum carere deum vultu, neminem deo nec deum, nec hominem carum; neminem ab eo amari, neminem diligere vultu. Ita sit, ut non modò homines à diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alij negligantur. Quanto stoici melius, qui à vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientis sapientibus etiam ignotis esse amicos. nihil est enim virtute amabilius. Quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, à nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum imbecillitatem, gratificationem, et beneuolentiam ponitis? Vt enim omittam vim, et naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, et benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos. carum ipsum verbum est amoris: ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus: non erit ista amicitia, sed mercatura quedam utilitatum suarum. Prata, et arua, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, et amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes, et inter se diligunt, et hominibus consulant. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos?

a L. cum in imbecillitate gratif.

b fort. Nulla vobis est caritas &c.

cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præsent? quid optamus à diis immortalibus? quid vouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? verius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius differuit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri: quæque iis de diis immortalibus dixerit, inuidie detestanda gratia dixisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculis similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido, membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificationem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura primum nulla esse potest: id quæ videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur, valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia, et caritas.

c L. ut homunculis similes

M. TVLL. CICERONIS
DE NATVRA DEORVM,
AD M. BRVTVM,

LIB. II.

QUAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academicis, & eodem thetore congrédi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertinuissém, nec sine ista philosophia rhetoricam, quamvis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanum verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. corona tibi, & iudices defuerunt. Sed ad ista aliàs. nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus, Eundem, inquit, malle audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de diis immortalibus habere non errantem, & vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem, certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis, superque dictum est. ^a Sed aucto audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te audire vicissim vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quam breuissimè potero. etenim conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam istam de diis immortalibus questionem in partes

^a v.c. sed habeo audire
sec. mendosè

quattuor. Primum docent esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos reb humanis. Nos autem hoc sermone quæ priora duo sunt sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minimè verò, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt etiã negotiis anteponendæ. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum cælum suscepimus, cælestiãque contemplati sumus, quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius,

¹ Adspice hoc sublime candens, quem innocant omnes loquem.

Illum verò & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius, patrem diuinumque, hominumque, Et præsentem, ac præpotentem deum. ^b Quod qui dubitat, hand sanè intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. ^c Quid enim est hoc illo enidētius? quod nisi cognitum, comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec vnà cum sæculis, ætatibusque hominum inueterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas, atque vanas, diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocæraurum fuisse, aut chimæram putari quæcūq; anus tam excors inueniri potest. quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta deler dies: nature iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris, deorum cultus, religionumque sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores. Adque euenit non temere, nec casu, sed quod præsentia sæpe diui suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius di-

^a q. v. c. motu
reg. non pl.

^b I. Quod
qui dubitet,
hand sanè,
&c. & ita v. c.
c fort. Quis
enim est &c.

^d fort. inueterascere

Etator cum Octavio Mamilio Tusculano praelio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridae Persen victum nuntiauerunt: P. enim Vatinus, auus huius adolescentis, cum è prefectura Reatina Romam venienti noctu duo iuvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die capium, senatui nuntiauit, & primo quasi temere de re. locutus esset, in carcerem coniectus est: post, à Paulo litteris allatis, cum idem dies constiitisset: & agro à senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo praelio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiae memoriae proditum est. Saepè Faunorum voces exaudita, saepè vise formae deorum, ¹ quemuis aut non hebetem, aut impium deos praesentis esse confiteri coegerunt. Praedictiones verò, & praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendit, ² praedici: ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsim, Tiresiam, Amphiaräum, Calchantem, Helenum: quos tamen augures ne ipse quidem fabulae ascribissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidè exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudij, bello Punico primo, temeritas mouebit: qui etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pascerebantur, mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse nollèt. Qui risus, classe deuicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo R. cladem attulit. Quid? collega eius Iunius eodè bello nonne tempestate classẽ amisit, cum auspiciis non paruisse? itaque P. Claudius à populo ^b condemnatus est: Iu. ³ nius necem sibi ipse ^c conscivit. ³ C. Flaminius Caecilius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum

^a al. prodici
^b v. e. con-
demnatus
est. in eodẽ
est. in eodẽ
^c l. conuicit.

magno

magno reip. vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis remp. amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An ^a Actij Nauij linus ille, quoad inuestigandum suam regiones vinea terminauit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, ^b augurij disciplina ommissa, veritas auspiciorum spreata est, species tantum retenta. Itaque maxime reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspiciis administrantur, ⁴ nulla peremnia seruantur, ⁵ nulla ex acuminibus, ⁶ nulli viri vocantur: ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum ⁷ auspicia posuerunt. At verò apud maiores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus capite velato ⁷ verbis certis pro rep. deuouerent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possum, quibus ea confirmantur, quae dubia nemini debent esse. Atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum, & haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo consulibus res ipsa probauit. Quos cum Ti. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia ²⁵ nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut è patre audiebam, incensus ira, itane verò ego non iustus, qui & consul rogavi, & augur, & auspiciòs an vos Thuses, ac barbari auspiciorum populi R. ius tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire iussit.

^a L. Atij N.

^b L. augurio-
rum disci-
al. augurum
disci.

^c L. verbis
conceptis
d. fort. deu-
uerunt.

fit. Post autem ex provincia litteras ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum^a captum fuisse in hortos Scipionis, quod, cum pomerium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomerium transiret, auspiciari es-
set oblitus: itaque vitio creatos esse consules. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: consules abdicauerunt. Quæ quærimus exempla maiora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæ-
rete in rep. religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. ^b Quid haruspicum ars, nonne diuina hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim in-
terpretes sunt, eos ipsos esse certè necesse est. Deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eueniunt, quæ prædicta sunt. ^c Ne ægri quidem, quia non omnes conualescunt, idcirco ars nulla medicina est, signa ostenduntur à diis rerum futurarum. In his si qui
errauerunt, non deorum natura, sed hominum coniectura peccauit. ^d Itaque inter omnes omnium gentium sententia cõstat, omnibus enim innatum est, et in animo, quasi in sculptrum, esse deos. Quales sint, varium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster, quattuor de causis dixit in
animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modò dixi, quæ orta esset ex præsensio-
ne rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum com-
plurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibz, grandinibus, vastitate, pesti-

lentiæ, terræ motibus, et saepe fremitibus, lapideisq. imbribus, et guttis imbrum quasi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, præter naturam, hominum, pecudumque portentis: tum facibus visis cælestibus: tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri^a crinitas vocant: quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum prænuntia: tum sole geminato, quod, ut è patre audiui, Tuditano, et Aquillio consulibus euenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est. quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem, et diuinam suspicati sunt. quartam causam esse, eamq. vel maximam, æqualitatem motus, conuersionem cæli: solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem, ^b varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum ad spectus ipse satis indicaret, non esse
fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri indicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, et cui pareatur: multo magis in tantis motibus, tantisque vicissitudinibus, tam
multarum rerum, atque tantarum ordinibus in quibus nihil vniquam immensa, et infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quamquam acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse
repperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere nõ possit: est certè id quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesq. ex quarum est ordo sempiternus, ab homine
cõfici non possunt. est igitur id, quo illa cõficiuntur, homine melius. Id autè quid potius dixerim, quæ deum
etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum na-

a q.v.e. cin-
ciata

b v.e. utilita-
tem, men-
dosæ.

c L. à quo

tura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profectò deus.

An verò, si domum magnam, pulchramque videris, non possis adduci, ut etiam si dominum non videas, muribus illam, et mustellis edificatam putes: tantum verò ornatum mundi, tantam varietatē, pulchritudinēque rerum cælestium, tantam vim, et magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne planē desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aer: ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter calī pleniorē naturam, hoc idem generi humano euenerit, quòd in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, et eam quidem acriorem, et diuinam, existimare debemus. Vnde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis querat vnde habemus?

apparet: quòd aliud à terra sumimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritum ducimus. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, et si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam ubi inuenimus? vnde susceperimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc vnum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est,

sed nec cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione, et sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid verò tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio? quem non coget ea, quæ à me dicuntur, comprobare? possint vno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis, brumisque cognosci? aut æstus maritimi, fretorumque angustia ortu, aut obitu lune commoueri? aut una totius celi conuersione cursus astrorum disparēs conservari? hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profectò non possent, nisi ea vno diuino, et continuato spiritu continerentur. Atque hæc cum vberius disputantur, et fusiùs, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, breuius, angustiusque concluduntur: aperta sunt ad reprehendendum. Nam ut profuens amnis, aut vix, aut nullo modo: conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur: angustia autem conclusæ orationis non facile seipsa tutatur. hæc enim, quæ dilatantur à nobis, Zeno sic premebat.

Quod ratione vititur, id melius est, quàm id, quod ratione non vititur. Nihil autem mundo melius, ratione igitur mundus vititur. Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt, quàm ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: Nullus sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt, non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, et vrget angustius. Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est

L. Quid verò tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ à me dicuntur, comprobare?

c. v. e. calumniam mentis.

expers, id generare ex se potest animantem, composémque rationis. Mundus autem generat animantes, composéque rationis. animas est igitur mundus, composq. rationis. Idemque similitudine, ut saepe solet rationem cōcludit hoc modo. Si ex oliua modularé canentes tibia nascerentur: non dubitares, quin esset in oliua tibicinis quaedam sciētia. Quid, si platani fidiculas ferrent numerosē sonantes? idem scilicet censeret, in platani inesse musicam. Cur igitur mūdus non animans, sapiēnsque iudicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapiētiis? Sed quoniam cēpi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari volo. sic enim res se habet, ut omnia, quae alantur, et crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum, et igneum, cietur, et agitur motu suo. quod autem alitur, et crescit, motu quodam viuit certo, et aequabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus, et vita remanet: refrigerato autem, et extincto calore, occidimus ipsi, et exstinguimur. Quod quidem Cle-anthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. negat enim vllum esse cibum tam grauem, quin is die, et nocte concoquatur: cuius etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Iam verò venae, et arteriae micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animaduersumq. saepe est, cum cor animatis alicuius exulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod viuit, siue animal, siue terra editum, id viuit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam, vim in se habere vitalem per omnem mundum pertinētem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato.

a al. Quid si platani fidiculas ferrent numerosē sonantes: idem &c.

b al. Et quidem Cl.

c fort. quod trahunt omnia,

Omnes igitur partes mundi tangam, quae maximo calore sunt sustentur. quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam et lapidum conflictu, et utrinque elici ignem videmus: et recenti fossione, — terram fumare calentem. Atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis, terrae cauernis, contineatur caloris: caque hieme sit densior: ob eamque causam, calorem insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, multaeque rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris et oriri, et auferre. Atque aquae etiam admixtam esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio: quae neque congelaretur frigoribus, neque niue, pruinaque con- cresceret, nisi eadem se admixto calore liquefacta, et dilata diffunderet. Itaque et aquilonibus, reliquisque frigoribus adiectis, durefcit humor: et idem vicissim molliuit tepesfactus, et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. nec enim ille externus, et aduentitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu, atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minimè est expers caloris. Ille vero et multo quidem calore admixtus est. ipse enim oritur ex respiratione aquarum, earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu eius caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quae effervescent subditis ignibus. Iam verò reliqua quarta pars mundi, et ipsa tota natura feruida est, et ceteris naturis omnibus salutarem impertit, et vitalem calorem. Ex quo cōcluditur, cum

a L. Omnes igitur partes mundi, (tangam autem maximas,) calorem tunc sustinent. & ita o. v. c. b fort ac cō- tritu

c trahit

d q. v. c. ad mixtus est.

e al. subiectis

omnes mundi partes sustineantur calore; mundum etiam ipsum simili, parique natura in tanta diuturnitate seruari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud, atque igneum, ita in omni fustum esse natura, ut in eo insit procreandi vis, et causa gignendi: à quo et animantia omnia, et ea, quorum stirpes terra continentur, et nasci sit necesse, et auferre. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu, atque ratione, omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio coniuncta, atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile mentis. Unde oriuntur rerum appetitus. In arborum autem, et earum rerum, quæ gignuntur à terra, radicibus, inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci *ἀρχή* vocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius nature principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate, dominatūque dignissimum. Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars vniuersi sit) inesse sensum, et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi est principatus, hæc inesse necesse est, et aciora quidem, atque maiora. Quocirca sapienter esse mundum necesse est: naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi diuina natura contineri. Atque mundi feruor ille, purior, perlucidior, mobiliorque multo: ob easque causas aptior ad sensus commouendos, quam hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, et viget. Absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiaque hoc calore teneantur, et propterea moueantur, et sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, et puro, et li-

a v. r. Atque etiam mundi ille feruor, purior &c.

bero, eodemque acerrimo, et mobilissimo ardore teneatur, præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitur ab alio, neque externo pulsu, sed per seipsæ, ac sua sponte moueatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat, atque moueat calorem cum, quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus, vnum suum, alterum externum: esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur, quam quod pulsus ageretur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animam esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor, quam nosmetipsi sumus: sic mundum vniuersum pluris esse necesse est, quam partem aliquam vniuersi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam si ita esset hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse, quam mundum omnem, oporteret. Atque etiam si à primis, inchoatisque naturis ad vltimas, perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perueniamus necesse est. Primum enim animaduertimus, à natura sustineri ea, quæ gignuntur à terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo, atque augendo tueretur. Bestiæ autem sensum, et motum dedit, et cum quodam appetitu accessum ad res salutareis, à pestiferis recessu: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regeretur animi appetitus, qui tum remitteretur, tum contineretur. Quartus autem gradus, et altissimus, eorum, qui natura boni, sapientisque gignuntur: quibus à principio innascitur ra-

a fort. alieni:

b fort. emittitur,

tio recta, constansque, quæ supra hominem putanda est, deoq. tribuenda, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in vlla verè institutione non esse aliquid extremum, atque perfectum. Vt enim in vite, vt in pecude, (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad vltimum peruenire: atque vt pictura, & fabrica, ceteraque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiã magis, necesse est absolui aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minùs perficiantur, possunt obistere: vniuersam autem naturam nulla res potest impedire: propterea quod omneis naturas ipsa cohibet, & continet. Quocirca necesse est esse illum quarium, & altissimum gradum, quod nulla vis possit accedere. Is autem gradus est, in quo rerum omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, vt præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligẽtem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscientius: quàm aut eam naturam, quæ omneis res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primùm animantem esse, deinde rationis, & consilij compotem, postremo sapientem? qui enim aliter potest esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quàm deterrima: nec verò, si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quàm humana condicio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insapiens, numquam profectò sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. Neque enim est quidquàm aliud, præter mundum, cui nihil absit: quodque vndique aptum, atque perfectum, ex-

a sic v. c. al.
accidere

pletumque sit omnib. suis numeris, & partibus. Sciẽ enim Chrysippus, vt clypei causa, inuolucrum: vaginam autem, gladij: sic, præter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, vt eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium causa: animantibus autem, hominum, vt equum, vehendi causa: arandi, bouem: venandi, & custodiendi, canem. Ipse autẽ homo ortus est ad mundum contemplan- dum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. Sed mundus, quoniã omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus vndique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente, & ratione melius. ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectus, & matru docet esse se meliora, vt in equo, quàm in equulo, in cane, quàm in catulo: in viro, quàm in puero: item quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo, atque absoluto esse debere. Est autẽ mundo nihil perfectius: nihil virtute melius. Igitur mundi est propria virtus. Nec verò hominis natura, perfecta est: & efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius est ergo in eo virtus, sapiens igitur est: & propterea deus. Atque hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas: quæ ex nobilissima, purissimaque ætheris parte gignuntur, neque vlla præterea sunt admixta natura, totaque sunt calida, atque perlucida: vt ea quoque rectissimè & animantia esse, & sentire, atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam solis candor illustrior, quàm vltus ignis, quippe qui immenso mundo tam longè, lateq. colluceat: & is eius tactus est, non vt tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat. Quorum neutrum faceret,

a v. c. quàm
in eculco,

b I. quæ ex
mobilissima,
puriss. & ita
v. c.

c fort. vt non
tepef.

nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humombus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atque ad victum: aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem vsus vite requirit, confector est, & consumtor omnium, idemque quocumque inuasit, cuncta distubat, ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis, & salutaris, omnia conseruat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol vtri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia florent, & in suo quaque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quae oriantur in ardore celestis, qui ether, vel caelum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quae sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem aethereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitur, & viget: necesse est quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cum in aethere astra gignantur, consentaneum est, in us sensum inesse, & intelligentiam. Ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenta, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quam illorum, qui vtantur crasso caelo, atque concreto. Quinetiam, cibo quo vtare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae aetheream mundi partem incolant, & marinis, terrenisque humoribus, longo intervallo extentatis, alantur. Sensum au-

a al. aliarum
anim.

tem astrorum, atque intelligentiam maximè declarat ordo eorum, atque constancia. nihil est enim, quod ratione, & numero moueri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni aeternitate constancia, neque naturam significat: ¹³ est enim plena rationis: neque fortunam, quae amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec verò Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae mouentur, aut natura moueri censuit, aut vi, aut voluntate: moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quae autem natura mouerentur, haec aut pondere deorsum, ac lenitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. Nec verò dici potest vi quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur, quae enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. Quae qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni prae-
²⁰ curatione, atque actione priuet. mihi enim, qui nihil a-
git, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut id qui neget, vix cum sanæ mentis existimem.
¹⁴ Sanè restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam à consuetudine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas induxit & vulgò imperitos, & similem philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cuius opinionis leuitas confutata à Cora non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum scer-
³⁰ ta notione animi praesentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem, notionemque nostram, nihil video, quod po-

a fort. est enim
expers
rat.

b tñ origen
ty nrm aut
lōn.

c L. delet hic
aduerbium,
sauē.

d q. v. e. ratio-
nem meam.
non pl.

tius accommodem, quàm ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, & deum iudicem. Hic quàm voler Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, minimèque respiciens patriam: & dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis, & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, numquam me mouebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem cerè nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quàm id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. Quia ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paullo post facilius cognoscantur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, vellei, noli, quæso, præ te ferre, nos planè experietis esse doctrinæ. Conum tibi aïs, & cylindrum, & pyramidem, pulchriorem, quàm sphæram, videri. Nouum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora, duntaxat ad spectu: quod mihi tamen ipsum non videretur: quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omneis alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil amfractibus, nihil eminens, a nihil lacunosum: cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis, globus: (sic enim opæpar interpretari placet) ex planis autem, circulus, aut orbis, qui vixæ Græcè dicitur, his duabus formis contingit solus, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, à mediòq. tantum absit extremum, quàm tum idem à summo. Quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia numquam eruditum illum puluerem attigistis: 16° an-
ne hoc physici quidem intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiumque ordinum in alia figura non

a sic o. v. e.
vulg. quàm
laciolum?

b L. an ne
hoc quidem
physici, intel-
ligere pot.

potuisse seruari? Itaque nihil potest esse indoctius, quàm quod à vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis, nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabileis que mundos, alios aliarum esse formarum. Quæ, 17 si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, cerè non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, iudicat, a celi palatum, (ut ait Annii) non suspexit. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum spatii immutabilibus ab ortu ad occasum commans, nullum v-
quam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conuersiones duas iisdem spatiis, cursibusque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscantur: primusque sol, qui astrorum obtinet principium, ita mouetur, ut, cum terras larga luce compleuerit, easdem modò his, modò illis partibus opacet. ipsa enim umbra terre soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas, quæ diurnorum: eiusdemq. solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant: 18 circuitus enim b solis orbium v. defectibus. & L X. & C C C. quarta fere diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, a-
tates, & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum æstat. Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra, marique gignuntur, initia, causæque ducuntur. Iam solis annuos cursus spatii mensuris luna consequitur: cuius tenuissimū lumen facit proximus accessus ad solem, & digressus autem
longissimus quisque plenissimum. Neque solum eius species, ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est d aquilonalis,

a sic o. v. e.
al. palatium,
non pl.

b L. solis or-
biū v. & L X.
& C C C. quar-
ta fere diei
parte add.
& c.

c L. de grece

d L. aquilo-
naris,

tum australis. In lune quoque cursu est bruma quaedam
 & solstitij similitudo: multa quoque ab ea manant, & fluunt
 quibus & animantes alantur, augeanturque & pubescant,
 maturitatemque assequantur, quae oriuntur de terra. Maxi-
 me vero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum,
 quae falso vocantur errantes, nihil enim errat, quod in om-
 ni aeternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosque
 motus constantes, & ratos. Quod eo est admirabilius in
 his stellis, quas dicimus, quia tum occulantur, tum rursus
 aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum
 subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum om-
 nino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus in-
 sistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum
 mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum sol,
 & luna, & quinque errantes ad eandem inter se com-
 parationem confectis omnium spatiis est facta conuersio.
 Quae quam longa sit, magna quaestio est: esse vero certam,
 & definitam, necesse est. Nam ea, quae Saturni stella dici-
 tur, ^a quae & Graecis nominatur, quae a terra abest plu-
 rimum, XXX. fere annis cursum suum conficit. In quo
 cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum re-
 tardando, tum vespertinis temporibus delinendo, tum
 matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis
 seculorum etatibus, quin eadem iisdem temporibus effi-
 ciat. Infra autem hanc propius a terra Iouis stella fertur,
 quae ^b quae & Graecis dicitur, eaque eundem XII. signorum or-
 bem annis XII. conficit, eademque, quas Saturni stella,
 efficit in cursu varietates. Huic autem proximum inferio-
 rem orbem tenet ^c quae & Graecis dicitur, quae stella Martis appellatur: eadem
 quae I. I. & XX. mensibus, V. I. ut opinor, diebus mundum
 eundem lustrat orbem, quem duae superiores. Infra hanc
^d quae & Graecis dicitur, quae stella Mercurij est. eadem ^d quae & Graecis
 appellatur a Graecis

a vic. pho-
nosphoros

b v.c. Phae-
thon

c v.c. pyrois,

d v.c. stilbon

quae anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a
 sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum
 antequiens, tum subsequens. Infima est quinque erran-
 tium, terraeque proxima, stella Veneris, quae ^a quae & Graecis dicitur, quae
 Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: 19 cum
 subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, &
 latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod
 idem faciunt stellae superiores: neque unquam ab sole
 duorum signorum intervallo longius discedit tum antee-
 dens, tum subsequens. Hanc igitur in stellis constantiam,
 hanc tantam tam variis cursibus in omni aeternitate con-
 uenientiam temporum non possum intelligere sine mente,
 ratione, consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus,
 non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere.
 15 Nec vero stellae eae, quae inerrantes vocantur, non signifi-
 cant eandem mentem, atque prudentiam: quarum est quo-
 tidiana, conueniens, constansque conuersio: nec habent ae-
 thereos cursus, neque caelo inherentes, ut plerique dicunt
 physicae rationis ignari. non est enim aethers ea natura, ut
 20 visus stellas complexa contorqueat. nam tenuis, ac perlu-
 cescens, & aequabili calore suffusus aether, non satis aptus ad
 stellas continendas videtur. Habent igitur suam sphaeram
 stellae inerrantes ab aetherea coniunctione secretam, & li-
 beram. Earum autem perennes cursus, atque perpetui, cum
 25 admirabili, incredibiliq. constantia, declarant in his vim,
 & mentem esse diuinam: ut, haec ipsa qui non sentiat deo-
 rum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur.
 Nulla igitur in caelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio,
 nec vanitas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, con-
 30 stantia. Quaeque his vacant, ea mentita, & falsa, plena-
 que erroris eunt circum terras, infra lunam: quae omnium
 vltima est, in terrisque versatur. Caelestem ergo admira-
 si.

a q. v. c. pho-
sphaeros q.
alii fosforas

b L. Quaeque
his vacat, &
mentem, &
falsa, &c. &
ita v. c. & nō
nulli impres-
si.

bilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua con-
seruatio, & salus omnium omnis oritur, qui vacare men-
te putat, is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, vt
opinor, erraui, si à principe inuestigande veritatis, hu-
ius disputationis principium duxero. Zeno igitur ita na-
turam definit, vt eam dicat, ignem esse artificiosum ad gi-
gnendum progredientem viā. consēt enim artū maximē
propriū esse, creare, & gignere, quōdque in operibus no-
strarum artium manus efficiat, id multo artificiosius natu-
ram efficere, id est, vt dixi, ignem artificiosum, magistrum
artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natu-
ra, artificiosa est, quod habet quasi viam quandam, &
sectam, quam sequatur. Ipsius verō mundi, qui omnia com-
plexu suo coercet, & continet, natura non artificiosa so-
lūm, sed planē artifex ab eodem Zenone dicitur, consul-
trix, & prouida vtilitatum, opportunitatumque omnium.
Atque vt cetera natura suis seminibus quæque gignuntur,
augeſcunt, continetur: sic natura mundi omnis motus ha-
bet voluntarios, conatusque, & appetitiones, quas
Græci vocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, vt
nosmetipsi, qui animis mouemur, & sensibus. Talis igitur
mens mundi cum sit, ob eamque causam prouidentia ap-
pellari recte possit, (Græcē enim ^{ἡ μέγιστος} dicunt) hæc po-
tissimum prouidet, & in his maximē est occupata, primum
vt mundus quā aptissimus sit ad permanendum, deinde
vt nulla re egeat, maximē autem vt in eo eximia pulchri-
tudo sit, atque omnis ornatus. Dictum est de vniuerso mun-
do: dictum est etiam de sideribus: vt iam propemodum ap-
pareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ a-
gant, molientium cum labore operoso, ac molesto. Nō enim
venis, & nervis, & ossibus continentur, nec us cæcis, aut po-
tionibus vescuntur, vt aut nimis acres, aut nimis concretos

a v. c. hormas

b v. c. pro-
noa

humores colligant: nec iis corporibus sunt, vt aut casus,
aut ictus extimescant, aut morbos metuunt ex defatiga-
tione membrorum. Quæ verens Epicurus²⁹ monogram-
mos deos, & nihil agentis commentus est. Illi autem pul-
cherrima forma præditi, purissimæque in regione cæli col-
locati, ita feruntur, moderanturque cursus, vt ad omnia
conseruanda, & tuenda consensisse videantur. multæ an-
tem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non
sine causa & à Græcæ sapientibus, & à maioribus nostris
constituta, nominatæque sunt, quidquid enim magnam v-
tilitatem generi afferret humano, id non sine diuina boni-
tate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud,
quod erat à deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant:
vt cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Libe-
rem: ex quo illud Terentij.

Sine Cerere, & Libero friget Venus.
Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic ap-
pellatur, vt ea ipsa vis nominetur deus, vt Vides, vt Mens:
quas in Capitolio dedicatas, videmus proximè à M. Aemi-
lio Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat: Fides con-
secrata. Vides Virtutis templum, Vides Honoris à M. Mar-
cello renouatum: quod multis antè annis erat bello Ligu-
stico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opes? quid Salu-
tis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ: quarum omnium
rerum quia vis erat tanta, vt sine deo regi non posset ip-
sa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis,
& Voluptatis, & Lubentine Veneris, vocabula conse-
crata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quam-
quam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia na-
turam vehementius sepe pulsant. Vtilitatum igitur magni-
tudine constituti sunt ij dij, qui vtilitates quasque gigne-
bant. Atq; his quidem nominib; quæ paullo antè dicta sunt

a v. c. Aimi-
lio
b Lab Attilio
Calat. & ita
v. c.
c fort. Spes

à me, quæ vis sit in quoque declaratur deo. suscepit autem vita hominum, consuetudineque communis, ut beneficiis excellentis viros in cælum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, & Pollux, hinc Esculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri maiores augustè, sanctèque Liberum cum Cerere, & Libera consecrauerunt: quod quale sit, ex mysteris intelligi potest. Sed quod ex nobis natos, liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati sunt Liber, & Li-

^a v. e. quod in Libera: ^a quod in Libero seruant, in Libera non item. Hinc 10 etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cum remaneret animi, atq. eternitate fruerentur, dii ritè sunt habiti, cum & optimi essent, & æterni. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt, hominum autem vitam superstitione omni refererunt. Atque hic locus à Zenone tractatus, post à Cleanthe, & Chrysippo; pluribus verbis explicatus est. Nam verus hæc opinio Græciam oppleuit, exsecutum Cælum à filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum à filio Ioue. Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulis, cælestem enim, altissimam, æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, & conuersionem spatiorum, ac temporum contineret: qui deus Græcè id ipsum nomen habet. Κρόνος enim uelicitur: qui est idem χρόνος, temporis spatium. Saturnus autem est appellatus, quod saturaretur annis. ex se enim natos comessè fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem à Ioue, ne immoderatos

^b L. dicitur: & ita v. e.

cursus haberet, atque ut eum siderum^a vinculis alligaret. ^a q. v. e. vinculis
Sed ipse Iupiter, id est, iuuans pater, quem conuersis casibus appellamus à iuuando Iouem, à poetis pater diuimque, hominumque, dicitur: à maioribus autem nostris optimus, maximus, & quidem antè optimus, id est, beneficentissimus, quàm maximus, quia maius est: certèque gratius, prodesse^b omnibus, quàm opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens, ^b fort. hominib.

¹¹ Adspice hoc sublime candens, quem innocant omnes Iouem. Planiusque alio loco idem,

Cui, quod in me est, exsecrabor hoc, ^c quo lucet, quid- ^c L. quod luct, cct,
quid est.

hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgente, tonante: dicunt enim, cælo fulgente, tonante. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breuiter,

¹⁵ Vides sublime fusum, immoderatum æthera,

Qui tenero terram circumuectu amplectitur:

Hunc summum habeto diuum: hunc perhibeto Iouem.

Aër autem, ut stoici disputant, interiectus inter mare, & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & coniux Iouis, & quod & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum, Iunoni que tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Iunonem à iuuando credo nominatam. A qua restabat & terra, ut essent ex fa-

²⁰ bulis tria regna diuisa. ²² Datum est igitur & Neptuno alie-

rum Iouis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Porumnus à portu, sic Neptunus à nando, paulum primis literis immutatis. Terræ autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui Dis, ut

³⁰ apud Græcos Διότης, quia & recidat omnia in terras, & oriantur è terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ Κόρη Græcè nominatur.

d opas τὴν ἑρ-
ψὶς τίς δ' α-
πειρὸς αἰθέρα,
καὶ γὰρ πᾶσι
τῶν ἀνθρώπων
τίς δ' ἴσθι
τίς δ' ἴσθι
τίς δ' ἴσθι

Terræ uisus
est, ut vult,
fr.

^e L. circum-
iectu ampl.
& ita v. e.

^f L. quod ei
& similit.

^g L. Neptu-
nus, alteri Iou-
is, ut uoluit,
fr.

^h L. immd, à
nubendo,
i v. e. Pluto,

^k v. e. Perse-
foac

quam frugum semen esse volunt, absconditâque quæri à matre fingunt. Mater autem est à gerendis frugibus Ceres, tanquam Ceres: casuq. prima littera itidē immutata, ut à Græcis. nam ab illis quoque ^a *Demeter*, quasi ^b *Demeter*, nominata est. Iam qui magna verteret, Maior: Minerva autem, quæ vel minueret, vel minaretur. Cūq. in omnibus rebus vim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt: quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones perueni, Iani: forēsque in liminibus profanarum ædium, ianue nominantur. Nam Vestis ^c *L. à Græcis* nomen ^d à Græcis: ea est enim, quæ ab illis *estia* dicitur. Vis autem eius ad aras, & focos pertinet. itaq. in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longè absunt ab hac vi dii penates, siue à penu ducto nomine, (est enim omne, quo rescuntur ^e homines, penus) siue ab eo, quod penitus insident: ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Iam Apollinis nomen, est Græcum: quem solem esse volunt: Dianam autem, & Lunam, eandem esse putant: cū sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus: vel quia, cū est exortus, obscuratis omnibus solus apparet: Luna à lucendo nominata sit. eadem est enim Lucinaitaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, ^f sic apud nostros Innonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem ^g *Diana* omni- ^h *ninaga* dicitur, non à venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ⁱ *matu-* rescunt aut septem nonnumquam, aut plerumq. nouem lunæ cūsisibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur. Concinneq. ut multa, Timæus: qui cū in historia ^j dixisset, quæ nocte natus Alexander esset, eadem Diane Ephesie templum deflagrauisse: adiunxit, minime id esse

c L. à Græcis
est. ea est en.

d al. sic apud
nos
e L. annuaga

mirandum, quod Diana, cū in partu Olympiadis adesse voluisset, ^a abfuisse domo. Quæ autem dea ad res omnes ^b *veniret*, Venerem nostri nominauerunt: atque ex ea potius Venustas, quàm Venus ex venustate. Videntisne igitur, ut ^c à phisicis rebus, bene, atque vtiliter inuentis, tracta ratio sit ad commentitios, & fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene anileis. ^d *formæ* enim nobis deorū, & etates, & vestitus, ornatusq. noti sunt: genera præterea, coniugia. cognationes, omniaq. traducta ad similitudinem imbecillitatis humane. nam ^e perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias. nec verò, ut fabulæ ferunt dii bellis, præliisque caruerūt: nec solum, ut apud Homerum, cū duos exercitus contrarios alij dii ^f ex alia parte defenderēt: sed etiam, ut cū Titanis, ut cū Gigantibus, propria bella gesserunt. Hæc ^g dicuntur, & creduntur stultissimè, & plena sunt futilitatis, summæque lenitatis. Sed tamen, his fabulis spreus, ac repudiatis, deus ^h pertineat per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos ⁱ venerari, & colere ^j debemus. Cultus autem deorū, est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimisque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta ^k mente, & voce Veneremur. non enim philosophi solum, verum etiam maiores nostri superstitionem à religione ^l separauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & imolabant, & ut sui liberi sibi supersites essent, superstiosi sunt appellati: quod nomen postea latius pauiit. ^m Quæ autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter ⁿ pertractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti: religiosi ex relegendo, ut elegites ex eligendo, tanquam à

a L. afuisse
domo. & ita
v.c.

b *Demeter*

c fort. debemus.

d L. separant.

e L. ut sibi sui
liberi supersites.
& ita v.c.

f L. retractarent, & ita
v.c.

diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum vitiij nomen, alteram laudis. Ac mihi videor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sanè locus, & à vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minùs notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solùm legistis, vestra amatis: ceteros causa incognita^a cõdemnatis. Velut à teipso, hesterno die, dictum est, animum fatidicam^b & vestrorum à Stoicis induci, id est, providentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiã fingi quasi quandam deam singularem, quæ mūdum omnem gubernet, & regat: sed id præcisè dicitur. Ut si quis dicat, Atheniensium remp. consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cùm dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitror, deorū. Plenè autem, & perfectè sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolite consumere: mehercle, si me audiat, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. Nec verò hoc in te vnum cõvenit, moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limatum: sed cùm in reliquos vestros, tum in eum maximè, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnem, sine acumine vlllo, sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur providentia deorum mundum, & omneis mundi partem & initio constitutas esse, & omni tempore administrari: eamque disputationem treis in partem nostri ferè diuidunt: quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secun-

a v.c. cõdem-
pnatis. men-
dose
b v.c. ptonce-
am

c fort. nec ex-
perimini q.

da est autem, quæ docet, omneis res subiectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrimè geri. Quo cõstituto, sequitur ab animantibus principiis eam esse generatã. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum caelestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse, quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarū. Nihil est autem præclarius mundi administratione. deorum igitur consilio administratur mundus. Quod si aliter est, aliquid profectò sit necesse est melius, & maiore vi prædictum, quàm deos, quale id cumq. est, siue inanima natura, siue necessitas vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiat, quæ videmus. Non est igitur natura deorū præpotens, neq. excellens, siquidẽ ea subiecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, & terra regantur. Nihil autem est præstantius deo. ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentem esse deos, concedimus etiam providentem, & rerum quidem maximarum. Ergo virum ignorant, quæ res maxime sint, quòq. hæ modo tractandæ, & tuendæ, an vim non habet, qua tantas res sustineant & gerant? at & ignorant rerum, aliena natura deorum est, & sustinendi muneri propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in maiestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari. Atqui necesse est, cùm sint dii, si modò sint, ut profectò sint, animantem esse, nec solum animantem, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, & societate coniunctos, vnum mundum, ut communem remp. atque urbem aliquam regentem. Sequitur, ut eadem sit in his, quæ in ge-

a I. quàm
deus,

b L. terra re-
gantur. & ita
v.c.

c v.c. regen-
tis,

nere humano, ratio, eadem veritas^a utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio, prauique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem à diis ad homines peruenisse: ob eamque causam maiorum institutis menses, fides, virtus, concordia, consecrata, et publicè dedicate sunt. Quæ qui conuenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, et sancta simulacra veneremur: quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: vnde hæc in terras, nisi à superis, defluere potuerunt? cumque sit in nobis consilium, ratio, prudentia, necesse est, deos hæc ipsa habere maiora, nec habere solum, sed etiam his vti in maximis, et optimis rebus. Nihil autem est nec maius, nec melius mundo, necesse est ergo eum deorum consilio, et providentiæ administrari. Postremò cùm satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim, et illustrem faciem videremus, solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et cælum, et mundum ipsum, et earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu, et commoditate generis humani: efficitur, omnia regi diuina mente, atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrimè regi. Sed quid sit ipsa NATURA, explicandum est antè breuiter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alij naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessariis: alij autem, vim participem rationis, atque ordinis, tanquam via progrediètem, declarantemque, quid cuiusque rei causa efficiat, quid sequatur, cuius sollertia nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali, augeri que possit, ita fingat

et efficiat in suo quidque genere, partim ut tantum modò per stirpis alantur suas, partim ut moueri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita diuidit, omnium, quæ sint, naturam, esse corpora, et inane, quæque his accidunt. Sed nos cùm dicimus naturam cõstare, administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi, nulla coherendi natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis quedam similitudo. Quod si ea, quæ à terra stirpibus continentur, arte naturæ viuunt, et vigent: profectò ipsa terra eadem vi continetur, et arte naturæ, quippe quæ grauidata seminibus, omnia pariat, et fundat ex sese, stirpis amplexa alat, et augeat, ipsaque alatur vicissim à superis, externisque naturis. Eiusdemque expirationis, aer alitur, et ether, et omnia sidera. Ita, si terra natura tenetur, et viget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terræ inherent. animales autem à spiratione aeris susinentur: ipseque aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam mouetur nobiscum, quacumque enim imus, quacumque mouemur, videtur quasi locum dare, et cedere. Quæque in medium locum mundi, qui est infimus, et quæ à medio in superum, quæque conuersione rotunda circum medium feruntur, ea continent mundum efficiunt, vnamque naturam. Et cùm quattuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua: ex aqua, oritur aer: ex aere, ether: deinde retrorsum vicissim ex ethere, aer: ex aere, aqua: ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, vltro, citroque commeantibus, mundi partium coniunctio continetur. Quæ aut sempiter-

a v.c. adspiratione aeris sustin. & ita l.

b deinde rati-
tar,

na sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut
certè per diuturna, permanens ad longinquum, & immen-
sum p[er]ne tempus. Quorum vtrumvis v[er] sit, sequitur, natu-
ra mundum administrari. Quæ enim classium navigatio,
aut quæ instructio exercitus, aut rursus (v[er]t[ut] ea, quæ natura
efficit, conferamus) quæ procreatio vitu, aut arboris, quæ
porro animantis figura, conformatioque membrorum, tan-
tam naturæ sollertiam significat, quantam ipse mundus
aut igitur nihil est, ^a quod sentiente natura regatur: aut
mundum regi consitendum est. Etenim qui reliquas natu-
ras omnes, earumque semina contineat, qui potest ipse non
natura administrari: ^b v[er]t[ut] si quis denteis, & pubertatem natu-
ra dicat exsistere: ipsum autem hominem, cui ea exsistat,
non constare natura: non intelligat, ea, quæ efferant ali-
quid ex sese, perfectiorè habere naturam, quàm ea, quæ ex
iis efferantur. Omnium autem rerum, quæ natura admini-
strantur, seminator, & sator, & parens, v[er]t[ut] ita dicam, at-
que educator, & altor est mundus: omniaque sicut mem-
bra, & parteis suas, nutritur, & continet. Quod si mun-
di partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum
natura administrari: cuius quidem administratio nihil ha-
bet in se, quod reprehendi possit, ex iis enim naturis, quæ e-
rant, quod effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo
aliquis potuisse melius. Sed nemo v[er]quam docebit: & si
quis corrigere aliquid voler, aut deterius faciet, aut id
quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi
partes ita constitutæ sunt, v[er]t[ut] neque ad vsum meliores po-
tuerint esse, neq[ue] ad speciem pulchriores: videamus, vtrum
ea fortuita sint, an eo statu, quo coherere nullo modo po-
tuerint, nisi sensu moderante, diuinæque providentia. Si er-
go meliora sunt ea, quæ natura, quàm illa, quæ arte perfe-
cta sunt: nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura

^a L. quod à
sentiente n.

^b v. e. v[er]t[ut] si qui
denteis,

quidem rationis expertus est habenda. Quis igitur cōuenit,
signum, aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibi-
tam esse artem: cumque procul cursum nauigij videris,
non dubitare, quin id ratione, atque arte moueatur: aut
cū solarium vel descriptum, ^a aut ex aqua contemplare, ^a fort. vel ex
intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem,
qui & has ipsas arteis, & earum artifices, & cuncta com-
plectatur, consilij, & rationis esse expertem putare: quod
si in Scythiam, aut in Britanniam, spheram aliquis tulerit
hanc, quam nuper familiaru noster effecit Posidonius, cu-
ius singule conversiones idem efficiunt in sole, & in luna,
& in quinque stellis errantibus, quod efficitur in calo sin-
gulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin
ea sphaera sit perfecta ratione? Hi autē dubitant de mundo,
¹⁵ ex quo & oriūtur, & fiunt omnia, casūne ipse sit effectus,
aut necessitate aliqua, an ratione, ^b an mente diuina: &
Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphae-
re conuersionibus, quàm naturam in efficiendis, præfer-
tim cū multis partibus sint illa perfecta, quàm hæc simu-
²⁰ lata, sollertius. Atque ille apud ^c Actium pastor, qui nauem
numquam antè vidisset, v[er]t[ut] procul diuinum, & nouum
vehiculum Argonautarum è monte conspexit, primo ad-
mirans, & perterritus, hoc modo loquitur: — tanta
moles labitur.

^a fort. vel ex
aqua cōtem-
plare

^b L. ac mente
diuina: & ita
v. e.

^c L. Accium
al. Attium

^d L. rchæ.

²⁵ 27 Erekebunda ex alto, ingenti sonitu, & spiritu:
Præ se vndas voluit: vertices v[er]t[ut] suscitavit:
Ruit prolapsa: pelagus respexit: ^d profuit.
Ita dum interruptum credas nimbū voluier,
Dum quod sublime ventis expulsū rapi
Saxum, aut procellis, vel globosus turbines
Exsistere ictos vndis concursantibus:
Nisi quas terrestres pontus strages conciet:

a fort. Sicuti
citi, atq. ala-
ci.

4738

DE NATURA DEORVM

Aut fortè Triton fuscina²⁸ enertens specus,
Subter radices penitus vndanum in freto
Molem ex profundo saxeam ad caelum vomit.

Dubitat primò, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam;
idémque, iuuenibus visis, auditóque nautico cantu,

²⁹Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt
Delphini - item alia multa.

-Siluani melo

Consimilem ad aureis cantum, et auditum refert.

Ergo vñ hic primo ad spectum in animum quiddam, sensuque¹⁰
vacuum se putat cernere: post autè signis certioribus, quale
sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi
debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi conturba-
uerat, postea, cum vidissent motus eius finitos, et equabi-
leis, omniæque ratis ordinibus moderata, immutabilique¹⁵
constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitato-
rem in hac celesti, ac diuina domo, sed etiam rectorem, et
moderatorem, et tanquam architectum tanti operis, tan-
tique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari qui-
dem, quæ sit admirabilitas celestium rerum, atque terre-²⁰
strium. Principio enim terra sita in media parte mundi, cir-
cumfusa vndique est: et hac animabili, spirabiliq. natura,
cui nomen est ær, Græcum illud quidem, sed receptum iam
tamen vsu à nostris: trium est enim pro Latino. Huc rursus
amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis igni-²⁵
bus. Mutuemur hoc quoq. verbum, dicaturque tam æther
Latine, quàm dicitur ær: etsi interpretatur Pacuius,

Hoc, quod memoro, nostri celum, Graij perhibent æthe-
ra. Quasi verò non Graius hoc dicat. At Latine loqui-
tur. Siquidem nos non quasi Græcè loquentem audiamus.³⁰
Docet idem alio loco,

b v. c. oratio.

Græuigena de ipso aperit ipsa^b ratio.

LIBER II.

4739

Sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles
flammae siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia
clarissima luce collustrans, multis partibus maior, atque
amplior, quàm terra vniuersa: deinde reliqua sidera ma-
gnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi
non modò nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita
profunt, vt, si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit
à tantis ardoribus, moderatione, et temperatione subla-
ta. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat,
10 corpora quædam solida, atque indiuidua, vt et grauita-
te ferri, mundumque effici ornatissimum, et pulcherri-
mum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui
existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet,
si innumerabiles vnius, et viginti forma literarum vel
25 aureæ, vel qualeslibet, aliquò conticiantur, posse ex his
in terram excusis annaleis Ennii, vt deinceps legi possint,
effici: quod nescio an ne in vno quidem versu possit tan-
tum valere fortuna. Isti autem quemadmodum assue-
runt, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam
30 morum Græci vocant, non sensu præditis, sed concurrenti-
bus temerè, atque casu, mundum esse perfectum? vel innu-
merabileis potiùs in omni puncto temporis alios nasci, alios
interire? Quòd si mundum efficere potest concursus ato-
morum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem
25 non potest? quæ sunt minùs operosa, et multo quidem fa-
ciliora. Certè ita temerè de mundo effutunt, vt mihi qui-
dem numquam hunc admirabilem cali ornatum, qui lo-
cus est proximus, suspexisse videantur. Præclare er-
go Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub terra sem-
per habitauissent, bonis, & illustribus domiciliis,
30 quæ essent ornata signis, atque picturis, instru-
ctæque rebus iis omnibus, quibus abundant ij, qui

a v. c. conti-
ciantur,

beati putantur, nec tamen exissent vñquam supra terram: acceperant autem fama, & auditione, esse quoddam numen, & vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, & maria, cælumque vidissent: nubium magnitudinem, ventorumque vim cognouissent, adspexissentque solem, eiusque tum magnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognouissent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum, & ornatum, lunæque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos, immutabileisque cursus: hæc cum viderent, profecto & esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætæorum ignium finitimas regiones obscurauisse dicuntur, ut per bīdium nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut reuixisset sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quæ nam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum, assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: perinde, quasi nouitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa, & apta viderit, neget in his illam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ

a sic v. c. 31.
Hoc si idem

b v. c. proinde, & ita l.

quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus: tan cūmachinatione quadam moueri aliquid videmus, ut spheram, ut horas, ut alia permulta: non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moueri, vertique videamus, constantissimè conscientem vicissitudines anniuersarias, cum summa salute, & conseruatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, diuinæque ratione: licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculo quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina providentia dicimus constitutas. Ac principio terra vniuersa cernatur, locata in media mundi sede, solida, & globosa, & vndique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. Quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argentiue venas, infinitamque vim marmoris. Quæ verò, & quàm varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum: qui volucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quæ vita siluestrium? Quid iam de hominum genere dicam: qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate beluarum efferrari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insule, litora que collucent, distincta tectis, & vrribus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de diuina ratione dubitaret. At verò quanta maris est pulchritudo? quæ species vniuersi? quæ multitudo, & varietas insularum? quæ amœnitates

a vñquam
vi rupa

b s. belluarū
e al. vatteccore:

orarum, & litorum quor genera, quàmque disparia partim submersarum, partim fluitantium, & innatantium beluarum, partim ad saxa natiuis testis inhererentium. Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus cludit, ut una ex duabus naturis constata videatur. Exinde mari finitimus aer, die, & nocte distinguitur: isque tum fusus, & extenuatus in sublime fertur: tum autem concretus, in nubibus cogitur: humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc, & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum, & calorum facit varietates: idemque & volatilis alitum sustinet, & spiritu ductus alit, & sustentat animantes. Restat vltimus, & à domiciliis nostris altissimus, omnia cingens, & coercens cæli complexus: qui idem æther vocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. Ex quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam voluitur. isque orient, & occidens, diem, noctemque conficit: & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quædam contrahit terram, tum vicissim letificat, ut cum cælo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, maior, quàm dimidia pars terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiendi cum sole, tum digrediendi, & eam lucem, quam à sole accipit, mittit in terras, & varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obsecurat: tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est regione solis, interpositum, interiectumque terræ, repente deficit. itidemque spatius hæc stellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur, & occidunt. Quarum motus tum incitatur, tum retardantur, sepe etiam in-

d L. digrediens, & ita v.c.

sistunt. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum singularum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ à te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant, quia latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate, Cetera labuntur celeri cælestia motu, Cum cæloque simul nocteisque, diēsque feruntur. Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, nature constantiam videre cupientis. Extremusque adeo duplici de cardine vertex Dicitur esse polus. -- Hunc circum apæxi duæ feruntur, nunquam occidentes. Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur, Altera dicitur esse Helice. -- Cuius quidem clarissimas stellæ totis noctibus cernimus. Quæ nostri septem solini vocitare Triones. Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parua Cynosura. Hæc fidant duce nocturna Phœnices in alto. Sed prior illa magis stellæ distincta refulget, Et latè prima contestum à nocte videtur, Hæc verò parua est: sed nantis usus in hac est. Nam cursu interiore breui conuertitur orbe. Et, quo sit parum stellarum admirabilior ad spectus, Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen, Toruus Draco serpit subter, supraque reuoluens Sese, conficiensque sinus è corpore flexos. Eius cum totius est præclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

a v.c. Ergo, ut oculis assidue videamus sine ulla &c. &c. ita L.

b L. superæque & ita v.c.

c L. tum in primis

Huic non vna modò caput ornans stella relucet,
Verùm tempora sunt duplici fulgore notata,
E' trubicusque oculis duo seruida lumina flagent,
Atque vno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, & tereti ceruice reflexum.
Obtutum in cauda maioris figere dicas.

Be reliquū quidē corpus draconis totis noctibus cernimus.
Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi, atque obitus a parte admiscetur in vna.

a L. partē ad-
miscetur in
vnam.

Id autem caput,
Attingens defessa velut marentis imago
Vertitur. --- quam quidem Græci
Enzonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona.
Atq; hæc quidē à tergo: propter caput autem Anguitenens: 15
Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graij.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Eius & ipse manet religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens grauitè vestigia ponit,
Atque oculos vrget pedibus, pectusque Nepaī. --- Sc-
prentiones autem sequitur
Arctophylax, vulgò qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adiunctam præ se quatit Arctum.
Dein quæ sequuntur. Huic Booti enim
--- subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro: cui
subiecta fertur,
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
Atque ita demetata signa sunt, vt in tantis descriptionibus 30
diuina sollertia appareat.
Et natos Geminos inuises sub caput Arcti.

Subiectus media est cancer, pedibusque tenetur
Magnus Leo, tremulam quatiens è corpore flammam.
Auriga. --- Sub leua Geminorū obductus parie feretur.
Aduersum caput huic Helice iruculenta tuetur.
At Capra læuum humerum clara obtinet. --- Tum
quæ sequuntur.

Verum hæc est in agno, atque illustri prædita signo.
Contrà Hædi exiguum iaciunt mortalibus ignem. Cuius
sub pedibus ---

10 Coniger est valido a connexus corpore Taurus. a L. connexus
Eius caput stellis conspersum est frequentibus.
Has Græci stellas, Hyadas vocitare suerunt;
Apluendo, veni enim est pluerè. Nostri imperitè fuculas: qua-
si à sub. essent, non ab imbrib. nominatæ. Minorem autem
15 septentrionem Cephæus passis palmis tergo subsequitur.
Namque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti. ---
Hunc antecedit
Obscura specie stellarum Castiopæa.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
20 Andromeda, b aufugiens ad spectum mæsta parentis. b al. effugiens
Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti,
Summum coningit caput alio stellæque iungens
Vna, tenet duplicis communi lumine formas,
Æternum ex astris cupiens connectere nodum.
35 Exin contortis Aries cum cornibus hæret. --- Quem
propter
Pisces, quorum alter paulum prælabitur antè:
Et magis horrifera aquilonis tangitur alis.
Ad pedes Andromedæ Perseus describitur.
30 Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
Cuius propter læuum genu
--- Vergiliæ tenui cum luce videbis.

Inde Fides leniter posita, & connexa videtur.
Inde est ales auis lato sub tegmine celi. --Capiti au-
tē Equi proximat Aquarii dextra, totusq. deinceps Aqua-
rius. --Tum gelidum valido de pectore frigus anhelat,
Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo vestiuit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore curram. --Hinc
autem adspiciunt,
Vt sese emergens ostendat Scorpius alitē
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens^a pennis conuoluitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.
Deinde Delphinus.
Exinde Orion obliquo corpore nitens. --Quem
subsequens
Fervidus ille Canis stellarum luce resulget. --Post
lepus subsequitur,
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries regit, & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas. --^bQuam
longē serpentem, & manantem
--adspicies, proceraque Vincla videbis,
Quae retinent Pisces caudarum à parte locata.
Inde Nepe cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austeri. --propter
que Centaurus
Cedit, Equi parteis præperans submergere Chelis.
Hinc dextram porgens, quadrupes quā vasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram.
Hic sese infernis è partibus erigit Hydra: --Cuius
longē corpus est susum:

v. e. pinnis

b fort. Quid
longē serpens,
& manans

In mediūque sinu fulgens Cratera reluet.
Extremam nitens plumato corpore Cornus
Rostratundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
Ante. Canem, Graio Procyon qui nomine fertur.
Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus celi orna-
tus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursan-
tibus potuisse effici cuiquam sano videri potest: aut verò
alia quæ natura, mentis & rationis expers, hæc efficere
potuit, quæ non modò ut fierent, ratione egerunt, sed in-
telligi qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec ve-
rò hæc solum admirabilia, sed nihil maius, quàm quòd ita
stabilis est mundus, atque ita coheret ad permanendum,
ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim
partes eius vndique medium locum capeffentes, nūntur
equaliter, maximè autem corpora inter se iuncta perma-
nent, cum quodam quasi vinculo circumdata colligantur:
quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia
mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rap-
pit, & conuertit extrema. Quo circa si mundus globosus
est, ob eamque causam omnes eius partes vndique equa-
les, ipse per se, atque inter se continentur: contingere idem
terre necesse est, ut omnibus eius partibus in medium ver-
gentibus, (id autem medium, insimul in sphaera est) nihil
interrumpat, quo labefactari posset tanta contentio graui-
tatis, & ponderum. Eademque ratione mare, cum supra
terram sit, medium tamen terre locum expetens, congloba-
tur vndique equaliter, neque redundat viqueam, neque
effunditur. Huic autem continens aer, fertur ille quidem
leuitate sublimi, sed tamen in omnis parteis se ipse fun-
dit, itaque & mari continuatus, & iunctus est, & natura
fertur ad cælum: cuius tenuitate, & calore temperatus, vi-
talem, & salutare spiritum præbet animantibus. Quem

a al. tondeti
b al. Antica-
nis,

c al. alia quæ
nat.

d q. v. vndi-
q. equabiles,
ipsæ &c.

e eueniet
f al. sublimis,

complexa summa pars celi, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admisione concretum, & cum aëris extremitate coniungitur. In æthere autem astra voluuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent: & forma ipsa, figuræque, sua momenta sustentant, sunt enim rotunda: quibus formis, ut antè dixisse videor, minimè noceri potest. Sunt autem stellæ natura flammæ. quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui à sole ex agris tepescunt, & ex aquis excitantur: quibus altæ, renouatæque stellæ, atque omnis æther, ^a refundunt eadem, & rursum ^b trahunt in idem, nihil ut ferè intereat, aut admodum ^c paullulum, quod astrorum ^d ignis, & ætheris flamma consumat. Ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumto, neque terra ali possit, & neque remearet aër: cuius ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem: à quo rursum animante, ^e ac deo renouatio mundi fieret, atque idem ornatus & oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximèque earum, quæ errare dicuntur, quarum tantus est concentus ex dissimilimis moribus, ut, cum summa Saturni refrigeret: media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & temperet, infraq; Martem duæ soli obediant, ipse sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque luna illuminata grauiditates, & partus asserat, maturitatésque gignendi. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio natura, quem non commouet: hunc horum nihil unquam reputauisse certò scio. Age ut à cælestibus rebus ad terrestres veniamus: quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principiò, eorum, quæ gignuntur è terra, stirpes & stabilitatem dant iis, quæ sustinentur

a L. refundunt eodem, al. refundant eod.
b L. trahunt in idem, & ita v. e. al. trahant in idem.
c al. paullum, d fort. ignis, & ætheris flamma consumat.
e v. e. nec remearet aër: al. acc remaneret aër: mendose.
f L. ac de co ren. & ita v. e. g v. e. oriretur.

& ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint à frigoribus, & à caloribus tutiores. Tam verò vites sic clauiculus adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque ita se erigunt, ut animantes. Quin etiam à caulibus, brasiis, si propè sati sint, ut à pestiferis, & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos vlla ex parte contingere. Animantium verò quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quæque genere permaneant? quarum alie coriis recte sunt, alie villis vestite, alie spinis hirsutæ: pluma alia, alia ^a squamma videmus obductas: alia esse cornibus armatas, alia habere effugia ^b pennarum. Pastum autem animantibus largè, & copiosè naturam, qui cuiq; aptus erat, comparauit. Enumerare possum ad eum pastum capeffendum, conficiendumque, quæ sit in figuris animantium, & quam sollers, subtilisque descriptio partium, quàmque admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum superuacaneum sit, nihil ad vitâ retinendam non necessarium. Dedit gremem eadem naturam beluis & sensum, & appetitum, ut altero conatum haberent ad naturalem pastum capeffendos, altero fecernerent pestifera à salutaribus. Tam verò alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiato, & dentibus ipsis capeffunt, partim vnguine tenacitate arripiunt, partim aduocitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestre rostris facillè contingant. Quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuvantur proceritate colorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficilis aditus habebant ad pa-

a v. c. squamæ
b v. c. pinnarum

stum. At, quibus bestis erat uisus, ut alius generis bestis
deserentur: aut uideis natura dedit, aut celeritatem.
data est quibusdam etiam machinatio quedam, atque sol-
ertia: ut in araneolis, alie quasi rete texunt, ut si quid in-
haerit, conspiciant: alie autem ut ex inopinato obseruant.
Et, si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna vero.
(sic enim Graeci dicitur) duabus grandibus, patula conchis,
cum parua squilla quasi societatem coit comparandi cibi.
Itaque cum pisciculi parui in concham hiantem innata-
uerint, tum admoniti a squilla pinna morsu comprimitur
conchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibum quaer-
itur. In quo admirandum est, et congressum aliquo inter
se, an iam inde ab ortu naturae ipse congregatus sint. Est
etiam admiratio nonnulla in bestis aquatilibus, quae gi-
gnuntur in terra: veluti crocodili, fluuiatiles quae testudines,
quaedamque serpentes ortu extra aquam simul ac primū
niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum o-
ua gallinis saepe supponimus: ex quibus pulli ortu primū
aduntur ab eis, ut a matribus: deinde eas relinquunt, a qui-
bus exclusi, soli que sunt: et effugiant, cum primū a-
quam, quasi naturalem domum, videre poterunt. Tan-
tam ingenuit animantibus conseruandi sui naturae custo-
diam. Legi etiam scriptum, esse auem quandam, quae Pla-
taleas nominetur: eam sibi cibum querere aduolantem ad
eas aueis, quae se in mari mergerent: quae cum emerissent,
piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mor-
dicus, dum ille caput amitterent: id quod ipsa innade-
ret. Eademque haec auis scribitur conchis se solere comple-
re, eiusque cum stomachi calore concoxerit, euomere, atque
ita eligere ex eis, quae sunt esculenta. Ranae autem marinae
dicuntur obruere sese arena solere, et moueri propē aqua:
ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, conspici

a fortis aut
viciis

b v. c. aliz au-
tem ex ino-
pinato obi-

c v. c. innata-
uerunt,

d al. progres-
sione

e al. nomina-
retur.
f fortia ma-
re

ranis, atque consumi. Miluo est quoddam bellum naturale
cum coruo. Ergo alter alterius, ubicumque nactus est, on-
frangit. illud vero ab Aristotele animaduersum, a quo ple-
raque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora pe-
tentes maria transmittunt, trianguli formam efficere. eius
autem summo angulo aer ab eis aduersus pellitur: deinde
sensum ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cur-
sus autum lenatur. Basis autem trianguli, quam grues effi-
ciunt, ea tanquam a puppi, ventis adiuuatur: haec in ter-
go praecolantium, colla, et capita reponunt. Quod quia
ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, re-
uolat, ut ipse quoque quiescat. In eius locum succedit ex
eis, quae acquiruntur: eaque vicissitudo in omni cursu con-
seruatur. Multa eiusmodi proferre possumus: sed genus ipsum
videtur. Iam vero illa etiam notiora, quanto se opere custo-
diant bestia, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus de-
litescant. Atque illa mirabilia. Quid ea, quae nuper, id est
paucis ante saeculis, medicorum ingenio reperta sunt?
Vomitione canis purgare aluos ibes Aegyptiae curant.
Audium est, pantheras, quae in barbaria venenata carne
caperentur, remedium quoddam habere: quo cum essent
vix non morerentur: capras autem in Creta seras, cum es-
sent coxae venenatis sagittis, herbam querere, quae dicta
mus vocaretur. quam cum gustauissent, sagittas excidere
dicunt e corpore. Cernaeque paullo ante partum perpu-
gant se quadam herbula, quae sefelis dicitur. Iam illa cerni-
mus, ut contra metum, et vim suis se armis quaque defen-
dat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, alie fuga
se, alie occultatione tutantur. atramenti effusione sepi-
ae, torpedines. Multae etiam insectantis odoris implora-
bili se ditare depellunt. Ut vero perpetuus mundi esset or-
natus, magna adhibita cura est a prouidentia deorum, ut

a v. c. trans-
mittunt,

b v. c. pinis

c L. succedit
ex his, quae
acquiruntur,
proxima: et-
q.

d L. reperta
sunt, vomiti-
one & deie-
ctione purga-
re, ex eo, quod vomiti-
one canes,
aluo se ibes
Aegyptiae cu-
rant.

semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, ^a quæ altæ aut radicibus à terra, aut stirpibus continerentur. Quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex vno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum bacarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus & homines affatim vescuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conseruationem earum, generis appareat? nam primum aliæ mares, aliæ feminae sunt: quod perpetuitatis causa ^b machinata natura est. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ: & in mari, & in femina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem ferè cibum ad sese, eoque seipsum fingit animal: quodd cum ex utero elapsus excidit: in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lactescere incipit: eaque, quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque vbertate saturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse providæ, sollertisque naturæ: quæ multiplices fetus procreant, vi sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habet eæ bestię, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis, custodiendisque iis, quæ procreauerint, vsque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt, relinquunt, facillè enim illa, aqua & sustinentur, & ferum fundunt. Testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. Ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Nam gallinæ, auēsque reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi, nidōsque construunt, eosque

b. machinata natura est.

e. v. c. procreauerint,

quàm possunt molliissime subternunt, ut quàm facillimè oua seruentur. Ex quibus pullos cum excluserint, ira tuerentur, ut & pennis foueant, ne frigore ledantur, & si est calor, à sole se opponant. Cum autem pulli pinnulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conseruationem, & salutem, hominum etiam sollertia, & diligentia. Nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratore hominum saluæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat, & cum tota æstate obrutam, oppletamque renuerit, tum recedit, mollitōsque, & oblimatos agros ad serendum, relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros inuehit. Indus verò, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros letificat, & mitigat, sed eos etiam conseruit. magnam enim vim seminum secum frumenti, & similibus dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis ^b commemorabilia proferre possum: multos fertileis agros alios ^c aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque iucunda gignit: neque ea vno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia? Quàm tempestiuos autè dedit, quàm salutareis non modò hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur è terra, ventos etefias? quorum flatu nimij temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa præterea sunt: & tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi & multum accedentes, & recedentes: montes vestiti, atque siluestres: salinæ ab ora maritima remotissimæ: medicamen-

a. v. c. pinnis

b. æstus aliorum, seu æstus

c. al. tum accedentes, tum recedentes. montes vestiti.

torum salutarium plenissima terræ artes deniq. innumera-
biles, ad victu, & ad vitam necessariæ. Iam dieti, noctisq. tem-
perantia cōseruat animantes, tribuens aliud agendi tem-
pus, aliud quiescendi. Sic vndiq. omni ratione concluditur,
mente, consilioque diuino omnia in hoc mundo ad salutem
omnium, cōseruationemq. admirabiliter administrari. Sin
queret quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio
facta sit: arborumne & herbarum? quæ quamquam sine sen-
su sunt, tamen à natura sustinētur. at id quidem absurdum
est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & ni-
hil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur
causa quis dixerit effectum esse mūdum? eorum scilicet
animantium, quæ ratione viuunt. Hi sunt dii, & homi-
nes: quibus profectò nihil est melius, ratio est enim, quæ
præstat omnibus, itaque sit credibile, deorum, & hominum
causa factum esse mundum, quæque in eo sint, omnia. Faci-
liusque intelligetur, à diis immortalibus hominibus esse
præsum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnis-
que humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tri-
bus rebus animantium vita^a teneatur, cibo, potione, spiritu:
ad hæc omnia percipienda os est aptissimū: quod adiunctis
naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis
manditur, atque ab his extenuatur, & molitur cibus. Eorum
aduersi acuti morsu diuiduntur escæ, intimi autem conficiuntur,
qui genuini vocantur: quæ confectio etiam à lingua adur-
uari videtur. Lingua autem ad radices eius herens exci-
piat stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt
ore. Is vtrique ex parte tonsillas attingens, palato extremos,
atque intimo terminatur. Atque is agitatione, & motibus
linguæ cum depulsum, & quasi derisum cibum acceptus,
depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod de-
noratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed

^a al. e. ginea-
tur,

cum aspera arteria, (sic enim à medicis appellatur) osium
habeat adiunctum linguæ radicibus, paullo supra, quam ad
linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones vsque
pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritum,
eandemq. à pulmonibus respiret, & reddat: regitur quasi
quodam operculo. Quod ob eam causam datum est, ne, si
quid in eam cibi fortè incidisset, spiritus impediretur. sed
cum alui natura, subiecta stomacho, cibi, & portione sit re-
ceptaculum: pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum
adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta: quæ con-
stant ferè è nervis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcet-
que, & continet siue illud aridum est, siue humidum, quod
recipit, ut id mutari, & concoqui facile possit: eaque tum
adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accepit, co-
git, & confundit: ut facile & calore, quem multum ha-
bet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta, atq.
confecta³⁶ in reliquum corpus^a diuidantur. In pulmonib.
autem inest raritas quædam, & assimilis spōgii mollitudo,
ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt
adspirantes, tum spiritu dilatant, ut frequenter ducatur
cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intesti-
ni autē, & alio secretus à reliquo cibo succus is, quo ali-
mur, permanat ad iecur per quasdam à medio intestino vsq.
ad portas iecoris, (sic enim appellant) ductas, & directas
vias, quæ pertinet ad iecur, eiq. adherent. Atque inde alie
pertinentes sunt, per quas cadit cibus à iecore dilapsus. Ab
eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus
profunduntur: reliqua se in sanguinē vertunt, ad easdemq.
portas iecoris cōfluunt, ad quas omnes eius viæ pertinent:
per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quæ
causa appellatur, cōfunditur, perque eam ad cor confectus
iam, coactisq. perlabitur: à corde autem in totum corpus

^a L. didatur.

^b v. e. tum in
respirato di-
latant, & ita
L. al. tum in
respirato di-
latant al.
tam respiran-
tes dil.

^c L. Atq. in-
de os ex ad re-
nes pertinen-
tes sunt, per
d. L. clapius.

distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquæ ciliæ depellantur tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, ne quid habeat iucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritus in pulmones anima ducitur, ea calefit primum ^a ab ipso spiritu, deinde cogitatione pulmonum: ex eaq. pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per venam illam cavam insluit. Eoque modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Vtræque autem crebræ, multæq. toto corpore intextæ vim quandam incredibilem artificiosi operis, diuinique testantur. Quid dicam de ossibus: quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatē aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, à quibus artus continentur: eorumq. implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut venæ, & arteriæ à corde tractæ, & profectæ, in corpus omne ducuntur. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem, tamq. solertem adiungi multa possunt, è quibus intelligatur, quantæ res hominibus à deo, quamque eximia tributa sint: qui primum eos humo excitatos, celsos, ^b & erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum inuidentes, capere possent. Sunt enim è terra homines non ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque celestium: quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes, ac nuntii rerum, in capite tanquam in arce, mirificè ad vsus necessarios & facti, & collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores

a v.c. ipso à spiritu,

b v.c. & re-
ctos const.
& ita l.

latores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum ³⁷ sonum recipere debeant, qui natura in sublimo fertur: rectè in alius corporum partibus collocatæ sunt. Atque nares, eò quod omnis odor ad superiora fertur, rectè sursum sunt: & quod cibi & potus iudicium magnum earum est, nō sine causa vicinitatem oris secutæ sunt. Tam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera ^a debet, habitat in ea parte oris, quæ esculentis, ^b & poculæ iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes actus, omnesq. nimios & frigoris, & caloris impulsus sentire possimus. Atq. ut in ædificiis architecti auerit ab oculis, & naribus dominorum, ea, quæ profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res simileis procul amandavit à sensibus. Quis verò opifex, præter naturam, quæ nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranis tenuissimis vestiuit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset firmas autem, ^c ut cōtinerentur. Sed lubricos oculos fecit, & mobileis, ut & declinarent, siquid noceret: & ad spectum, quod vellent, facile converterent. aciesq. ipsæ, quæ cernimus, quæ pupilla vocatur, ita parua ^d est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet. Palpebræque, quæ sunt ^e regumenta oculorum, mollissime tactu, ne laderent ^e aciem, apertissime factæ & ad claudendas pupillas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pillorum: quibus & aperti oculis, si quid incideret, repelleretur: & somno conuiuentibus, cum oculus ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam inuoluti, quiescerent. Latent præterea vtiliter, & excelsis vndique partibus sapuntur. Primum enim superiora supercilii

a v.c. deberet, & ita l.
b v.c. & poculæ
c l. ut continerent.

d v.c. pupula
e v.c. regmē-
ta

obducta sudorem à capite, & fronte defluentem repellunt.
Genæ deinde^a ab inferiore parte tutantur subiectæ, leuiterq.
eminentes. Nasus ita locatus est, vt quasi murus oculis in-
teriectus esse videatur. Auditus autem semper patet. eum
enim sensu etiam dormientes egemus. A quo cum sonus est
acceptus, etiam è somno excitamur. Flexuosum iter habet,
ne quid intrare possit, si simplex, & directum pateret. Pro-
nuisum etiã. vt, ³⁹ si qua minima bestiola conaretur irrum-
pere, in sordib. aurium, tanquã in visco, inhaeresceret. Extra
autem eminent, quæ appellantur aures, & tegendi causa¹⁰
factæ, tutandiq. sensus, & ne adiectæ voces laberentur, at-
que erraret priusquam sensus ab his pulsus esset. sed duos,
& quasi corneolos habent introitus, multisque cum fle-
xibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quo-
circa & in fidibus tetustidine resonatur, aut cornu: & ex¹⁵
tortuosis locis, ^b & inclusis referuntur ampliores. Similiter
nares, quæ semper propter necessarias utilitates patet, con-
tractiores habet introitus, ne quid in eas, quod noceat, pos-
sit peruadere: humoremq. semper habent ad puluerem, mul-
taque alia^c repellenda, non inutile. Gustatus præclare sapiens²⁰
est, ore enim continetur, & ad vsum apertum, & ad^d incolu-
mitatis custodiam. Omnisq. sensus hominum multo antecellit
sensibus bestiarum. Primum enim oculi in iis artibus, quarum
iudicium est oculorum, in pictis, fictis, celatisque formis, in
corporum etiam motions, atque gestu multa cernunt subti-
lius. colorum etiam, & figurarum cum venustatem, atque
ordinem, ⁴⁰ & vt ita dicam, decentiam, oculi iudicant:
atque etiam alia maiora. nam & virtutes, & vitia cogno-
scunt: iratum propitium: letantem, dolentem: fortem, igna-
uum: audacem, timidumque cognoscunt. Aurium item est
admirabile quoddam, artificiosumque iudicium, quo iudi-
catur & in vocis, & in tibiatarum, neruorumque cantibus

^b L. & inclu-
sis, soni refe-
runtur ampli.

^c al. depel-
lenda
^d v. c. incolu-
mitatis

^e videtur de-
lenda parti-
cula, tum,

varietas sonorum, intervalla, distinctio, & vocis genera per-
multa: canorum, fuscum: læue, asperum: graue, acutum: fle-
xibile, durum: quæ hominum solum auribus indicantur. Na-
riumque item, & gustandi, & aperte tangendi magna iu-
dicia sunt. Ad quos sensus capiendos, & perfructuos plures
etiam, quam vellem, artes repertæ sunt. Perspicuum est enim
quod compositiones vnguentorum, quod ciborum conditio-
nes, quod corporum lenocinia processerint. Iam verò ani-
mum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, pru-
dentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, is
his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputa-
rem, tuam mihi dari^b velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim
tu illa modo diceretis? quanta primum intelligentia, deinde
consequentium rerum cum primis coniunctio, & compre-
hensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque
rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque
res definimus, circumscriptæque complectimur: ex quo
scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: quæ ne in
deo quidem est res vlla præstantior. Quanta verò illa
sunt, quæ vos Academici infirmatis, & tollitis, quod &
sensibus, & animo ea, quæ extrà sunt, percipimus, atque
comprehendimus! Ex quibus collatis inter se, & compa-
ratis, artibus quoque efficimus, partim ad vsum vitæ, partim
ad oblectationem necessarias. Iam verò dominatorem (vt
vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamq.
diuina: quæ primum efficit, vt ea, quæ ignoramus, discere,
& ea, quæ scimus, alios docere possim⁹. Deinde hac cohori-
tamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac de-
ducimus perterritos à timore, hac gestiuentis comprimimus,
hac cupiditates, iracundiasque reslinguimus. hæc nos iuris,
legum, vrbium societate deuinxit: hæc à vita immani, &
seca segregauit. Ad vsum autem orationis, incredibile est,

^a v. c. & pa-
riter tang.
& ita L.

^b fort. vel-
lem,

nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim à pulmonibus arteria vsq. ad os intimum pertinet: per quam vox principium à mente ducens, percipitur, & funditur. ⁴¹ Deinde in ore sita lingua est, finit dentibus. Ea vocem immoderatè profusam, singit, & ter-

^a L. sonòsq. minat: ^a quæ sonos vocis distinctos, & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere: chordarum, dentium, ⁴² nareis cornibus iis, ⁴³ qui ad nervos resonant

^b fort. quæ in cantibus. Quam verò aptas, quamq. multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendū, ad fingendū, ad sculpendū, ad nervorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est, ad motionem digitorum. Atque hæc oblectationis illa necessitatis cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumēta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris, & ferri: ex quo intelligitur, adinuēta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manib. omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salui es-

^c L. possemus: se ^c possumus: vrbeis, muros, domicilia, delubra haberemus. ^d L. operis

Iam verò ^d operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas inuenitur, & copia. Nam & agri multa ferant manu quesita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur cōdita vetustati. Et præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiēdo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum veltiones: quorum celeritas, atque vis, nobis ipsis affert vim, & celeritatem. Nos onera quibusdā bestiis, nos inga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad vilitatem nostram abutimur: nos è terræ cauernis ferrum eliciamus, rem ad colendos agros necessa-

riam: nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas inuenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras. ⁴⁴ arborum autem confectio, omniq. materia, & culta, & silue- ^a v.c. calfaciendum c. ^a mitigandum cibum vitimur, partim ad ædificandum, ut tectis septi, frigora, caloresque pellamus. Magnos verò usus affert ad nauigia faciēda. Quorum cursibus suppeditantur omnes vndique ad vitam copie: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus: maris, atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisque maritimis rebus fruimur, atque vitimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt annes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. Quid verò? hominum ratio non in cælum vsque penetrauit? soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognouimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis, & lune, cognite, prædictæque in omne posterum tempus, quæ, quanta, quando future sint. Quæ contuens animus, accipit ab his cognitio- nem deorum: ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquæque virtutes: ex quibus vita beata existit par, & similis deorum: nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad bene viuendum pertinet, cedens celestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteciret animantibus. Ex quo debet intelligi: nec figuram, si- ³⁰ timque membrorum: nec ingenij, mentisque vim, talem effici potuisse fortuna. Restat, ut, doceam, atque aliquando perorem, omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus vtantur

homines, hominum causa facta esse. & parata. Principio ipse mundus, deorum, hominumque causa factus est: quæ in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominû, & inuenta sunt. Est enim mundus quasi communis deorum, atq. hominû domus, aut vrbis vtrorumq. Soli enim ratione viætes, iure, ac lege viuunt. Vt igitur Athenas, & Lacedæmonem, Atheniensium, Lacedæmoniorumq. causa putandum est conditas esse: omniaq., quæ sint in his vrbibus, eorû populorû recte esse dicuntur: sic quæcumq. sunt in omni mundo, deorum, atq. hominum putanda sunt. Iam verò circuitus solis, & lune, reliquorûq. siderum, quamquam etiam ad mundi coherentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus præbent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem, sollertiâq. præstantior: 45 eorum enim cursus a demetri, maturitates temporû, & varietates, mutationesque cognouimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum causa facta esse iudicanda sunt. Terra verò seta frugibus, & vario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarumque, an hominû causa gignere videtur: quid de vitibus, oliuetisq. dicâ? quarû vberissimi, latissimiq. fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim ferendi, neque colendi, nec tempestiue demetendi, percipiendi que fructus, neque condendi, ac reponendi vlla pecudum scientia est: earumque omnium verum, hominum est & visus, & cura. Vt fides igitur, & tribus eorum causa factas dicendum est, qui illis vis possunt: sic ea, quæ diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui viuuntur. nec si quæ bestie furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoq. causa ea nata esse dicemus. 46 Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentû condunt, sed coniugum, & liberorum, & familiarû suarû. itaque bestie furim, vt dixi, fruuntur: domini palam, & libere. Hominû igitur causa eas verû co-

a L. dimetati, & ita v. c.
al. demetati,

b al. murum.

pias comparatas, fatendum est. Nisi forte tanta vbertas, & varietas pomorum, earumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & ad spectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumque abest, vt hæc bestiarum etiam causa parata sint, vt ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oues aliud afferunt, nisi vt earum villis consecutus, atque contextus homines vestiantur? quæ quidem neque aliter, neque sustentari, neque vllum fructum edere ex se sine cultu hominum, & curatione potuissent. Canum verò tam sedita custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar: quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: ceruices autem natæ ad iugum: tum vires humerorum, & latitudines, ad aratra extrahenda. quibus cum terræ subigerentur fistione glebarum, ab illo aureo genere, vt poëta loquuntur, vis numquam vlla afferebatur.

Verrea tum verò proles exorta repente est, Ausaque funestum prima est fabricarier ense, Et gustare manu victum, domitumque iuuentum. Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, vt eorum visceribus vesci scelus haberetur. Longum est multorum perscrutari utilitates, & asinorum: quæ certe ad hominum usum parate sunt. Sus verò quid habet, præter escam? 47 cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Quæ pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem, suauitatemque piscium dicam? quid alium? ex quibus tanta percipitur voluptas, vt interdum

b χαλκὸν
γόνι πρὸς
πρὸς ἐκείνους
αὐτὰρ, οἱ
πρὸς, κα-
νὸς γὰρ ἡ ἀ-
νάγκη, ἐν-
δίκην, πρὸς
ἐκείνους
c L. ne putresceret,

Proncia nostra, Epicuræ fuisse videatur. Atque hæc ne caperentur quidem nisi hominum ratione, atque sollertia, quamquam aucti quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putemus. Iam vero iuuantis, & feras beluas nancisci-
mur venando, ut & vescamur iis, & exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ discipline, & viamur domitis, & condoces factis, ut elephantis: multiæque ex earum corporibus remedia, morbis, & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum
utilitates longinquæ temporis usu, & periclitatione percipimus. Totam licet animus tanquam oculis lustrare terram, mariæque omnia cernere, & spatia frugifera, atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos cele-
ritate, nec vero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripit ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in stoicos inue-
hebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxi-
mè confirmare, deorum prouidentia consuli rebus humanis. est enim profectò diuinitas, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maximè
in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures prouident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis,
multa sæpe res hominum sententia atque utilitate patet, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur siue
ars, siue natura, ad sententiam rerum futurarum homini profectò est, nec ab alio alicui, quam à diis immortali-

b. L. multa sepe res ex animi sententia, atque utilitate patet,

bus data. quæ si singula vos fortè non mouent, vniuersa certè inter se connexa, atque coniuncta mouere debebunt. Nec vero vniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis à diis immortalibus consuli, & prouideri solet. Licet enim contrahere vniuersitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremò deducere ad singulos. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum, ab huiusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas antè diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis consulunt, qui partem eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum partem diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab vniuersis singulos diligunt, ut Pyrii bello Curium, Fabricium, a Coruncanium, primo Punico Calatinum, b Duillium, Metellum, Lutatium: secundo Maximum, Marcellum, Africanum: post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrūque memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, & nostra ciuitas, & Græcia tulit singularis viros: quorum neminem nisi iuuante deo talem fuisse credendum est. Quæ ratio poetas, maximèque Homerum impulit, ut principibus heroum, Vlysi, Diomedem, Agamemnonem, Achilli, certos deos, discriminum, & periculorum comites, adiungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentia, quales supra commemoravi, declarant, ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli, quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa præterea osten-

a. L. Coruncanium,
b. L. Duellium,

c. al. patrūque

tu, multa extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notauit, ut artem diuinationis efficeret. Nemo igitur vir magnas sine aliquo afflatu diuino vquam fuit. Nec verò ita refellendum est, ut, si segetibus, aut vinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid è vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut iniusum deo, aut neglectum à deo iudicemus. Magna dii curant, parua negligunt, magnus autem viris prosperè eueniunt semper omnes res: si quidem satis à nostris, et à principe philosophorum Socrate dictum est de vbertatibus virtutis, et copius. Hæc mihi ferè in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. Tu autem, Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque et principem ciuem putes, et pontificem esse cogites, et quoniam in vtramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem differendi, quam tibi à rhetoricis exercitationibus acceptam amplificauit Academia. huc potius conferas. mala enim, et impia consuetudo est contra deos disputandi, siue ex animo id sit, siue simulatè.

QUÆ cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Serò, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. ego enim, te disputante, quid contrà dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quæ minùs intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique iudicio sit vtendum, difficile factum est, me id sentire, quod tu velis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Si mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. tantum modò negare deos esse non audet, ne quid inuidiæ subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit esse, quandam beatam naturam, et æternam. A Balbo autem animaduertisti, credò, quàm multa dicta sint, quàmque, etiam si minùs vera, tamen apta inter se, et coherentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere eius orationem, quàm ea, quæ minùs intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto,

a L. Sic est,
meherc.
b L. par certatio cū Luc.

a sic v.c. fort.
qua me in
perorando
cohortaba-
ris, vt mem.

b L. T. Coru-
canum,
c al. scz uul.

responderene mihi malis, de singulis rebus querenti exte-
ea, que parum accepi, an vniuersam audire orationem
meam. Tum Balbus: Ego verò, si quid explanari tibi voles,
respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi
causa, quam refellendi: virum roles, faciam: vel ad sin-
gula, que requires, statim respondebo: vel, cum peroratur,
ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit. quamobrem sic a-
gamus, vt nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pau-
ca de me. non enim mediocriter moueor auctoritate tua,
Balbe, orationeque ea, a que me in perorando cohortaba-
tur, vt meminissem, me et Cottam esse, et pontificem.
quod eo, credo, valebat, vt opiniones, quas a maioribus ac-
cepimus de diis immortalibus, sacra, caerimonias, religio-
nesque defenderem. Ego verò eas defendam, semperq. de-
fendi: nec me ex ea opinione, quam a maioribus accepi de
cultu deorum immortalium, vllius vmquam oratio aut do-
cti, aut indocti mouebit. sed cum de religione agitur, b T.
Coruncanum, p. Scipionem, p. scaeuolam, pontifices maxi-
mos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippu sequor:
habeoque C. Laetium augurem, eundem sapientem: quem
potius audiam de religione dicentem in illa oratione no-
bili, quam quenquam principem Stoicorum. cumque omnis
populi R. religio, in sacra, et in auspicia diuisa sit: tertium
adiunctum sit, siquid predictionis causa ex portentis, et
monstris, Sibyllæ interpretes, haruspices ve monuerunt: ha-
rum ego religionum nullam vmquam contemnendam pu-
taui: mihiq. ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sa-
cris constitutis fundamenta iecisse nostræ ciuitatis: que
numquam profecto sine summa placatione deorum im-
mortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta
quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid
sentias. à te enim philosopho rationem accipere debeo reli-

a v.c. Qua-
dripertita,

b L. Quod in
illa parte ne
egere quide
or.
c L. delet hic
vocem, per-
spicuum,

glonis: maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddi-
ta, credere. Tum Balbus, Quam igitur à me rationem, in-
quit, Cotta desideras? Et ille, Quadripertita, inquit, fuit di-
uisio tua: primum, vt velles docere deos esse: deinde, qua-
les essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos
rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitiu fuit. Rectissi-
me, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta,
Primum quidque videamus, inquit? Et si id est primum,
quod inter omnes, nisi admodum impios, conuenit. a mihi
quidem ex animo exuri non potest, esse deos. id tamen ip-
sum, quod mihi persuasum est, esse deos, auctoritate maio-
rum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus,
si tibi persuasum est, cur à me velis discere? Tum Cotta,
Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi
nihil vmquam audierim de diis immortalibus, nihil cogi-
tauerim, rudem me discipulum, et integrum accipe, et ea,
que requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Ego ne primum
illud, cur, b quod perspicuum in istam partem, ne egere qui-
dem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et inter om-
nes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quo-
que, inquit, animaduerti, Cotta, sæpe, cum in foro diceres,
quam plurimis posses, argumentis onerare iudicem, si mo-
do eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et
philosophi faciunt, et ego, vt potui, feci. Tu autem, qui id
queris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus con-
tinear oculis, et non altero tantum, cum idem vno assequi
possim. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris.
Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter
omnes conueniat, argumentari soleo: perspicuitas enim ar-
gumentatione eleuatur: nec, si id facerem in causis foren-
sibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur con-
tinereris autem altero oculo, causa non esset, cum idem ob-

tutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis, propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim vnum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. sed tu auctoritates omnibus contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Afferas haec omnia argumenta, cur dii sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo haec regatur. Ex hoc illud etiam.

3 Adspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Quasi verò quisquam nostrum, istum potius, quam Capitolinum, Iouem appelleret: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multiq. praeterea, ne animantes quidem esse concedant. Graue etiam argumentum tibi videbatur: quod opinio de diis immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, vobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim praesentis videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria a Vacienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram praelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, & quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepulchros esse dicit Lacedaemone: eos tu canterius albis, nullis calionibus, obuiam Vacieno venisse existimas, & victoriam populi R. Vacieno potius, homini rustico, quam M. Catonini, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam vestigia

a L. Vattienus.

b L. Vattieno

c L. Vattieno

ungule, Castoris equi credis esse? nonne manus illud credere, quod probari potest, animos praclarorum hominum, quales isti Tyndaridas fuerunt, diuinos esse, & aeternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomodo nec fabellas anilem proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellae videntur? nonne ab A. Postumio eodem Castori & Polluci in foro dedicatum: nonne S. C. a de Vacieno vides? nam de Sagra Graecorum etiam est vulgare proverbium: qui, quae affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro.

Desunt hic nonnulla.

Sequuntur, quae futura sunt. Effugere enim nemo id potest, quod futurum est. Saepè autem ne vtile est quidem scire, quid futurum sit. miserum est enim, nihil proficere, nec habere ne spei quidem extremum, & tamen commune solatium: praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur iuuat, aut quid affert ad cauendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? unde porro ista diuinitas? quis inuenit fissum iecoris? quis cornicis cantum notauit? quis sortis? quibus ego credo: nec possum. Atque Nauij, quem commemorabas, Actij phis debeo discere, praesertim cum isti plurimis de rebus diuinis mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) sepe falluntur. Quid simile, medicina, cuius ego rationem video, & diuinitas? quae unde oritur, non intelligo. Tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos deos esse

a L. de Vattieno

b v. r. sortis

c L. Actij

d L. Nauij

centes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo
R. non possent, nisi viri tales occidissent: consilium illud
imperatorum fuit, quod Græci σπάρτην appellat, sed
eorum imperatorum, qui patriæ consulerent, vitæ non par-
cerent. rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo
incitato se in hosteis imminuentem, persequeretur: id quod
enēnit. Nam Fauni vocem equidem numquam audiui. Tri-
bi, si audivisse te dicis, credam. Esi, Faunus omnino quid
sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe,
est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil
docent Stoici. Nam Cleantes, ut dicebas, quattuor modis
formatas in animis hominum putat deorū esse notionem.
Vnus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex
præfensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus
temporatum, & reliquis moribus. Tertius ex commoditate
rerum, quas percipimus, & copia. Quartus ex astrorum
ordine, cælique constantia. De præfensione diximus. De
perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non
possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui ea me-
ruant, & à diis immortalibus fieri existiment. sed non id
queritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: alij virum sint,
necne, queritur. Nam reliquæ causæ, quas Cleantes af-
fert, quarum una est de commodorum, quæ capimus, co-
pia: altera de temporum ordine, cælique constantia: tum
tractabuntur à nobis, cum de providentia deorum dispu-
tabimus: de qua plurima à te, Balbe, dicta sunt: eodēque
illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas,
quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine
effici non posset, esse homine aliquid melius: quæque in
domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas. &
cum totius mundi convenientiam, consensumque affer-
bas, Zenonisque brevis, & acutulas conclusiones in eam
partem

b fort. in
formatas

partem sermonis, quam modò dixi, differemus: eodēque
tempore illa omnia, quæ à te physicè dicta sunt de vi ignea,
deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo
querentur: omniæque, quæ à te nudius tertius dicta sunt,
cum docere velles, deos esse, quare & mundus univrsus,
& sol, & luna, & stellæ sensum ac mentem haberent, in
idem tempus referuabo. A te autem illud etiam, atque etiam
queram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum
Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu
ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, & ego
me ad respondendum compararim, repente auertas oratio-
nem, nec des respondendi locum. Itaque maxime res, tacite
preterierunt, de divinatione, de fato: quibus de questioni-
bus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere.
sed ab hac questione, quæ nunc in manibus est, separantur.
Quare, si videtur, noli agere confusè: ut hoc explicemus
hac disputatione, quod queritur. Optimè, inquit Cotta.
Itaque quoniam quattuor in partem totam questionem divi-
sisti, de primis quidem diximus: consideremus secundam.
Quæ mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles,
quales dii essent, ostēderes nullos esse. à consuetudine enim
oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed,
cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mun-
dus esset deus, quod nihil in rerum natura melius esset,
modò possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut ce-
tera oculis, sic animo hoc cernere. sed cum mundo negas
quidquam esse melius, quid dici melius? si pulchrius, af-
fentior. si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior.
Sinautem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo modo
propterea assentior: non quod difficile sit mentem ab oculis
seuocare: sed quo magis senoco, eo minus id, quod tu vi-
des, possum mente comprehendere. Nihil est mundo melius in

rerum natura. Ne in terris quidem vrbe nostra. Num igitur idcirco in vrbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sic, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ vrbi, quod in vrbe sensus sit nullus, in formica non modò sensus, sed etiâ mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, & vt tibi videbatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. Quod ratione vititur, melius est, quàm id, quod ratione non vititur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus vititur. Hoc si placet, iam efficies, vt mundus optimè librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius, quàm quod non est litteratum. Nihil autem mûdo melius. litteratus igitur est mundus. Isto mundo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni deniq. doctrina eruditus, postremò philosophus erit mundus. Sæpe dixit nihil fieri sine deo, nec vllam vim esse naturæ, vt sui dissimilia posset effingere. Concedam, non modò animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoq. artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione vi putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius. Nihil est eo pulchrius, nihil salutaris, nihil ornatus ad spectum, motuque constantius. Quod si mundus vniversus, non est deus, ne stelle quidem, quas tu innumerabileis in deorum numero reponebas. Quarum te cursus æquabiles, æterniq. delectabant: nec mehercule iniuria. sunt enim admirabili, incredibilique constantia. Sed non omnia, Balbe, quæ cursus certos, & constantis habent, ea deo potius, quàm na-

a L. ne cur animantem q. b. v. c. nihil est enim eo pulchrius,

turæ tribuenda sunt. Quid Chalcidico Euripo in motu idētidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani feruore illis in locis, Europam, Libyamque rapax vbi diuidit vnda? Quid æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniâque, quæ certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina ducimus, ne tertianas quidem febris, & quartanas, diuinas esse dicendum sit, quarum reuersione, & motu quid potest esse constantius. Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, tanquam in aram, confugitis ad deum. At Chrysippus tibi acutè dicere videbatur, homo sine dubio versutus, & callidus. Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus vsu concaluit. Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. Qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis posuit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eadem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam, & rationem intersit, non distinguitur. Idēque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantie censet esse. Sit sanè arrogantis, plus se putare, quàm mundum. At illud non modò non arrogans, sed potiùs prudentis, intelligere se habere sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem & caniculam non habere. Et si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus.

a L. Quid? æstus marit. &c.

b L. ne tertianas quoq. f. &c.

c L. & rationem: hæc eadem Orionē, & Caniculam non h.

Sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum edificatum, non, quem admodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim querit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi verò loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Nature ista sunt, Balbe, nature non artificiosè ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, iam videbimus, sed omnia cientes, et agnantis motibus, et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia, consensuque nature, quam quasi^a cognatione continuatam conspici dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea vno diuino spiritu contineretur. Illa verò coheret, et permanet nature viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam *σοφία* Græci vocant: sed ea, quo sua sponte maior est, eo minùs diuina ratione fieri existimanda est. Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissolutis: si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. corpus autem immortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi, distrahi que non possit. Cumque omne animal patibile naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi, et patienti necessitatem. Et, si omne animal mortale est, nullum est immortale. Et, si omne animal secari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam, et ferendam paratum est, mortale igitur omne animal, et dissolubile, et indiuiduum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset ceræ, quod commutari non posset:

^a L. cognationem cont.

item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti et æris. similiter igitur, si omnia, quæ sunt, ex quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus, mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus, mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. horum autem nihil est, quod non intereat. nam et terrenum omne diuiditur, et humor ita mollis est, ut facile^a comprimi, collidique possit. ignis verò, et aer omni impulsu facillimè pellitur, natura que cedens est maxime, et dissipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt, tum in naturam aliam conuertuntur: quod sit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aer, et cum ex aere æther, cumque eadem vicissim retrò commeant. Quod si ea intereunt, ex quibus constat omne animal, nullum est animal sempiternum. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inueniri potest, quod neque natum umquam sit, et semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest villo sensu iucunda accipere, et non accipere contraria. si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal confitendum est esse mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem quod animal est, id illa necesse est, sentiat: et quod ea sentiat, non potest esse æternum, et omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio na-

^a v. c. premi,

^b v. c. & dissu-

^c l. cum in natura aliam

turalis. appetuntur autem quæ secundum naturam sunt. declinantur contraria: & omne animal appetit quædam. ^a & fugit à quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet vim interimenti. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici, ^b cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, ut cetera, cum amplificata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine sensu. nullum igitur animal est æternum. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quò naturæ vi cesseratur: alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt: semper autem nullo modo possunt. necesse est enim, suum quæque in locum naturæ rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre. Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur vno modo, qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. vos autem ita dicitis, omnem vim, esse ignem: itaque & animantis, cum calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat, ego autem non intelligo, quo modo calore exstincta corpora intereant, non intereant humore, aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido: veritatem videamus exitum. ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura, atque mundo, præter ignem, qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque consistet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quæ-

a fort. & refugit à quibusdam. à quo autem refugit, &c.
b quod sensum habeat, al. colligiq.

c fort. feratur.

d L. nihil esse animale extr.

concedatur, sumitis, nihil esse^a animum, nisi ignem? probabilius enim videtur. tale quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima temperatæ. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. ita sit, ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim non eisdem vobis placeat, omnem ignem ^b pastu indigere: nec permanere villo modo posse, nisi alatur: alii autem solem, lunam, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis: eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitia: liorbe, itemque brumali, ne longius discedat à cibo. hoc totum quale sit, mox. nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla virtute præditum? Quid enim prudentiamne deo tribuimus? quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est ^c delectu bonorum, & malorum: quid autem ratione? quid intelligentia? quibus vitimur ad eam rem, ut aperitis obscura assequamur. at obsecrum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, & communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in calo est, si etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur

a fort. animatum,

b v. c. pastus indigere? & ita L.

c v. c. dilectus & ita L.

utentem, nec virtute vlla pradium deum intelligere qui
possumus? Nec verò vulgi, atq. imperitorum inscitiam de-
spicere possum, cum ea considero, quae dicuntur à Stoicis.
sunt enim illa imperitorum. pisces Syri venerantur. om-
ne ferè genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. iam verò
in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum,
Alabandi: Tenedi. Tenem: Leucotheam, quae fuit Ino, &
eius Palæmonem filium, cuncta Graecia: Herculem, Aescula-
pium, Iyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures:
quos quasi novos, & adscriptitios ciues in caelum receptos
putant. Haec igitur indocti. Quid vos philosophi? qui melio-
rat omnia illa: sunt enim praecleara. Si sane deus ipse mun-
dus. Hoc credo illud esse

sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est co-
rum multitudo: mihi quidem sanè multi videntur, singulas
enim stellas numeras deos, easq. aut beluarum nomine ap-
pellas, ut Capram, ut Lupam, ut Taurum, ut Leonem, aut
rerum^a inanimatarum, ut Argon, ut Aram, ut Coronam.
sed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo
concedi, sed omnino intelligi possunt: cum fruges, Cerevini:
vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis vi-
mur visitato: sed eque tam amem esse putas, qui illud,
quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus
peruenisse dicis ad deos, tu reddes rationem quemadmodum
idem fieri potuerit, aut cur fieri defierit, & ego discam li-
benier, quo modo nunc quidem est, non video, quo pacto
ille, cui in monte Oetaeae lampades fuerunt, ut ait Ae-
cius, in domum aeternam patris ex illo ardore peruenit,
quem tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab
Ulyssæ, sicut ceteros, qui excesserant vita, quamquam, quem
potissimum Hercule colamus, scire sanè velim, plures enim

^a L. inanimata-
rum,

tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur, & reconditas lit-
teras: antiquissimum, Ioue natum, sed antiquissimo item Iou-
ne, nam Ioues quoq. plures in priscis Graecorum litteris in-
uenimus. ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem con-
stituisse cum Apolline de tripode accepimus. alter tradi-
tur Nilo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias litteras con-
scripsisse. Tertius est^a ex Iouis indigenis: cui inferias affe-
runt. Quartus, Iouis est, ^b Asteria, Latona sororis, quem Ty-
rij maxime colunt, cuius Karthaginem filiam ferunt. Quin-
tus Elus in India, qui Belus dicitur, Sextus hic ex Alcumena,
quem Iupiter genuit, sed tertius Iupiter: quoniam, ut iam
docebo, plures Ioues etiam accepimus. Quando enim me
in huc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse
de colendis diis immortalibus iure pontificio, & maiorum
more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de qui-
bus in illa aureola oratiuncula dicit Lelius, quam rationi-
bus Stoicorum. si enim vos sequear, dic, quid ei respōdeam,
qui me sic roget. Si dii sunt, suntne etiam Nymphae deae? si
Nymphae, Panisci etiam, & Satyri? Hi autem non sunt: ne
Nymphae quidem deae igitur. At earum templa sunt publi-
ce vota, & dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo
dij, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Iouem, &
Neptunum, deum numeras, ergo etiam Orcus, frater eorum,
deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron,
Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus,
dij putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus qui-
dem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? haec Carneades
agebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus
conueniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare conuince-
ret. Itaque insequatur. Quid enim aiebat si ij fratres sunt
in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari
possit, quem vulgò maxime ad Occidentem colunt, qui si

^a L. ex Idziz
da Ayris
^b L. & Asteri-
z,

est deus, patrem quoque eius, Caelum, esse deum confitenda est. Quod si ita est, Caeli quoque parentes dii habendi sunt, Aether, & Dies, eorumque fratres, & sorores: qui à genealogiis antiquis sic nominantur, Amor, Dolus, Motus, Labor, Inuidia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Quærela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parca, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo, & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dicis: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æquè, atque illi: apud quosdam etiã multo magis. Ergo hi, dii sunt habendi, mortalibus nati matribus. Quid? Aristæus, qui oliuæ dicitur inuentor, Apollinis filius: Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? opus etiam magis. Ut enim in iure civili, qui est de matre libera, liber est: item iure nature, qui de dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalea insula sanctissimum colit. Qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus, dii sunt, matre Musa nati. Nisi fortè matrinæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi, dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonem deam putas, Hecatem non putare, & quæ matres? Asteria est, sorore Latonæ: an hæc quoque dea est? vidimus enim eius aras, delubraque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Eumenides? quæ si deæ sunt, quarum & Athenis sanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furinæ deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinororum & scelerum. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque, dea putanda est: cui, cum sana cit-

a L. san. dii. mē

b L. putas, c L. cuius matertera, Asteria est: mater Latonæ? an h.

cuius in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. Quæ quia partus matronarum tueatur, à nascentibus, Natio nominata est. Ea si dea est, dii omnes illi, qui commemorabantur à te, Honos, Fides, Mens, Concordia, ergo etiam Spes, Moneta, & omniaque quæ cogitatione nobismetipsis possumus fingere: quod si verisimile non est: ne illud quidem est, hæc vnde fluxerunt. Quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus, & accepimus: cur non eodem in genere Serapim, Isimque numeremus? quod si facimus, cum barbarorum deos repudiamus? boues igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, & felines, multas prætereà beluas, in deorum numero reponemus. quæ si reiiciamus, illa quoque vnde hæc nata sunt, reiiciamus. Quid deinde? Ino, dea dicitur, quæ Leucothea à Græcis, à nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasiphaë, de Perseide, Oceani filia, nata, patre sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circe quoque coloni nostri Circienses religiosè colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medæa respondebis? quæ duobus auis, Sole, & Oceano, & Ætæa patre, matre Idyia procreata est. Quid huius Absyrti fratri, qui est apud Pacuvium Ægialeus? sed illud nomen veterum literis visitari. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiarus, deus erit, & Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Eæoria deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse illos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii, est certe Erichonius, cuius Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnares pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, vnde hæc manant, probanda sunt. Atque in

a q. v. c. omnia, quæ cogitamus, b al. nobismetiphi

c v. c. felis,

plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius reip. causâ periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam, ob eam enim ipsam causam Eri-
 chtheus Athenæ, filiaque eius in numero deorum sunt.
 Itemque ^a Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leo-
 corion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Ala-
 bandum colunt, à quo est vrbs illa condita, quam quem-
 quam nobilium deorum: apud quos non inurbanè Sirato-
 nicus, vt multa, cum quidam ei molestus Alabandum, deum
 esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo inquit, mihi Ala-
 bandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Balbe, quæ tu
 à caelo, astrisque ducebas, quam longè serpent, non vides.
 Solem esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem
 Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna, dea est: er-
 go etiam Lucifer: ceteræque errantes, numerum deorum
 obtinebunt, igitur etiam inerrantes. ^b Cur autem ^c arcus spec-
 cies non in deorum numero reponatur? est enim pulcher, &
 ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thau-
 mante dicitur esse nata, cuius si diuina natura est, quid fa-
 cies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam
 modo coloratus. Quarum vna etiam Centauros peperisse
 dicitur. Quod si nubes retulens in deos, referendæ certè e-
 runt tempestates, quæ populi R. ritibus consecratæ sunt. Er-
 go imbres, nimbi, procelle, turbines, sunt dii putandi. nostri
 quidem duces, mare ingredientibus, immolare hostiam flu-
 cibus consueverunt. Tum si est Ceres à gerendo: ita enim
 dicebas: terra ipsa dea est, & ita habetur. quæ est enim alia
 Tellus? in terra: mare etiam: quem Neptunum esse dicebas:
 ergo & flumina, & fontes. Itaque & fontis delubrum
^d Marsus ex Corsica dedicauit: & in augurum precatone
 Tiberinum, Spinionem, Anemonem, Nodinum, alia propin-

^a I. Itemque
 Leonatarum
 est delubr.

^b v. c. argui

^c L. Maso
 e. fort. Antio-
 acm,

quorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in im-
 mensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infini-
 ta ratio superfusionis probabitur. Nihil ergo horum pro-
 bandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos e-
 tiam, qui hos deos ex hominum genere in cælum transla-
 tos, non re, sed opinione esse dicunt, quos augustè omnes,
 sanctèque veneramur. Principiò Iones tres numerant ij,
 qui theologi nominantur: ex quibus primum, & secun-
 dum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam
 Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum patre
 Cælo, qui genuisse Mineruam dicitur, quam principem, &
 inuentricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium:
 cuius in illa insula sepulcrum ostenditur, & hoc etiam a-
 pud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui ap-
 pellantur Anaces, Athenis ex Ioue, rege antiquissimo, &
 Proserpina nati, Tricopatrens, ^a Eubuleus, Dionysius. Secun-
 di, Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertij di-
 cuntur à nonnullis ^b Aleo, & Melampus, ^c Emolus, Atrei si-
 lii, qui Pelope natus fuit. Iam Musæ primæ quattuor, nate
 Ioue altero, Thelxiopæ, Mneme, Aæde, Melete: secundæ, Io-
 ue tertio, & Mnemosyne, procreatæ nouem: tertiæ, Ioue ter-
 tio Pieriæ natæ, & Antiopæ: quas Pieridas, & Pierias so-
 lent poëtæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero,
 quo proximæ superiores. Cùmque tu Solem, quia solus es-
 ser, appellatum esse dicas: Soles ipsi quàm multi à theologis
 proferuntur? vnus eorum Ioue natus, nepos Ætheris: alter,
 Hiperione: tertius, Vulcano, Nili filio: cuius urbem Egyptij
 volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is,
 quem heroicis temporibus ^d Achanto Rhodi peperisse dici-
 tur, auum Ialyji, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fer-
 tur Ætiam, & Circei procreauisse. Vulcani item complu-
 res, primus Cælo natus, ex quo Minerva & Apollinem cum,

^a el. Eubu-
 lzus.

^b I. Alco,
 c. al. Eumelas,

^d L. Acanthe

cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus Nilo natus, Opas, ut Aegyptij appellant, quem custodem esse Aegypti volunt: tertius ex tertio Ioue, et Iunone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quae Vulcania nominabantur. Mercurius vnus Caelo patre, Die matre natus: cuius obscenitatis excitata natura traditur, quod ad spectum Proserpinae commotus sit: alter Valennis, et Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Ioue tertio natus, et Maia, ex quo, et Penelopa Panam natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneate, qui Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Aegyptio praefuisse, atque Aegyptii leges, et litteras tradidisse. Hunc Aegyptij Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Aesculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt: qui specillum inuenisse, primisque vulnus obligauisse dicitur: secundus, secundi Mercurij frater. Is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsiippi, et Arsiniae: qui primus purgationem alui, dentisque euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum, et lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur: tertius Ioue tertio natus, et Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Iouis, et Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Ioue tertio, et Latona natam accepimus: tertiae pater, Vpim traditur, Glauc-

a v. e. nominantur. & ita v. c.

b l. habet, & ita v. c.

c al. Thouth

mater. Eam Graeci sepe Vpim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus: primum e Ioue, et Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt: cuius Abazea sunt instituta: quartum Ioue, et Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum, et Thione, a quo Triererides constitutae putantur. Venus prima Caelo, et Die nata: cuius Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata: ex qua, et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Ioue nata, et Dione: quae nupsit Vulcano. Sed ex ea, et Marie natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta: quae Astarte vocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitae colunt: tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus: quarta Ioue nata, et Coryphe, Oceanii filia: quam Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inuentricem ferunt: quinta Pallantis: quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnatum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio, et Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio, et Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte, et Venere tertia. Atque haec quidem, atque eiusmodi ex veterum Graeciae fama collecta sunt. Quibus intelligi resistendum esse, ne perturbetur religiones. Vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed etiam, unde huc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellendam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque eiusmodi. rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes,

a l. Dionysios

b l. cui Sabazia sunt instituta:

c l. quam Arcades Coryphasia nom.

d al. affigunt

e l. dicit particulam, quidam

f l. unde huc digressi

g al. ceterasque

a. adoptanda
b. Eccl. honor.

ut virtus, ut concordia: aut a. optanda nobis sunt, ut vho-
nas, ut salus, ut victoria. Quarum rerum utilitate video
etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deo-
rum insit, tum intelligam, cum cognouero. Quo in genere
vel maxime est Fortuna numerada: quam nemo ab incon-
stantia, & temeritate sciungit: quae digna certe non sunt
deo. Tam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum,
& enodatio nominum? exsecutum à filio Caelum, vinculum
in idem à filio Saturnum. Haec, & alia generis eiusdem ita
defenditis, ut ij, qui ista finxerunt, non modo non insani,
sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem
nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia
se saturat annis: Mauors, quia magna vertit: Minerva, quia
minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia:
Ceres, à gerendo. Quam periculosa consuetudo in multis
enim nominibus habebitur. Quid Veioni facies? quid Vul-
cano? quamquam, quoniam Neptunum c. à nando appella-
tum putas, nullum erit nomen, quod non possis vna litera
explicare unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi
natate visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam
suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Clean-
thes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum red-
dere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint,
causas explicare. Quod cum facis, illud profecto confite-
mini, longè aliter rem se habere, atque hominum opinio sit:
eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figu-
ras deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam re-
bus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra
constitueretur. Febris enim fanum in Palatio, 15. & eadem

a. L. & Orbo-
ne ad eadem
Larum, & a-
ram &c.

Larum, & aram male Fortune Esquilis consecratam vi-
demus. Omnis igitur talis à philosophia pellatur error, ut
cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis
immor-

a. v. c. perti-
nentem.

immortalibus: de quibus habeo ipse, quid sentiam: non ha-
beo autem, quid tibi assentiar. Neptunum esse dico, ani-
mum cum intelligentia per mare a. pergentem. Idem de Ce-
tere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terrae non
modò comprehendere animo, sed ne suspitione quidem
possum attingere. Itaque aliunde mihi querendum est, ut
esse deos, & quales sint, discere possim, quam qua-
les tu eos esse velis. Videamus ea, quae sequuntur: pri-
mum deorumne providentia mundus regatur: deinde con-
sulantur rebus humanis. haec enim mihi ex tua partiti-
one restant duo. De quibus, si vobis videtur, accuratius
differendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde vide-
tur, nam & maiora exspecto: & his, quae dicta sunt, ve-
hementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit,
Cotta, nolo. sed sumemus tempus aliud, efficiam profecto
ut fateare. Sed

Multa desunt.

Nequaquam istuc istuc ibit: magna inest certatio.
Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia? b. al. Num.
Niobe parumne ratiocinari videtur, & sibi ipsa nefariam
pestem machinari? illud vero quam callida ratione?
Qui vult quod vult, ita dat se res, ut operam dabit.
Qui est versus omnium seminator malorum:
Ille transuersa mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perni-
ciem dabo:

c. v. c. trauer-
fa

Mihi maiores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.
Hanc videlicet rationem, quam vos diuino beneficio ho-
mini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Vidēsne
igitur, quanto munere deorum sumus affecti atque eadem
Medea patrem, patriamque fugiens: --- postquam pater

Appropinquat, iamque, penè ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obrutcat, membrâque articulatim diuidit,
Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratis,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut maior tardaret sequi.
Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.

a. I. sic ne ratio quidem

Huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. Quid ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc et illuc cogitatione rationem?

Maiores mihi moles, maius miscendum est malum.

Qui illius acerbum cor contundam, et comprimam.

Nec tamen ille ipse est praterendum, qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo rectè, et verissimè loquitur Atræus.

Quod re in summa summum esse arbitror

Periculum, matres coinquinari, regiam

Contaminari stirpem, admisceri genus.

At id ipsum quam callidè, qui regnum adulterio quaereret?

Adde (inquit) huc, quod mihi portento caelestium pater

Prodigium misit regni stabilimen mei.

Agnum inter pecudes aurea clarum coma

Quondam Thyestem clepere ausum esse, è regia:

Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate res non sine summa esse ratione? nec verò scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene maioribus. Sentit domus, nunciatque, sentit forum, sentit curia, campus, socij, provincie, ut, quem admodum ratione rectè fiat, sic ratione peccetur. Alterum et à paucis, et raro: alterum et sepe, et à pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis à diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet sepius.

me, melius est non adhibere omnino, quam spe dubie salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollicitiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munificè, et tam largè dari. Quamobrem si mens, voluntasque diuina idcirco consulit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donauit: quos videmus, si modò ulli sunt, esse paucos. Non placet autem paucis à diis immortalibus esse consultum, sequitur ergo, ut nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere, non idcirco non optimè nobis à diis esse prouisum, quod multi eorum beneficio peruersè vterentur. etiam patrimonius multos malè vit: nec ob eam causam eos beneficium à patribus nullum habere. Quis istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Dei anira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse phereo Iasoni is, qui gladio vomica eius aperuit, quam sanare medici non poterant. multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, et cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene vititur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipiunt nisi consilio capto, aut sine animi motu, et cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, et quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed à deo tantum rationem habemus, si modò habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? iniustitie autem, intemperantie, timiditatis quæ

a. I. delet, in collatione,

semina essent, si his vitis ratio non subesset? Medea modo,
 & Atreus commemorantur à nobis, heroicae personae,
 inita, subductaque ratione, nefaria scelera meditantes.
 a Quid lenitates comice, parumne semper in ratione ver-
 santur? parumne subtiliter disputat ille in Eunuchos?
 --quid igitur faciam? --

Exclusit, reuocat: redeam? non, si me obsecret.
 Ille verò in Synephebus Academicorum more contra com-
 munem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in a-
 more summo, summamque inopia sua esse dicit,
 Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
 Difficilem, qui te nec amet, nec stu deat tui.
 Atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:
 Aut tu illum fructu fallas, aut per litteras
 Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
 Percutias pauidum, postremo, à parco patre
 Quod sumas, 17 quanto dissipas libentius?
 Idemque facilem & liberalem patrem, incommodum esse
 amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
 Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar.
 Scio quidquam, ita omnes meos dolos, fallacias,
 Præstigias præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machina? quid fallacie, præsti-
 giæque? num sine ratione esse potuerunt? O præclarum mu-
 nus deorum: ut Phormio possit dicere:

Cedo senem, iam instructa mihi sunt in corde consilia
 omnia.

Sed exeamus à theatro: veniamus in forum, 18 à sessum ite
 precor, quid ut iudicetur? Qui tabulariū incendit. Quod 30
 facinus occultius? At se Qu. Sotius, splendidus eques R. ex
 agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas

b L. præstinxit
 c L. Quid er-
 go? isti doli
 quid? machi-
 na: quid? fal-
 lacia, præsti-
 giæque num
 sine rat. esse
 potuerunt?
 d L. sessum ite
 prator. quid
 ut iudicetur?

publicas. Id quoque L. Alenius fecit, cum chryographum
 sex primorum imitatus est. Quia hoc homine sollertius?
 Cognosce alias quaestiones, auti Tolosani, coniurationis lu-
 gorthinæ. Repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob-
 rem iudicandam: posteriora, de incestu rogatione Pedu-
 cea: tum hæc quotidiana, sica, venena, peculatus, testa-
 mentorum etiam lege noua quaestiones. Inde illa actio, OPE,
 CONSILIOQUE TVO FVRTVM aio factum
 esse: inde tot iudicia de fide mala, tutela, mandati, pro so-
 cio, fiducia: reliqua, quæ ex emptio, aut venditio, conducto,
 aut locato contra fidem fiunt: inde iudicium publicum rei
 priuatae lege Lectoria: inde euerriculum malitiarum om-
 nium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius familiaris
 noster, protulit. Quem dolum idem Aquilius tum teneri
 putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur à
 diu immortalibus tantam arbitramur malorum sementem
 esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt: &
 malitiam dederunt, est enim malitia, versuta, & fallax no-
 cendi ratio. Videm autem dii fraudem dederunt, facinus,
 ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici
 potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,
 --ne in nemore Pelio securibus

Casa cecidisset abiegnæ ad terram trabes:
 sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent: qua per-
 pauci bene vtuntur: qui tamen ipsi sepe à male vtentibus
 opprimuntur: innumerabiles autem improbi vtuntur: ut
 donum hoc diuinum rationis, & consilij, ad fraudem ho-
 minibus, non ad bonitatem imperitum esse videatur. Sed
 vtgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deo-
 rum. Ut si medicus grauitatem morbi, gubernator vim tem-
 pestatis accuset. Et si hi quidem homunculi, sed tamen ridi-
 culi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non

a L. lege Lectoria:

essent: cōtra deum licet disputare liberius. In hominum vitis ais esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quæ vitia, culpamque excluderet. Vbi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus, quæ possumus falli: deus falli qui potuit? an ut sol, in cur- rum cum Phæarhontem filium sustulit: aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ut tamen ipsi dii poetici si scissent, perniciose fore illa filijs, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est quod Aristoteli Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos ius, qui bene dicta malè interpretarentur. posse enim afortos ex Aristippi, acerbos è Zenonis schola exire. prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod peruersè philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstare philosophis, quàm ius, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem bono consilio à diis immortalibus datam, in fraudem, malitiàmque conuertunt: non dari illam, quàm dari humano generi melius fuit. Ut si medicus sciat, eum egrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumiturum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic vestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem dederit ius, quos scierit ea peruersè, et improbè vsuros. Nisi forte dicitis eam nesciuisse. Vtinam quidem. Sed non audebitis. non enim ignoro, quanti eius nomen putetis. Sed hic quidem locus concludi iam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, maius est malum, quàm si omnia mala et fortune, et corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus. quibus vos optimè consultum à diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, vitium nemo

a fort. philo-
sophos,

valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, vitium nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamon autem vero versu locum totum conficit, vitium dii homines negligat. Nam si curer, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. Sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones, fortissimos, et optimos viros, in Hispania Pænius oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paullum Cannæ sustulerunt? cur Pænorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, et alia permulta. propiora videamus. Cur auunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ, Drusus? cur temperantiæ, prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est? Q. Scæuola trucidatus? cur etiam ante tot ciuitatis principes à Cinna interemti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare quibus bonus malè euenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optimè. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impediri que, ne tot summos viros interficeret, quàm ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu, supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: sed, quia Drusum ferro, Metellum venas sustulerat, illos conseruari melius fuit, quàm pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadragesima Dionysius tyrannus annos fuit opulentissime, et beatissime ci-

a L. Telamo
autem &c.

b L. Scæ-
uola

c fort. Dies
me deficiat,

2 L. Quam multos ante hunc in ipso Græcia flore
Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus penas sustulit,
multis quidem ante cruciatis, & necatis! Et prædones
multi sepe penas dant: nec tamen possumus dicere, non
plures captiuos acerbe, quam prædones necatos. Ana-
xarchum Democritum à Cypro tyranno excarnificatum
accepimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid
dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo, Platonem
legens. Vidēsne igitur, deorum iudicio, si vident res hu-
manas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus
dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix
habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa
fortuna tam diu viueret. Dionysius, de quo antè dixi, cum
fanum Proserpinæ Locris expulauisset, nauigabat Syracu-
sas: isque cum secundissimè cursum teneret, Vidētisne, in-
quit, amici, quam bona à diis immortalibus navigatio sa-
cilegis detur? ^b Atque homo acutus, cum bene, planeque
percepisset, in eadem sententia perseverabat. Qui, cum ad
Peloponnesum classem appulisset, & in fanum venisset
Iouis Olympij, aureū ei detraxit amiculum, grandi pōdere,
quo Iouem ornat ex manubiis Karthaginiesiū tyrannus
Gelo, atque in eo etiam cauillatus est, astate graue esse au-
reum amiculum, hieme frigidum: ei que lancum pallium
iniecit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret.
c L. Epidaurij idēque Æsculapij Epidauri barbā aureā demi iussit.
neque enim conuenire, barbarum esse filium, cum in om-
nibus fanus pater imberbus esset. Iam mensas argenteas de
omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more ve-
teris Græciæ inscriptum esset, BONORVM DEO-
RVM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem victo-
riolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulacrorum
porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat:

b fort. Idē
homo acut.

c L. Epidaurij

etque se accipere, non auferre, dicebat. esse enim stulti-
tiam, à quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus, &
dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hac, quæ dixi,
sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem ven-
didisse: exactaque pecunia, edixisse, ut, quod quisque à
sacris haberet, id ante diem certam in suum quidq. fanum
referret. ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit
iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iupiter fulmine per-
cussit, nec Æsculapius misero, diuturnoque morbo intabe-
scētem interemit. ²¹ atq. in suo lectulo mortuus, ^a in Tym-
panidiū rogum illatus est: eamque potestatem, quam ipse
per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam, here-
ditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco versatur ora-
tio. videtur enim auctoritatem afferre peccandi: & re-
tē videretur, nisi & virtutis, & vitiorum, sine vlla di-
uina ratione, graue ipsius conscientie pondus esset. Qua
sublata, iacent omnia. Ut enim nec domus, nec resp. ratione
quadam, & disciplina designata videatur, si in ea nec re-
tē factis præmia exstant vlla, nec supplicia peccatis: sic
mundi diuina in homines moderatio, profectō nulla est, si
in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. At enim
minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec viti-
culas persequuntur: nec, si vredo, aut grandio quippiam
nocuit, id toti animaduertendum fuit. Ne in regnis qui-
dem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis, quasi
ego paullo antè de fundo Formiano P. Rutilij sim que-
situs, non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes
mortales sic habent, externas commoditates, vineta, se-
getes, oliueta, vbertatem frugum, & fructuum: omnem de-
nique commoditatem: prosperitatemque vitæ, à diis se ha-
bere: virtutem autem nemo vquam acceptam deo retu-
lit. Nimirum rectē, propter virtutem enim iure laudamur,

a L. in tym-
panidiū in
rogum illa-
tus est:

in virtute recte gloriatur. Quod non contingeret, si id donum à deo, non à nobis haberemus. At verò aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nati sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit umquam? At quod diues, quod honoratus, quod incolumis, Ionemque optimum, maximum, ob eas res appellant, non quod nos iustos, temperatos, sapientis efficiat, sed quod saluos, incolumeis, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vouit umquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quidam noui inuenisset, musis bouem immolasse dicitur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspiceret. Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam à deo petendam, à se ipso sumendam esse sapientiam. Quamuis menti delubra, & virtuti, & fidei consecremus, tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: spei, salutis, opus, victoriæ facultas à diis expetenda est. Improbis igitur prosperitates, secundæque res redargunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum, ac potestatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adscribimus, attribuiusque sine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animaduertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salui peruenierint? Ita sit, inquit, illi enim nusquam picti sunt, qui naufragium fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei nauiganti vectores aduersa tempestate timidi, & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accide-

b q.v.c. arripimus,

re, qui illum in eandem nauem receperunt: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quæsiuitque, num etiam in iis nauibus Diagoram vehi crederent. Sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit. Non animaduertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est. At deo ne excusatio quidem est inscientiæ. Quem vos præclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut etiam si quis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur ea pœna à liberis, à nepotibus, à posteris. O miram æquitatem deorum. Ferræne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut auius deliquisset?

Quinam Tantalidarum intereccioni modus pareretur? aut quænam umquam ob mortem Myrtili pœnis luendis dabitur satias supplicij? Virum poetæ Stoicos deprauauerint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim, & flagitia ab utrisque dicuntur, neque enim, quem Hippocrædis iambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, à deo immissum dolorem, non conceptum à se ipso, continebat: nec, cum Egisti libidinem, aut cum Paridis videmus, à deo causam requirimus, cum culpæ pene vocem audiamus: nec ego multorum agrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Sparta, quam à Lycurgo datam. Criolæus, inquam, euerit Corinthum, Karthaginem Hasdrubal. Hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus aliqui, quem omnino irasci posse negatis deum. At subuenire certe potuit, & conseruare vrbes tantas, atque tales.

a fort. multis egriis

b l. quæ omnino irasci posse negatis, deus,

Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere nō possit, & quidem sine labore vilo. Vt enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac voluntate moueantur: sic numine deorum omnia fingi, moueri, mutarique possit. Neque id dicitis superstitiosè, atque aniliter, sed physica, constantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, vt nihil sit, quod non ex ea quamuis subito fingi, conuertiq. possit. eius autem vniuersæ filictricem, & moderatricem diuinam esse providentiam. hanc igitur, quocumque se moueat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest iudicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne ciuitates quidem. Non has: ne nationes quidem, & gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? ^a Sed quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, ^a qui iidem vultis, à diis immortalibus hominibus ^b dispariri, ac diuidi somnia? Idcirco somnia hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vouent: audirigitur mens diuina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatā, quam putabatis? Fac esse dissentiam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem. Cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præscit? qui à te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. Hæc ferè dicere habui de natura deorum, non vt eam tollerem, sed vt intelligeretis, quàm esset obscura, & quàm difficile explicatus haberet. Quæ cum dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, vehementius, inquit, tu quidem, Cotta, inuectus es in eam Stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis sanctissimè, & prou-

^a L. delet re-
latum, qui,
^b L. disperi-
ri, & ita v. c.

dentissimè constituta est. Sed quoniam aduersperascit, dabis diem nobis aliquem, vt contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris, & focis certamen, & pro deorum templis, atque delubris, proque vrbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusq. vrbis religione, quàm ipsis manibus cingitis. Quæ deseri à me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego verò & opto redargui me, Balbe: & ea, quæ disputavi, disserere malui, ^a quàm iudicare: & facile me à te vinci posse, certò scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Ioue. Quæ ipsa tamen tam leuia non sunt, quàm est Stoicorū de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta, ita discessimus, vt Velleio Cotte disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

^a fort. quàm
diudicare.

M. TVLL. CICERONIS
DE DIVINATIONE.

LIBER. I.

VETVS opinio est, iam vsque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi R. & omnium gentium firmata consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam Græci ^b uatnè appellanti, id est, præsentionem, & scientiam rerum futurarum. Magnifica quedam res, & salutaris, si modò est vlla: ^c quæque proxima ad deorum vim natura mortali possit accedere. Itaque vt alia nos melius multa, quàm Græci: sic huic præstantissimæ rei nomen nostri à diuis: Græci, vt Plato interpretatur, à

^b v. c. mantia
ceu

^c L. quæque
proximè ad
deorum vim
natura mor-
talis poss.

furore duxerūt. Gentem quidem nullam video neque tam humanam, atque doctam, neque tam immanem, tamque barbaram, quæ non significari futura, & à quibusdam intelligi, prædicique posse censeat. Principiò Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem, magnitudinemque regionū, quas incolebāt, cum cælum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, traiectiones, motusque stellarum obseruauerunt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriæ prodiderunt. Quæ in natione Chaldaei non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna obseruatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut prædici posset, quid cuique euenturum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptij longinquitate temporum innumerabilibus penè seculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisdariū gens, & his finitima Paphlagonia, quibus nationibus præsumus ipsi, volatibus aucibusque, ut cerissimis signis, declarari res futuras putant. Quam verò Græcia coloniam² misit³ in Eoliā, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodoneo, sine consilio deorum est? Nec vnum genus est diuinationis publicè, priuatimque celebratum. Nam, ut omittam ceteros populos, noster quàm multa genera complexus est? Principiò, huius urbis parens Romulus, non solum auspiciatò verbum condidisset, sed ipse etiā optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus & reliqui reges vsi: & exactis regibus, nihil publicè sine auspiciis nec domi, nec militiæ gerebatur. Cùmque magna vis videretur esse & in impetrandis, consulendisque rebus, & in monstris interpretandis, ac procurandis in haruspicum disciplina: omnem hanc ex Erruria scientiam adhibebant, ne genus esset vllum diuinationis, quod neglectum ab iis videretur. Et, cum duobus modis animi sine ra-

² L. in Aëoliam.

³ v. c. Hammonis

tione, & scientia, motu ipsi suo, soluto, & libero incitari entur: vno, furente: altero, somniant: furoris diuinationem sibyllinis maximè versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes² delectos ex ciuitate esse voluerunt. Ex quo genere sepe hariolorum etiam, & vatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello, Cornelij Cilleoli, audientibus putauerunt. Nec verò somnia graniora, si quæ ad remp. pertinere visa sunt, à summo consilio neglecta sunt. Quinetiam memoria nostra templum Iunonis Sospitiæ Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ, Balearici filie, somnio. Atque hæc, ut ego arbitror, veteres rerum magis euentis moniti, c quam ratione docti, putauerunt, & probauerunt. Philosophorum verò exquisita quædam argumenta, cur esset vera diuinatione, collecta sunt. Ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, vnus, qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. Reliqui verò omnes, præter Epicurum, balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non vno modo. Nam cum Socrates, omnesque Socratici, Zenoque, & ij, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, veterem Academia, & Peripateticis consentientibus, cùmque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam antè tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis grauis auctor Democritus præfensionem rerum futurarum comprobaret: Dicaearchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorum, & furoris reliquit: Cratippusque familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinatione, quod & Zeno in suis commentariis quasi semina quædam sparsisset, & ea Cleanthes paullo vberiora fecisset:

² v. c. diles
dos

³ L. si qua

^c L. quàm ratione docti, probauerunt

a fort. id no-
bis in reliq.

accesit acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, vno præterea de oraculis, vno de somniis: quem subsequens, vnum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor: duos Antipater quinque noster Posidonius. sed à Stoicis, vel principib. eius discipline, Posidonij doctor, discipulus Antipatri, degeneravit Panætius: nec tamen ausus est negare vim esse divinandis, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re inuitissimis Stoicis, stoico facere licuit, id nos vi in reliquis rebus faciamus, à Stoicis non concedetur: præsertim cum id, de quo Panætio non liquet, reliquis eiusdem discipline solis videatur luce clarius. sed hæc quidem laus Academicæ præstantissimi philosophi iudicio, et testimonio comprobata est. Etenim nobismetipsis querentibus, quid sit de divinatione iudicandum, quod à Carneade multa acutè, et copiosè contra Stoicos disputata sint: verentibusque, ne temere vel falsè rei, vel non satis cognite, assentiamur, sciendum videtur, ut diligenter etiam, atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. 3 Nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum auspiciis, rebusque divinis, religionique tribuamus. est enim periculum, ne aut neglectis iis, impia fraude: aut, susceptis, anili superstitione obligemur. Quibus de rebus et aliàs sæpe, et paullo accuratius nuper, cum essem cum Qu. fratre, in Tusculano disputatum est. Nam cum ambulantibus causa in Lycæum venissemus: (id enim superiori Gymnasio nomen est) Perlegi, inquit ille, tuum paullo antè tertium de natura deorum: in quo disputatio Cortæ, quamquam labefactavit sententiam meam, non funditus tamen suffulit. Optimè verò, inquam, etenim ipse Corta sic dispu-

a L. ne com-
munia iura
migrare vi-
deatur

tat, ut Stoicorum magis argumenta consuetet, quam hominum debeat religionem. Tum Quintus, Dicitur quidem istuc, inquit, à Corta, et verò sepius: et credo, ne communitate migrari videatur: sed studio contra Stoicos differendi deos mihi videtur funditus tollere. Eius orationi non sanè desidero quid respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro à Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propèrior. Sed, quod prætermisum est in illis libris, credo quia commodius arbitrat es separatim id queri, deque eo differi, id est, de divinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuita putantur, prædictio, atq. præsentio, id est, si placent, videamus, quàm habeat vim, et quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera divinandis vera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse deos: vicissimque, si dii sint, esse qui divinent.

Arce tu quidem Stoicorum, inquam, Quinte defendis, si quidem ista reciprocantur, ut et, si divinatio sit, dii sint, et, si dii sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quàm tu arbitraris, conceditur. Nam et natura significari futura siue deo possunt: et, ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi verò, inquit, satis est argumenti, et esse deos, et consulere rebus humanis, quod esse clara, et perspicua divinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni prævertendum putes. Ego verò, inquam, philosophiæ, Quinte, semper vaco. hoc autè tempore, cum sit nihil aliud, quod libet agere possimus, multo magis aucto audire, de divinatione quid sentias. Nihil, inquit, quidem novi, nec quod præter ceteros ipse sentiam, nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum, et gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt

b al. si quid
ista sic reci-
procantur,

enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum natura. Quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut exstis pecudum: aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum, (hec enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? quarum quidem rerum euenta magis arbitror, quam causas queri oportere. Est enim vis, & natura quedam, a quæ tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuque diuino futura prænuntiat. Quare omittat ¹⁰urgere Carneades: quod faciebat etiam Panætius, requirere, iupitèr ne cornicem à leua, coruum à dextera canere iussisset. Obseruata sunt hæc tempore immenso, & significatione euentus animaduersa, & notata. Nihil est autem, quod non longinquitas temporum, excipiente memoria, ¹⁵prodendisque monumentis, efficere, atque assequi possit. Mirari licet, quæ sint animaduersa à medicis barbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorū morbos, ad vulnera. Quorum vim, atque naturam ratio numquam explicauit: uilitate & ars est, & inuictor probatus. ²⁰Age, ea, quæ, quamquam ex alio genere sunt, tamen diuinationi sunt similia, videamus.

Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuras
Inflatum mare, cum subito, penitusque tumescit,
Saxaque cana, salis niueo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere voces:
Aut densus stridor cum celso è vertice montis
Ortus, adaugeat scopulorum sæpe repulsi.

Atque his rerum præfensionibus prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas præfensionum potest: etsi ²⁵deo Boëthium Stoicum esse conatum. Qui hæcenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in mari,

a al. quæ cum
obseruatis
&c.

cælo ve fierent. Illa verò cur eueniant, quis probabiliter dixerit?

¹ a Cana fulix iridem fugiens è gurgite ponti,
Nuntiat horribile clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens è gutture cantus.
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinis acredula vocibus instat,
Vocibus instat, & assiduas iacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.

²⁰ Fuscæque nonnumquam cursans per litora cornix
Demersit caput, & fluctum ceruice recepit.
Videmus hæc signa numquam ferè emittentia: nec tamen,
cur ita fiat, videmus.

¹ Vos quoque signa videtis, aquæ dulcis alumna,
Cum clamore paratis inaneis fundere voces,
Absurdæque sono fonteis, & stagna cietis.
Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? ⁵ sed
inest mirè & ranunculis quædam natura significans ali-
quid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum ob-
²⁰scurior.

^b Mollipedesque boues spectantes lumina celi,
Naribus humiferum duxere ex aëre succum.
Non quaero, cur, quoniam, quid eueniat, intelligo.
²⁵ Iam verò semper viridis, semperque grauita
Lentifens triplici solita grandescere fetu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

Ne hoc quidem quaero, cur hæc arbor vna ter floreat, aut
cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet.
Hoc sum contentus, quod, etiam si, quomodo quidque fiat,
³⁰ ignore, quid fiat, intelligo. pro omni igitur diuinatione idem
quod pro omnibus iis rebus, quas commemoravi, respon-
debo. Quid ^c scammonæ radix ad purgandum, quid

a v. c. Raua f.

b edim f.

c al. scam-
monæ

a fort. arillo-
lochis
b L. ex inuen-
ta re reperit,
rem ipsam in-
uentor ex f.

c L. Quid de
fulgurum vi
dubitare nū
possumus?

d L. de celo
iā.

e fort in se-
cundo de co-
sultatu

f Ipetisset:

g L. graui
steli.

a aristolochia ad morsus serpentum possit, 7 que nomen^{hex}
inuetore reperit, rem ipsam inuetor ex somnio, video, quod
satis est: cur possit, nescio. Sic ventorum, et imbrium signa,
que dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio: vini
et euentum agnosco, scio, approbo. Similiter, quid fissum in
extis, quid fibra valeat, accipio: quæ causa sit, nescio. Atq;
horum quidem plena vita est: extis enim omnes ferè vtun-
tur. c Quid de fulgurum vi, dubitare num possumus: non-
ne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? 8 cum
Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat si-
10 ethilis, dè celo ictus esset, nec vsquæ eius simulacri caput in-
ueniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt,
idque inuentum est eo loco, qui est ab haruspibus demon-
stratus. Sed quo potius vtar aut auctore, aut teste, quàm te
cuius edidici etiam versus, et libenter quidem, quos e in
secundo consulti Vrania musa pronuntiat.

Principio ætherio flammatus Iuppiter igni
Veritur, et totum collustrat lumine mundum.
Mentēque diuina cælum, terrasque^f petesit:
10 Quæ penitus sensus hominum, vitæque retentat,
Ætheris æterni septa, atque inclusa cauernis.
Et, si stellarum motus, cursusque vaganteis
Nosse velis, quæ sint signorum in sede locatæ,
Quæ verbo, et falsis craiorum vocibus errant,
25 Re vera certo lapsu, spatioque feruntur:
Omnia iam cernes diuina mente notata.
Nam primum astrorum volucreis te consule motus,
Concursusque graves stellarum ardore micanteis
30 Tu quoque, cum tumulos Albano in monte niualis
Lustrasti, et lato mactasti lacte Latinas,
Vidisti, et claro tremulos ardore cometas,
Multiæque misceri nocturna strage putasti,

Quod ferme dirum in tempus cecinere Latine,
Cum claram speciem concreto lumine luna
Abdidit, et subitò stellanti nocte peremta est.
2 Quid verò Phæbi fax, tristis nuntia belli,
3 Quæ magnum ad columen flammato ardore volabat,
Precipiteis cæli partes, obitusque petisset:
Aut cum terribili^b percussus fulmine cinis,
Luce serenanti⁹ c vitalia lumina liquit:
Aut cum se gauido tremefecit corpore tellus:
10 d Iam verò varie nocturno tempore rise
Terribiles formæ, bellum, motusque monebant:
Multiæque per terras vates oracula furenti
Pectore fundebant tristes minitantiæ casus:
Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere venusto,
15 Hæc fore, perpetuis signis, clariisque frequentans
Ipse deum genitor cælo, terris que canebat.
Nunc ea, Torquato quæ quondam, et consule Corra
Lydius ediderat Tyrrhena gentis haruspex,
20 Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus igneis,
25 Tum species ex ære vetus, 12 c generatæque Nææ,
Concidit, elapsæque venusto numine leges:
Et diuinum simulacra peremit fulminis ardor.
Hic siluestris erat, Romani nominis altrix,
Marta, quæ paruos Mauortis semine natos
Vberibus grauidis vitali rore rigabat:
30 Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit.
Tum quis non artis scripta, ac monumenta volutans,
Voces tristificas chartis promebat Etruscæ?

a L. Quam
verò

b v. c. per-
cussus
c L. vitali

d fort. Tum
verò

e L. genero-
saq. Nææ,

Omnes ciuili generosam stirpe profectam
Vitate ingentem cladem, pestemque monebant:
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Templa deumque adeo flammis, vrbeisque iubeant
Eripere, & stragem horribilem, eademque vereri:
Atque hac fixa graui fato, ac fundata teneri,
Ni post^b excisum ad columnam formata decorē
Sancta Iouis species claros spectaret in ortus:
Tum fore, ut occultos populus, sanctusque senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conuersa, inde patrum sedes, populiue videret.
Hæc tardata diu species, multumque morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atque vna fixi, ac signati temporis hora
Iupiter excelsa clarabat sceptrum columna:
Ac clades patrie flamma, ferroque parata,
Vocibus Alobrogum patribus, populoque patebat,
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
Qui populos, vrbeisque modo, ac virtute regebant,
Rite etiam vestri, quorum pietasque, fidesque
Præstitit, & longè vici sapientia cunctos,
Præcipue ingenti coluerunt numine diuos.
Hæc adeo penitus cura videre sagaci
Oria qui studiis leti tenere decoris,
Inque Academia vmbriфера, nitidoque Lycæo
Fuderunt claras secundi pectoris arteis.
E quibus ereptam primo iam a flore inuente,
Te patria in media virtutum mole locauit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patrie voces studiis, nobisque sacrassti.
Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me
disputantur, de diuinatione dicere, qui & gesseris ea, quæ

b. L. excelsa

gessisti, & ea, quæ pronuntiani, accuratissime scripseris?
Quid queris, Carneades, cur hæc ita sint, aut qua arte per-
spici possint? nescire me fateor: euenire autem, te ipsum di-
co videre. Casu, inquis. Utane verò quidquam potest esse
casu factum, quod omnis habet in se numeros veritatis?
quattuor tali iacti, casu Venerem efficiunt. Num etiam
centum Veneres, si CCC. talos ieceris, casu futuros putas?
adpersa temere pigmenta in tabula, oru lineamenta effin-
gere possunt: num etiam Veneris Cnidie, Coæque pulchri-
tudinem effingi posse adspersione fortuita putas? sus vostro
si humi A. litteram impresserit, num propterea suspicari po-
teris, Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat
Carneades, in Chiorum lapicidinis fixo diffisso caput ex-
stitisse Panisci. Credo, aliquam non dissimilem figuram, sed
certè non talem, ut eam factam a scopis diceretis, sic enim se
profecto res habet, ut numquam perfectè veritatem casus
imitetur. At nonnumquam ea, quæ prædicta sunt minus e-
ueniunt. Quæ tandem id ars non habet earum dico arrium,
quæ coniectura continentur, & sunt opinabiles. An medi-
cina, ars non putanda est? quam tamen multa fallunt.
Quid? gubernatores nonne falluntur? an Achiuorum exer-
citus, & tot nauium rectores non ita profecti sunt ab illo,
ut profectioe leti piscium lasciuia inuenerentur, ut ait
Pacuvius, nec tuendi satietas capere posset? —
Interea propè iam occidente sole inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctisque & nimbium occu-
cat nigror. — Num igitur tot clarissimorum ducum,
regumque naufragium sustulit artem gubernandi? aut num
imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator
nuper fugit, amisso exercitu? aut num propterea nulla est
reip. gerendæ ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pom-
peium, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipsum fe-

a. al. Gnidie

b. def. argui

c. fort. nulla
est,

sellerunt: Similis est haruspicum responsio, omnisque opinabilis divinatio. coniectura enim nititur, ultra quam progredi non potest. Ea fallit fortasse nonnumquam: sed tamen ad veritatem sepius dirigat. est enim ab omni aternitate repetitum in qua cum paene innumerabiles res eodem modo evenirent iisdem signis antegressus, ars est effecta, eadem saepe animadvertendo, atque notando. Auspicia vero vestra quam constantique quidem nunc à Romanis auguribus ignorantur: (bona hoc tua venia dixerim:) à Cilicibus, Pamphiliis, Pisidis, Lyciis tenentur. Iam quid ego hostem nostrum, clarissimum, atque optimum virum, Deiotarium regem commemorem qui nihil unquam nisi auspiciato gerit: qui cum ex itinere quodam proposito, et iam constitutus revertisset, aquile admonitus volatu: conclauit illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque, ut ex ipso audiebam, persaepe reuertit ex itinere, cum iam progressus esset multorum dierum viam. Cuius quidem hoc praclarissimum est, quod posteaquam à Caesare tetrarchiae regno, pecuniisque multatus est, negat se tamen eorum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerint, poenitere senatus enim auctoritatem, et populi libertatem, atque imperii dignitatem suis armis esse defensam: sibi quoque eas auctus, quibus auctoribus officium, et fidem secutus esset, bene consuluisse. antiquiorum enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille igitur mihi videtur verè augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis riantur coacti. necesse enim est, offa obiecta cadere frustum, ex pulli ore, cum pascitur. Quod autem scriptum habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidum ceciderit: hoc quoque, quod dixi coactum, tripudium solissimum dicitur. itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, negligentia collegij amissa

a L. ac notando.

b I. ex ore pulli.
c L. aut trip.
d I. in solidum cecid.

plane, et deserta sunt. Nihil ferè quondam maioris rei, nisi auspiciato, ne priuatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui, re ommissa, nomen tantum tenent. Nam ut nunc exstus: quamquam id ipsum aliquanto minus, quam olim: sic tum auius magnae res impetiri solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira, et in vitiosa incurrimus. Ut P. Claudius Appij Caci filius, eiusque collega, L. Iunius, classes maximas perdidit, cum vitio nauigassent. Quod eodem modo euenit Agamemnoni. Qui, cum Achiui capissent — Inter se strepere, aperteque ariem obicere existis, Soluere imperat: secundo ruore, auersaque aui. Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videmus, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum, et ciuem egregium censor C. Aetheium notauit, quod ementium auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris, si iudicabat ementium. At illud minime auguris, quod adscripsit, ob eam causam populum R. calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit: non in eo est culpa, qui obnuntiavit: sed in eo, qui non paruit. Veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur, et censor, exitus approbauit. Quae si falsa fuissent, nullam asserere potuissent causam calamitatis. etenim dirae, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas asserunt, cur quid eueniat, sed enuntiant euentura, nisi prouideris. Non igitur obnuntiatio Aetheij causam finxit calamitatis, sed signo obiecto monuit Crassum, quid euenturum esset, nisi cauisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit: aut si, ut Appius iudicauit, valuit id valuit, ut peccatum hereat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperauit. Quid lituus iste reter, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis

a al. amissa.

b L. impetiri

c L. aduersaque aui.

d L. P. Aethium not. al. P. Aethium not.

e L. accepisse.

f L. Attij al. Attij

g q. v. e. vnde nobis

est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tam, cum
urbem condidit.¹³ Qui quidem Romulus linus, id est, in-
curum, & leuiter a summo inflexum bacillum, quod ab
eius linui, quo canitur, similitudine nomen inuenit: cum si-
tus esset in curia saliorum, quæ est in Palatio, eaque defla-
grassit, inuentus est integer. Quid mulis annis post Romu-
lum, Prisco regnante Tarquinio? quis veterum scriptorum
non loquitur, quæ sit ab Attio Nauio per lituum regionum
facta descriptio? qui cum propter paupertatem suæ puer
pascere, una ex his amissa, vniisse dicitur, si recuperasset, 10
vnam se deo daturum, quæ maxima esset in vinea. itaque
sue inuenta, ad meridiem spectans, in vinea media dicitur
constituisse: cumq; in quattuor parteis vineæ diuississet, treis-
q; parteis aues abdixissent, quarta parte, quæ erat reliqua,
c. L. in regio-
nes distri-
buit, & ita v. c.
in regione distributa, mirabili magnitudine vnam, ut scri-
ptum videmus, inuenit. Quæ re celebrata, cum vicini omnes
ad vnum de reb. suis referrent, erat in magno nomine, &
d. Larcesse-
ret, & ita v. c.
gloria. Ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus acce-
deret. Cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se co-
gitare quidam, id posse fieri, consuluit. Ille augurio a-
cto, posse respondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse,
e. Laugurio
ceptu, p.
cotem nouacula posse præcidi. Tum Attium inuississe expe-
riri, ita cotem in comitium illatam, inspectante & rege &
f. L. Attium
populo, nouacula esse discissam. Ex eo enenit, ut & Tar-
quinius augure Attio Nauio videretur, & populus de suis
reb. ad eum referret. Cotem autem illam, & nouacula de-
fossam in comitio supraque impositum piceal accepimus.
Negemus omnia: comburamus annaleis: ficta hæc esse di-
camus: quiduis deniq; potius, quam deus res humanas cu-
rare, fateamur: quid, quod apud te scriptum est de Ti-
h. L. quid
quod ap.
Graccho, nonne & augurum, & haruspiciu comprobatur di-
sciplinæ: qui, cum tabernaculum vitio cepisset imprudenti

quod inauspicato pomariu transgressus esset: comitia con-
sulib. rogadis habuit. Nota res est, & à te ipso madata mo-
numentis. Sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum au-
thoritatem confessione errati sui comprobauit, & haruspi-
cum disciplina magna accessit auctoritas, qui recentib. co-
mitiis in senatum introducti, negauerunt iustum comitioru
rogatore fuisse. His igitur assentior, qui duo genera diuina-
tionis esse dixerunt: vnum, quod particeps esset artis: alte-
rum, quod arte careret. Isti enim ars in iis, qui nouas res cõ-
iectura persequuntur, veteres obseruatione didicerunt. Ca-
rent autem arte ij, qui non ratione, aut coniectura observa-
tis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut
soluto, liberòque motu futura præsentunt. Quod & som-
niantibus sæpe contingit, & nonnumquam vaticinantibus
per favorem, ut Bacchus Bæotius, ut Epimenides Cres, ut
Sibylla Erythraea. Cuius generis oracula etiã habenda sunt, a. L. ut Bac-
Bæotius,
non ea, quæ æquatis sortibus ducuntur, sed illa, quæ instin-
ctu diuino, afflatuque funduntur. etsi ipsa sors contemnen-
da non est, si & auctoritatem habet vetustatis, ut et sunt
20 sortes, quas è terra editas accepimus: quæ tamen ductæ ut
in rem aptè cadat, fieri posse credo diuinitus. Quorum om-
nium interpretes, ut grammatici poetarum, proximè ad eorū,
quos interpretantur, diuinatione videntur accedere. Quæ
est igitur ista calliditas, res vetustate robustas calumniando
velle pervertere? Non reperio causam. Latet fortasse obscu-
ritate inuoluta nature. Non enim me deus ista scire, sed his
tantum modò vii voluit. Utar igitur, 14 nec abducatur, ut b. L. nec ad-
ducatur,
tem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpreta-
ri, cum terra sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus mul-
ta nostræ reip. multa ceteris ciuitatibus grauis, & vera
prædixerint. Quid? qui irridetur, partus hic mulæ, nonne

quia sœtus exstitit in sterilitate nature, prædictus est ab haruspici-
bus. incredibilis partus malorum? quid? Ti. Gracchus, Publij filius, qui
bus consul, & censor fuit, idemque & summus augur, & vir sapiens,
cuiusque præstans, nonne, ut C. Gracchus filius eius, scriptum reliquit,
duobus anguib; domi comprehensis, haruspices conuocauit? qui cum respon-
dissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse mori-
endum: si feminam, ipsi æquius esse censuit, se maturam oppetere
mortem, quam P. Africani filiam adolescentem. feminam emisit: ipse
paucis post diebus est mortuus. Irri-
deamus haruspices: vanos, futileis esse dicamus: quorumq;
disciplinam & sapientissimus vir, & euentus, ac res comprobauit,
contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Cau-
caso cæli signa seruantes, numeris, & motibus, stellarum cursus
persequuntur: condemnemus, inquam, hos aut stultitiae, aut vanitatis,
aut imprudentiae, qui CCCC LXX. millia annorum, ut ipsi dicunt,
monumentis comprehensa continent, & mentiri iudicemus, nec
seculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, per-
timefcere. Age, barbari vani, atque fallaces, num etiam Graio-
rum historia mentita est? quæ Cræso Pythius Apollo, ut de naturali
divinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmoniis, quæ
Taygetis, quæ Argiuis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat?
collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore, atque re-
fute, quæ quia nota tibi sunt, relinquo. Defendo vnum hoc. Numquam
illud oraculum Delphis tam celebre, & tam clarum fuisset, neque
tantis donis referum omnium populorum, atque regum, nisi omnis ætas,
oraculorum illorum veritatem esset experta. Iamdiu idem non facit.
Ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum veritas ex-
cellit: sic tum nisi summa veritate, in tanta gloria non fuisset.

a. l. quæ Te-
gatis,

se. Potest autem vis illa terre, quæ mentem Pythiæ dimino
afflatu concitabat, euansisse veritate, ut quosdam exa-
ruisse amens, aut in alium cursum contortos, & deflexos
videmus. Sed, ut vis, acciderit: magna enim quaestio est:
modò maneat id, quod negari non potest, nisi omnem histo-
riam pruerterimus, multis sacris verax fuisse id oracu-
lum. Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia. De qui-
bus disputans Chrysippus, multus, & minutis somniis col-
legendis facit idem, quod Antipater, ea conquirens, quæ
Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa qui-
dem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit
viri. Dionysij mater, eius, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut
scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & di-
ligentem, & æqualem temporum illorum, cum prægnans
hunc ipsum Dionysium alio contineret, somniavit se pepe-
risse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Gal-
len- te tum in Sicilia nominabantur, responderunt, (ut ait Phi-
listus) eum, quem illa peperisset, clarissimum Græciæ di-
urna cum fortuna fore. Num te ad fabulas reuoco vel no-
storum, vel Græcorum poetarum? narrat enim & apud
Annium Vestalis illa:
Excita cum tremulis anus attulit artub; lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita somno,
Euridica prognata, pater quam noster amauit,
Vires, vitæque corp; meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amœna salicula
Et ripas raptare, locosque nonos, ita sola
Post illa, germana soror, errare videbar,
Tardæque vestigare, & querere te, neque posse
Corde capeffere. semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
His verbis, cognata, tibi sunt antè gerenda

b. l. 8. gaus.

Ætümne: dōst ex fluuio fortuna resisset.
Hæc pater effatus, germana, repente recepit,
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus.
Quamquam multa manus ad cæli cœrula templa
Tendebam lacrymans, et blanda voce vocabam.

a L. cū corde

Vix egro^a tum corde meo me somnu^a relinquit.
Hæc, etiam si ficta sunt à poeta, non absunt tamen à consuetudine somniorum. Sit sanè etiam illud commentitium, quo Priamus est conturbatus.

b Jaxiv

c L. mentem

Quia mater grauida parere se ardentem^b facem
Visa est in somnis Hecuba: quo factō pater
Rex ipse Priamus, somnio^c mentis metu
Percussus, curis sumtis suspirantibus
Exsacrificabat hostis balantibus.
Tum coniectorem postulat, pacem potens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
Quò sese vertant tantæ sortes somnium.
Ibi ex oraculo voce diuina edidit
Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
Eum esse exitium Troie, pestem Pergamo.

Sint hæc, vt dixi, somnia fabularum: hisque adiungatur etiam Enææ somnium: quod innumerum Fabij Victoris Græcis annalibus eiusmodi est, vt omnia, quæ ab Enæa gesta sunt, quæq. illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem visa sunt. Sed propria videamus, cuiusnam modi est Superbi Tarquinij somnium, de quo in Bruto Accij loquitur ipse?

d L. Visū it in somnis pastor ad me appellere.

Cum iam quieti corpus nocturno impetu
Dedit, sopore placans artus languidos,
Visum est in somnis, pastorem ad me appellere,
Duos consanguineos arietes inde eligi,

Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Præclarioremque alterum^a immolare me:
Deinde eius germanum cornibus connitit
In me arietare, eoque ictu me ad casum dari:
Exin prostratum terra grauitèr saucium,
Resupinum, in cælo contueri maximum,
Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flammæ
Radiarum solus liquier cursu nouo.
Eius igitur somnij quæ sit à coniectore interpretatio facta, videamus.

Rex, quæ in vita vsurpant homines, cogitant, curant, vident,

Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea si cui in somno accidunt,

Minus mirum est: sed in re tanta haud temere improviso offerunt:

Proin vide, ne, quem tu esse hebetem deputes, æquè ac pecus,

Is sapientia munitum pectus egregium gerat.

Tæque regno expellat. Nam id, quod de sole ostentum est tibi,

Populo commutationem rerum^b portendit fore.

Per propinqua hæc bene verruncet populo, nam quod ad dexteram

Cæpit cursum ab læua signum præpotens, pulcherrimè

Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor, et discipulus

Platonis, visam esse videre^c in somnis simulacra deorum,

quæ ipsa Phalaridis domi consecrasset: ex his Mercurium et patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere: quicūq. terram attigisset, referre scere vide-

Pecus lanigerum eximia pulchritudine, -- Duos consanguineos inde eligi, Præclar. &c. a L. inuolare

b L. portendit fore. Perpropinqua. luge bene verr.

c L. in somnis

retur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium immanis filij crudelitas comprobavit. Quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretari sunt, ex Dionysij Persici libris proferam? nam cum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra appetivisse manibus, cum se convoluens sol elaberetur, et abiret: ei magos dixisse, quod genus sapientum, et doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione solis, XXX. annos Cyrum regnaturum esse, portendi. Quod ita contigit. Nam ad septuagesimum pervenit, cum XL. natus annos regnare cepisset. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus presentiens, atque diuinans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus cum adscenderet in rogam ardentem, O præclarum discessum, inquit, è vita, cum, ut Hericuli contigit, mortali corpore cremato, in lucem animus excesserit. Cumque Alexander eum rogaret, si quid vellet, ut diceret: Optime, inquit: propediem te video. Quod ita contigit. nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper à somniis: ad quæ mox revertar. Quæ nocte templum Ephesiæ Dianæ deslagavit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque ubi lucere cepisset, clauitasse magos, pestem, ac perniciem Afriæ proxima nocte natam. Hæc de Indis et magis. Redeamus ad somnia. Hannibalem Cælius scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ, auferre vellet, dubitaretque, virum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebravisse: cumque solidam inuenisset, statuissetque tollere, secundum quietem visam esse ei Iunonem prædicere, ne id faceret, minitarique, si id fecisset curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam.

ciendam, et eam in summa columna collocavisse. Hoc videm in Sileni, quem Cælius sequitur, Græca historia est: is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est. Hannibalem, cum cepisset saguntum, visum esse in somnis à Ioue in deorum concilium vocari: quod cum venisset, Iouem impervasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum ex concilio datum: quo illum ventem, cum exercitu progredi cepisset: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate respexisse: tum visam beluam vastam, et immanem, circumplacatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbori, virgulta, et cæta peruenire: et, cum admiratu quævisse de deo, quidnam illud esset tale monstrum: et deum respondisse, vastitatem esse Italiæ: præcepisseque, ut pergeret: proinus: quid retrò, atque à tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Carthaginiensem, cum oppugnaret Syracusis, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis: cum autem dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Pænos, et Siculos milites esse factam: quod cum sensissent Syracusani, improvise eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab eis vivum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita comitatus. At vero P. Decius ille, qui primus è Decis consul fuit, cum esset tribunus mil. M. Valerio, et A. Cornelio consulibus, à samnitibusque premeretur noster exercitus, tum pericula præliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixit: quod exstat in annalibus: sibi in somnis visum esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberauit. Post triennium autem, cum consul esset, de noui se, et in aciem Latinorum irrupit armatus.

a fort. idem fort. item

b fort. quod nam illud

c L. protenus

d L. in somnis

quo eius factio superati sunt, & deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: vidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam, quae se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi versum:

2. Hic est autem
Terciumque quod
habetur in
no.

18. a Tertia te Phibie tempestas leta locabit.
Quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon So-
craticus, qui, & quantus in ea militia, qua cum Cyro mi-
nore perfunctus est, sua scribit somnia. Quorum eximia mi-
rabiles exstiterunt. Mentiri Xenophontem, an delirare di-
cemus? quid singulari vir ingenio Aristoteles, & pene
diuino? ipse errat? an alios vult errare, cum scribit Eu-
demum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam
facientem Pheras venisse? quae erat urbs in Thessalia tum
admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli
dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita graviter
aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei
visum esse in quiete egregia facie iuuenem dicere, fore ut
breui conualesceret, paucisque diebus interitum Alexandrum
tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquen-
nio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima
statim scribit Aristoteles consecuta, & conualuisse Eude-
mum, & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quin-
to autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio, in
Cyprium illum ex Sicilia esse rediturum, praecipientem eum
ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse in-
terpretatum, ut, cum animus Eudemi ex corpore excesse-
rit, tum domum reuertisse videatur. Adiungam philoso-
phis doctissimum hominem, poetam quidem diuinum, So-

phoclem: qui, cum ex aede Herculis, patera aurea grauis
surrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui
id fecisset. Quod semel ille, iterumque neglexit. Vbi idem
sepius, adscendit in Ariopagum: detulit rem. Ariopagite
comprehendi iubent eum, qui à Sophocle erat nominatus.
Ut, a quaestione adhibita, confessus est, pateramque retu-
lit. Quo facto, sanum illud indicis Herculis nominatum
est. Sed quid ego Graecorum nescio quomodo magis me no-
stra delectant. Omnes hoc historici, Fabij, Gellij, sed pro-
ximè Caecilij. Cum bello Latino ludi votui maximi pri-
mum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. Itaque
ludi intermissi instauratiui constituti sunt. Qui antequam
fierent, cumq. iam populus consedisset, seruus per circum,
cum virgis caderetur, furcam ferens ductus est. Exin cui-
dam rustico Romano dormienti visus est venire, qui dice-
ret, praesultorem sibi non placuisse ludum, idq. ab eodem ius-
sum esse eum senatui nuntiare: illum non ausum, iterum ef-
se idem iussum, & monitum, ne vim suam experiri vellet:
ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum:
eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. tum il-
lum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quo-
rum de sententia lecticula in curiam esse delatum, cumque
senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum reuer-
tisse. Itaq. somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum
instauratos memoriae proditum est. C. verò Gracchus mul-
tis dixit, ut scriptum apud eundem Caecilium est, sibi in som-
nis quae sturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam
vellet cum Taretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interis-
set, esse pereundum. Hoc antequam tribunus plebis, Grac-
chus factus esset, & se audiuisse scribit Caecilij, & dixisse
multis. Quod somnio quid inueniri potest certius quid illa
duo somnia, quae creberrimè commemorantur à Stoicis,

a fort. quae
stius habi-
to,

b. L. in som-
nis

quis tandem potest contemnere? Vnum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum vidisset, cumque humauisset, haberetque in animo nauem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse perituum: itaque Simonidem redisse: perisse ceteros, qui tum nauigassent. Alterum ita traditum, clarum admodum somnium. Cum duo quidam Arcades familiares iter vnâ facerent, & Megaram venissent, alterum ad cauponem diuerrit: ad hospitium, alterum. Qui ut cenati quiescerent, concubita nocte visum esse bin somniis ei, qui erat in hospitio, illum alterum erare ut subueniret, quod sibi à caupone interitus pararetur: eum primo perterritum somnio surrexisse: deinde cum se collegisset: idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi viuo non subuenisset, mortis suam ne inultam esse pateretur: se interfectum in plaustrum à caupone esse coniectum, & supra stercus iniectum: perere, ut manè ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. hoc vero somnio eum commotum, manè bubulco præsto ad portam fuisse: quasisset ex eo, quid esset in plaustro illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse: cauponem, re patefacta, penas dedisse. Quid hoc somnio dici diuinus potest? sed quid aut plura, aut vicia querimus? sepe tibi meum narraui: sepe ex te somnium audiuimus: Me, cum Asiae provinciae præessem, vidisse in quiete, cum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse, timore perterritum: tum te repente latum exstuisse, eodemque equo aduersam adscendisse ripam, nosque inter nos esse complexos. Facilis coniectura huius somnij: mihi quæ peritus in Asia prædictum

a L. de uertis-
se,

b L. in somniis

est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso, sed mihi sepius Sallustius noster narraui: cum in illa fuga, nobis gloriosa, patrie calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique, & grauiterdormitare coepisses. Itaque, quamquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cum autem expectatus esses hora secunda ferre, ac sibi somnium narrauisses: visum tibi esse, cum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis querere ex te, quid tristis esses: cumque tu te tua patria vi pulsus esse dixisses, prehensisse eum dextram tuam, & bono animo te iussisse esse, licetoriquæ proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret: & dixisse, in eo tibi saluam fore. tum & se exclamasse Sallustius narrat, reditum tibi celerem, & gloriosum paratum, & te ipsum visum somnio delectari, nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audiuiesses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud s. c. esse factum, referente optimo, & clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore, & plausu comprobatum: dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse diuinus. At multa falsa. Immo obscura fortasse nobis. Sed sint falsa quædam, contra vera. quid dicimus? quæ quidem multo plura euenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo, & vino perturbati, & confusi cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Poluxia loquatur. Dicit enim, Cum dormientibus ea pars animi, quæ mentis, & rationis particeps sit, sopita langueat illa autem, in qua feritas quædã sit, atque agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupescit potu atque pastu, exultare eam in somno, immoderateque incedere itaque huic omnia visa ob-

a v. c. arce,
b fort. dormire

ficiuntur, à mente, ac ratione vacua: ut aut cum matre corpus miscere videamur, aut cum quouis alio vel homine, vel deo, sæpe belua, atque etiam trucidare aliquem, & impiè cruentari, multaq. facere impurè, atque tætrè, cum temeritate, atque impudentia. At qui salubri, & moderato cultu, atque victu quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis & consilij est, ^aagitata, & erecta, saturataque bonarum cogitationum epulis: eaq. parte animi, quæ voluptate abitur, nec inopia enecta, nec satietate affluent, quorum ^btrumque præstingere aciem mentis solet, siue deest naturæ quippiam, siue abundat, atque effluit: illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata, atque restincta: tum eueniet, duabus animi temeratis partibus compressis, ut illa tertia pars rationis, & mentis luceat, & se vegetam ad somnandū, acrimque præbeat: tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Hæc verba ipsa Platonis expressit, Epicurū igitur audiemus potius: nam Carneades concertationis studio, modò ait hoc, modò illud. At ille quid sentit? sentit autē nihil umquam elegis, nihil decorū. Hunc ergo antepones Platoni, & Socrati: qui ut rationē non redderent, auctoritate tamen hos minuos philosophos vinceant. Iubet igitur Plato, sic ad somnū proficisci corporib. affectis, ut nihil sit, quod errorē animi, perturbationemq. afferat. Ex quo etiā Pythagoricis interdictū putatur, ne fides rescerentur, quod habet inflationem magnā u. cibis, tranquillitati mentis, quærenti vera, contrariam. Cum ergo est somno senocatus animus à societate, & cōtatione corporis, tum meminū præteritorū, præsentia cernit, futura providet. ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jh} ^{ji} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} ^{sm} ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} ^{tm} ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

ex corpore excesserit. itaque appropinquante morte multo est diuinior. Nam & idipsum videt, qui sunt morbo gravi, & mortifero affecti, instare mortem. Itaque his occurrunt plerumq. imagines mortuorū: tumq. vel maxime laudi student: eosque, ¹ qui secus, quā decuit, vixerunt, peccatorū suorum tum maxime præter. Diuinare autem morientē etiam illo exemplo confirmat Posidonius, quo affert, Rhodium quemdam morientem sex æqualeū nominasse, & dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps mortu-
10 rus esset. Sed tribus modis censet deorum impulsu homines somnare: vno, quod præuideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognitione teneatur: altero, quod plenus aer sit immortalium animorum, in quibus tanquam insignite notæ veritatis appareāt: tertio, quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur: idque, ut modò dixi, facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex quo & illud est Calani, de quo antè dixi, & Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat: neque enim illud verbum temere consuetudo appro-
20 bauisset, si ea res nulla esset omnino.
²² Præfagibat animus, frustra me ire, cum exirem domo. Sagire enim, sentire acutè est: ex quo sage anus, quia multa scire voluit: & sagaces dicti canes. Ut igitur, qui antè sagit, quā oblata res est, dicitur præfagire, id est, futura ante sentire. Inest igitur in animus præfagium extrinsecus injecta, atque inclusa diuinitus. Ea si exarsit acris furor appellatur, cum à corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.
²³ Sed quid oculis ^b rapere visa est derrepentè ardenti-
bus?
²⁴ Vbi illa paullo antè sapiens, virginali modestia Mater optima, ^c tum multo mulier melior,
e fort. tum verò multo

a L. Præfagi-
bat mi ani-
mus, fr.

b L. habere
visa est d. & c.

c fort. tum
verò multo

Missam superstitiosis hariolationibus:

Neque me Apollo satis fatis dementem inuitam cit.
Virgines vero aequales, patris mei, meum factum pudet.
Optimi viri: mea mater, tui me miseret, mei piget.
Optumam progeniem Priamo repperisti extra me: hoc
dolet.

a L. Medo-
belle,

Me obesse, illos prodesse, me ob stare, illos obsequi.
O poema tenerum, & moratum, atque molle. Sed hoc ni-
hil ad rem. Illud, quod volumus, expressum est, ut vatici-
nari furor vera soleat.

b fort. Ah,
adeit fax

Adest, adest fax obuoluta sanguine, atque incendio:
Multos annos latuit, ciues ferte opem, & resinguite.
Deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra loqui-
tur. Iamque mari magno clasus eua
Texitur: exitum examen rapit: A ducit, & fera
Veholantibus.

a v. c. cumq.
dixisset,

Naui n' complent litora.
Tragedias loqui videor, & fabulas. At ex te ipso nō com-
mentitiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Co-
ponium ad te venisse Dyrrhachio, cum praetorio imperio
classi Rhodiae praesset, cum primis hominem prudentem,
atque doctum: eumque dixisse, remigem quendam ex
quingueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactum tri-
minis XXX. diebus Graeciam sanguine: rapinas Dyrrachij,
& consensionem in naueis cum fuga, fugientibus misera-
bilem respectum incendiorum fore: sed Rhodiorum classi
propinquum reditum, ac domum itionem dari: tum neque
te ipsum non esse commotum: Marcumque Varronem, &
M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehemen-
ter esse perueritos: paucis sanē post dictus ex Pharsalica
fuga venisse Labienum: qui cum interitum exercitus nū-
tiauisset, reliqua vaticinationis breui esse confecta. Nam

a al. dere-
ptum, non pl.

Ex horreis direptum, effusumque frumentum vias om-
ni, angiportusque constrauerat: & vos naueis subito per-
territi meum conscendistis: & noctu ad oppidum respecien-
tes, flagrantis onerarias, quas incenderat milites, quia sequi
noluerant, videbatis: postremo à Rhodia classe deserti, ve-
rum vatem fuisse sensistis. Exposui quā breuissimē porui
somnia, & furoris oracula, quae carere arte dixeram. Quo-
rum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster
vri solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus
esse tractos, & hantios. Ex quo intelligitur, esse extra diui-
num animū, humanus vnde ducatur: humani autem ani-
mi eam partem, quae sensum, quae motum, quae appetitum
habeat, non esse ab actione corporis sciugatam: quae autem
pars animi rationis, atque intelligentia sit particeps, eam
tum maximē vigere, cum plurimum absit à corpore. Itaque
ex ipsis exemplis verarum vaticinationum, & somniorum
Cratippus solet rationem concludere hoc modo. Si sine ocu-
lis non potest exstare officium, & munus oculorum, possunt
autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui vel se-
mel ita est vsus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum
oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine diuinatione
non potest, & officium, & munus diuinationis exstare, po-
test autem quis, cum diuinationem habeat errare aliquan-
do, nec vera cernere: satis est ad confirmandam diuina-
tionem semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito ce-
cidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia:
esse igitur diuinationem confitendum est.

Quae verò aut coniectura explicantur, aut euentis ani-
maduersa, & notata sunt, ea genera diuinandi, ut supra
dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur. In quo haru-
spices, augures, coniectoresque numerantur. Nec impro-
bantur à Peripateticis: à stoicis defenduntur. Quorum alia

sunt posita in monumentis, & disciplina: quod Etruscorum
declavant & haruspici, & fulgurales, & rituales libri
nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore con-
iectura explicantur, ut apud Homerum Chalcas, qui ex
passerum numero belli Troiani annos auguratus est: & in
Sisenna scriptum historia videmus, quod te inspectante
factum est, ut cum Sylla in agro Nolano immolaret ante
pretorium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum qui-
dam C. Postumius haruspex oraret illi, ut in expeditionem
exercitum educeret, id cum Sylla fecisset, tum ante oppidum
Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Facta con-
iectura etiam in Dionysio est paullo antequam regnare ce-
pit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse
dimisisset in flumen: summersus equus voraginibus non
exstitit: quem cum maxima contentione non potuisset ex-
trahere, discipulis, ut ait Philistus, aggre ferens. Cum autem
aliquantulum progressus esset, subito exaudiuit hinnitus.
respexitque, & equum alacrem letus adspexit, cuius in lu-
ba examen apum confederat. Quid ostentum habuit hanc
vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare ceperit. Quid
Lacedaemoniis paullo ante Leuctricam calamitatem qua
significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonue-
runt, Herculisque simulacrum multo sudore manauit: At
eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Hercu-
lis valvae clausae repagulis, subito se ipse aperuerunt: arma
que, quae fixa in perietibus fuerant, ea humi sunt inuenta.
Cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res
diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic asidue canere
cepisse, ut nihil intermitterent: tum augures dixisse Bero-
tios, Thebanorum esse victoriam, propterea quod aut illa
victa silere soleret: canere si vicisset. Eademque tempestate
multis signis, Lacedaemoniis Leuctricae pugnae calamitas

b v. e. Samni-
tium

c al. demisit
fecit in fl. al.
admisisset in
fl.

denuntiabatur. Namque & Lysandri, qui Lacedaemonio-
rum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphi stabat, in capite
corona subito exstitit ex asperis herbis, & agrestibus: stel-
laeque aureæ, quæ Delphi erant à Lacedaemoniis posita
post naualem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses
ceciderunt, qua in pugna quia Castor, & Pollux cum La-
cedaemoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia
deorum, stelle aureæ, quas dixi, Delphi posuit, paullo an-
te Leuctricam pugnam deciderunt, neque reperta sunt.
Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit,
quod cum oraculum ab Ioue Dodonæo petiissent, de vi-
ctoria sciscitantes, legatique illud, in quo inerant sortes,
collocauissent: simia, quam rex Molossorum in deliciis ha-
bebat, & sortis ipsas, & cetera, quæ erant ad sortem pa-
rata, disturbauit, & aliud aliud dissipauit. Tum ea, quæ
preposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de sa-
lute Lacedaemoniis esse, non de victoria cogitandum.
Quid bello Punico secundo? nonne C. Flaminius con-
sul iterum: neglexit signa rerum futurarum magna cum
clade reip. Qui, exercitu lastrato, cum Aretium versus ca-
stra mouisset, & contra Hannibalem legiones duceret:
& ipse, & equus eius ante signum Iouis Statoris sine cau-
sa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, obie-
cto signo, ut peritus videbatur, ne committeret praelium.
Idem cum ripudio auspicaretur, pullarius diem praelij
committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quasi-
uit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid facien-
dum censeret. Cum ille quiescendum respondisset: Flami-
nius, Præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res ge-
neri poterit, saturis nihil geretur. itaque signa conuelli, & se
sequi iussit. Quo tempore, cum signifer primi hastati si-
gnum non posset mouere loco, nec quidquam proficeret,

a fort. quæ
dixi Delphi
à Lacedaemo-
niis fuisse po-
sitas, paullo
&c.

b L. Quid?
bello Punico
secundo non-
ne C. Fl. &c.

plures cum accedrent: Flaminius re nuntiata suo more ne-
glexit. itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse in-
terfectus est. Magnum illud etiam, quod addidit Caelius, eo
ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret praelium, tantos
terremotus in Liguribus, Gallia, compluribusque insula,
totaque in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint,
multis locis laves facta sit, terreque defederint. fluminis
in contrarias parte fluxerint, atque in amne mare infla-
xerit. Fiunt certe diuinationum coniecturae a peritis. Mide
illi Phrygio, cum puer esset, dormienti formica in os tritici
grana congesse. Divisum fore, praedictum est. Quod
enim. At Platoni, cum in cunis paruulo dormienti apes in
labellis confedisissent, responsum est, singularem illum suauita-

a al. prouisa

b L. Quid Pa-
mores, ac de-
licie tuae, noscitur
aut ipse, aut
e al. educare
turque.

te orationis fore. Ita futura eloquentia prouisa in infante
est. Quid amores, ac deliciae tuae, noscitur aut ipse, aut
pro eo Lannulum totum mentiebatur? qui cum esset in cu-
nabulis, educereturque in selonio, qui est campus agri La-
nuuini: noctu lumine appposito expectata nutrix animadu-
uertit puerum dormientem circumplexum serpentis am-
plexu. Quo adpectu exterrita, clamorem sustulit. Pater
autem Rosci ad haruspices retulit. Qui responderunt, nihil
illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc spe-
ciem Praxiteles calauit argenteo. et nos ter expressit Archias
versibus. Quid igitur expectamus? an dum in foro nobis-
cum dii immortales, dum in viis versentur, dum domi qui
quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe-
latroque diffundunt. Quam cum terre caernis includunt,
tum hominum naturis implicant. Nam terrae vis Pythiam
Delphis incitabat, naturae Sibyllam. Quid enim non vide-
mus, quam sint varia terrarum genera ex quibus et mor-
tiferam quaedam pars est, ut et Ampsancti in Hiepinis, et
in Asia Plutonia, quae videmus: et sunt partes agrorum

d L. Amfati

aliae pestilentes: aliae salubres: aliae quae acuta ingenia gi-
gnant: aliae, quae retusa. Quae omnia sunt et ex calu-
nietate, et ex disparili adspiratione terrarum. Fit etiam
sepe specie quadam, sepe vocum grauitate, et cantibus,
ut pellantur animi vehementius: sepe etiam cura, et ti-
more: qualis est illa.

Flexanima tanquam lymphata, et ut Bacchi sacris

a Laut Bac-
chi sacris

Commota: in tumultu Teucrum commemorans suum.

Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse di-
uinam. negat enim, sine furore Democritus quemquam
poetam magnū esse posse. Quod idem dicit Plato. Quem,
si placet, appellet furorem, dummodo u furor ita laudetur,
ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid vestra oratio in
causis quid ipsa actio potest esse vehemens, et grauis, et
copiosa, nisi est animus ipse commotior? e quidem etiam in
te sepe vidi, et ut ad leuiora veniamus, in Aesopo fami-
liari tuo tantum ardorem vultuum, atque motuum, ut cum
vis quaedam abstraxisset a sensu mentis videretur. Obiciun-
tur etiam saepe formae, quae reapse nullae sunt: speciem au-
tem offerunt. Quod contigisse Brenno dicitur, eiusque Gal-
licis copiis, cum sano Apollinis Delphici nefarium bellum
intulisset, tum enim ferunt, ex oraculo haec fatam esse Py-
thiam, --

Ego prouidebo rem istam, et albae virgines.

Ex quo factum, ut et viderentur virgines ferre arma con-
tra. et nunc Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles qui-
dem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent, et melan-
cholici dicerentur, censere habere aliquid in animis pra-
sagient, atque diuinum. Ego autem haud scio an nec car-
iaci hoc tribuendum sit, nec phreneticis. animi enim in-
regri, non vitiosi corporis est diuination. Quam quidem esse
vera, hac Stoicorum ratione concluditur. Si sunt dii, ne-

b v. c. valiu-
dini

c L. phren-
eticis

que ante declarant hominibus quæ futura sunt: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant, nihil interesse hominum, scire quid futurum sit: aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus quæ sunt futura: aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos: sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt, neque nostra nihil interest, scire ea, quæ euentura sunt: erimus enim cautiore, si scimus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua: nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscerere: non igitur sunt dii, nec significant futura. Sunt autem dii: significant ergo. Et non si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam: frustra enim significarent: nec, si dant vias, non est diuinitas: est igitur diuinitas. Hæc ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater viuitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputauimus, verissima, si ratio mecum facit, si euentus, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si maiores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poete, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui vrbeis condiderunt: an, dum bestie loquantur, expectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec verò quidquam aliud afferitur, cur ea, quæ dico, diuinandi genera, nulla sint: nisi quoddam difficile dictum videretur, quæ cuiusque diuinationis ratio, quæ causa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis existis dirimat tempus, & proferat diem: quid augur, cur à dextra cornus, à sinistra cornix faciat ratum: quid astrologus, cur stella touis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit: Saturni, Martisque contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, vigi-

a. fort. non igitur de sunt dii, nec lign.

lantes negligant quid deinde cause sit, cur Cassandra futuræ futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quidque, quæris? rectè omnino. sed non nunc id agitur, fiat, necue fiat, id quaeritur. vi, si Magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se allicit, & trahat: 26 b at rationem, cur id fiat, asserre nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in diuinatione. Quam cernimus ipsi, & audiuius, & legimus, & à patribus accepimus: neque ante philosophiam patefactam, quæ nuper inuenta est, hæc de re communis vita dubitauit: & postea quam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepti de antiquis, præter Xenophanem, neminem adiunxi veterem Academicam, Peripateticos, Stoicos. Vnus dissentit Epicurus. Quid verò hoc turpius, quàm quoddam idem nullam censet gratuitam esse virtutem? Quis autem est, quem non moueat clarissimis monumentis testata, consignataque antiquitas? Chalcantem augurem scribit Homerus longè optimum, eumque ducem clasui fuisse, at illum auspiciorum credo scientia, non locorum. Amphilocheus, & Mopsus, Argiuorum reges fuerunt, sed iidem augures: itque vrbeis in ora maritima Cilicie Græcas condiderunt. Atque etiam ante hos Amphiaræus, & Tiresias, non humiles, & obscuri, neque eorum similes, & apud Ennium est, -- Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias: sed clari, & præstantes viri, qui aubus, & signis admoniti futura dicebant. Quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait solum sapere, ceteros vmbraum vagari modo. Amphiaræum autè sic honorauit fama Græcia, deus si haberetur, atque vt ab eius solo, in quo est humatus, oracula peterentur. Quid Asia rex Priamus, nonne & Hele-

a. L. quæris.

b. Lac. rationem, cur id fi.

c. Quid verò hoc turpius, quoddam idem n.

d. fort. prædicabant.

e. Hom. 12.

n. τὸν τι-

βαντα πλε-

νιστὶν ἡ πόλις.

πολλὰ, οἷον ἡ

πρόβητος, καὶ ἡ

καὶ αὐτὸς ἀλλοτ-

ος.

f. L. Quid? A-

lex rex Pri-

amus,

num filium, & Cassandram filiam diuina uicis habebat.
alterum auguriis, alteram mentis incitatione diuina, quo
in genere Martios quosdam fratres, nobili loco natos, apud
maiores nostros fuisse scriptum uidemus. ^a Quid Polybius
Corinthium, nonne Homerus & alii multa, & filio ad
Troiam proficiscēti, mortem prädixisse commemorat? om-
nino apud veteres qui rerum potiebantur, iidem auguria
tenebant. ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant, ut
testis est nostra ciuitas, in qua & reges, augures, & postea
priuati eodem sacerdotio präditi remp. religionum aucto-
ritate rexerunt. Eaque diuinationum ratio ne in barbaris
quidem gentibus neglecta est siquidem & in Gallia Dry-
des sunt, à quibus ipse Dinitiacum Edum, hospitem tuum,
laudatoremque cognoui: qui & naturæ rationem, quam
physiologiam Greci appellant, notam esse sibi profitebatur,
& partim auguriis, partim coniectura, quæ essent futura,
dicebat: & in Persis augurantur, & diuinant magi, qui
congregantur in fano commentandi causa, atque inter se
colloquendi: quod etiam idem vos quondam facere non
solebatis. Nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non
ante magorum disciplinam, scientiamque perceperit. Licet
autem videre & genera quædam, & nationes huic scien-
tiæ deditas. Thelmessus in Caria est: qua in urbe excellit
haruspicum disciplina. Itemque Elis in Peloponneso fami-
lias duas certas habet, tamidarum unam, alteram, Chlari-
darum, haruspicine nobilitate præstantes. In Syria Chal-
dei cognitione astrorum, sollertiaque ingeniorum antecel-
lant. Etruria autem de celo tacta scientissimè animadu-
erit: eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur
monstris, atque portentis. Quæ circa benè apud maiores no-
stros senatus uim, cum florebat imperium, decreuit, ut de
principum filiis sex singula Etruriæ populi in disciplinam tra-

b fort. prædi-
cebat
c ul. in Persi-
de
d Pindar. ad.
e ul. ob m. d.
f. ut m. d.
g. ut m. d.
h. ut m. d.
i. ut m. d.
k. ut m. d.
l. ut m. d.
m. ut m. d.
n. ut m. d.
o. ut m. d.
p. ut m. d.
q. ut m. d.
r. ut m. d.
s. ut m. d.
t. ut m. d.
u. ut m. d.
v. ut m. d.
w. ut m. d.
x. ut m. d.
y. ut m. d.
z. ut m. d.

traderebantur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum à
religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque
questum. Phryges autem, & Pisidæ, & Cilices, & Ara-
bum natio, animum significationibus plurimum obtempe-
rant. Quod idem factitatum in Umbria accepimus. ac mi-
hi quidem uidentur ex locis quoque ipsis, qui à quibusque
incolebantur, diuinationum opportunitates esse ductæ. ^a Vt
enim Ægypti, ut Babylonij in camporum patetium æquo-
ribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod con-
templationi cæli officere posset, omnem curam in siderum
cognitione posuerunt: Etrusci autem, quod religione imbuti
studiosius, & crebrius hostias immolabant, exstorum co-
gnitioni se maxime dederunt: quodque propter aeris eras-
situdinem de celo apud eos multa fiebant, quod ob eam-
dem causam multa inusitata partim ex celo, alia ex terra
oriebantur, quædam etiam ex hominum, pecudumque con-
ceptu, & satum, & portentorum exercitissimi interpretes ex-
stiterunt. Quorum quidem uim, ut tu soles dicere, uerba
ipsa prudenter à maioribus posita declarant. Quia enim
ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt, ostenta, por-
tenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phry-
ges, & Cilices, quod pastu pecudum maxime uiuantur,
campos, & montes hieme, & æstate peragrantes, pro-
pretea facilius cantus animum, & uolatus nouerunt. Ea-
demque & Pisidie causa fuit, & huic nostra Umbria.
Tum Caria tota, præcipueque Thelmesses, quos ante dixi,
quod agros uberrimos, maximeque fertiles incolunt, in
quibus multa propter fecunditatem fingi, gignique possunt,
ostentis animaduertendis diligentes fuerunt. Quis uero
non uidet, in optima quaque rep. plurimum auspicia, &
religiosa diuinandi genera ualuisse quis rex umquam fuit,

L. Erenio
Ægypt.
b L. & quod
ob
c L. ostentorū
d L. prodig-
cunt,
e L. Thelmes-
senses,

quis populus, qui non vteretur prædictione diuina? neque
solum in pace, sed in bello multo etiam magis: in quo maius
erat certamen, et discrimen salutis. Omitto nostros, qui ni-
hil in bello sine exstis agunt, nihil sine auspiciis domi ha-
bent. Auspicia externa videamus. Nam et Athenienses o-
mnibus semper publicis consiliis diuinos quosdam sacer-
dotes, quos ^amantes vocant, adhibuerunt: et Lacedæmo-
nij regibus suis augurem assessorem dederunt: itemque se-
nibus sic enim consilium publicum appellant: augurem in-
teresse voluerunt: itemque de rebus maioribus semper aut
Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut à Dodona pete-
bant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum temp. tem-
perauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confir-
mauit. Quas cum vellet Lysander commutare, eadem est
prohibitio religione. Atque etiam qui præerant Lacedæ-
monis, non contenti vigilantibus curis, ²⁷ in Pasitheæ fa-
no, quod est in agro propter urbem, ²⁸ somniandi causa ex-
cubabant, quia vera quietis oracula ducebant. Ad nostra
iam redeo. Quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit
nam et cum duo visi soles essent, et cum tres lune, et
cum facies, et cum sol nocte visus esset, et cum ex celo
fremitus auditus, et cum celum discescisse visum esset, atque
in eo animaduersi globi. Del. etiam ad senatum labe a-
gri Priuernatis, cum ad infinitam altitudinem terra dese-
disset, Apuliæque maximis terr. motibus conquassata es-
set. Quibus portentie magna populo R. bella, perniciosæque
seditiones denuntiabantur. Inque his omnibus responsa
haruspicum cum Sibyllæ versibus congruebant. Quid, cum
Cumus Apollo sudauit, Caput Victoria? quid ortus andro-
gyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quod
Ruius atratus sanguine fluxit? quid, cum sepe lapidum,

a. L. mantes
b. yperos

c. L. Ammo-
ne,

d. L. in Pas-
itheæ fano,
e. L. excuba-
bant,

sanguinis nonnumquam, terræ interdum, quondam etiam
lactis imber defluxit? quid, cum in Capitolio ictus centau-
rus ex celo esset? in Auentino portæ, et homines? Tusculi æ-
des Castoris, et Pollucis, Romæque Pietatis? nonne et ha-
ruspices ea responderunt, quæ cœnerunt: et in Sibyllæ li-
bru eodem repertæ prædictiones sunt? ²⁹ Quoties senatus
decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quâque
sepe responsis haruspicum parui? Cæcilie, Q. filie, somnio,
modo, Marfico bello, templum est à senatu Iunoni Sospite
restitutum. Quod quidem somnium Sisenna cum disputa-
set mirifice ad verbum cum re conuenisse, tum insolenter
credo, ab Epicureo aliquo inductus, disputat, somniis credi
non oportere. Idem contra ostendit nihil disputat, exponit-
que, initio belli Marfici et deorum simulacra sudauisse,
et sanguinem fluxisse, et discescisse celum: et ex occulto
auditas esse voces, quæ pericula belli nuntiarent: et I. a-
nuuii chypeos, quod haruspibus tristissimum visum esset,
à miribus esse deos. Quid, quod in annalibus habe-
mus, Veienti bello, cum lacus Albanus præter modum cre-
uisset, Veientem quendam ad nos hominem nobilem pro-
fugisse, cuiusque dixisse, ex satis, quæ Veientes scripta ha-
berent, Veios capi non posse, dum lacus u. redundaret, et
si lacus emissus, lapsu, et cursu suo ad mare profluxisset,
perniciosum populo R. sin autem ita esse eductus, ut ad
mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. Ex
quo illa admirabilis à maioribus Albanæ aque facta de-
ductio est. Cum autem Veientes bello fessi legator ad sena-
tum misissent, tam ex his quidam dixisse dicitur, non om-
nia illum transfugam ausum esse senatum dicere: in isdem
enim satis scriptum Veientis habere, fore ut breui à Gallis
Roma caperetur. Quod quidem sexennio post Veios captos

a. fort. quàm
multis igne-
bus,

factum esse videmus. Sæpe etiam in præliis Fauni audi-
di, & in rebus turbidis veridicæ voces ex oculo missæ
esse dicuntur. Cuius generis duo sunt ex multis exempla,
sed maxima. Nam non multo ante urbem captam exau-
diat vox est à luco Vestæ, qui à Palatii radice in novam
viam deuexus est. Vt muri, & portæ rescerentur: futurum
esse, nisi prorsum esset, ut Roma caperetur. Quod negle-
ctum cum cauere poterat, post acceptam illam maximam
cladem explicatum est. ara enim AIO LOQVENTI
quam septuaginta videmus, aduersus eum locum consecrata est.
Atque etiam scriptum à multis est, cum terramotus factus
esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Iunonis
ex arce exstitisse: quæ circa Iunonem illam appellatâ Ma-
netam. Hæc igitur & à diis significata, & à nostris maio-
ribus indicata contemnimus? Neque solum deorum voces
Pythagoræi obseruauerunt, sed etiam hominum, quæ vocant
omina. Quæ maiores nostri quia valere censebant, ideo
omnibus rebus agendis, QVOD BONVM, FAVSTVM,
FELIX, FORTVNATVMQVE ESSET, præfabantur:
rebusque diuinis, quæ publicè fierent, ut PAVERENT
LINGVIS imperabatur: inque feriis imperandis, ut litibus,
& iurgis se abstinerent. nemque in lustranda colonia
ab eo, qui eam deduceret: & cum imperator exercitum
censor populum lustraret, bonis nominibus qui hostias duc-
cerent, eligebantur. Quod idem in delectu consules obser-
uant, ut primus miles fiat bono nomine. Quæ quidem à re
scu & consule, & imperatore summa religione esse serua-
ta. Prærogatiua etiam maiores omnes iustorum comiti-
um esse voluerunt. Atque ego exempla ominum nota pro-
feram. L. Paullus consul iterum, cum ei bellum de eum rege
Perse gereret, obligisset: ut ea ipsa die domum ad respo-
sam rediit, filiolam suam Tertiam, quæ tum erat admodum

bL. in dilectu

cL. omen iu-
storum

d. fort. ut eo
ipso die
e. v. c. ad ve-
sperum

parua, osculans animaduertit tristitiam. Quid est, inquit,
mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Perse perit.
Tum ille arctius puellam complexus, Accipio omen, in-
quit, mea filia. Erat autem mortua catella eo nomine. L.
Flaccum, flaminem Martialem, ego audiui cum diceret,
Cæciliam Metelli, cum velleret sororis sue filiam in mari-
monium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis ca-
piendi causa: quod fieri more veterum solebat, cum virgo
staret, & Cæcilia in sella sederet, neque diu illa vox ex-
stisset: puellam defatigatam petisse à matertera, ut sibi
concederet paulisper, ut in eius sella requiesceret: illam au-
tem dixisse, Verò, mea puella, tibi concedo meas sedes. Quod
omen res consecuta est, ipsa enim breui mortua est: virgo
autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contem-
ni, vel etiam rideri, præclare intelligo: sed id ipsum est, deos
non putare: quæ ab iis significantur, contemnere. Quid de
auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum, inquam, auspicio-
rum patrocinium debet esse, tibi. P. Claudius augur con-
sili nuntians, ad dubitato salutis augurio, bellum domesti-
cum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus
exortum, paucioribus est à te diebus oppressum. Cui qui-
dem auguri vehementer assentior, solus enim multorum
annorum memoria non decantandi augurii, sed diuinandi
tenet disciplinam. Quæ irritabant collegæ tui, cumque
tuo Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant, quibus
nulla videbatur in auguriis, aut auspiciis presensio, aut
scientia veritatis future: sapienter aiebant ad opinionem
imperatorum esse fictas religiones. Quod longè secus est, ne-
que enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in
ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorem mul-
titudinis religionis simulacraINGERENT, sed difficultas, la-
borque discendi disertam negligentiam reddidit, maluit

a App. Cl.

enim differere, nihil esse in auspiciis, quam, quid sit, ediscere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est, ut utar potissimum te auctore?

a v. c. pinna

b L. Subbigit
e q. v. c. Semanimum

d L. in vnda

e v. c. pinna

Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
Arboris è trunco serpentis saucia morsu,
Subbigit ipsa feris transfigens vnguibus anguem
Semianimum, et varia grauitur ceruice micantem.
Quem se intorquentem lanians, rostroque truantem,
Iam satiata animos, iam duos vltra dolores,
Abicit efflante, et laceratum affligit in vnda,
Seque obitu à solis nitidos conuerit ad ortus.
Hanc ubi præpetibus pennis, lapsusque volentem
Conspexit Marius, divini numinis augur:
Fausaque signa sue laudis, reditusque notavit.
Partibus intonat cæli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmavit Iupiter omen.

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus fuit:
nec fictus ad opinionones imperiorum, sed à certis acceptis
et posteris traditus. Itaque Romulus augur, ut apud En-
nium est, cum fratre item augure,

f L. Remu-
ramne voc-
g al. endope-
rator.

h L. Quam
mox
i v. c. atq. ora
tenebat ille.

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Soluti autem seruans. At Romulus pulcher in alto
Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum:
Certabant, et urbem Romam, Remamne vocarent.
Omnis cura viris, vter esset Etruscorum.
Expectant, veluti, consul cum mittere signum
Vult omnes anidi spectant ad carceris oras,
Qua mox emittat pietis ex faucibus curus:
Sic expectabat populus, atque ore timebat
Rebus, viri magni victoria sit data regi.

Interea sol albus recessit in infera noctis.

Exin candida se radiis dedit icta foras lux:

Et simul ex alto longè pulcherrima præpes

Leua volauit aus: simul aureus exoritur sol.

Cedunt ter quattuor de cælo corpora sancta

Auium, præpetibus sese, pulchrisque locis dant.

Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,

Auspicio regni stabilita scæmna, solimque,

Unde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil a L. digressa est,

queam disputare, quamobrem quidque fiat, et tantum

modò fieri ea, quæ commemorant, doceam, parumne Epi-
curo, Carneadi re respondeant quid, si etiam ratio existat

artificiose præfensionis, facilius diuine autem, paullo ob-
scerioris quæ enim existis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ

æstris præsentuntur, hæc notata sunt observatione diutur-
na. Affert autem vetustas omnibus in rebus longinqua ob-
seruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiam si-

ne motu, atque impulsu deorum, cum, quid ex quoque tue-
riat, et quid quamque rem significet, crebra animad-
uersione perspectum est. Altera diuinitas, est naturalis, ut

antè dixi: quæ physica disputandi subtilitate referenda est
ad naturam deorum: à qua, ut doctissimis, sapientissimis

que placuit, banstos animos, et delibatos habemus: cum-
que omnia completa sint, et referta æterno sensu, et men-
te diuina, necesse est cognatione diuinorum animorum a-

animos humanos commoueri. Sed vigilantes animi vitæ ne-
cessitatibus seruiunt, disiunguntque se à societate diuina,

vinculis corporis impediti. Rarum est quoddam genus co-
rum, qui se à corpore auocent, et ad diuinarum rerum co-

gnitionem cura omni studioque rapiantur. Horum sunt au-
guria non diuini inapetus, sed rationis humana. Nam et

natura futura præsentunt, aquarum fluxiones, ut de-

b L. & quid,
quàmq. rem

e q. v. c. & do-
libatos

d fort. ut a-
quarum elu-
uiones,

flagrationem futuram aliquando cali, atque terrarum. alij
autem in rep. exercitati, vt de Atheniensi Solone accepimus,
orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos
prudentes possumus dicere, id est, providentes, diuinos
nullo modo possumus, non plus quam Milesium Thalem,
qui, vt oburgatores suos conuinceret, ostenderetque etiam
philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse,
omnem oleam, antequam florere cepisset, in agro Milesio
coemisse dicitur. Animaduenerat fortasse quada sciencia,
olearum vbertatem fore. Et quidem idem primus defecit
Etionem solis, quae Nsthyge regnante facta est, praedixisse
fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricole etiam
multa praesentiunt: sed nullam eorum diuinationem voco,
ne illam quidem, quae ab Anaximandro physico moniti
Lacedaemonij sunt, vt urbem, & tecta linqwerent, arma-
tique in agro excubarent, quod terramotus instaret, tum,
cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema
montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecydes quidem ille
Pythagorae magister, potius diuinus habebitur, quam physicus:
qui cum vidisset haustam aquam de iugi puteo, terramotus
dixit instare. Nec verò vquam animus hominis naturaliter
diuinat, nisi cum ita solutus est, & vacuus,
vt ei planè nihil sit cum corpore. Quod aut vaticibus contingit,
aut dormientibus. Itaque ea duo genera à Diocatcho
probantur, & vt dixi, à Cratippo nostro. si propterea
quòd ea proficiunt à natura, sint summa sanè modò
ne sola. sin autem nihil esse in observatione putant: multa
tollunt, quibus viue ratio continetur. Sed quoniam dant
aliquid, idque non paruum, vaticinationes cum somniis
nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, praesertim
cum sint, qui omnino nullam diuinationem probent. Ergo
& ij, quorum animi, spretis corporibus, euolant, atque

is fort. nihil
rei sit e.

excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati,
cernunt illa profectò, quae vaticinantes praenuntiant:
multique rebus inflammantur tales animi, qui corporibus
non inhaerent, vt ij, qui sono quodam vocum, &
Phrygijs cantibus incitantur: multos nemora: siluaeque,
multos amnes, aut maria commouent: quorum furibunda
mens videt ante multo, quae futura sunt. Quo de genere
illa sunt,

32^a Eheu, videte: iudicauit iudicium inelytium
inter deas treis aliquis: quo iudicio Lacedaemonia
Mulier, furiarum vna, adueniet.

Eodem enim modo multa à vaticinantibus saepe praedicta
sunt, neque solum verbis, sed etiam
Versibus, quos olim Fauni, vatesque canebant.

33^a Similiter Martius, & Publicius vates cecinisse dicuntur.
Quo ex genere, Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam
anbelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflata mentes
oracula funderent. Atque haec quidem vatum ratio est:
nec dissimilis sanè somniorum. nam quae vigilantibus accidunt
vaticibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus
in somniis, liberque sensibus ab omni impeditio-
curarum, iacente & mortuo pene corpore. Qui quia vixit
ab omni aternitate, versatusque est cum innumerabilibus
animis, omnia, quae in natura rerum sunt, videt, si modò
temperatis scis, modicisque potationibus ita est affectus.

34^a Vt sopito corpore ipse vigilet. Haec somniantis est diuina-
tio. Hic magna quaedam exoritur, neque ea naturalis, sed
artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio: eodemq.
modo & oraculorum, & vaticinationum. sunt enim ex-
planatores, vt grammatici poetarum. Nam vt aurum, &
argentum, es, ferrum frustra natura diuina genuisset, nisi
eadem docuisset, quemadmodum ad eorum venas perue-

a L. Eheu, vi-
det: iudica-
uit inelytium
-Iudiciu in-
ter deas treis
aliquis: quo
iudicio-

Lacedaemo-
nia mulier, fu-
riarum vna
&c.
b L. Marcius,
&

e fort. in som-
niis,

d I. potionib.
& ita v.c.

e I. sunt enim
harum rerum
explanato-
res, vt gr.

niretur: nec fruges terræ, bacās ve arborum cum utilitate
vlla generi humano dedisset, nisi earū cultus, & conditio-
nes tradidisset: materia^a deinde quid inuaret, nisi conse-
crationis eius fabricā haberemus: sic cum omni utilitate, quā
dij hominib. dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam
illa utilitas percipi possit. Item igitur somnii, variationatio-
nibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambi-
gua, explanationes adhibite sunt interpretum. Quo mo-
do autem aut vates, aut somniantes ea videant, quæ nū-
quam etiam tunc sint, magna questio est. Sed explorata si
sint ea, quæ antè queri debeant: sint hæc, quæ querimus,
faciliora, continet enim totam hanc questionem ea ratio,
quæ est de natura deorum, quæ à te secundo libro est ex-
plicata dilucidè. Quam si obtinemus, stabit illud quidem,
quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos, &
eorum providentia mundum administrari, eosdèq. con-
sulere rebus humanis, nec solum vniuersis, verum etiam
singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non videntur
posse conuelli: profectò hominibus à diis futura signifi-
cari necesse est. Sed distinguendum videtur, quoniam modo.
Non placet Stoicis, singulis iecorum sibus, aut auium can-
tibus interesse deum: neque enim decorum est, nec diis di-
gnum, nec fieri vilo pacto potest: sed ita à principio in-
choatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præ-
current, alia in exstis, alia in auiibus, alia in fulguribus,
alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, a-
lia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt,
non sepe falluntur. Malè coniecta, malèq. interpreta-
ta, falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretum^b inscitia.
Hoc autem posito, atque concessò, esse quandam vim di-
uinam, hominum vitam continentem: non difficile est, quæ
fieri certè videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam &

ad hostiam deligendam potest dux esse vis quædam sen-
tienti, quæ est toto confusa mundo: & tum ipsam cum im-
molare velis, exstorum fieri mutatio potest, ut aut absit ali-
quid, aut supersit. parui enim momentis multa natura aut
assingit, aut mutat, aut detrahit: quod ne dubitare possi-
mus, maximo est argumento quod paullo ante interitum
Cæsari contigit: qui cum immolaret illo die, quo primùm
in sella aurea sedit, & cum purpurea veste processit, in ex-
stis bonus opimi eor non fuit. Num igitur censes vllum ani-
mal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse: qua ille
rei nouitate percussus, cum spurtina diceret, timendum es-
se, me consilium, & vita deficeret: earum enim rerum v-
trumque à corde proficisci: postero die caput in iecore non
fuit. Quæ quidem illi portendebantur à diis immortalibus,
ut videret interitum, non ut caueret. Cum igitur ea
partes in exstis non reperiuntur, sine quib. victima illa vi-
uere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tem-
pore eas partes, quæ absint, interiisse. Eadèq. efficit in a-
uiibus diuina mens: ut tum huc, tum illuc volent alites:
tum in hac, tum in illa parte se occultent: tum à dextra,
tum à sinistra parte canant oscines. Nam si omne animal,
ut vult, ita virtut motu sui corporis, prono, obliquo, supino,
membræque quò vult flectit, contorquet, porrigit, contra-
hit, itaque ante efficit pane, quàm cogitat: quanto id deo
est facilius, cuius numini parent omnia? Idèmq. mittit &
signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit:
quale scriptum illud videmus: si luna paullo antè solis or-
tum defecisset in signo leonis, fore, ut armis Darius, & Per-
se ab Alexandro, & Macedonibus prælio vincerentur,
Dariusque moreretur: & si puella nata biceps esset, sedi-
tionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi:
& si mulier leonem peperisse visa esset, fore, ut ab externis

a fort. & tum
cum ipsam
hostiam imm.

b q.v.c. per-
cussus,

b L. cernit

c fort. obli-
gatum

d Aegrotat
op. p. 104.

e L. collecta
lunt

gentibus vinceretur ea resp. in qua id contigisset. Eiusdem
autem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus: Cræ-
silius, cum esset infans, locutus: quo ostento regnum pa-
tris, et domum funditus cōcidisse. Caput arsisse Ser. Tullio
dormienti, quæ historia non prodidit. Ut igitur, qui se raderet
ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum
rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera
cernit in somnis: sic castus animus, puriusque vigilans, et
ad astrorum, et ad auium, reliquorumque signorum, et ad
exstorum veritatem est paratior. Hoc nimirum est illud,
quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris So-
craticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod da-
monion appellat, cui semper ipse paruerit, nunquam im-
pellenti sæpe reuocanti. Et Socrates quidem: quo quem au-
ctorem meliorem querimus? Xenophonon consilienti sequen-
ter tūne Cyrum, postea quàm exposuit, quæ sibi videbatur.
Et nostrum quidem, inquit, humanum est consilium, sed de
rebus et obscuris, et incertis ad Apollinem cōseo referen-
dum: ad quem etiam Athenienses publicè de maioribus re-
bus semper reuulerunt. Scriptum est item, cum Critonis, sui
familiaris, oculum et alligatum vidisset, quæsiuisset, quid es-
set: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum
adductū, ut remissus esset, in oculum recidisse: tum Socra-
tes, Non enim paruisti mihi reuocanti, cum viderer, quæ so-
leo, præfagitione diuina. Idem etiam Socrates, cum apud
Delium male pugnatum esset, Lacheis prætoris fugeritque
cum ipso Lacheis: ut ventum est in trinium, eadem, quæ ce-
teri fugere noluit. Quibus querentibus, cur non eadem via
pergeret, deterri se à deo dixit. Tum quidem ij, qui alia
via fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Permuta-
tione sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter à Socrate di-
uina sunt: quæ præmittam. tibi enim nota sunt: mihi ad

commemorandum non necessaria: Illud tamen eius philo-
sophi magnificum, ac pene diuinum, quod, cum impiis sen-
tentis damnatus esset, æquisimo animo se dixit mori. ne-
que enim domo egredienti, neque illud suggestum, in quo
causam dixerat, adscendenti, signum sibi ullum, quod con-
fesset, à deo, quasi mali alicuius impendentis, datum.
Equidem sic arbitror, etiam si multa fallant eos, qui aut ar-
te, aut coniectura diuinare videantur, esse tamen diuina-
tionem: homines autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse
falli. Potest accidere, ut aliquod signum dubiè datum pro
certo sit acceptum: potest aliquod latuisse aut ipsum, aut
quod esset illi contrarium. mihi autem ad hoc, de quo di-
sputo, probandum satis est, non modò plura, sed pauciora
diuine præsentia, et prædicta reperiri. Quin etiam hoc non
dubitans dixerim: si vnum aliquid ita sit prædictum, præ-
sentiamque, ut, cum euenerit, ita cadat, ut prædictū sit, neq;
eo quidquid casu, et fortuito factum esse appareat, esse
certè diuinationem, idque et esse omnibus confitendum.
Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit, à deo,
de quo satis dictum est, deinde à fato, deinde à natura, vis
omni diuinandi, ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fa-
to, ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græ-
ci ἀποδείξω, id est, ordinem, seriemque, causarum, cum cau-
sa cause nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni eternitate
fluens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factū,
quod non futurum fuerit, eodémque modo nihil est futurum,
cuius non causas id ipsum efficientis, natura contineat. Ex
quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiosè, sed
id quod physicè dicitur, Causa æterna rerum, cur et ea,
que præterierunt, facta sint, et, quæ instant, fiant, et, quæ
sequuntur, futura sint, ita sit, ut et observatione notari pos-
sit, quæ res quamque causam plerumque cōsequatur, etiam

L. esse

si non semper. nam id quidem difficile est affirmare. Eas-
demque causas verisimile est rerum futurarum cerni ab
iis, qui aut per furorem eas, aut in quiete videant. Præterea
cum fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si qui-
modo talis possit esse, qui colligationem causarum omnium
perficiat animo, nihil eum profecto fallat. qui enim teneat
causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ
futura sint. Quod cum facere nemo, nisi deus, possit, relin-
quendum est homini, ut signis quibusdam, consequentia
declarantibus, futura præsentiat. non enim illa, quæ futura
sunt, subito existunt, sed est, quasi rudentis explicatio, sit
tractatio temporis nihil novi efficientis, & primum quida-
que replicantis. Quod & ij vident, quibus naturalis divi-
natio data est: & ij, quibus cursus rerum observando notatus
est. Qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum
& notas cernunt: ad quas, adhibita memoria, & diligen-
tia, ex monumentis superiorum efficiunt ea divinatio, quæ
artificiosa dicitur, exstorum, fulgurum, ostentorum, signo-
rumque celestium. ³³ Non est igitur, ut mirandum sit, ea præ-
sentiri à divinantibus, quæ nusquam sunt. sunt enim omnia,
sed tempore absunt. Atque ut in seminibus vis inest earum
verum, quæ ex iis progignuntur: sic in causis condita sunt
res futurae, quas esse futuras aut concitata mens, aut soluta
somnia, cernit: aut ratio, aut coniectura præsentit. Atque ut
ij, qui solis, & lunæ, reliquorumque siderum ortus, obitus,
motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futura
sit, multo ante prædicunt: sic qui cursum rerum, evenio-
rumque consequentiam diuturnitate pertractata notant,
aut semper, aut, si id difficile est, plerumque: quod si
ne id quidem conceditur, nonnumquam certe, quid futu-
rum sit, intelligunt. Atque hæc quidem, & quædam huius-
modi argumenta, cur sit divinatio, ducuntur à fato, à natu-

ra autem alia quædam ratio est: quæ docet, quanta sit ani-
mi vis sciuncta à corporis sensibus: quod maxime contingit
aut dormientibus, aut mente permotis. Ut enim deorum ani-
mi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid
quisque sentiat: ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti
optent aliquid, aut voveant, haud dubitent, quin di illud
exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti va-
cant corpore, aut mente permoti per seipsi liberi incitati
mouentur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi vi-
dere non possunt. Atque hæc quidem rationem naturæ dif-
ficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod
ex arte profectum dicimus: sed tamen id quoque rimatur
quantum potest Posidonius, cum esse censeret in natura signa
quædam rerum futurarum. ^b Ut enim Cæos accepimus or-
tum Caniculæ diligenter quotannis solere cernere, conie-
cturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubris-
ne, an pestilens annus futurus sit. nam si obscurior quasi ca-
liginosa stella exstiterit, pingue & concretum esse celum,
ut eius adspiratio gravis, & pestilens futura sit: sin illustris,
& perlucida stella apparuit, significari celum esse tenue,
purumque, & propterea salubre. Democritus autem censeret
sapienter instruisse veteres, ut hostiarum immolarum in-
spiceretur exsita, quorum ex habitu, atque colore tum salu-
britatis, tum pestilentie signa percipi, nonnumquam etiam
quæ sit vel sterilitas agrorum, vel fertilitas futura. Quæ si
a natura profecta, observatio, atque usus agnovit, multa
offerre potuit dies, quæ animadvertendo notarentur: ut ille
Pacuvianus, qui in Chryse physicus induciunt, minime na-
turam rerum cognoscere videatur.

Nam istis, qui linguam aurium intelligunt,
plusque ex alieno iecore sapiunt, quam ex suo.
Magis audiendum, quam auscultandum censeo.

a al. optant
aliquid, aut
voveant,

b L. Etenim
Cæos acc.
c al. obser-
uare,

Cur quæso cùm ipse, paucis interpositis versibus, dicat scit
luculentè:

Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget,
creat,

Sepelit, recipitque in sese omnia: omniumque idem est
pater. Induèntque eadem, quæ oriuntur, de integro, at-
que eodem occidunt. --- Quid est igitur, cur, cùm

^a fort. exque domus sit omnium una, ^a vnâque communis, cùmque ani-
mi hominum semper fuerint, futuri que sint, ^b cur ij quidem,
^b L. cur ij, quid ex quoque eueniat, & quid quamque rem significet, ^c 10
quid ex quo-
que euen.

perspicere non possint? Hæc habui, inquit, de diuinatione
quæ dicerem. Nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos,
qui questus causa hæsiolentur, ne psychomantia quidem
quibus Appianus amicus tuus vii solebat, agnoscere. Non ha-
^c al. Marciū beo denique nauici ^c Marsum augurem, ^c 15

Non vicanos haruspices, non de circo astrologos,

Non isiacos coniectores, non interpretes somnium.

Non enim sunt ij ^d aut scientia, aut arte diuini,

Sed superstiosi vates, impudentes quæ hæsioli.

Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:

Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam:

Quibus diuitias pollicentur, ab iis drachmæ ipsi perunt.

De his diuitiis sibi deducant drachmam, reddat cetera.

Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante versibus effi-
deos censet, sed eos non curare opinatur, quid agat huma-
num genus. Ego autem, qui & curare arbitror, & monere
etiam, ac multa prædicere, leuitate, vanitate, malitia exclu-
sa, diuinationem probo. Quæ cùm dixisset Quintus, præ-
clare tu quidem, inquam, paratus, ^d 20

Desunt pauca quedam.

M.T.C.

M. TVLL. CICERONIS
DE DIVINATIONE.

LIBER. II.

QUÆRENTI mihi, multumque & diu
cogitanti, quānam re possem prodesse quā
plurimum, ne quando intermitterem con-
sulere reip: nulla maior occurrebat, quā
si optimarum artium vias traderem meis
civibus: quod compluribus iam libris me arbitror conse-
cutum. Nam & cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad
philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius,
& quod genus philosophandi minime arrogans, maxi-
meque & constans, & elegans arbitramur, quattuor
Academica libris ostendimus. Cūque fundamentum esset
philosophiæ positum in sinibus honorum, & malorum,
perpurgatus est is locus à nobis quinque libris, ut, quid à
quōque, & quid contra quemque philosophum diceretur,
intelligi posset. Totidem subsequenti libri Tusculanarum di-
sputationum, res ad beatè viuendum maxime necessarias
aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte: secun-
dus de tolerando dolore: de ægritudine lenienda tertius:
quartus de reliquis animi perturbationibus: quintus cum
locum complexus est, qui totam philosophiam maxime il-
lustrat, docet enim, ab beatè viuendum virtutem se ipsa ef-
fere cōtentam. Quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt de
natura deorum, in quibus omnis eius loci quaestio contine-
tur. Quæ ut plenè esset, cumulatèque perfectæ, de diuina-
tione ingressi sumus his libris scribere. Quibus, ut est in
N

a al. pertra-
ctatus est

animo, de fato si adiunxerimus, erit abundè satisfactum
toti huic questioni. Atque hu libri annumerandi sunt sex
de rep, quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. teneba-
mus. magnus locus, philosophiæque proprius, à Platone,
Aristotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia
tractatus vberimè. Nam quid ego de Cōsolatione dicam
quæ mihi quidem ipsi sanè aliquantum medetur. cetera
ite n multum profuturam puto. Interiectus etiam est nuper
u, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus. In pri-
musque, quoniam philosophia vir bonus efficitur, & for-
tis, Cato noster in horum librorum numero ponendus
est. Cumque Aristoteles, itemque Theophrastus, excellentes
viri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi
etiam præcepta coniunxerint, nostri quoque oratorij libri
in eundem numerum referendi videntur. Ita tres erunt de
Oratore: quartus, Brutus: quintus, orator. Adhuc hæc erant,
ad reliqua acriter tendebamus animo, sic parati, ut, nisi quæ
causa grauior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pa-
teremur, qui non Latinis litteris illi stratus pateret. Quod
enim munus reip. afferre maius, meliusue possumus, quam
si docemus, atque erudimus iuuentutem: his præsertim mori-
bus, atque temporibus: quibus ita prolapsa est, ut omnium
opibus refrenanda, atque coercenda sit. Nec verò id effici
posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes
adolescentes se ad hæc studia conuertant, pauci utinam:
quorum tamen in rep. latè patere poterit industria. E qui-
dem etiam ex iis fructum capio laboris mei, qui iam æta-
te prouecti in nostris libris acquiescunt: quorum studio le-
gendi meum scribendi studium, & vehementius in dies in-
tatur: quos quidem plures, quam rebar, esse cognoui Ma-
gnificum illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum,
ut Græci de philosophia litteris non egeant. Quod asse-

a fort. nisi qua

ad hunc librum

quar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem expli-
cande philosophiæ causam attulit grauis casus ciuitatis,
cum in armis ciuilibus nec tueri meo more temp. nec nihil
agere poteram, nec, quid potius, quod quidem me dignum
esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei
ciues, vel gratiam potius habebunt, quod, cum esset in vnus
potestate resp. neque ego me abdidi, neque deserui, neque
affixi, neque ita gessi, quasi homini, aut temporibus iratus:
neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam
sum alterius, ut me mea pœniteret. id enim ipsam à Plato-
ne, philosophiæque didiceram, naturalis esse conuersio
ne, quasdam rerum publicarum, ut ex tum à principibus
tenerentur, tum à populo, aliquando à singulis. Quod cum
accidisset nostræ reip. tum pristinis orbati muneribus hæc
studia renouare cepimus, ut & animus molestus hac po-
tissimum re leuaretur, & prodessemus ciuibz nostris qua-
re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus,
contionabamur, philosophiam nobis pro reip. procuratore
substitutam putabamus. Nunc, quoniam de rep. consuli
coopti sumus, tribuenda est opera reip. vel omnis potius in
ea cogitatio, & cura ponenda: tantum huic studio relin-
quendum, quantum vacabit à publico officio, & mune-
re. sed hæc aliis pluribus: nunc ad institutam disputatio-
nem reuertamur. Nam cum de diuinatione Qu. frater ea
differnisset, quæ superiore libro scripta sunt, satisque ambu-
latum videretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, asse-
dimus. Atque ego, Accuratè tu quidem, inquam, Quin-
cte, & Stoicè Stoicorum sententiam defendisti, quodque
me maximè delectat, plurimis nostris exemplis vsus es,
& ita quidem clavis, & illustribus. Dicendum est mihi igitur
ad ea, quæ sunt à te dicta, sed ita, nihil ut affirmem.

a meo re

b al. dda e
opera r.

queram omnia, dubitans plerumque, & mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem, quod dicerem: ego ipse divinarem, qui esse divinationem nego. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades querere solebat, quarumnam rerum divinatio esset: earumne, quae sensibus perciperentur? At eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus est, quod praesensione, aut permotione mentis magis, quam natura ipsa sentiamus? aut nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quae alba sint, quae nigra, dicere? aut, si surdus sit, varietates vocum, aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quae sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quae arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad agros non vates, aut harios, sed medicos solemus adducere. Nec verò, qui tibiis, aut fidibus uti volunt, ab haruspibus accipiunt earum tractationem, sed à musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquisque rebus, quarum est disciplina. Num censet eos, qui divinare dicuntur, posse respondere, sol maiorne, quam terra sit: an tantus, quantum videatur? lunaque suo lumine, an solis, ut ait sol, luna, quem motum habeant? quem quinq. stellae, quae errare dicuntur? nec haec, qui divini habentur, proficuntur esse dicturos: nec eorum, quae in geometria describuntur, quae vera, quae falsa sint. sunt enim ea mathematicorum, non hariosorum. De illis vero rebus, quae in philosophia versantur, numquid est, quod quisquam divinarum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim haec propria philosophorum. Quid de officiorum quis haruspem consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum pecunia? quemadmodum honores? quemadmodum imperio? ad sapientis haec, non ad divi-

a al. percipiuntur,

nos referri solent. Quid? quae à physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum divinare potest, unusne mundus sit, an plures? quae sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem *ψωδοποι* vocant, dissoluam? aut quemadmodum soris resistas? quem, si necesse sit, Latino verbo, liceat acernalem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, & multa verba Graecorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est. Ergo haec quoque dialectici dicent, quae leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspice ne ex *εστურια* accersentur, an principes statuer, & delecti viri, periri rerum civilium? Quod si nec earum rerum, quae subiectis sensibus sunt, ulla divinatio est: nec earum, quae artibus continentur: nec earum, quae in philosophia differuntur: nec earum, quae in rebus versantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit: nec locus, nec materia inveniatur, cui divinationem praeficere possimus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio. Est quidem Graecus vulgaris in hac sententiam versus:

b Bene qui conciet, vatem hunc perhibeto optimum. Num igitur, aut quae tempestas impendeat, vates melius conciet, quam gubernator: aut morbi naturam acutius, quam medicus: aut belli administrationem prudentius, quam imperator, coniectura assequetur? sed animadverti, Quinte, te caute & ab iis coniecturis, quae haberent artem, atque prudentiam, & ab iis rebus, quae sensibus, aut artifice perciperentur, abducere divinationem, eamque ita desinire. DIVINATIONEM, esse earum rerum praedictionem, & praesensionem, quae essent fortuitae. Primum

a L. arcescentur,

b *Μακρὸν δ' αἰετὶ, ἰστὶν ἐκείνῳ εἰς αἶν.*

eodem renouletis. Nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris praesensio est rerum fortuitarum. Num igitur, aut haruspex, aut augur, aut vates quis, aut somnias melius coniecterit, aut ex morbo euasuram egrotum, aut ex periculo nauem, aut ex insidiis exercitum, quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas: ventos, aut imbreis impendentes quibusdam praesentire signis. In quo nostra quaedam Aristea memoriter a te pronuntiata sunt. Esi haec ipsa fortuita sunt, plerumque enim, non semper eueniunt. Quae est igitur, aut ubi versatur fortuitarum rerum praesensio, quam diuinationem vocas? quae enim praesentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt, ea non diuinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari possint, quae nulla nec arte, nec sapientia praesentiri possunt: ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter confusus fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum: diuinasset profecto, nulla enim arte alia, nec sapientia id scire potuisset. Talium ergo rerum, quae in fortuna posita sunt, praesensio: diuinationis est. Potestne igitur eorum rerum, quae nihil habent rationis, quare futura sint, vlla esse praesensio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euenire, nisi cum sic aliquid ceciderit, sic euenit, ut vel non cadere, atque euenire, vel aliter cadere, atque euenire potuerit? quo modo ergo id, quod temere sit caco casu, & volubili arte fortunae, praesentiri, & praedici potest? Medicus morbum ingranescens ratione praedicit, insidias imperator, tempestates gubernator, tamen hi ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola cum florem oleae videret, bacam quoque se visurum putat: non sine ratione ille quidem, sed nonnumquam tamen fallitur. Quod si falluntur

tur, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum, qui ex visu, aut ausibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura praesentunt? Nondum dico, quam haec signa nulla sint, si visum iecoris, corui canis, volatus aquila, stellae trahitio, voces furentium, sortes, somnia: de quibus singula dicam suo loco: nunc de vniuersis. Qui potest praedici, quidquam futurum esse, quod neque causam habet vllam, neque notam, cur futurum sit? solus defectiones, utemque lunae, praedicantur in multos annos ab eis, qui siderum cursus, & motus numeri persequuntur, ea enim praedicunt, quae naturae necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunae, quando illa e regione solis facta incurrit in vmbra terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit: quandoque eadem luna subiecta soli, atque opposita nostris oculis, eius lumen obscurat, quo in signo quaeque errantium stellarum, quoque tempore futura sit, qui exortus quoque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante dicunt, quam rationem sequantur, vides. Qui thesaurum inuenturum, aut hereditatem venturam dicunt, quid sequantur? aut in qua rerum natura inest ad futurum? quod si ea, quae sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem: quid est tandem, quod casu fieri, aut sorte fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi, & constanter, quam fortuna: ut mihi ne in denum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu, & fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eueniet, sin certe eueniet, nulla fortuna est: est autem fortuna, rerum igitur fortuitarum nulla est praesensio. Aut si negas esse fortunam, & omnia, quae fiunt, quaeque futura sunt, ex omni eternitate definita dicere esse fataliter, muta definitionem diuinationis, quam dicebas praesensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil

a. forte. possit
b. luncurrat
in vmbra. &
ita v.c.

c. l. inuentum
iri, aut

fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni
eternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ
potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi?
quæ a te fortuitarum rerum est dicta præsentio. Quamquam
dicebas, omnia, quæ fierent, futurae essent, fato contineri.
Anile sanè, & plenum superstitionis fari nomen ipsum.
sed tamen apud stoicos de isto fato multa dicuntur, de quo
aliàs nunc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diui-
natio prodest? quod enim is, qui diuinat, prædicit, id verò
futurum est: ut ne illud quidem sciam, quale sit, quod Deo
iutarum familiarem nostrum, ex itinere aquila reuocauit.
Qui nisi reuertisset, in eo conclauis ei cubandum fuisset,
quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppressus esset.
At id neque, si fatum fuerat, effugisset: nec, si non fuerat,
in eum casum incidisset. Quid ergo adiuuat diuination? aut
quid est, quod me moueant aut sortes, aut exsita, aut vlla
prædictio? si enim fatum fuit, classeis populi R. bello Punico
primo, alteram naufragio, alteram à Pœnis depressam inte-
rire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Iunio,
& P. Clodio consulibus classes tamen interissent. Sin, cum
auspiciis obtemperatum esset, interituri classes non fuerunt,
non interierunt fato. Vultu autem omnia fato, nulla igitur
est diuination. Quod si fati fuit, bello Punico secundo exer-
citus populi R. ad lacum Thrasimenum interire: tum id
mutari potuit, & si Flaminius consul is signis, usque auspi-
ciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit.
Aut igitur non fato interiit exercitus: mutari enim fata non
possunt: aut, si fato, quod certe vobis ita dicendum est: etiam
si obtemperasset auspiciis, idem euenturum fuisset. Vbi est
igitur diuination ista stoicorum? quæ, si fato omnia fiunt, ni-
hil nos admonere potest, ut cautiore simus: quæquæ enim
modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est.

a L. Anilis fa-
ne plenu su-
peritionis,
fati n.

b L. nec, si f.

c Fort. Vultus
autem eue-
nire omnia
fato.

sin autem id potest flecti: nullum est fatum. Ita ne diuination
quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est
pro certo futurum, quod potest aliqua procurratione acci-
dere ne fiat. Atque ego ne vilem quidem arbitror esse nobis
futurarum rerum scientiam. Quæ enim vita fuisset Priamo,
si ab adolescentia scisset, quos euentus senectutis esset habi-
turus? Abcamus à fabula: propiora videamus. Clarissimo-
rum hominum nostræ ciuitatis grauisimos exitus in conso-
latione collegimus. Quid igitur? ut omittamus superiores.
M. ne Crasso putas vtile fuisse, tum, cum maximis opibus,
fortisique florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exer-
citusque deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dede-
core esse pereundum? An Cn. Pompeium censes, tribus suis
consulatus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria,
letaturum fuisse, si scisset se in solitudine Egyptiorum tru-
cidatum iri, amisso exercitu: post mortem verò ea consecu-
tura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid verò
Cæsarem putamus? si diuinasset fore, ut in eo senatu, quem
maior ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante
ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspe-
ctantibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omni-
bus rebus ornatus, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus
non modò amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam
accederet: quo cruciatu animi vitam acturum fuisset? Cer-
te igitur ignoratio futurorum malorum, vilior est, quam
scientia. Nam illud quidem dici, præsertim à Stoico, nullo
modo potest: non isse ad arma Pompeius: non transisset
Crassus Euphratem: non suscepisset bellum civile Cæsar.
non igitur fatales exitus habuerunt. Vultis autem eueni-
re omnia fato: nihil ergo profuisset illis diuinare: atque
etiam omnem fructum viæ superioris perdidissent. Quid
enim posset iis esse letum, exitus suos cogitantibus: ita, quo-

a L. Quid ve-
rò Cæsarem
putamus, si
diuinasset, fo-
re, ut &c.

b L. accede-
ret

quod se verterint stoici. liceat necesse est omni eorum solertia. si enim id, quod eveniturum est, vel hoc, vel illo modo potest evenire: fortuna valet plurimum. Quae autem sortita sunt, certa esse non possunt. si autem certum est, quid quaque de re, quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adiuvant haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad extremum, omnia levius casura, rebus divinis procuratis. Si enim nihil sit extra fatum, nihil levius re divina potest. Hoc sentit Homerus, cum querentem Iovem inducit, quod Sarpedonem filium à morte contra fatum eripere non possit. Hoc idem significat Graecus ille in eam sententiam versus:

Quod fore paratum est, id summum exsuperat Iovem. Totum omnino fatum etiam Aetellano versu iure mihi esse irrisum videtur, sed in rebus tam seueris non est iocandi locus. Concludatur ergo ratio. Si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quae casu fiunt, quia esse certa non possunt: divinatio nulla est. Si autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt, et fatalia: rursus divinatio nulla est. eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed haec fuerit nobis tanquam levis armaturae prima orationis excursio: nunc comminus agamus experiamur itaque, si possumus, cornu commune disputationis tue. Duo enim genera divinationis esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale. artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex observatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet, extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos habere mus. Artificiose divinationis illa ferè genera ponebas, existipicum, eorumque, qui ex fuscigribus, ostentisque praedicarent, tum augurum, eorumque, qui signis, aut ominibus videntur: omneque genus contrarium in hoc ferè genere ponebas. Illud autem naturale

a verò nih
b L. nihil le
uare divina
tio potest &
ita v. c.
c dicitur, a. n.
p. i. y. p. e. r.
p. i. z. y. p. d. i.
p. e. q. d. i. a. r. p.
p. e. d. i. p. m. a. g.
b. a. n. a. r. p. i.
a. d. i. t. m. a. r.
q. u. a. d. a. s. d. a.
p. l. a. n. d. a.

aut concitatione mentis edi, et quasi fundi videbatur, aut animo, per somnum sensibus, et curis vacuo, provideri. a al. providere. Duxisti autem divinationem omnem à tribus rebus, à deo, à fato, à natura. Sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti committiorum exemplorum mirifica copia. De quo primo hoc liber dicere. Hoc ego philosophi non arbitror, sensibus vii: qui aut casu veri, aut malitia falsi, fictique esse possunt. Argumentis, et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis praesertim, quibus mihi liceat non credere. Vi ordiar ab haruspicina, quam ego reip. causa, communisque religionis, colendam censeo: sed soli sumus: licet verum exquirere sine invidia, mihi praesertim de plerisque dubitanti, inspiciamus, si placet, exsta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quae significari dicuntur exstis, cognita esse ab haruspice, observatione diuturna: eorumque diuturna ista fuit aut quam longinquo tempore observari potuit: aut quo modo est collata inter ipsos, quae pars inimici, quae pars familiaris esset: quod fuscum, periculum: quod commodum aliquod ostenderet an haec inter se haruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Paei contulerunt? At id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest, alios enim alio more videmus exsta interpretari, nec esse nam omnium disciplinam. Et certe si est in exstis aliqua vis, quae declaret futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut conformari quodam modo numeri deorum. Atqui divina cum rerum natura tanta, tamque praecleara, in omnis partibus, motusque diffusa, quid habere potest commune? non dicam gallinacem fel, sunt enim, qui vel argutissima haec exsta esse dicant sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit, quid futurum sit? Democritus tamen non insciè nugatur ut physicus, quo genere nihil arrogantius.

a al. providere.

b al. i. y. p. d. i.

c L. At quam diuturna &c.
al. Quam diut.
d L. collatum

e fort. Arqui divinatione, cu rerum nat.

Quod est ante pedes, nemo spectat: celi scrutantur pla-
gas. Verum ita tamen habitus exstorum, & co-
lore declarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, & ea-
rum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem, vel tenui-
tatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam exstus significa-
ri putat. O mortalem beatum: cui certo scio ludum num-
quam desuisse. Huncine hominem tantis delectatum esse
nugus, ut non videret, tum futurum id verisimile, si omnium
pecudum exsta eodem tempore in eundem habitum se, co-
lorumque conuerterent sed si eadem hora alie pecudis ie-
tur nitidum, atque plenum est, alie horridum, & exile:
quid est, quod declarari possit habitus exstorum, & colo-
res an hoc eiusdem modi est, quale Pherecydæum illud, quod
est à te dictum? qui cum aquam vidisset ex puteo hau-
stram, terræ motum dixit futurum. Parum, credo, impuden-
ter, quod cum factus esset motus, dicere audent, quæ vis id
effecerit. Etiamne futurum esse aquæ iugis colore præsen-
tium multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere om-
nia vide ne non sit necesse. Verum sint sane ista Democri-
tæ vera, quando ea nos exstus exquirimus? aut quando al-
iquid eiusmodi ab haruspice, inspectus exstus, audiuiimus?
ab aqua, aut ab igni pericula monent: tum hereditates, tum
damna denuntiant: fissum familiare, & vitale tractant:
caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant: si
verò id non est inuentum, nihil putant accidere potuisse
tristius. Hæc observari certè non potuerunt, ut supra docui.
sunt igitur artis inuenta, non vetustatis, si est ars vlla re-
rum incognitarum. Cum rerum autem natura quam co-
gnationem habent, quæ ut vno consensu iuncta sit, & con-
tinens, quod video physicis placuisse, eis quæ maxime, qui
omne, quod esset, vnum esse dixerunt: quid habere mun-
dus potest cum thesauri inuentione coniunctum? si enim

a L. Huncine

hunc talis

quædā

quædā

quædā

quædā

quædā

quædā

quædā

quædā

quædā

exstis pecunie mihi amplificatio ostenditur, id quæ sit natu-
ra: primum exsta sunt coniuncta mundo: deinde meum lu-
crum natura rerum continetur. Nonne pudet physicos hæc
dicere? ut enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio,
quam esse concedo: multa enim Stoici colligunt: nam &
musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, & a pule-
tum aridum florescere ipso brumali die, & inflatas rumpi
vesiculas, & semina malorum, quæ in his mediis inclusa
sunt, in contrarias partes se vertere: iam nervos in sulcibus
aliis pulsus resonare alios: ostreaeque, & conchyliis omni-
bus contingere, ut cum luna crescant pariter, parièq; de-
crescant: arboresque ut hiemali tempore, cum luna simul
senescentes, quia tum exsiccatae sint, tempestive cædi pu-
tentur. Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam?
quorum accessus, & recessus lunæ motu gubernantur. Sex-
centa licet eiusmodi proferri, ut distantium rerum cognatio
naturalis appareat. Demus hoc, nihil enim huic disputa-
tioni aduersatur. Num etiam, si fissum cuiusdammodi fue-
rit in iecore, lucrum ostenditur? quæ ex cognatione nature,
& quasi concentu, atque consensu, quam vixit & Graeci
appellant, conuenire potest aut fissum iecoris cum lucello
meo, aut meus quæsticulus cum cælo, terra, verumque natu-
ra concedam hoc ipsum, si vis: etsi magnam iacturam cau-
se fecero, si vllam esse conuenientiam nature cum exstis
concessero: sed tamen eo concessio, qui euenit, & ut is, qui
impertire velit, conuenientem hostiam rebus suis immolet?
hoc erat, quod ego non rebar posse dissolui. At quam festi-
uè dissoluitur. Pudet me non tui quidem, cuius etiam me-
moriæ admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonij, qui
idem istuc quidem dicunt, quod est dictum à te, ad hostiam
deligendam ducem esse vim quandam sentientem, atque
diuinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud verò multo

a al. putea

h L. quæ in
eis mediis

c L. qui im-
petrice

a al. tam su-
bito

etiam melius, quod & à te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum fieri exstorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut supersit: deorum enim numini parere omnia. Hæc, mihi iam crede, ne anicula quidem existimant. An censet, eundem vinulum, si alius delegerit, sine capite iecur inueniendum: si alius, cum capite hæc decessio capitis, aut accessio subitio fieri potest, ut se exsta ad immolantis fortunam accommodent non perspicitis, aleam quandam inesse hostiis deligendis, præsertim cum res ipsa doceat: cum enim tristissima exsta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius: proxima hostia litatur sæpe pulcherrime. Vbi illæ minæ superiorum exstorum aut quæ tam subita facta est deorum tanta placatio? Sed affers, in tauri optimi exstis, immolante Cesare, cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde victima illa viveret, iudicandum esse tum interisse cor, cum immolaretur. Quis sit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bonum vivere: alterum non videas, cur subito non potuisse nescio quod auolare: ego enim possum vel nescire, quæ res sit cordis ad viuendum, vel suspicari, contactum aliquo morbo, bonis, exile, & exiguum, & rictum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu verò quid habes, quare putes, si paullo antè cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interficere, quod adspexit vestitu purpureo excordem Cesarem, ipse corde priuatus est: urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. Nam, dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in exstis: iam abscedet, simul ac molam, & vinum insperseris, deus id eripiet, & is aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus, atque obitus natura conficiet: erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. Quæ

hoc physicus dixit nunquam haruspices dicunt. His igitur, quam physicis, potius credendum existimas? Quid, cum pluribus diis immolatur, qui tandem euenit, ut licetur alius, alius non licetur? Quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur exstis, bene promittant secundis: aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut a pollicis exsta bona sint. Diane non bona? quid est tam perspicuum, quam, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuique exsta esse, quæ alii cuique obigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid diuini, quæ cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus, quæ cui ducatur. Mox de sortibus, quamquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortis collatione hostiarum. An, cum in æquimelum misimus qui afferat agnum, quem immoletis mihi agnus offertur, qui habet exsta reb. accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce deo serui deducitur: nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum voluntate coniunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim ignoras, quàm ista derideant. Et quidem illi facilius facere possunt, deos enim ipsos iocandi causa inducit Epicurus perlucidos, & perslabileis, & habuanteis, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos, propter metum ruinarum: eosque habere putat eadem membra, quæ nos, nec vllum usum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, rectè non dubitat diuinationem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item Stoici, illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotij, non potest hominibus diuinationem impertire. Vester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. Cur igitur vos inducitis in eas captiones, quas nunquam explicetis: ita enim, cum magis properant,

b fort. Quæ
autem tanta
inconst.

c l. inditio

concludere solent. Si dii sunt, est divinatio. sunt autem dii, est ergo divinatio. Multo est probabilius: non est autem divinatio, non sunt ergo dii. Vide, quàm temere committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint dii. divinatio enim perspicuè tollitur, deos esse, retinendum est. Atque hac ex hispicum divinatione sublata, omnis haruspicina sublata est. ostenta enim sequuntur, et fulgura. valet autem in fulguribus observatio diuturna, in ostentis ratio, plerumque coniectura adhibetur. Quid est igitur, quod observatum sit in fulgure? cælum in X V I. partibus diuiserunt Etrusci. Facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare: post idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen quæ ex parte venisset. Primum id quid in interest: deinde quid significat? nonne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, iactusque fulminum extimuisse, credidisse ea efficere rerum omnium prepotentem Iovem? itaque in nostris commentariis scriptum habemus: IOVE TONANTE, FULGVRANTE, comitia populi habere nefas. Hoc fortasse reip. causa constitutum est. Comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitiorum solum ritum est fulmen: quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus, si sinistrum fuerit. Sed de auspiciis alio loco: nunc de fulguribus. Quid igitur minus à physicis dici debet, quàm quidquam certi significari rebus incertis? non enim te puto esse eum, qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in Ætne putes. Nam esset mirabile, quomodo Iupiter toties iaceret, cum vnum haberet. Nec vero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cauendum, moneret. Placet enim Stoicis, eos anhelitus terree, qui frigidi sint, cum fluere cœperint, ventos esse: cum autem se in nubem induerint, eiusque tenuissimam quamque partem cœperint dinidere, atque disrumpere, idque crebris facere,

facere, et vehementius, tum et fulgura, et tonitrua existeret: si autem nubium conflictu ardor expressus se emisisset, id esse fulmen. Quid igitur vi naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium querimus? scilicet, si ista Iupiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret. Quid enim proficit, cum in medium mare fulmen iacit? quid, cum in altissimos montes? quod plerumque sit: quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus hæc ne observantur quidem? At inuentum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. Divinationem nego. cæli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quod concesserit: quid significet autem, nulla ratio docet. Sed vigei me meis versibus:

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,

Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,

Et Capitolinis iniecit sedibus igneis.

Tum statua Natæ, tum simulacra deorum, Romulusque, et Remus cum alrice bellua, vi fulminis icti conciderunt, deque his rebus haruspicum exstiterunt responsa verissima. Mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret indicium coniurationis in senatu, signum Iouis biennio post, quàm erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tum igitur animum induces, (sic enim mecum agebas) causam istam et contra facta tua, et contra scripta defenderet frater es. Eò vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quæ talis est: an ego, qui verum explicari volo: itaque nihil contra dico: à te rationem totius haruspicine peto. sed te mirificam in latebram coniecisti. Quid enim intelligeres, fore, ut premerem te, cum ex te causam vniuscuiusque divinationis exquirerem: multa verba fecisti, te,

cum res videres, rationem, causamque non querere: quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem, aut esset philosophi, causam, cur quidque fieret, non querere. Et eo quidem loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum, ^a scammoneam, Aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim & effectum videres. Dissimile totum, nam & prognosticorum causas persecuti sunt & Boethius Stoicus, qui est à te nominatus, & noster etiam Posidonius. Et si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae observari, animadverterique possunt. Nativæ verò statuae, aut æra legum de calo tacta, quid habent observatum, ac vetustum vinarij Nativæ nobiles, à nobilitate igitur periculum. ^b Hoc tamen callidè Iupiter cogitavit. Romulus lactens fulmine ictus. ^c ubi igitur periculum ostenditur, ei, quam ille condidit. Quam scitè per notas nos certiores facit Iupiter? At eodem tempore signum Iovis collocabatur, quo coniuratio indicabatur. Et tu scilicet manus, numine deorum id factum, quam casu arbitrari & redemptor, qui columnam illam de Cotta, & de Torquato conduxerat faciendam, non intertia, aut inopia tardior fuit, sed à diis immortalibus ad istam horam servatus est? non equidem planè despero ista esse vera, sed nescio, & discere à te volo. Nam cum militi quædam casu viderentur sic evenire, ut prædicta essent à divinantibus: dixisti multa de casu, ut, Venerium iaci posse casu, quattuor talis iactis: quadringentis, centum Venerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim similibus: habes & resperfusionem pigmentorum, & rostrum suis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non potuerit id evenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelis capita. Illa enim ipsa effi-

bal. Hoc tandem call.

ciuntur detractio: nec quidquam illuc affertur à Praxitele: sed cum multa sunt detracta, & ad lineamenta oris pervenit, tum intelligas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapidibus Chiorum exstitisse. Sed sit hoc fictum, quid? in nubibus numquid anima invertisi leonem formam, aut hippocentauri? Potest igitur, quod modò negabas, veritatem casus imitari. Sed quoniam de exstis, & fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit detracta. Mule partus prolatus est à te: res mirabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam, quod fieri non potuerit, esse factum: sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. Eadem ignoratio si in rebus usitatis est: non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, ut, quomodo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat. sed, quod crebrò videt, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit. quod autem non vidit, id si evenit, ostentum esse censet. Vtrum igitur, cum concepit mulam, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse: sed partus propè necessarius. Sed quid plura? ornemur, indicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarentiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repente, & cum affatus esset, qui arabat. Is autem Tages, ut in libro est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. eius aspectu cum obstupuisse bubulcus, clamoremque maiorem cum admiratione edidisset: concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriâ convenisse: tum illum plura locuti multis audientibus, qui omnia eius verba exceperint, literisquæ m-

a. In nubibus numquid

clauerint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicina disciplina contineretur: eam postea creuisse rebus nouis cognoscendis, et ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta conseruant: hunc fontem habent disciplinæ. Num ergo opus est ad hæc resellenda Carneade num Epicuro? Est ne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse, deum dicam, an hominem? si deum, ¹³ cur se contra naturam in terram ^b abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore ex loco traheret? si autem homo ille Tages fuit, quoniam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisset? sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputant. Venus autem illud Catonis admodum scitum est, qui MI-
RARI SE AIEBAT, QVOD NON RIDERET haruspex, haruspice cum vidisset. Quota enim quæque res euenit predicta ab his? aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur non casu id euenierit? Rex Prusias, cum Hannibali apud eum exsulanti pugnare placeret, negabat se audere, quod exstis prohiberent. An tu, inquit, caruncule vitulinae manus, quam imperatori veteri credere? Quid ipse Cæsar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transiit quod nifecisset, unum in locum omnes aduersariorum copias conuenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem, possum equidem innumerabilia quæ aut nullo habuerunt exitus, aut contrarios? Hoc civili bello, dii immortales, quam multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa haruspicum missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum exstis, et ostentis mouebatur. Non lubet commemorare, nec verò necesse est, tibi præ-

^b fort. ab illi-
derat,

ferim, qui intersuisti. Vides tamen omnia ferè contrà, ac dicta sunt, ^a venisse. Sed hæc hæc hactenus. nunc ad ostenta veniamus. Multa me consule à me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellum à Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris à Callisthene commemorata dixisti. De quibus dicam e quidem singulis, quoad vile videbitur: sed dicendum etiam est de vniuersis. Quæ est enim ista à diis profecta significatio, et quasi denuntiatio calamitatum? Qui autem ea volunt dii immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non possumus intelligere: deinde ea, quæ canere nequeamus? At hoc ne homines quidem probati faciunt, ut amicis impendenteis calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquam sepe intelligunt, tamen numquam ægris dicunt illo morbo eos esse morituros. omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad prædictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes vel Lacedæmonios olim, vel nuper nostros adiunxerunt? quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset euenturum: aperte declarari oportebat, aut ne oculis quidem, si ea sciri nolebant. Iam verò coniectura omnis, in qua nititur diuinatio, ingeniis hominum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias partes sepe ^c deducitur. Ut enim in causis iudicialibus alia est coniectura accusatoris, alia defensoris, et tamen vtriusque credibilis: sic in omnibus iis rebus, quæ coniectura inuestigari solent, anceps reperitur oratio. Quas autem res tuam natura, tum casus affert, ^d nonnumquam etiam errorum creat similitudo: ¹⁴ magna stultitia est earum rerum deos facere effectores, causas rerum non querere. Tu vates Ætios credis. Lebadia vidisse ex gallorum gallina

^a fort. euenisse.

^b L. Quid autem volut dii immortales primum ea significantes, &c. al. Qui autem volunt dii immortales significare primum ea, quæ &c.

^c fort. diducitur.

^d fort. & in quibus nonnumquam etiam e vox, rerum, fortasse delenda e.

ceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, quia galli
 et silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Ju-
 piter tante civitati signum dabat? An illa aves, nisi cum
 vicerint, canere non solent? At tum canebant, nec vice-
 rant. Id enim, inquires, essentium. Magnam vero: quasi plu-
 ces, non galli cecinerint. Quod autem est tempus, quod illi
 non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? quod si victo-
 res alacritate & quasi letitia, ad canendum excitantur,
 potuit accidisse alia quoque letitia, qua ad canum mon-
 rentur. Democritus quidem optimis verbis causam expli-
 cat, cur ante lucem galli canant, depulso enim de pectore,
 & in omne corpus diuiso & modificato cibo, canis ede-
 re, quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius,
 fauent faucibus: rursus cantu, plausuque premunt alas.
 Cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quia in-
 mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum de dis-
 se cantandi, cum id vel natura, vel casus efficere potuis-
 set: sanguinem pluisse senatui nuntiatum est, atratum su-
 um fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra: num-
 censes hu nuntii Thalem, aut Anaxagoram, aut quem-
 quam physicum credendum fuisse: nec enim sanguis, nec
 sudor, nisi è corpore est. Sed & decoloratio quadam ex
 aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis fini-
 lis esse, & humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis vi-
 demus, austro sudorem imitari. Atque hæc in bello plura,
 & maiora videntur timenibus: eadem non tam an-
 maduerunt in pace. Accedit illud etiam, quod in metu
 & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impu-
 niis. Nos autem ita leues, atque inconsiderati sumus, ut, si
 mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc vnum, si
 monstrum putemus. Ante vero Mariscum bellum, quod ely-
 pcos Lantuij, ut à te est dictum, mures rofissent, maximum

a fort. versib.

b fort. didito,

c L. fauent
 faucibus nullis:
 canto, plau-
 suq. pr.

id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquid
 intersit, mures, diem & noctem aliquid rodentes, scuta, an-
 tribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis Po-
 litiam nuper apud me mures corroserint, de rep. debui per-
 timescere: aut, si Epicuri de voluptate liber corrofus esset,
 putarem annonam in macello cariorem fore. An vero illa
 nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecudo,
 aut ex homine nata dicuntur: quorum omnium, ne sim lon-
 gior, una ratio est. Quidquid enim oritur, quaecumque
 est, causam habeat à natura necesse est: ut etiam si præter
 consuetudinem exstiterit, præter naturam tamen non pos-
 sit exsistere. Causam igitur inuestigato in re noua, atque ad-
 mirabili, si potes, si nullam reperies: illud tamen explora-
 tum habeto, nihil fieri potuisse sine causa: eumque a erro-
 rem, quem tibi rei nouitas attulerit, nature ratione depelli-
 to, ita te nec terre fremitus, nec celi discessus, nec lapidens,
 aut sanguineus imber, nec traiectio stellæ, nec faces visæ
 terrebunt. Quarum omnium causas si à Chrysippo queras,
 ipse ille diuinationis auctor numquam illa dicit facta for-
 mied, naturalemque rationem omnium reddet. nihil enim
 fieri sine causa potest: nec quidquam sit, quod fieri non po-
 test: nec, si id factum est, quod fieri potuit, portentum debet
 videri, nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id
 portentum putandum est, sapientem esse, portentum est.
 Sepius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem
 fuisse. Illa igitur ratio concluditur, nec id, quod non potue-
 rit fieri, factum unquam esse: nec, quod potuerit, id porten-
 tum esse: ita omnino nullum esse portentum. Quod etiam
 coniecto quidam, & interpretes portentorum non inscite di-
 citur ei respondisse, qui cum ad eum venisset, quasi osten-
 tum, quod anguis domi veftem circumuectus fuisset,
 Tum esset, inquit, ostentū, si anguem veftis circumuicisset.

a al. terrorem

a L. circum-
 nexus f.

Hoc ille responso satis aperte declarauit, nihil habendum
esse portentum, quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pom-
ponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, ha-
ruspices a patre conuocatos. Qui magis anguibus, quam
lactis, quam muribus, quia sunt hæc quotidiana, angues
non item. Quasi verò referat, quod fieri potest, quam id se-
pe fiat. Ego tamen miror, si emissio semine anguis, mortem
afferebat. Ti. Graccho: emissio autem maris anguis, erat
mortifera Cornelii: cur alterutram emisit, nihil enim
scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset,
quid esset futurum. At mors inscorta Gracchum est. Causa
quidem, credo, aliqua morbi grauioris, non emissione ser-
pentis: neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne
casu quidem vniquam fiat, quod futurum illi esse dixerint.
Num illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Cal-
chantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos
auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos
otiosi conuertimus, loquitur Agamemnon:

a Diad. p.
Tlān qīdē,
hōi mōvōt
ēn xpiuē,
ēpā dā-
mō, zīvōt,
kēxōt mō-
vōtōt, &c.

Ferte viri, et duos animo tolerate labores,
Auguri ut nostri Calchantis fata queamus
scire, ratōne habeant, an vanos pectoris orsus:
Namque omnes memori portentum mente recitant,
Qui non funestis liquerunt lumina fati.
Argolicis primum ut vestita est clausibus Aulis,
Que Priamo cladem, et Troie pestemque ferebant:
Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris diuinum placantes numina tauris,
sub platano vmbrifera, fons vnde emanat aqua,
Vidimus immansi specie, tortuque draconem
Terribilem, tonis ut pulsu penetrabat ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine sepius
Corripuit pullos: quos cum consumeres octo,

Nona super tremulo genitrix clangore volabat:
Cui ferus immansi lanauit viscera morsu.
Hunc, ubi tam teneros volucreis, matremque peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit, et duro firmavit tegmine saxi.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in mediis diuinum versarier aris.
Tum Calchas hæc est fidenti voce locutus.
Quidnam torpentes subito obstupuistis Achiui?
Nobis hæc portenta deum dedit ipse creator,
Tarda, et fera nimis: sed fama, ac laude perenni.
Nam quot aues tetra machatas dente videtis,
Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
Que decimo cadet, et pœna satiabit Achiuos.
Edidit hæc Calchas: quæ iam matura videtis.
Que tandem ista auguratio est ex passeribus, annorum po-
tius, quam aut mensium, aut dierum? cur autem de passer-
culis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum,
de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapidens di-
citur factus? postremo quid simile habet passer annis? nam
de angue illo, qui sylle apparuit immolanti, vtrumque
memini, et Syllam, cum in expeditionem educturus esset,
immolauisse, et anguem ab ara exstitisse, eoque die rem
preclare esse gestam non haruspiciis consilio, sed imperato-
ris. Atque hæc ostentorum genera mirabile nihil habent.
que cum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpre-
tatione reuocantur: ut illa tritici grana in os pueri Midæ
congesta: aut apes, quas dixisti in labris Platonis pueri
concedisse, non tam mirabilia sint, quam coniecta bellæ:
que tamen vel ipsa falsa esse, vel illa, quæ prædicta sunt,
fortuito accidisse potuerunt. De ipso uoscio potest illud
quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui: sed ut

a al. exancla-
bimus

b fort. sunt

a fort. nidu-
lari solent.

b fort. subitd.

in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Selonio presertim, ubi apud focum angues a mundinari solent. Nam quod haruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror, deos immortales histrioni futuro claritate ostendisse, nullā ostendisse Africano. Atque etiam a te Flamintiana ostenta collecta sunt, quod ipse, et equus eius repente ceciderit: non sanē hoc quidem mirabile, quod euelli primi hastati signum non potuerit. timide fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dianysij equus quid attulit adorationis, quod emerit ex flumine? quodque habuit apertum iuba? sed quā breui tempore regnare cepit, quod casu acciderat, vim habuit ostentii. At Lacedæmonius in Herculanis arma sonuerunt, eiusdemque dei Thebis valvæ clausæ, subito se aperuerunt: eaque scuta, quæ fuerant sublimē fixa, sunt humi inuenta. Horum cū nihil fieri potuerit, si ne aliquo motu, quid est cur diuinitus ea potius, quā casu facta esse dicamus? At in Lylandri statue capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis, et quidem b subita. ita ne censes, ante coronam exstuisse, quā herbarum conceptum esse semen? herbam autem asperā, credo, autum congestu, non humano satum. iam quicquid in capite est, id coronæ simile videri potest. Nam quod eo. tem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis, Delphis positas, decedisse, neque eas usquam repperas esse dixisti: furum id magis scelerum, quā deorum videtur. Similiter verō Dodonæe improbabilitatem historiis Græcis mandatam esse demiror. Quid mirum, quā illam monstruosissimam bestiam vnam euertisse, sortis dissipauisse? Et negant historici Lacedæmonium vllum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa predicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isque in mare fluxisset, Romam perituram: si repressus esset, Veios: ¹² ita aqua Albana deducta ad vi-

litatem agri suburbanī, non ad arcem, urbemque retinendam. At paullo post audita vox est monentis, ut prouiderent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo a I O loquēti aram in noua via consecratam. Quid ergo? A I V S iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat. et loquebatur. et ex eo nomen inuenit: posteaquā et sedem. et aram. et nomen inuenit, obmutuit. Quod idem dici de MONETA potest: in qua præterquā de sue plena, quid vīquam moniti sumus? satis multa de ostentis. Aspicia restant, et fortis ea, quæ dicuntur, non illa, quæ rationatione funduntur, quæ oracula verius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem diuinationem venerimus. Restat etiam de Chalæis sed primū auspicia videamus. Difficilis auguri locus ad contrā dicendum Marso fortasse, sed Romano facilior. non enim sumus ij nos augures, qui autum, reliquorumque signorum obseruatione futura dicamus: et tamen credo Romulum, qui urbem auspiciatō condidit, habuisse opinionem, esse in prouidendis rebus augurandi scientiam, errabat enim multis in rebus antiquitas: quam vel usu iam, vel doctrina, vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem et ad opinionem vulgi, et ad magis vtilitates reip. mos, religio, disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. Nec verō non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius, consules, qui contra auspicia natiuarunt. parendum enim fuit religioni, nec patris mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est: alter mortem sibi ipse concitauit. Flaminius non paruit auspiciis, itaque perit cum exercitu. At anno post Paullus paruit, num minis cecidit in Cannensi pugna cum exercitu et ceteris, ut sint auspicia, quæ nulla sunt: hæc certē, quibus vitimur siue tripudio, siue de celo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo

a L. concituit.

Q. V. FABI, TE VOLO MIHI IN AV-
SPIO ESSE. VOLO, responder. A. V. DIVI HÆC:
apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet.
Peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit,
intelligat. id enim silentium dicimus in auspiciis, quod om-
ni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti augur est. Illi au-
tem, qui in auspiciis adhibetur, cum ira imperavit is, qui
auspicatur, DICITO, SI SILENTIUM ESSE
VIDETUR, nec suspicit, nec circumspicit: statim respon-
det, SILENTIUM ESSE, VIDERI. Tum ille, DI-
CITO, SI PASCUNTUR AVES. PASCUN-
TUR. Quæ, aut ubi attulit, inquit, in cauea pullos is, qui
ex eo ipso nominatur pullarius. Hæ sunt igitur aves inter-
nuntie Iouis: quæ pascantur, necne, quid referant nihil ad
auspicia: sed quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore
cadere, & terram pavire, terripavium primo, post ter-
ripudium dictum est: hoc quidem iam tripudium dicitur.
Cum igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tri-
pudium solistimum nuntiant. Ergo hoc auspiciis divini
quidquam habere potest, quod tam sit coactum, & expref-
sum quo antiquissimos augures non esse vsos, argumento
est, quod decretum collegii vetus habemus, omnem autem
tripudium facere posse. Tum igitur esset auspiciis, si mo-
do ei esset liberum se ostendisset: tum aus illa videri posset
interpretis, & satellites Iouis. Nunc vero inclusa in cauea, &
fame enecta, si in offam pulsus inuadit, & si aliquid ex ore
ceciderit, hoc tu auspiciis, aut hoc modo Romulum auspi-
cari solitum putas: tam vero de cælo servare non ipsos cen-
tes solitos, qui auspicabantur: nunc imperant pallario, il-
le renuntiat. Fulmen sinistrum, auspiciis optimum habemus
ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem
institutum reip. causa est, ut comitorum vel in iudiciis po-

puli, vel in iure legum, vel in creandis magistratibus prin-
cipes civitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi lincus sci-
pio & Figulus, quod augures iudicassent eos vitio crea-
tos esse, magistratu se abdicaverunt. Quis negat augurum
disciplinam esse? divinationem nego. At haruspices divini:
quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentiam eius,
qui in prærogativa referenda subito concidisset, in sena-
tum introduxisset, non iustum rogatorem comitorum fuisse
dixerunt. Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator
centurie fuisset. is enim erat mortuus. Id autem sine divi-
natione, coniectura poterat dicere, deinde fortasse casu:
qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim sci-
re Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto, aut
de pomerii iure potuerunt? equidem assentior C. Marcello
potius, quam App. Claudio: qui ambo mei collega fuerunt:
existimoque ius augurum, etsi divinationis opinione prin-
cipio constitutum sit, tamen postea reip. causa conservatum,
ac reverentum. Sed de hoc loco plura in aliis: nunc hæc tenus.
externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quam
superstitiosa, videamus. Omnibus ferè ausibus vivunt: nos
admodum paucis. Alia illis sinistra sunt, alia nostris. Sole-
bat ex me Deiotarus percotari nostri augurii disciplinam, & ego illius. Dii immortales, quantum differebat: ut que-
dam essent etiam contraria. Atque ille ius semper uteba-
tur nos, nisi dum à populo auspicia accepta habemus,
quàm multum ius vitium? bellicam rem administrari ma-
iores nostri nisi auspiciis noluerunt. quàm multi anni sunt,
cum bella à prætoribus, & proconsulibus administran-
turi qui auspicia non habent, itaque nec omnibus transseunt
auspicatio, nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus
quidem, quod totum auspiciis militare est, iam M. Mar-
cellus ille quinquies consul totum omisit, idem imperator,

a L. pomerii

b v. c. percus-
sati

idem augur optimus. Vbi est ergo auium diuinitas? quæ,
quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella admini-
strantur, ab urbanis retenta videtur, à bellicis esse sublata.
Et quidem ille dicebat: si quando rem agere vellet, ne im-
pediretur auspiciis, lectica operta facere se iter solere. Huc
simile est, quod nos augures præcipimus, ne iuge auspici-
um obueniat, ut inuenta iubeant distinguere. Quid est
aliud nolle moneri à Ioue, nisi efficere, ut aut ne fieri pos-
sit auspicium, aut si fiat, viderit nam illud admodum ridi-
culum, quod negas Deiorum, auspiciorum, quæ sibi ad
Pompeium proficiscenti facta sunt, pænitere, quod fidem
secutus, amicitiamque populi R. finitus sit officio: anti-
quiores enim sibi fuisse laudem, et gloriam, quam reg-
num, et possessiones suas. Credo id quidem: sed nihil ad
auspicia nec enim ei cornix canere poterat, rectè eni face-
re, quod populi R. libertatem defendere pararet. Ipse hoc
sentiebat, sicuti sensit. Aues euentus significant aut aduer-
sos, aut secundos. Virtutis auspiciis video esse usum Deio-
tarum: quæ vetat spectare fortunam, dum præstetur fides.
aves verò si prosperos euentus ostenderunt, certè sefelle-
runt. Fugit ex prælio cum Pompeio: graue tempus. discessit
ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tempore et hostem, et
hospitem vidit: quid hoc tristius? cum ei Troginorum te-
rrarchiam eripuisset, et affecle suo Pergameno nescio cui
dedisset, eidemque detraxisset Armeniam à senatu datam:
cúmque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset:
spoliatum reliquit et hospitē, et regem. sed labor longius
ad propositum reuertat. Si euenta querimus, quæ exqui-
runtur auiibus: nullo modo prospera Deiorum, sin officia: à
virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt. Omne igitur li-
tuum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse
comburī: contemne corem^b Atij Nauij, nihil debet esse in

a v. c. potuit

b L. Atij

philosophia commentitiis fabellis loci. Illud erat philoso-
phi, totius augurij primum naturam ipsam videre, deinde
inventionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura,
quæ volucris huc, et illuc passim vagantis efficiat, ut si-
gnificent aliquid, et tum vetent agere, tum iubeant, aut
cantu, aut volatu: cur autem alius à dextra, alius à leua da-
tum est auiibus, ut ratum auspicium facere possint: quo mo-
do autem hæc, aut quando, aut à quibus inuenta dicemus?
Etruscitamen habent exaratum puerum auctorem disci-
plinæ suæ. nos quem? Atiumne Nauium? At aliquot annis
antiquior Romulus, et Remus, ambo augures, ut accepi-
mus. An Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta
dicemus? placet igitur, humanitatis experitis habere diui-
nitatis auctores? At omnes reges, populi, nationes vtuntur
auspiciis. Quasi verò quidquam sit tam valde, quam nihil
sapere, vulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat mul-
tudo. Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bo-
num: plerique etiam summum bonum dicunt. Num igitur
eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num
plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo?
Quid mirum igitur, si in omnibus auspiciis, et omni diui-
natione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, verum
discipere non possint? Quæ autem est inter augures conue-
niens, et coniuncta constantia? ad nostri augurij consuetu-
dinem dixit Ennius.

Cum tonuit leuum bene tempestate serena.
At Homericus^b Atax apud Achillem querens de feroci-
tate Troianorum, nescio quid hoc modo nuntiat:
« Prospera Iupiter his dextris fulgoribus edit.
Ita nobis sinistra videntur. Gravis, et barbaris dextra, me-
liora. Quamquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra
nos dicere: etiam si dextra sint. Sed certè nostri sinistrum

b immod. Vly-
les.
c. d. i. a. r. a.
d. i. a. r. a.
K. p. r. i. d. n. c. i. d. i.
f. i. x. a. i. m. a. t. a.
q. u. i. d. a.
d. l. q. u. e. m. a. x.
l. a. s. i. n. t.

nominauerunt, externique dextrum, quia plerumque melius id videbatur. Nec quanta dissensio est? Quid, quod aliis ausibus videntur, aliis signis? aliter observant, aliter respondent: non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione multa fallendorum atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere. Emilia Paullo, Persam perisse: quod pater omen accepit: Cecilia sororis filia sedes suas tradere. Iam illa, FAVET LINGVIS: et prerogativam, omen comitorum: hoc est, ipsum esse contra se copiosum. et disertum. quando enim illa observant, quieto, et libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? itane? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, et eius verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timore afferret, aut alacritatem? cum M. Crassus exercitum Brundisij imponderet, quidam in portu caricas Cauno aduectus vendens, Canneas, clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caueret, ne iret: non fuisse periturum si omni parvisset. Quae si suscipiamus, pedis offensio nobis, et abruptio corrigiae, et sternutamenta erunt observanda. Sortes restant, et Chaldaei: ut ad vates, et somnia veniamus. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim fors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. Quibus temeritas, et casus, non ratio, nec consilium valet. Totae res est inuenta fallacis, aut ad questum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque ut in haruspicina fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium quae tradantur inuentio. Numerum sufficium Praenestinarum monumenta declarant, honestum hominem, et nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minantibus, cum iuberetur certo in loco silicem cadere, perterritum visis, irridentibus suis civibus.

a L. afferet,

b L. Quibus in reb. tem.

* L. minacib.

bus, id agere cepisse: itaque perfracto saxo sortis erupisse, in robore insculptis praesearum litterarum notis. Is est hodie locus septus religiosè propter Iovis pueri, qui lactens cum a al. lucus Iunone in gremio Fortunae sedens, mammam appetens, castissimè colitur à matribus. Eodem tempore, illo loco, ubi nunc Fortuna sita aedes est, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortis futuras, totamque iussu ex illa olea arcam esse factam: haecque cond. dicitur sortis, quae hodie Fortunae monitum tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitum, pueri manu miscuntur, atque ducuntur? quo modo autem iste posita in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? NIHIL EST, inquit, QVOD DEVS EFFICERE NON POSSIT. Vtinam sapientis Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa sollicitudine, et miseria crederent: sed hoc quidem genus divinationis vitam communis explosit. Fani pulchritudo, et veritas, Praenestinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in vulgus. Quae enim magistratus, aut quis vir illustrior videntur sortibus? cetera vero in locis sortes planè refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Praeneste vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omitemus. Ad Chaldaeorum monstra veniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia, iudicio doctissimorum hominum, facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldaei in predicatione, et in notatione cuiusque vitae ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam Panetius, qui unus è stoicis astrologorum praedicta reiecit, Archelaum, et Caspandrum, summos astrologos illius etatis, quae erat ipse, cum in ceteris astrologiae partibus excelleret, hoc praedictionis genere non usus. Scylax Halicarnassensis, familiaris

a al. lucus

b L. in eaque cond.

c L. omittamus. & ita v. c.

Panarij, excellens in astrologia, idemque in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum predicendi genus repudiavit. Sed, ut ratione utamur, omnis testibus, sic isti disputant, qui hac Chaldaeorum natalitia predicta defendunt. Vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Græcè ζωστής dicitur, salem, ut eius orbis unaqueque

a L. proinde pars alia alio modo moueat, immuteturque celum. perinde ut quæque stelle in iis, finitimisque partibus sint quoque tempore: eamque vim variè moueri ab iis sideribus, quæ vocantur errantia. Cum autem in eam ipsam partem orbis 10 Venerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur: aut in eam, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens: ea triangula illi, & quadrata nominant. Etenim cum tempore anni, tempestatiisque, celi conuersiones, commutationesque tante fiant accessu stellarum, & recessu, cumque ea vis solus efficiantur, quæ videmus: non verisimile solum, sed e-

b L. proinde, nam verum esse censent, perinde, vicumque temperatur sit aer, ita pueros orientis animari, atque formari. ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, easque cuiusque, euentusque fingi. O delirationem incredibilem. 10 non enim omnis error, stultitia est dicenda. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit, aliquid ut predicere possint, dumtaxat quali quisque natura, & ad quam quisque maximè rem aptus futurus sit. Cetera, quæ proficiantur, negat 15 villo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes,

c L. Proclus, leis, vitam atque fortunam plerumque disparem. Proclus, & Eurysthenes, Lacedæmoniorum reges, gemini fratres fuerunt. At hi nec totidem annos vixerunt: anno enim d Procli 20 vita breuior fuit, multumque is fratri rerum gestarum gloria praestitit. At ego id ipsum, quod vir optimus Diogenes Chaldaeis, quasi quadam prauaricatione, concedit, nego posse intelligi. Etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna

moderetur, eaque animaduertant, & notent sidera natalitia Chaldaei, quæcumque luna iuncta videantur oculorum fallacissimo sensu indicant ea, quæ ratione, atque animo videre debebāt. docet enim ratio mathematicorum, quam 1 istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna feratur, terram pæne contingens, quantum absit à proxima Mercurij stella, multo autem longius à Veneris, deinde alio intervallo distet à sole, cuius lumine collustrari putatur. Reliqua verò tria intervallo, infinita, & immensa, à sole ad 20 Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam inde ad celum ipsum, quod extremum, atque vltimum mundi est. Quæ potest igitur contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam, vel potius ad terram? Quid cum dicunt id, quod ita dicere necesse est, omnis omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem esse, eademque 25 omnibus, qui eodem statu celi, & stellarum nati sunt, accidere necesse esse: nonne eiusmodi sunt, ut ne celi quidem naturam interpretes istos celi, nosse appareat: cum enim illi orbis, qui celum quasi medium diuidunt, & ad spectum 30 nostrum definiunt, qui à Græcis ζώνες nominantur, à nobis finientes rectissime nominari possunt, varietatem maximam habeant, aliæque in aliis locis sint: necesse est, ortus, occasusque siderum non fieri eodem tempore apud omnes. Quid si eorum vis celum modò hoc, modò illo modo temperatur: qui potest eadem vis esse nascentium, cum celi tanta sit dissimilitudo in his locis, quæ nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, & quidem aliquot diebus: apud Trogodytas, ut scribitur, ante solstitium: ut, si iam concedamus aliquid vim celestem ad eos, qui in terra 35 gignantur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimileis incidere naturas propter celi dissimilitudinem. Quod minimè illis placet.

volunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique
sint nati, eadem condicione nasci. Sed quæ tanta dementia
est, ut in maximis motibus, mutationibusque cæli, nihil in-
ter sit, qui ventus, qui imber, quæ tempestas, ubique sit, qua-
rum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe
sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eveniat sæpe tempestas.
Quod, qui navigant, maximè animadvertunt, cum in ste-
tendis promontoriis, ventorum mutationes maximas se-
pe sentiant. Hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturba-
tio cæli: estne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus
pertinere non dicere: quod non cerè pertinet: illud nescio
quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix
potest, quæ à luna, ceterisque sideribus, cæli temperatio fiat,
dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intel-
ligunt, seminum vim, quæ ad gignendum, procreandumque
plurimum valeat, fundius tolli, mediocri erroris est: qui
enim non videt, et formas, et mores, et plerosque statui,
ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contin-
geret, si hoc non vis, et natura gignentium efficeret, sed
temperatio lunæ, cælique moderatio. Quid? quod uno, co-
démque temporis puncto nati, dissimiles et naturas, et
vitas, et casus habent: parumne declarant, nihil ad agen-
dam vitam nascendi tempus pertinere? nisi fortè putamus
neminem eodem tempore ipso et conceptum, et natum,
quo Africanum. Numquid igitur talis fuit? Quid? illud no-
bium est, quin multi, cum ira nati essent, ut quædam contra
naturam depravata haberent, restituerentur, et corrige-
rentur ab natura, cum se ipsa reuocasset, aut arte, aut medi-
cina: aut quorum lingue sic inhererent, ut loqui non pos-
sent, ex scalpello rescissa liberarentur? Multi etiam natura
vitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt, ut De-
mosthenes scribit Phalereus, cum rho dicere nequirit, extra

a L. proman-
toris, & ita
v.c.

citatione fecisse, ut planissimè diceret. Quod si hæc astro
ingenerata, et tradita essent, nulla res ea mutare posset.
Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimilem hominum
procreationes habet? quas quidem percurrere oratione
facile est: quid inter Indos, et versas? Ethiopas, et Sy-
ros differat, corporibus, animis: ut incredibilis varietas,
dissimilitudoque sit. Ex quo intelligitur, plus terrarum si-
tus, quam lunæ tractus ad nascentium valere. Nam quod
aiunt, quadringenta, et septuaginta millia annorum in-
periclitandis, experiundisque pueris, quicumque essent na-
ti, Babylonios posuisse, fallunt. Si enim esset facilitatum,
non esset desitum. Neminem autem habemus auctorem,
qui aut fieri dicat, aut factum sciat. Vidēsne, me non ea di-
cere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps stoicorum Pa-
næti dixerit? ego autem etiam hoc requiro, omne sine, qui
Cannensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint. Exiit qui-
dam omnium vnus, et idem fuit. Quid? qui ingenio, atque
animo singulares, num astro quoque vnus quod enim tem-
pus, quo non innumerabiles nascantur? At cerè nemo si-
milis Homeri. Et, si ad rem pertinet, quo modo celo affe-
cto, compositisque sideribus quodque animal oriatur: va-
leat id necesse est etiam in rebus inanimis. Quo quid dici
potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris
noster, in primis Chaldaicis rationibus, eruditus, vrbis etiam
nostre natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus,
cum à Romulo conditam accepimus. Romamque, cum es-
set in iugo luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere
dubitabat. O vim maximam erroris. Etiamne vrbis natalis
dies ad vim stellarum, et lunæ pertinebat? fac in puero
referre, ex qua affectione cæli primum spiritum duxerit:
nam hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus vrbis effecta est,
potuit valere: sed quid plura? quotidie refelluntur. Quam

a L. singula-
res nascuntur,
nam astro æ-
quæ vno? &
ita v.c.

b fort. perti-
nebat

multa ego Pompeio, quàm multa Crasso, quàm multa hanc
ipfi Casari à Chaldeis dicta memini, neminem eorum nisi
senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum? Et
mihi permirum videatur, quemquam exstare, qui etiam
nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videat re, et
euentis refelli. Restant duo diuinandi genera: quæ habere
dicimur à natura, non ab arte: vaticinandi, et somniandi.
De quibus, Quincte, inquam, si placet, differamus. Mihi ve-
rò, inquit, placet, his enim, quæ adhuc disputasti, prorsus
assentior: et verè ut loquar, quamquã tua me oratio con-
firmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de
diuinatione Stoicorum sententiam iudicabam: ac me veri-
paticorum ratio magis mouebat, et veteris Dicaarchi, et
eius, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus
hominum tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præ-
sentiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno
relaxatus, solute moueatur, ac liberè. His de generibus, quid
sentias, et quibus ea rationibus infirmes, audire sanè ve-
lim. Quæ cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio
principio sum exorsus dicere. Non ignoro, Quincte, te
semper ita sensisse, ut de ceteris diuinandi generibus dubi-
tates: ista duo, furoris, et somni, quæ à libera mente fluere
viderentur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus
generibus mihi quid videatur, si prius, Stoicorum ratio-
nis conclusio, et Cratippi nostri, quid valeat, videro.
Dixisti, et Chrysippum, et Diogenem, et Antipatrum
concludere hoc modo. Si sunt dii, neque antè declarant ho-
minibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut,
quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil inter-
esse, hominem scire, quid sit futurum: aut non censent esse
sue maiestatis, præsignificare hominibus, quæ sint futura:
aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non

diligunt nos: sunt enim benefici, generique hominum ami-
ci: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, et designata
sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, quæ futura sunt:
erimus enim cautiore, si scierimus: neque hoc alienum du-
cimus: maiestate sua: nihil est enim beneficentia præstantius:
neque non possunt futura præoscere. non igitur dii sunt,
nec significant nobis futura: sunt autem dii: significant er-
go. Et, non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad
significationum scientiam: frustra enim significarent: ne-
que si dant vias, non est diuinatione: est igitur diuinatione. O acutos
homines: quàm paucis verbis negotium confectum pu-
tant! Ea sumunt ad concludendum, quorum ius nihil con-
ceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua
ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. Videsne
Epictetum, quem hebetem, et rudem dicere solent Stoici,
quemadmodum, quod in natura rerum^a omne esse dici-
mus, id infinitum esse concluderit? Quod finitum est, in-
quit, habet extremum. Quis hoc non dederit? quod habet
extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est
concedendum. At, quod omne est, id non cernitur ex alio
extrinsecus. Ne hoc quidem negari potest. Nihil igitur cum
habeat extremum, infinitum sit necesse est. Videsne, ut ad
rem dubiam concessu rebus peruenerit? Hoc vos dialectici
non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum,
quæ ob omnibus concedantur: sed ea sumitis, quibus con-
cessu, nihilo magis efficiatis quod velitis. Vrimon enim hoc
sumitis, si sunt dii, benefici in homines sunt. Quis hoc vo-
bis dabit? Epicurusne, qui negat quidquam deos nec alieni
curare, nec suis? noster Ennius, qui magno applausu lo-
quitur, assentiente populo?

Ego deum genus esse semper dixi, et dicam celitum:
sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

^a si nō
^b forte. Omne
igitur, nihil
cum habeat
extr.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subiicit. Sed nihil est
necesse dicere quæ sequuntur. Tantum satis est intelligi, id
sumere istos pro certo, quod dubium, controuersumque sit.
Sequitur porro, Nihil deos ignorare, quod omnia sint ab eis
constituta. Hic verò quanta pugna est de his, quorum ho-
minum, negantium est hæc à diis immortalibus constitu-
ta? At nostra interest scire, quæ euentura sint. Magnus Di-
ceat, hi liber est, nescire ea melius esse, ² quàm scire. ²² Ne-
gant enim id esse alienum maiestati deorum, scilicet ²³ cau-
sas omnium inuoluntate, ut videant quid, cuique cendu-
cat. Neque non possunt futura prænosce. Negant posse
quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Videsne
igitur, quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque con-
cessis? deinde contorquent, & ita concludunt. Non igitur
sunt dii, nec significant futura: id enim iam perfectum
arbitrantur. Deinde assumunt: Sunt autem dii: quod ipsum
non ab omnibus conceditur. Significant ergo. Ne id quidem
sequitur: possunt enim non significare, & tamen esse dii.
nec, si significant, non dare vias aliquas ad scientiam signi-
ficationis. At id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi
habeant. Cur enim Tusci potius, quàm Romani darent?
²⁴ Nec si dant vias, nulla est diuinitas. Fac dare deos: quod
absurdum est: quid refert, si accipere non presumimus? Ex-
tremum est, igitur diuinitas. Sic extremum: effectum tamen
non est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effectum
non potest. iacet igitur tota conclusio. Veniamus nunc ad
optimum virum, familiarem nostrum, Cratippum. Si sunt
oculi, inquit, non potest ex stare officium, & munus oculo-
rum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere:
qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet
sensum oculorum, vera cernentium. Item igitur, si sine di-
uinatione non potest officium, & munus diuinationis ex-

a. L. quàm scire, sequitur, Deos ea no-
bis præstare. Negat
idem, anim
enim id esse
alienum ma-
iestatis &c.
b. fort. causas

c. v. e. & tunc
esse deos. Nec
si significant,
non dat vias
aliquas ad f.

stare, potest autem cum quis diuinationem habeat, errare
aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam di-
uinationem, semel aliquid ita esse diuinatum, nihil ut for-
tuito cecidisse videatur. sunt autem eius generis innume-
rabilia. esse igitur diuinationem constat. Festinè,
& breuiter, sed cum bis sumsit quod voluit, etiam si faci-
le nos ad concedendum habuerit: id tamen, quod assu-
mit, concedi nullo modo potest. ² Si, inquit, aliquando oculi
peccent, tamen, quia rectè aliquando viderint, inest in eis
vis videnti. Item, si qui semel aliquid in diuinatione di-
xerit, is etiam tum peccet, tamen existimandus est habere
vim diuinandi. Vide, quæso, Cratippe noster, quàm sint ista
similia. nam mihi quidem non videntur. oculi enim vera
cernentes, videntur natura, atque sensu: animi si quando
vel vaticinando, vel somniando vera viderunt, vbi sunt
fortuna, atque casu. Nisi forte concessuros tibi existimas
eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod som-
nium verum euaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus
tibi istas duas sumptiones, ea, quæ vix præsumptæ appellantur
dilecti: sed nos Latine loqui malimus: præsumptio tamen,
quam ²⁵ ~~presumptio~~ idem vocant, non dabitur. Assumit autem
Cratippus hoc modo. Sunt autem innumerabiles præsen-
siones non fortuitæ. At ego dico nullam. Vide, quanta sit
controuersia. Iam, assumptione non concessa, nulla conclu-
sio est. At impudentes sumus, qui, quod tam perspicuum
sit, non concedamus. Quid est perspicuum? Multa vera, in-
quit, enadere. Quid, quod multo plura falsa? nonne ipsa
varietas, quæ est propria fortune, fortunam, esse causam,
non naturam docet? deinde, si tua ista conclusio, Cratippe,
vera est: (tecum enim mihi res est) nonne intelligis eadem
viri posse & haruspices, & fulguratores, & interpretes
ostentorum, & augures, & sortilegos, & Chaldeos quo-

a. L. Si ali-
quando, in-
quit, oc.
b. L. si qui se-
mel aliquid
in diuinatione
verè dix.

rum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut prædictum sit, euaserit. Ergo aut ea quoque genera diuinandi sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt, non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis. Quæ ergo ratione hæc inductis, eadem illa possunt esse, quæ tollis. Quid verò habet auctoritatis furor iste, quem diuinum vocatis, ut, quæ sapiens non videat, ea videat insanus, et tu, qui humanos sensus amiserit, diuinus affecutus sit? Sibyllæ versus observamus, quos illa furens fuisse dicitur. Quorum interpretis nuper falsa quædam hominum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem res vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salui esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem, et in quod tempus est? callidè enim, qui illa composuit, perfectus, ut, quodcumque accidisset, prædictum videretur, hominum et temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus aliàs in aliam rem posse accommo dari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat (est enim magis artus, et diligentia, quam incitationis, et motus) tum vero ea, quæ aponit dicitur, cum deinceps ex primis versus literis aliquid connectitur, ut in quibusdam Enniani, 25 a quæ Ennius fecit. Ad certè magis est attentis animi, quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo versu cuiusque sententiæ primis literis illius sententiæ carmen omne prætexitur. Hoc scriptoris est, non furentis: adhibent diligentiam, non insani. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam, et conditam habeamus, ut, id quod proditum est à maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri, valeantque ad deponendas potius, quam ad suscipiendas religiones: cum antistibus agamus, ut quibus potius ex illis libris, quam regem proferant: quem Romæ posthæc nec

b L. Q. Ennius fecit.
c al. Q. Ennius fecit.

b L. Hoc scriptoris est adhibentis diligentiam, non furentis, non insani.

di, nec homines esse patientur. At multi sæpe vera vaticinati, ut Cassandra.

Iamque mari magno.

Eademque paullo post:-- Eheu videte. Num igitur me cogis etiam fabulis credere et quæ delectationis habeant, quantum voles: verbis, sententiis, numeris, cantibus adiuvetur: auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commentitiis rebus adiungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Martii vatibus, nec Apollinis operis credendum existimo: quorum partim si etiam aperte, partim effusa temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modò prudenti, probata sunt.

Quid, inquires, remex ille de classe Coponij, nonne ea prædixit, quæ facta sunt? Ille verò et ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset: et roboris, propter vetustatem. Casum autem prælii, nemo nostrum erat, quin timeret: sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, à constantia, atque à mente, atque à se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat ne evenirent, ea demens evenitura esse dicebat. Vtrum tandem per deos, atque homines, magis verisimile est, vesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te venio,

O sancte Apollo, qui umbilicum terrarum certum obfides,

Unde superstitiosa primum seu a cuasit vox fera. Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit

b L. Quid inquires: remex ille &c.

c L. Unde hæc superfl.

a L. collinect
b L. dormi-
mus,
c L. somnie-
mus.
d al. somnia-
rius. al.
somniaui-
mur,

e L. Qui igi-
tur

ta falsa videantur? quod si eiusmodi visis credendum non est, cur somniis credatur, nescio. Nam tam licet de his erroribus si velis, quam de somniis disputare: ut ea, quae stant, si moveri videantur, terra motum significare dicas, aut repente aliquam fugam: gemino autem lucernae lumine declarari, dissensione, ac seditione moveri. Iam ex insanorum, aut ebriorum visis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura videantur. Quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando collimet totas noctes somniamus: neque vlla ferè est, qua non dormiamus. Et miramur, aliquando id, quod somniamus, evadere: quid est tam incertum, quam talorum iactus? tamen nemo est, quin saepe iactans, Venerem aliquando iaciat, nonnumquam etiam iterum, ac tertium. Num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quam casu dicere? quod si ceteris temporibus, falsis visis credendum non est, non video, quid praecipui somniis habeat, in quo valeant falsa pro veris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent. maiores enim, quam vlli insani, efficerent motus somniantes. Quod si insanorum visis fides non est adhibenda, quod falsa sunt: cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatori sunt, non intelligo. An quod insani sua visa coniectori non narrant, narrant qui somniauerunt? Quero etiam, si velim scribere quid, aut legere, aut canere voce, vel fidebus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniauerim. praesens enim poena sit. Quid igitur convenit aegros a coniectore somniorum potius, quam a medico petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis po-

a v. c. valens
dinus,

b v. c. valens
dinus,

test praescribere per somnium curationem? valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? si sine medico medicinam dabit Minerva, musae scribendi, legendi, ceterarumque artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur. Quae quoniam non dantur, medicina non datur. Quae sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum. sed haec quoque in promptu: nunc interiora videamus. Aut enim divina vis quaedam, consulens nobis, somniorum significationes facit: aut coniectores ex quadam convenientia, et coniunctione naturae, quam vocant sympathias, quid cuique conveniat, ex somniis, et quid quamque rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quaedam observatio constans, atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire, aut quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est, nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum. nostra enim causa diu id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quisque, qui somniis pareat? qui intelligat? qui meminert? quam multi verò, qui contemnunt, eamque superstitionem imbecilli animi, atque anili putent? quid est igitur, cur his hominibus consulens deus, somniis moneat eos, qui illa non modo cura sed ne memoria quidem digni ducant? nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec, frustra, ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita si plerumque somnia aut ignorantur, aut negliguntur, aut nescit hoc deus, aut frustra somniorum significatione vitur. Sed horum neutrum in deum cadit. nihil igitur a deo somniis significari fatendum est. Illud etiam requiro, cur, si deus illa visa nobis providendi causa dat, non vigilantibus po-

a al. siue qua

b vñp
c ut vñp

tius det, quàm dormientibus. Sive enim externus, & ad-
uentitius pulsus animos dormientium commouet, siue per
se ipsi animi mouentur, ^a siue quæ causa alia est, cur secun-
dum quietem aliquid videre, audire, agere videamur: eā-
dem causa vigilantibus esse poterat: idque si nostra causa
secundum quietem dii facerent, vigilantibus idem facerent,
præsertim cum Chrysippus, Academicos refellens, permul-
to clariora, & certiora esse dicat, quæ vigilantibus videntur,
quàm quæ somniantibus. Fuit igitur diuina beneficentia
dignius, cum consuleret nobis, clariora visa dare ^b vigi-
lantibus, quàm obscuriora ^c per somnium. Quod quoniam
non sit, somnia diuina putanda non sunt. Iam verò quid
opus est circuitione, & amfractu, ut sit vtendum interpre-
tibus somniorum potius, quàm directior deus si quidem nobis
consulebat. Hoc facito, Hoc ne feceris, diceret: idque vi-
sum vigilantibus potius, quàm dormienti daret: iam verò qui
dicere audeat, vera omnia esse somniata: aliquos somnia ve-
ra, inquit Ennius: sed omnia non est necesse. Quæ est tan-
dem ista distinctio? quæ vera, quæ falsa habet? & si vera
à deo mittuntur, falsa vnde nascuntur? nam si ea quoque
diuina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est,
quàm mentis mortalium falsis, & mendacibus visis con-
citare? sin vera visa diuina sunt: falsa autem, & inania,
humana: quæ est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc
natura fecerit potius, quàm aut omnia deus, quod negatis,
aut omnia natura? quod quoniam illud negatis, hoc neces-
sario confitendum est. Naturam autem eam dico, qua num-
quam animus insitens, agitatione, & motu esse vacuus
potest. Is cum languore corporis, nec membris vti, nec sensi-
bus potest, incidit in visa varia, & incerta ex reliquiis, ut
ait Aristoteles, inherentibus, earum rerum, quas vigilans
gesserit, aut cogitauit. Quarum perturbatione mirabiles in-
terdum

terdum existunt species somniorum. Quæ si alia vera, alia
falsa: qua nota internoscantur, scire sanè velim. Si nulla est:
quid istos interpretes audiamus? sin quæpiam est, aucto au-
dire, quæ sit. Sed hærebunt. Venit enim iam in contentio-
nem, vtum sit probabilius, deosne immortales, rerum om-
nium præstantia excellentes, concurrere omnium morta-
lium, qui vbiq; sunt, non modò lectos, verum etiam gra-
batos, & cum stertentibus aliquos viderint, obliuisci his vi-
sa quædam tortuosa, & obscura, quæ illi exterriti somnio
ad coniectorem manè deferant, an natura fieri, vt mobili-
ter animus agitur, quod vigilans viderit, dormiens vide-
re videatur. Vtrum philosophia dignius, sagarum supersti-
tione ista interpretari, an explicatione naturæ? vt, si iam
fieri possit coniectura vera somniorum, tamen isti, qui pro-
fuerint, eam facere ^b non possunt: ex leuissimo enim, & ^b L. non pos-
indolentissimo genere constant. Stoici autē tui negant quem-
quam, nisi sapientem, diuinum esse posse. Chrysippus qui-
dem diuinationem desinit his verbis, Vm cognoscentem,
& videntem, & explicantem signa, quæ à diis hominibus
porrendantur: officium autem eius esse, prænoscere, & dei er-
ga homines mente qua sint, quidque significent, quemad-
modumque ea procureretur, atque experientur. Idemque som-
niorum coniectionem desinit hoc modo, Esse vim cernen-
tem, & explanantem, quæ à diis hominibus significantur
in somnis. ^d Quid ergo, ad hæc mediocri opus est pruden-
tia, an & ingenio præstanti, & eruditione perfecta? talem
autem cognouimus neminem. Vide igitur, ne, etiam si diui-
nationem tibi esse concessero, quod numquam faciam, ne-
minem tamen diuinum reperire possimus. Qualis autem
ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in som-
nis, quæ ipsi per nos intelligamus: neque ea, quorum in-
terpretes habere possimus? similes enim sunt dii, si ea nobis

a v.c. obliuisci

b L. non pos-
sunt.

c al. dii

d L. Quid er-
god hæc m.

a. c. obiciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus, tamquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerentur. Iam verò quod pertinent obscuritates, et ænigmata somniorum? intelligi enim à nobis dii velle debebant ea, quæ nostra causa nos monebant. Quid? poeta? nemo, nemo physicus obscurus? ille verò nimis etiam obscurus b. Euphorion. At non Homerus. Vter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus: minimè Democritus. num igitur conferendū: mea causa me moneat, quod non intelligam. Quid me igitur moneat? ut si quis medicus ægrotō imperet, ut sumat Terrigenam, herbigradam, domipor- tam, sanguine cassam, potius quàm hominum more, cochleam, c. dicere. Nam Pacuvianus Amphion, Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera, Capite breui, ceruice anguina, adpectu truci, Eniscerata, inanima, cum animali sono, cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: Non intelligimus, nisi apertè dixeris. At ille vno verbo, Testudo. Non potueras hoc igitur à principio, ciuicista, dicere? d. desert ad coniectorem quidam, somniasse se, ouum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. Est hoc in Chrysippi libro somnium. Respondit coniector, thesaurum defossum esse sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idque circumdatum argento, misit coniectori quantulum visum est de argento. Tum ille, nihilne de vitello? id enim ex ouo videbatur aurum declarasse: reliquum, argentum. Demone igitur vni- quam alius ouum somniauit? cur ergo hic nescio quis thesaurum solus inuenit? quàm multi inopes, digni præsidio deorum, nullum somnio ad thesaurum reperendum admonentur? quàm autè ob causam tam est obscurè admoni- tus, ut ex ouo nasceretur thesauri similitudo potius, quàm apertè thesaurum querere iuberetur, sicut apertè Simonides

a. L. Illi verò.
nimis etiam
dec.
b. L. Eupho-
rio.

c. L. delet ver-
bum, dicere.

d. fort. Refert

veritus est nauigare? Ergo obscura somnia, minimè consen- tanea sunt maiestati deorum. Ad aperta, et clara venia- mus, quale est de illo interfecto à caupone Megaris: quale de Simonide, qui ab eo, quem humauerat, veritus est nau- gare: quale etiam de Alexandro: quod à te præteritum esse miror: qui, cum Ptolemæus, familiaris eius, in prælio telo venenato ictus esset, eoque vulnere somno cum dolore moreretur: Alexander absidens, somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat: radicula ore ferre, et simul dicere, quo illa loci nasceretur, (neque is longè aberat ab eo loco) eius autem esse vim tantam, ut Ptolemæum facillè sanaret. Cum Alexander expectatus narrasset amicis somnium, emis- se qui illam radicula quererent. Quæ inuenta, et Ptole- meus sanatus dicitur, et multi milites, qui erant eodem genere reli vulnerati. Multa etiam sunt à te ex historiis pro- lata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dio- nysij, Pœni Humilcaris, Hannibalis, P. Decij: per vulga- tum iam illud de præsultore: Gracchi etiam: et recens Cæ- ciliæ, Balearici filie, somnium. Sed hæc externa, ob eamque causam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta fortasse. quis enim aut istorum de nostris somniis quid habemus dicere? a. tu de merso me, et equo ad ripam ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monu- mentum? Omnium somniorum, Quinte, vna ratio est, quæ, per deos immortales, videamus ne nostra supersti- tione, et deprauatione superetur. Quem enim tu Marium visum à me putas? speciem, credo, eius, et imaginem, ut Democrito videtur. Vnde profectam imaginem? à corporibus enim solidis, et à certis figuris vult fluere imagines. b. quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, in- quit, quod fuerat, plena sunt imaginum c. omnia ista, igitur me

a. fort. de de-
merso me,

b. al. quod
igitur Marii
corpus erat
ex eo, &c.
c. L. omnia.
Ista igitur me

tur me imago Marij in campum Atinatem persequeretur.
nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum.
Quid ergo? iste imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut
simul atque velimus, accurrant? etiamne earum rerum, quæ
nullæ sunt? quæ est enim forma tam inusitata, tam nulla,
quàm non sibi ipse animus possit effingere? ut, quæ nunquàm
vidimus, ea tamen formata habeamus, oppidorum situs,
hominum figuras. Num igitur, cum aut muros Babylonis,
aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit?
Omnia igitur, quæ volumus, nota nobis esse possunt. nihil
est enim, de quo cogitare nequeamus. Nullæ ergo imagines
obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino
fluunt illæ: nec cognoui quemquam, qui maiore auctoritate
nihil diceret. animorum est ea vis, atque natura, ut vigilent
vigilantes, nullo aduentitio pulsu, sed suo motu, incredibili
quadam celeritate. Hi cum sustententur membris, et corpo-
re, et sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt.
Cum autem hæc a subtracta sunt, desertusque animus lan-
guore corporis, tum agitur ipse per sese. Itaque in eo et for-
mæ versantur, et actiones: et multa audiri, multa dici
videntur. Hæc scilicet imbecillo, remissoque animo, multa
omnibus modis confusa, et variata versantur: maxime
que reliquæ earum rerum moventur in animis, et agitan-
tur, de quibus vigilantes aut cogitauimus, aut egimus: ut
mihi temporibus illis multum in animo Marius versaba-
tur, recordanti, quàm ille grauem suum casum magno ani-
mo, quàm constanti tulisset. Hanc credo causam de illo som-
nandi fuisse. Tibi autem de me cum sollicitudine cogitan-
ti subito sum visus emersus ex flumine. incrant enim in
viriisque nostrum animis, vigilantium cogitationum vesti-
gia. At quedam adiuncta sunt: ut mihi de monumento Ma-
rii: tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una de-

a al. substra-
ta

b al. equus,
quo vehob.

mersus rursus apparuit. An tu censes ullam anum tam de-
liram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu non-
numquam, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui dra-
co visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum: sed
utrum sit, non est mirabile. non enim audiuit ille draconem
loquentem, sed est visus audire: et quidem, quo maius sit,
cum radicem ore teneret, locutus est. sed nihil est magnum
somnia. Quæro autem, cur Alexandro tam illustre som-
nium, tam certum, nec huic eidem aliàs, nec multa ceteris.
Mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil sanè, quod me-
minerim. Frustrà igitur consumptæ tot noctes tam longa in-
state. Nunc quidem propter intermissionem forensis opere
et lucubrationes detraxi, et meridiationes addidi, qui-
bus prius antea non solebam: nec tam multum dormiens
illo somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus: nec
mihi magis usquam videor, quàm cum aut in foro magi-
stratus, aut in curia senatum video, somniare. Etenim ex
diuisione hoc secundum est: quæ est continuatio, coniun-
ctioque naturæ: quam, ut dixi, vocant *opportunity* deitas, eius mo-
di, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat? Nam medici ex
quibusdam rebus et aduenientis, et crescentes mor-
bos intelligunt: et nonnullæ etiam valetudinis significa-
tiones, ut hoc ipsum, pleni, enecline simus, ex quodam
genere somniorum intelligi posse dicuntur. Thesaurus ve-
ro, et hereditas, et honos, et victoria, et multa gene-
ris eiusdem, quæ cum somniis naturali cognatione iun-
guntur: dicitur quidam, cum in somniis complexu ve-
niri iungeretur, calculos eiecisse. Video sympathiam.
visum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod eue-
nit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ igitur
natura obtulit illam speciem Simonidi, à qua vetaretur
navigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis,

a v. c. valitu-
dina

b L. in four-
nia

a L. Quid?
ipforum iac.

b fort. retulit,

c L. Huic ei-
de n Anti-
phon. Tu

d v. c. prae-
gnas,
e L. ad conie-
ctorem retu-
lit.

quod scribitur, somnium? qui paullo ante interitum, visus
est in somno amica esse amictus amiculo. is cum esset pro-
iectus inhumatus, ab omnibusque desertus iaceret: amica
corpus eius texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futu-
ris, et causas naturales habebat: an, et vi videretur. ⁵
vi eueniret, casus effecit. Quid ipforum interpretum con-
iecturae, nonne magis ingenia declarant eorum, quam vim,
consensumque naturae? cursor ad Olympia proficisci cogi-
tans, visus est in somnis curru quadrigarum vehi. manē ad
coniectorem. At ille, Vices, inquit. id enim celeritas signifi-
cat, et vis equorum. Post idem ad Antiphontem. is autem,
Vincere, inquit, necesse est. An non intelligis quattuor ante
te cucurrisse? Ecce alius cursor. Atque horum somniorum,
et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. sed
ad cursorem redeo. ad interpretem ^b deuult, aquilam se in
somnia visum esse factum. At ille, Vicisti. ista enim auis vo-
lat nulla vehementius. Huic equidem Antipho, Tu vero,
inquit, te victum esse non vides? ista enim auis insectans
alias, et agitans, semper ipsa postrema est. Parere quaedam
matrona cupiens, dubitans esse ^d praegnans, visa est in
quiete obsignatam habere naturam. ^e retulit. Negauit eam,
quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At aliter, pra-
gnantem esse dixit. nam inane obsignari nihil solere. Quae
est ista ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quae dixit,
et innumerabilia, quae collecta habent Stoici, quidquam
significant, nisi acumen hominum, ex similitudine aliqua,
coniecturam modò huc, modò illuc ducentium? Medi-
ci signa quaedam habent ex venis, et ex spiritu aegro-
ti: ³³ multisque ex aliis futura praesentiunt. Gubernatores cum exultantes loligines viderint, aut delphinos
se in portum conuolantes, tempestatem significari pu-
tant. Haec ratione explicari, et ad naturam facile reuo-

cari possunt: ea vero, quae paullo ante dixi, nullo modo. At
enim observatio diuturna, (haec enim pars una restat) no-
tandis rebus fecit artem. An tandem somnia observari pos-
sunt quoniam modo? sunt enim innumerabiles varietates.
¹ Nihil tam praeposterè, tam inconditè, tam monstruosè co-
gitari potest, quod non possimus somnare. Quo modo igitur
haec infinita, et semper noua aut memoria complecti,
aut observando notare possumus? Astrologi motus erran-
tium stellarum notauerunt. inuentus est enim ordo in iis
stellis, qui non putabatur. cedo tandem, qui sit ordo, aut
quae concursatio somniorum? quo modo autem distingui
possunt vera somnia à falsis, cum eadem et aliis aliter e-
uadant, et iisdem non semper eodem modo? vi mihi mi-
rum videatur, cum mendaci homini, ne verum quidem di-
centi credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum
euasit aliquod, non ex multis potius vni fidem ^b derogant, ^c L. deroget,
quam ex vno innumerabilia ^c confirmant. Si igitur neque
deus est effector somniorum, neque naturae societas vlla
cum somniis, neque observatione inueniri potuit scientia:
²⁰ effectum est, et nihil profus somniis tribuendum sit: pra-
sertim cum illi ipsi, qui ea vident, nihil diuinent: ij, qui in-
terpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam: casus
autem innumerabilibus pene saeculis in omnibus plura mi-
rabilia, quam in somniorum visis effecerit: neque conie-
²⁵ ctura, quae in varias partes duci potest, nonnumquam e-
tiam in contrarias, quidquam sit incertius: ^d Explodatur
haec quoque somniorum diuinationo pariter cum ceteris. nam,
et verè loquamur, superstitio fusa per gentes, oppressit om-
nium ferè animos, atque hominum imbecillitatem occupa-
³⁰ uit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura
deorum: et hac disputatione id maximè egimus. multum
enim et nobismet ipsis, et nostris profuturi videbamur, si

a L. tam mon-
struosa

b L. deroget,
c L. confir-
ment.

d fort. Explodatur igitur
haec q.

eam funditus sustulifsemus. Nec verò (id enim diligenter
intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam
et maiorum instituta tueri sacris, caeremoniis que retinen-
dis, sapiens est: et esse praestantem aliquam, aeternamque
naturam, et eam suspiciendam, admirandamque homi-
num generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum caelestium
cogit confiteri. Quamobrem ut religio propaganda etiam
est, quae est iuncta cum cognitione naturae: sic superstitio-
nis stirpes omnes et cunctandae sunt. instat enim, et urget.
et quocumque te vereris; persequitur, siue tu vatem, siue
tu omen audieris: siue immolaris, siue auem aspexeris: si
Chaldaeam, si haruspicem videris: si fulserit, si tonuerit, si
tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum, sa-
ctumne quippiam: quorum necesse est plerumque aliquid
eveniat: ut numquam liceat quietam mentem consistere. et
fugium videtur omnium laborum, et sollicitudinum esse
somnus. At ex eo ipso plurima cura, metusque nascun-
tur. Qui quidem ipsi per se minus valerent, et magis
contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philoso-
phi suscepissent, nec si quidem contemtifsimi, sed in pri-
mis acuti, et consequentia, et repugnantia videntes: qui
propè iam absoluti, et perfecti putantur. Quorum li-
centiae nisi Carneades restitisset, haud scio, an soli iam
philosophi iudicarentur. Cum quibus omnis ferè nobis
disceptatio, contentioque est, non quod eos maxime con-
temnamus, sed quod videntur acutissime sententias suas,
prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit A-
cademiae, iudicium suum nullum interponere, ea probare,
quae simillima veri videantur, conferre causas, et, quid in
quamque sententiam dici possit, expromere, nulla adhibi-
ta sua auctoritate, iudicium audientium relinquere inte-
grum, ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem à so-

a fort. videat-
tur

crate traditam, eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, pla-
cebit, quam saepissime utemur. Mihi verò, inquit ille, nihil
potest esse iucundius. Quae cum essent dicta, surreximus.

M. T. CICERONIS
DE FATO

LIBER.

Deest principium.

QUAE pertinet ad mores, quos uero Graeci
vocant, nos eam partem philosophiae, de
morbis appellare solemus: sed decet au- a fort. soje-
gentem linguam Latinam, nominare mo- mus appella-
ralem. explicandaque res est, ratioque re. Sed d.
enuntiationum: quae Graeci ἀξιωμα vocant: quae de re
futura cum aliquid dicunt, deque eo, quod posui fieri, aut
non possit, quam vim habeant, obscura quaestio est: quam
et divinationem appellant: totaque est logica: quam rationem b al. axmā.
differendi voco. Quod autem in alio libro feci, qui sunt
de natura deorum, uemque in iis, quos de divinatione edi-
di, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo
facilius id à quoque probaretur, quod cuique maxime
probabile videretur, in hac disputatione de fato, casus c fort. id in
quidam, ne facerem, impediuit. Nam cum essem in Puteo- hac disp.
lano, Hirtiusque noster, consul designatus, iisdem in locis.
vir nobis amicissimus, et iis studiis, in quibus nos à pueri-
tia viximus, deditus: multum una eramus, maxime nos

quidem exquirentes ea consilia, quæ ad pacem, & ad concordiam civium pertinerent. cum enim omnes post interitum Cæsaris novarum perturbationum cause queri viderentur, hisque esse occurrendum putavimus: omnis ferè nostra in his deliberationibus consumebatur oratio, idque sæpe alias, & quodam liberiore, quàm solebat, & magis vacuo ab interuentoribus die, cum ille ad me venisset, primò illa, quæ erant quotidiana, & quasi legitima nobis, de pace, & de otio dicta sunt. Quibus acceptis, Quid ergo? inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed cerè philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu verò, inquam, vel audire, vel dicere, nec enim, quod rectè existimas, oratoria illa studia deserui: quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, nuntiunt, sed augent potiùs illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem. subtilitatem enim ab Academia mutatur, & ei vicissim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam variusque studij nostra possessio est, hodie, vtro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile. nihil enim unquam abnuitt voluntas tua meo studio. sed quoniam mihi rhetorica vestra ^a sat nota, & teque in his & audiuius sæpe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanæ disputationes: ^b proponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingrediètem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo hæc studiare petentem. Ita, inquit, audiam

^a q. v. e. sunt nota, & ita l.

^b v. c. ponere

te disputantem: ut ea lego, quæ scripsisti proinde ordire.

Multa hic desunt.

Consideramus hic: quorum in alius, ut in Antipatro porta, ¹ ut in brumali die natis, ut in simul agrovantibus fratribus, ut in vrina, ut in vnguibz, ut in reliquis eiusmodi, nature contagio ^a valeret: quam ego non tollo. vis est nulla fatalis. In aliis autem fortuita quedam esse possunt, ut in illo naufragio, ut in Icadio, ut in ^b Daphita. Quedam etiam ^b al. Daphida. Posidonius, pace magistri dixerim, cominisci videtur. Sunt, inquam, quidem absurda. Quid enim? si Dalphuz fatum fuit de equo cadere, atque ita perire, ex hocne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philip- ¹ pus hæc in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi verò capulo sit occisus. Quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quamquam huic quidem hic scribit prædictum in aqua esse percutum. Ne hercule Icadij quidem prædonis video fatum ^c illam. nihil enim scribit ei prædictum. Quid mirum? ²⁰ tur, ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius ium in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. Nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quæ igitur, (atque hoc latè patebit,) si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis esset, & fortè, temere, casu aut pleraque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortunamque referatur. sed Posidonium, sicut equum est, cum bona gratia dimittamus: ad Chrysippi ³⁰ laqueos reuertamur. Cui primùm quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum in-

^c L. Neme hercule Icadij prædonis quidem vid. & ita v. c.

^d q. v. c. non habent particula, igitur,

^e b. p. x. v. e.

tersit, videmus: alios esse salubres, alios pestilentes: in aliis esse pituitosos, & quasi redundantis, in aliis exsiccatores, atque aridos: multaque sunt alia, quae inter locum, & locum plurimum differunt. Athenis tenue caelum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis, itaque pingues Thebani, & valentes. Tamen neque illud tenue caelum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcefilam, aut Theophrastum audiat: neque crassum, ut Nemea potius, quam Isthmo victoriam petat. Disiunge longius. quid enim loci natura asferre potest, ut in porticu Pompeij potius, quam in campo ambulemus? tecum, quam cum alio? Idibus potius, quam Kalendis. ¹ Vt igitur ad quasdam res natura loci pertinet, ² & operatur aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum valeat, si vis, ad quasdam res: ad omnes certe non valebit. At enim quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent: alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint: ^b alij talibus vitiis abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura à natura distat: quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas? Hae differens, quae de re agatur, & in quo causa consistat, non videt. Non enim, si alij ad alia propensiores sint propter causas naturales, & antecedentes, idcirco etiam nostrarum voluntatum, atque appetitionum sunt causae naturales, & antecedentes, nam nihil esset in nostra potestate, si res ita se haberet. nunc verò fateamur, acuti, hebetesne: valentes, imbecilline simus, non esse id in nobis. ² Qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem, aut ambulemus, voluntatis esse, is non videt, quae quamque res consequatur. Ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascentur antecedentibus causis, itemque valentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, & ambulare, & rem agere ali-

^a hoc totum, & operatur aliquid, delectet L. ut non Ciceronis.

^b L. alij à talibus.

quam, principalibus causis definitum, & constitutum sit. ^a Stylphonem Megaricum philosophum, acutum sanè hominem, & probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem. vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina, ut nemo umquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne legimus quemadmodum notavit Zopyrus, physionomon, qui se profitebatur hominum mores, naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit, & bardum, quod iugula concava non haberet: obstrictas eas parteis, & obturatas esse dicebat: addidit etiam, mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. Sed haec ex naturalibus causis vitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, à tantis vitiis auocetur, non est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate studio, disciplina. Quae tolluntur omnia, si vis, & natura sati ex diuinationis ratione firmabitur. Etenim si est diuination, quae liber natura ^b à praeceptis artis profisciscitur: praecepta appello, quae dicuntur Graecè *ἑρμηνεία*. Non enim credo nullo praecepto aut ceteros artifices versari in suo munere, aut eos, qui diuinatione utantur, futura predicere. Sunt igitur astrologorum ^d praecepta huiusmodi. Si quis, verbi causa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur. Vigila Chrysippe, ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro, valente dialectico, magna luctatio est, deferas. Si enim verum est, quod ita connectitur, Si quis oriente Canicula natus est, in mari non morietur: illud quoque verum est, Si Fabius oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur. Pugnant ergo haec inter se, Oriente Canicula natum

^a L. Stilponem Megar.

^b L. à perceptis artis profisciscitur: percepta app. e L. percepto

^d L. percepta

esse, & in mari Fabium moriturum: & quoniam certum
in Fabio ponitur, ortum esse eum Canicula oriente, hæc
quoque pugnant, & esse Fabium, & in mari moriturum.
Ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus. & est
Fabius, & in mari Fabius morietur. Quod ut propositum
est, ne fieri quidem potest. Ergo illud, Morietur in mari Fa-
bium, ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne igitur,
quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. At hoc,
Chrysippe, minime vis: maximeque tibi de hoc ipso cum
Diodoro certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit,
quod aut sit verum, aut futurum sit verum: & quidquid
futurum sit, id dicit fieri necesse esse, & quidquid non sit
futurum, id negat fieri posse. Tu, & quæ non sint futura,
posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiam si id num-
quam futurum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare in
Corinthis, quamquam id millesimo ante anno Apollinis or-
aculo editum esset. At si ista comprobabis diuina prædi-
cta: & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut
ea fieri non possint, ut, si dicatur, Africanum⁶ Karthagine
potiturum: & si verè dicatur de futuro, idque ita futurum
sit, dicas esse necessarium. Quæ est tota Diodori nobis ini-
mice sententia. Etenim si illud verè connectitur, Si oriente
Canicula natus es, in mari non morieris: primumque, quod
in connexo, Natus es oriente Canicula: necessarium est:
(omnia enim vera in præteritis, necessaria sunt, ut Chrysip-
po placet, dissentienti à magistro Cleanthe, qui sunt im-
mutabilia, nec in falsum è vero præterita possunt conuer-
ti): si igitur quod primum in connexo est, necessarium est:
sit etiam quod consequitur, necessarium. Quamquam hoc
Chrysippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen, si
naturalis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in
mari Fabius mori non potest. Hoc loco Chrysippus æstians

a L. dicatur,
in his habeo-
bis, ut ea fie-
ri non possint,
ut si dicatur,
Fabius in ma-
ri periturum:
& quod verè
dicatur de fu-
turo, quod q-
ita futurum sit,
ut Africanum
Karthagine
potiturum, di-
ces esse ne-
cessarium.
b L. quod in
connexo est.
Nat.

falli sperat Chaldaeos, ceterosque diuinos, neque eos usu-
ros esse coniunctionibus, ut in sua^a præcepta pronuntient,
Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur:
sed potius ita^b dicant. Non & natus est quis oriente Ca-
nicula, & is in mari morietur. O licentiam iocularem! ne
ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos
exponere^c præcepta oporteat. Quæro enim, si Chaldaei ita
loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum po-
tius, quam infinita connexa ponant: cur idem medici, cur
geometrae, cur reliqui facere non possint? medicus in primis,
quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui ve-
ne sic mouentur, is habet febrem: sed potius illo modo, Non
& huic vene sic mouentur, & febrem is non habet: utrin-
que geomerres non ita dicit, Si in sphaera maximi orbes
sunt, medij inter se diuiduntur: sed potius illo modo: Non
& sunt in sphaera maximi orbes, & hi non medij inter se
diuiduntur. Quid est, quod non possit isto modo ex conne-
xo transferri ad coniunctionum negationem? & quidem
aliis modis easdem res efferre possumus. Modò dixi, Si in
sphaera maximi orbes sunt, medij inter se diuiduntur: pos-
sum dicere, Si in sphaera maximi orbes erunt: possum dice-
re, Quia in sphaera maximi orbes erunt. Multa genera sunt
enuntiandi, nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysip-
pus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa fore. Illo-
rum tamen nemo ita loquitur. maius est enim has contor-
tiones orationis, quam signorum ortus, obitusque perdisce-
re. Sed ad illam Diodori contentionem, quam ante sua^d
appellant, reuertamur: in qua quid valeat id, quod fieri
possit, inquit. Placet igitur Diodoro, id solum fieri posse,
quod aut verum sit, aut verum futurum sit. Qui locus at-
tingit hanc questionem, Nihil fieri, quod non necesse fue-
rit. & Quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurum

a L. perco-
pia
b L. dicent,
c L. perco-
pia
d L. anquifi-
tur.
e fort. Nihil
fieri posse,
quod n.

esse: nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quàm ea, quæ facta sunt: sed in factis immutabilitatem apparere, in futuris quibusdam quia non apparent, ne necesse quidem videri: ut in eo, qui moritur morbo urgetur, verum sit, hic morietur hoc morbo: at hoc idem si verè dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minùs futurum sit. Ita sit, ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem vlla fieri possit. Nam, Morietur Scipio, talem vim habet, ut, quanquam de futuro ^a dicetur, tamen id non possit conuertere in falsum. de hoc tamen enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur noctu in cubiculo suo Scipio, vi oppressus, verè diceretur, id enim fore diceretur, quod esset futurum: futurum autem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet: nec magis erat verum, Morietur Scipio, quàm, Morietur illo modo: nec minùs necesse est mori Scipioni, quàm illo modo mori: nec magis immutabile ex vero in falsum, Necatus est Scipio, quàm Necabitur Scipio: nec, cum hæc ita sint, est causa, cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis ^b petat prædictum, easque de via deducat, & vno tempore suscipiat res duas inenodabiles: vnam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo ^c existit, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alteram, ut, cum duo ^d individua per inanitatem ^e ferantur: alterum è regione moueatur, alterum declinet. licet enim Epicuro, concedenti omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse, non enim æternis causis natura necessitate manantibus verum est id, quod ita enuntiat: Descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine causis: sed interest inter causas fortuitò antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita & semper verum fuit, Morietur Epicurus, cum duo & septuaginta annos

a fort. dicitur, al. dicitur,

b al. prædictum petat,

c al. existit, quo existit, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alteram, ut, cum duo individua per inanitatem ferantur: alterum è regione moueatur, alterum declinet. licet enim Epicuro, concedenti omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse, non enim æternis causis natura necessitate manantibus verum est id, quod ita enuntiat: Descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine causis: sed interest inter causas fortuitò antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita & semper verum fuit, Morietur Epicurus, cum duo & septuaginta annos

nos vixerit, Archonte Pitarato: neque tamen erant causæ fatales, cur ita accideret: sed, quod ita cecidisset, certè casurum, sicut cecidit, fuit. Nec ij, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse verum futurum conuertere in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. At, qui introducunt causarum seriem sempiternam, ij mentem hominis voluntate libera spoliata, necessitate fati deninciunt. Sed hæc hæcenus. Alia videamus, cõcludit enim Chrysippus hoc modo, Si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod æque dialectici appellant, aut vera, aut falsa erit. causas enim efficientis quod non habebit, id nec verum, nec falsum erit. omnis autem enuntiatio, aut vera, aut falsa est, motus ergo sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia, quæ fiunt, causis fiunt antegressis. id si ita est, omnia fato fiunt, efficitur igitur, fato fieri, quæcumque fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enuntiationem aut veram esse, aut falsam: eam plagam potius accipiam, quàm fato omnia fieri comprobem. illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc verò non est tolerabilis. itaque contendit omnis nervos Chrysippus, ut persuadeat, omne æque aut verum esse, aut falsum. Ut enim Epicurus veretur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit, fato fieri, quæcumque fiant: si enim alterutrum ex æternitate verum sit, esse id etiam certum: & si certum, etiam necessarium: ita & necessitatem, & fatum confirmari putat: sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod enuntietur, aut verum esse, aut falsum, omnia fato fieri possint, & ex causis æternis rerum futurarum. Sed Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat. Itaq. tertius quidam motus oritur extra pondus, & plagam, cum declinat atomus intervallo minimo. id appellat inæxactum. Quam decli-

a L. aut verum esse, aut falsum, non tenet, Omnia fato fieri, & ex causis æternis

nationem sine causa fieri, si minus verbis, re cogitur consi-
teri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nam qui
potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendi-
culum corpora individua, rectis lineis, ut Epicuro placet?
sequitur enim, ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne
contingat quidem alia aliam. Ex quo efficitur, ut iam si sit
atomus, eaq. declinet, declinare sine causa. Hanc rationem
Epicurus induxit ob eam rem, quod veritas est, ne, si sem-
per atomus gravitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil
liberum nobis esset, cum ita moveretur animus, ut atomo-
rum motu cogeretur. ^a Hinc Democritus auctor atomorum
accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus
individuis naturalibus motus auellere. Acutiùs Carneades,
qui docebat, posse Epicureos suam causam sine hac com-
mentitia declinatione defendere. Nam cum doceret, esse posse
quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi me-
lius, quam introducere declinationem, cuius praesertim cau-
sam reperire non possunt. Quo defenso, facile Chrysippus
possent resistere. cum enim concessissent, motum nullum ef-
se sine causa, non concederent, omnia, quae fierent, fieri
causis antecedentibus. voluntatus enim nostrae nat. esse
causas externas, et antecedentes. Communi igitur consue-
tudine sermonis abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid
quempiam, aut nolle sine causa. Ita enim dicimus, sine cau-
sa, ^b ut dicamus sine externa, et antecedente causa, non si
ne aliqua. Ut cum vas inane dicimus, non ita loquimur, ut
physici, quibus inane esse nihil placet: sed ita, ut, verbi cau-
sa, sine aqua, sine vito, sine oleo vas esse dicamus: sic
cum sine causa animum moveri dicimus, sine antecedente,
et externa causa moveri, non omnino sine causa, dicimus.
De ipsa atomo dici potest, cum per inane moueatur gra-
uitate, et pondere, sine causa moveri, quia nulla causa

a L. Id De-
moeritus &c.
al. Hoc Dam.

b al. ut si di-
camus, fort.
ut dicimus,

c. fort. dici-
mus.

accedat extrinsecus. Rursus autem, ne omnes à physici ir-
rideamus, si dicamus, quidquam fieri sine causa, distin-
guendum est, et ita dicendum, ipsius individui hanc esse
naturam, ut pondere et gravitate moueatur, eamq. ipsam
esse causam, cur ita feratur. Similiter ad animorum motus
voluntarios, non est requirenda externa causa. Motus enim
voluntarius eam naturam in seipso continet, ut sit in no-
stra potestate, nobisque pareat: nec id sine causa. eius enim
rei causa, ipsa natura est. Quod cum ita sit, quid est, cur
non omnis pronuntiatio aut vera, aut falsa sit, nisi concef-
serimus fato fieri quaecumque fiant? Quia futura, inquit,
vera non possunt esse ea, quae causas, cur futura sint, non
habent. ^a Habeant igitur causas necesse est, ut ea, quae ve-
ra sunt, ita cum euenerint, fato euenerint. Confectum ne-
gotium, si quidem tibi concedendum est, ^b aut fato omnia
fieri: aut quidquam posse fieri sine causa. An aliter haec e-
nuntiatio vera esse non potest, Capiet Numantiam Scipio,
nisi ex aternitate causa causam ferens hoc erit effectum
natura hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis seculis an-
te dictum? et si tum non esset vera haec enuntiatio, Capiet
Numantiam Scipio: ne ^c illa quidem vera est haec enun-
tiatio, capiet Numantiam Scipio. Potest igitur quidquam
factum esse, quod non verum fuerit, futurum esse. Nam
ut praeterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore
vera fuerint instantia: sic futura, quorum consequenti tem-
pore vera erunt instantia, ea vera dicimus. nec si omne
enuntiatum aut verum, aut falsum est, sequitur illico esse
causas immutabiles, easq. aternas, quae prohibeant quid-
quam secus cadere, atque casuram sit. fortuita sunt causa,
quae efficiant, ut verè dicantur, quae ita dicentur, Veniet
Cato in senatum, non incluse in rerum natura, atque mun-
do. Et tamen tam est immutabile venturum, quam est verum,

a L. Habeant
igitur causas
necesse est,
ea, quae vera
sunt, ita ut
cum euene-
rint, fato e-
ueni.

b L. aut fato
omnia, quae
causas habeo-
ant, cur fiant.
fieri: aut
quidquam p. f.

c L. ne illa
quidē euerfa,
vera est haec
enunt. Cepit
Num. Scipio?

Por.
d L. futurum
esset

a. L. Horten-
sius, vera nō
est, verū non
esse, in Tuseu-
lanū venērū
Hortensium,
si verum non
est, sequitur,
&c.

quā venisse: nec ob eam causam fatum, aut necessitas
extimescenda est. Etenim erit confiteri necesse, si hæc
enuntiatio, Veniet in Tusculanum^a Hortensius, verum non
est: sequitur, ut falsum sit, quorum isti neutrum volunt.
quod fieri non potest, nec nos impedit illa ignavia ratio,
que dicitur appellatur enim quidam à philosopho dicitur
nope, cui si pareamus, nihil est omnino, quod agamus in
vita. Sic enim interrogant: si fatum tibi est, ex hoc morbo
convalescere: siue medicum adhibueris, siue non, convale-
sces. Item, si fatum tibi est, ex hoc morbo non convalescere: 10
siue tu medicum adhibueris, siue non, non convalesces. Et
alterutrum fatum est, medicum ergo adhibere nihil attri-
net. Rectè genus hoc interrogationis, Ignavum, atque inertis
nominatum est, quod eadem ratione omnis de vita tollitur
actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen non adiun-
gas, & eandem tamen teneas sententiam, hoc modo. Si ex
aeternitate verum hoc fuit, Ex isto morbo convalesces: siue
adhibueris medicum, siue non, convalesces. Item, si ex æ-
ternitate hoc falsum fuit, Ex isto morbo non convalesces:
siue adhibueris medicum, siue nō adhibueris, non convalesces: 20
deinde cetera. Hæc ratio à Chrysippo reprehenditur. Que-
dam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædam copu-
lata. Simplex est, Morietur eo die Socrates. Huc, siue quid
fecerit, siue non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita
fatum sit, Nascetur Oedipus Laio: non poterit dici, siue
fuerit Laio cum muliere, siue non fuerit. copulata enim
res est, & confatalis, sic enim appellat: quia ita fatum sit,
& concubiturum cum uxore Laio, & ex ea Oedipum
procreaturum, ut si esset dictum, Luctabitur Olympi
Milo: & refertur aliquis: Ergo, siue habuerit adversa
rium, siue non habuerit, luctabitur: erraret. est enim co-
pulatum, Luctabitur, quia sine adversario nulla luctatio

est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo re-
solvuntur. Siue tu adhibueris medicum, siue non adhibue-
ris, convalesces: captiosum. tam enim est fatale, medicum
adhibere, quā convalescere. Hæc, ut dixi, confatalia
ille appellat. Carneades hoc totum genus non probabat,
& nimis inconsideratè concludi hanc rationem putabat,
itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calum-
niam: cuius erat hæc conclusio. Si omnia antecedentibus
causis fiunt, omnia naturali colligatione confertè, contex-
tèque fiunt. Quod si ita est, omnia necessitas efficit. Id si
verum est, nihil est in nostra potestate. Est autem aliquid
in nostra potestate. Ac, si omnia fato fiunt, omnia causis
antecedentibus fiunt. Non igitur fato fiunt, quæcumque
fiunt. 17 Hæc arctius adstringi ratio non potest. Nam si quis
velit idem referre, atque ita dicere: Si omne futurum, ex
aeternitate verum est, ut ita certè eveniat, quemadmodum
sit futurum, omnia necesse est colligatione naturali con-
ferri, contextèque fieri: nihil dicat. multum enim differt,
utrum causa naturalis ex æternitate, futura vera efficiat,
an etiam sine æternitate naturali, futura que sint, ea ve-
ra esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne A-
pollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum cau-
sa natura ita cōtineret, ut ea fieri necesse esset. Quid enim
spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul
fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc verum ex æ-
ternitate, sed causas id efficientes non habebat. ita ne præ-
terita quidem ea, quorum nulla signa, tanquam vestigia,
exstarent, Apollini nota esse censebat: quo minus futura.
causis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse de-
nique sciri, quid futurum esset, ergo nec de Oedipo potuisse
Apollinem prædicere, nullis in rerum natura causis præpo-
sitis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam

huiusmodi. Quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, ceteraque, quae ad diuinationem pertinent, comprobare: his autem, qui, quae futura sunt, ea vera esse ex aeternitate dicunt, non idem dicendum est: vide, ne non eadem sit illorum causa. Stoicorum hi enim videntur angustius, illorum ratio, soluta, ac libera est. Quod si concedatur, nihil posse euenire, nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa non ex aeternis causis apta ducatur? causa autem ea est, quae id efficit, cuius est causa, ut vulnus, mortis: cruditas, morbi: ignis, ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedit: nec, quod in campum descenderim, id fuisse causae, cur pila luderem: nec Hecubam, causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytemnestram. hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii,

Vtinam ne in nemore Velio securibus

Casa, cecidisset abiecta ad terram trabes.

Licuit vel altius, Vtinam ne in Velio nata vlla vinqum esset arbor: etiam supra, Vtinam ne esset mons vllus Pelius: similiterq. superiora repentem regredi in infinitum licet.

Néve inde naus inchoandae exordium Cepisset.

Quorsum haec praeterita? quia sequitur illud,

Nam numquam hera erras mea, domo efferret pedem,

Medea, animo agro, amore sicno saucia.

Non ut ea res causam afferrent amoris. Interesse autem atunt, utrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici non possit, an eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse sit. Nulla igitur earum causa est, quoniam nullam rem sua vi effici, cuius dicitur causa: nec id, sine quo quippiam non sit,

c al. zgra,

causa est: sed id, quod cum accessu, id, cuius causa est, efficit necessario. nondum enim ulcerato serpentis morfu Philocteta, quae causa in rerum natura continebatur, fore, ut is in insula Lemno relinquatur? post autem causa fuit propior, et cum exitu iunctior, ratio igitur euentus aperit causam. sed ex aeternitate vera fuit haec enuntiatio: Relinquetur in insula Lemno Philoctetes: nec hoc ex vero in falsum poterat conuerti. necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur necesse est, inuito Epicuro, alterum verum esse, alterum falsum: ut, sauciabitur Philoctetes, omnibus ante saecula verum fuit. Non sauciabitur, falsum. Nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id pueri, illud tamen dicunt, quod est impudentius, veras esse ex contrariis disunctiones: sed quae in his enuntiatas essent, eorum neutrum esse verum. O admirabilem licentiam, et miserabilem inscitiam differendi. Si enim aliquid in eloquendo nec verum, nec falsum est, certe id verum non est. quod autem verum non est: qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest non verum esse? Tenebitur id, quod à Chrysippo defenditur. Omnem enuntiationem aut veram, aut falsam esse, ratio ipsa coget, et ex aeternitate quaedam vera esse. Et ea non esse nexa causis aeternis, et à fati necessitate esse libera. Ac mihi quidem videtur, cum duae sententiae fuissent veterum philosophorum, una eorum, qui conferrent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit: altera eorum, quibus videbatur sine vilo fato esse animorum motus voluntarij: Chrysippus, tanquam arbitri honorarius, medium se ferre voluisse: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate

a al. Philocteta, causa in rer. nat. continere, ut is in ins. Lemno relinquatur.

c antiquitate

d L. insectionam diff.

e fort. Tenebitur igitur id, q.

f L. medium ferre vol.

motus animos liberatos volunt. Dum autem verbum videtur
suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati con-
firmet inuitus. Atque hoc, si placet, quale sit videamus, in
assensionibus, quas prima oratione tractant, eas enim vet-
res illi, quibus omnia fato fieri videbantur, ut effici, & ne-
cessitate dicebant, qui autem ab his dissentiebant, fato as-
sensiones liberabant, negabantque, fato assensionibus adhi-
bito, necessitate ab his posse remoueri: itaque ita differebant,
si omnia fato sunt, omnia sunt antecedente causa: & si
appetitus: illa etiam, quæ appetitum sequuntur, ergo etiam
assensiones. At, si causa appetitus non est sita in nobis, ne
ipse quidem appetitus est in nostra potestate. Quod si ita est,
ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sita in nobis sunt.
non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra
potestate, ex quo efficiuntur, ut neque laudationes, iustæ sint:
neque vituperationes, nec honores, nec supplicia. Quod cum
vitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato
fieri, quæcumque fiant. Chrysippus autem cum & neces-
sitate improbare, & nihil vellet sine præpositis causis ex-
istere, causarum genera distinguit, ut & necessitatem effu-
giat, & retineat fatum. Causarum enim, inquit, alia sunt
perfectæ, & principales: alia adiuuantes, & proxima.
quamobrem cum dicimus, omnia fato fieri causis antece-
dentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis, &
principalibus, sed causis antecedentibus adiuuantibus, &
proximis. Itaque illi rationi, quam paullo ante conclusi, sic
occurrit, si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia
causis fiant antepositis, verum non principalibus, & per-
fectis, sed adiuuantibus, & proximis, quæ si ipsæ non sunt in
nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in no-
stra potestate. at hoc sequeretur, si omnia perfectis, & prin-
cipalibus causis fieri diceremus, ut cum hæc causæ non essent

a al. neq. vit. nec vituperationes, nec honores, nec supplicia.

b L. impro-
bare, & nih.

in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate.
Quamobrem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem
adiungant, in eos valebit illa conclusio. qui autem causas
antecedentes non dicunt perfectas, neque principales, in
eos nihil valebit, quod enim dicantur assensiones fieri cau-
sis antepositis, id quale sit, facile à se explicari putant. nam
quamquam assensio non possit fieri nisi commota viso: ta-
men cum id visum proximam causam habeat, non princi-
palem, hanc habet rationem, ut Chrysippus vult, quam du-
cum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla vi ex-
trinsecus excitata, (necesse est enim assensionem viso com-
moueri) sed reuertitur ad cylindrum, & turbinem suum,
quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum
accidit, suapte natura, quod superest, & cylindrum volui,
& versari turbinem putant. Ut igitur, inquit, qui protrudat
cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem
autem non dedit: sic visum obiectum imprimet illud qui-
dem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio
nostra erit in potestate: eaque quæmodum in cylindro
dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi,
& natura movebitur. quod si aliqua res efficeretur sine
causa antecedente, falsum esset, omnia fato fieri. sin omni-
bus, quæcumque fiunt, verisimile est causam antecedere:
quid asseri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit?
modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio, ac dissimi-
ludo. Hæc cum ita sint à Chrysippo explicata, si illi, qui ne-
gant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non si-
ne viso antecedente fieri, alia ratio est, sed si concedunt an-
teire visa, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima
illa, & continens causa non moueat assensionem: vide, ne
idem dicant, neque enim Chrysippus concedens, assensionis
proximam, & continentem causam esse in viso positam,

a L. non dis-
cunt per.

b fort. putat.

c L. eas sine
viso antecedi.

a. I. delet hanc
particulā ne-
gationis, ne-
que
b. I. neque
illi, qui

c. fort. quib.
rebus causā
antef.

d. I. declinat
e. I. aut cur
declinat vno
min. non de-
clinant d.

neque eam causam ad assentiendum necessariam esse concedet, ut si omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus, & necessariis: ²¹ b. itemque illi, qui ab hoc dissentiant, consentientes non fieri assensiones sine præcursione visorum, dicent, ²² si omnia fato fierent eiusmodi, ut nihil fieret nisi prægressione causæ, consentiendum esse fato fieri omnia: ex quo facile intellectu est, cum utriusque, patet facta, atque explicata sententia sua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re disidere. omninoque eum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus verè dici possit, cum hæc causæ antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causa fuerint, quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen esse potestate, ut illud aliter eveniat: hanc distinctionem utriusque approbant: sed alteri consent, c. quibus in rebus cum causæ antecesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, illas fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ²³ ab his factum abesse. Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis errantibus, & de via declinantibus, præsidium petere. Declinat, inquit, atomus. Primum cur taliam enim quandam vim motui habebunt à Democrito impulsioni, quam plagam ille appellat: à tr. Epicure, gravitatis, & ponderis. Quæ ergo nova causa in natura est, quæ declinet atomum? aut num sortiuntur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent inter se, uallo, maiore non? aut cur declinent vno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. Nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moveri, & declinare dicti: neque in illo inani, per quod ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret.

Ita cum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficere: tamen aliquid sibi dicere videtur: cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respuant. Nec verò quisquam magis confirmare mihi videtur non modò fatum, verum etiam necessitatem, & vim omnium rerum, sustulisseque motus animi voluntarios, quàm hic, qui aliter obistere fato faretur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse, mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ numquam explicarentur. nam si atomis, a. ut gravitate ferantur, tributum est necessitate naturæ, b. I. & feratur deorsum, quod omne pondus nulla re impediante moveatur, & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel si volunt, c. omnibus naturaliter.

Multa defunt.

a. I. ut gravitate deorsum ferantur,
b. I. & feratur deorsum necesse est:
c. I. omnibus, tributum esse naturaliter,

M. TVLL. CICERONIS
DE LEGIBVS

LIBER I.

ATTICVS.

a L. Arpinatium

bal. huic luo
c. q. v. c. quz
Mariana dicitur:
d. L. Sexuula

VCVS quidem ille, & hæc ^aArpinatium quercus agnoscitur, sæpe ^bme lectus in Mario. Si manet illa quercus, hæc est profectò, etenim est sanè vetus. QVINCTVS. Manet verò, Attice noster, & semper manebit. sata est enim ingenio. nullius ^cautè agricole cultu stirps tam diuturna, quam poëtæ versu, seminari potest. ATT. Quo tandem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod poëtæ ferunt: mihi enim vidèrus, fratrem laudando, suffragari tibi. QU. Sit ita sanè. Verumtamen, dum Latine loquètur litteræ, quercus ^dhuic loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaque, ut ait ^eScæuola de fratre mei Mario, Canescet sæclis innumerabilibus. Nisi fortè Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram, & teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit

Nuntia fulua Iouis, miranda visa figura, nunc sit hæc, sed cum eam tempestas, vetustasue consumserit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum vocent. ATT. Non dubito id quidem: sed hoc iam non ex te,

Quinte, quæro, verum ex ipso poëta, tuine versus hanc quercum seuerint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MARCVS. Respondebo tibi equidem, sed non antè, quam tu ipse mihi responderis, Attice, ^acertè non longè à tua ædibus inambulans post excessum suum Romulus Proculo Iulio dixerit, se deum esse, & ^bQuirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco iusserit: & Athenis non longè item à tua illa antiqua domo Orithyiam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum. ATT. Quorsum tandem, aut cur ista quæris? M. Nihil sanè, nisi ne nimis diligenter inquireas in ea, quæ isto modo memorie sint prodita. ATT. Atqui multa quærentur in Mario, si cæne, an vera sint, & à nonnullis, quod & in recenti memoria, & in Arpinati homine: sed veritas à te postulatur. M. Et mehercule, ego me cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperitiæ, qui in isto opusculo non ut à poëta, sed ut à teste, veritatem exigant, nec dubito, quin iidem, & cum Ægeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intellego, te, frater, alias in historia leges obseruandas putare, alias in poemate, M. Quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hac ad delectationem pleraque, quamquam & apud Herodotum, patrem historie, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. ATT. Teneo quam optabam occasionem, neque omitam. M. Quam tandem, Tite? ATT. Postulatur à te iamdiu, vel flagituratur potius historia, sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. Atque, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum mihi vidèris eorum studiis, qui literis delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus, ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata. ^cabest enim historia literis nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio, ^denim hist.

a L. cæneæ, non longe

b L. Anquirit

c fort. & in Arpinate homine, vel re, veritas à te postul.

d L. pericula

e fort. deest enim hist.

potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sis opus, ut tibi quidem videri solet. Vnum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere, quæsumus, et sume ad hæc rem tempus, quæ est a nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam post annales pontificum maximorum, et quibus nihil potest esse iucundius: si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannij autem ætate coniunctus Antipater paullo instans vehementius, habuitque vires agrestis illi quidem, atque horridas, sine nitore, ac palestra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem et successere huic bello Clodius, Asilo, nihil ad Cælium, sed potius ad antiquorum languorem, atque infirmitatem. Nam quid Accium memorem? cuius loquacitas habet aliquid argutarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna, eius amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero vestro vniquam est habitus, et in historia puerile quiddam confectatur: ut vnum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur: cum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantulum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc à te expectatur: nisi quid Quinto videtur secus. QV, Mihi verò nihil: et sepe de isto collocuti sumus, sed est quædam inter nos parua dissensio. ATT. Quæ tandem? QV. A quibus temporibus scribendi capiat exordium, ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse au-

a al. nudius:
fort. ciuncius:
fort. iucundius.

b v. c. huic
Clodius, Asil-
lio,
b L. Attium
c al. aumeret

tem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. ATT. Ego verò huic potius assentior, sunt enim maxime res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominum amicissimi, Cn. Pompeij, laudes illustrabit, incurret etiam in illum memorabilem annum suum: quem ab ista malo prædicari, quam, ut aiunt, de Remo, et Romulo. M. Intellego equidem à me istum laborem iam diu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi illum tribueretur vacuum tempus, et liberum, neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest. Vtrumque opus est, et cura vacare, et negotio. ATT. Quid ad cetera, quæ scripsisti plura, quam quisquam è nostris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum? M. Subcisina quædam tempora incurrunt: quæ ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. Historia verò nec institui potest, nisi præparato otio: nec extitit tempore absolui: et ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus, traducor aliud: neque tam facile interrupta contexo, quam absoluo instituta. ATT. Legationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut eiusmodi quampiam recessationem liberam, atque otiosam. M. Ego verò ætatis potius vacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus, more patrio sedens in solio consulenti- bus responderem, senectutisq: non inertis grato, atque honesto fingerer munere, sic enim mibiliceret et isti res, quæ desideras, et multo vberioribus, atque maioribus, opere, quantum vellem, dare. ATT. Atqui vereor, ne istam causam nemo noscat: tibi quæ semper dicendum sit, et eo magis, quod te ipse mutasti, et aliud dicendi genus instituisti. Vt, quemadmodum Roscius, familiaris tuus, in senectute numeros in cantu ceciderat, ipsasque tardiores fecerat

a v. c. in illum
& memorab-
fort. in illum
met memorabi-
lem &c.

b L. Subcisina

c L. Lætionem
liberam,

d fort. nume-
ros & cantus
remiserat,
ipsasq: fort.
numeros in
cantu recido-
rat, ipsasque

ibias: sic tu à contentionibus, quibus summis vii solebat,
quotidie relaxes aliquid, ut iam oratio tua non multum à
philosophorum lenitate absit. Quod sustinere cum vel sum-
ma senectus posse videatur, nullam tibi à causis vacati-
nem video dari. QV. At mehercule ego arbitrabar posse id
populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisset.
Quamobrem, cum placebit, tibi experiendum censeo. M.
Id, si quidem, Quinte, nullum esset in experiendo pericu-
lum, sed vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam,
atq; ad illam causarum operam, ad quam ego numquam,
nisi paratus, & meditatus accedo, adiungatur hæc iura
interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter labo-
rem, quàm quoddam dicendi cogitationem auferat, sine qua
ad nullam maiorem vniquam causam sum ausus accede-
re. ATT. Quin igitur ista ipsa explicas nobis huius subiecti
uis, ut ais, temporibus, & conscribis de iure civili subtili-
tatem, quàm ceteri? Nam à primo tempore ætatis iuri studere te
memini, cum ipse etiam ad Scænolam ventitarem: neque
vniquam mihi visus es ita te ad dicendum dedisse, ut iuri
civile contemneres. M. In longum sermonem me reuocasti.
Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere
mauult, suscipiam: & quoniam vacui sumus, dicam. QV.
Ego verò libenter audierim, quid enim agam potius? aut in
quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa
spatia nostra, sedesque pergimus? ubi, cum satis erit de am-
bulatum, requiescimus. nec profectò nobis delectatio deer-
it, aliud ex alio querentibus. ATT. Nos verò, & hæc
quidem adire, si placet, per ripam & vmbra. Sed iam or-
dine explicare, quæso, de iure civili quid sentias. M. Ego
memini summos fuisse in ciuitate nostra viros, qui id inter-
pretari populo, & respondere soliti sint: sed eos magna pro-
fessos, in paruis esse versatos. Quid enim est tantum, quan-

a L. subiecti
uis,

b L. ad Scæ-
nolam

c al. & hæc
quidem ad-
re si placet,
per ripam &
l. & hæc qui-
dē, si placet,
per ripam, &
vmbra.
d L. Ego me
summos f.

tum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quàm est mu-
nus hoc eorum, qui consuluntur? quàm est populo neces-
sarium? nec verò eos, qui ei muneri præfuerunt, vniuersi iu-
ris experte fuisse existimo, sed hoc civile quod vocant, ea-
tenus exercuerunt, quoad populo præstare voluerunt.
Id autem incognitum est, minusque in vsu necessarium.
Quamobrem quò me vocas? aut quid hortaris? ut libellos
conficiam de stillicidiorum, ac de parietum iure? aut ut sti-
pulationum, & iudiciorum formulas componam? quæ &
conscriptæ sunt à multis diligenter, & sunt humiliora, quàm
illa, quæ à vobis expectari puto. ATT. Atqui, si queres, e-
go quid expectem: quoniam scriptum est à te satis de opti-
mo resp. statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem
de legibus. sic enim fecisse video Platonem illum tuum,
quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxi-
mè diligis. M. Visne igitur, ut ille Cretæ cum Clinia, & cum
Lacedæmonio Megillo, æstiuo, quemadmodum describit,
die, in cypressis Onosiorum, & spatii siluestribus, crebrò
insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publica-
rum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter hæc proce-
rissimas populos, in viridi, opacæque ripa inambulantem,
tum autem residentes, queramus iisdem de rebus aliquid
vberius, quàm forensis vsus desiderat? ATT. Ego verò ista
audire cupio. M. Quid ait Quintus? QV. Nulla de re ma-
gis. M. Et rectè quidem, nam sic habetote, nullo in gene-
re disputandi magis honesta patefieri, quid sit homini na-
tura tributum, quantam vim rerum optimarum mens hu-
mana contineat, cuius muneris colendi, efficiendique cau-
sa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit coniunctio homi-
num, quæ naturalis societas inter ipsos, his enim explicatu,
fontis legum, & iuris inueniri potest. ATT. Non ergo à præ-
toris edicto, ut plerique nunc, neque à X. l. l. tabulis, ut su-

a L. quamquæ
est populo
necessarium.

b L. Illud au-
tem incogni-
tū, minus est
in vsu, minus-
que necess.

c L. nullo in
genere di-
sputationis
sic patefieri,

periores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Non enim id querimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de quaque cōsultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis claris viris, nunc ab uno summa auctoritate, et scientia sustinetur. Sed notis ista complectenda in hac disputatione tota causa vniuersi iuris est, ac legum, ut hoc, civile quod dicimus, in paruum quendam, et angustum locum concludatur natura. Natura enim iuris nobis explicanda est, eaque ab hominis repetenda natura: consideranda leges, quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, et descripta iura, et iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur iura ciuilia. Q. V. Alitè verò, et oportet, à capite, frater, repetis quod querimus: et qui aliter ius civile tradunt, non tam iustitiam, quam litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quincte: ac potius ignorantio iuris litigiosa est, quam scientia. Sed hæc posterius. Nunc iuris principia videamus. Igitur doctissimis viris proficisci placuit à lege: haud scio an rectè, si modò, ut iudicem designant, LEX EST RATIO SYMMA insita in natura, quæ iubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio cum est in hominis mente confirmata, et confecta, lex est. Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem, cuius ea vis sit, ut rectè facere iubeat, vetet delinquere: beatamque rem illi Græci putant nomine, à suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro à legendo, nam vi illi equitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus: et proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita rectè dicitur, et mihi quidem plerumque videri solet: à lege ducendum est iuris exordium. ea est enim natura visæ mens, rationis prudentis: ea iuris, atque iniuriæ regula. Sed quoniam in popu-

a L. non querimus ista.

b L. cumque
vbi illi Gr.
al. cumque
rem illi Græ-
co putat no-
mine vbi
a suum cuique
tr.
e v. c. dilectus

lari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit. et appellare eam legem, quæ scripto sancit quod vult, aut iubendo, aut vetando, ut vulgus appellat. Constituendi verò iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seculis omnibus ante nata est, quam scripta lex vlla, aut quam omnino ciuitas constituita. Q. V. Commodius verò, et ad rationem instituti sermone sapientius. M. Visne ergo, ipsius iuris ortum, à fonte repetamus? quo inuenio, non erit dubium, quò sint hæc referenda, quæ querimus. Q. V. Ego verò ita faciendum esse censeo. A. T. T. Me quoque adscribere fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius reip. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, et seruandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura, quæ duce est nobis omnia disputatio explicanda. A. T. T. Rectissime: et quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Dāsne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quincte noui sententiā) deorum immortalium natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud verbum, quo plinius significem quod volo, naturam omnem diuinam regendam si hoc non probas, à deo nobis causa ordiendæ est potestatem. A. T. T. Do sanè si postulas. etenim propter hunc cōcentum auium, strepitumque fluminum, non vereor, condiscipulorum nequis exaudiat. M. At qui cauendum est, solent enim, id quod virorum bonorum est, ad modum irasci nec verò ferent si audierint, te primum caput libri optioni prodidisse in quo scripsit, nihil curare deum nec sui, nec alieni. A. T. T. Perge, quæso. nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat expecto. M. Non faciam longius, huc enim pertinet. Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, meior, plenum rationis,

d v. e. com-
plurib.

a L. aptius.

b L. deorum
immortalium
vi, ratione,
potestate,
&c.
c L. delecto vo-
cem, diuinā

Et consiliū, quem vocamus hominem, præclara quadam
condictione generatum esse à supremo deo. solum est enim
ex tot animantium generibus, atque naturis, particeps ra-
tionis, & cogitationis, cum cetera sint omnia experta.
Quid est autem non dicam in homine, sed in omni celo,
atque terra, ratione diuini? quæ cum adoleuit, atque per-
fecta est, nominatur ritè sapientia. Est igitur, quoniam ni-
hil est ratione melius, eaque & in homine & in deo, pri-
ma homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ra-
tio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. Que cum
sit lex, lege quoque confociati homines cum diis putandi
sumus. Inter quos porro est communio legi, inter eos com-
munio iuri est. Quibus autem hæc sunt inter eos commu-
nia, & ciuitatis eiusdem habendi sunt. Si verò isdem im-
perius, & potestatibus parent: multo etiam magis parent
huius celesti descriptioni, mentiue diuine, & præpotenti
deo. Vnde etiam vniversus hic mundus, vna ciuitas com-
munis deorum, atque hominum, existimanda: & quod in
ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco,
agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum
natura tanto est magnificentius, tantoque præclarior, ut
homines deorum agnatione, & gente teneantur. Nam cum
de natura omni queritur, ^b 13 disputari solent nimirum
ista: perpetuis cursibus, conuersionibus celestibus existisse
quandam materiam ferendi generis humani, quod sparsum
in terras, atque satum, diuino auctum sit animorum mune-
re. Nam quod aliquibus coherent homines, è mortali ge-
nere sumferunt, quæ fragilia essent, & caduca: animalium
esse ingeneratum à deo: ex quo verè vel agnatio nobis cum
celestibus, vel genus, vel stirps appellari potest, itaque ex
tot generib. nullum est animal, præter hominem, quæd ha-
beat notitiam aliquam dei: de ipsisque hominibus nulla

a v. c. de L. vt
etiam vnuer-
sus hic mun-
dus, vna ciui-
tas commu-
nis deorum,
atque homi-
nū existiman-
da sit. Et,
quod &c.
b L. disputari
solent ista: &
nimirum ita
sunt, vt di-
sputatur per-
petuis cursi-
bus, conuerti-
tem fer.
d cuncte
alia, quib.
coheret ho-
mines, è mor-
tali genere
sumferunt,
&c.
e animalium
tamen esse
ingen.

gens est neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non,
etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen ha-
bendum sciat. Ex quo efficitur illud, vt is agnoscat deum, a al. vt is se
qui, vnde ortus sit, quasi recordetur, ac noſcat. Iam verò agnoscat d.
Virtus eadem in homine, ac deo est, neque vlllo alio ingenio
præterea. est autem virtus nihil aliud, quàm in se perfectæ,
& ad summum perducta natura. Est igitur homini cum
deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem potest esse
propior, certiorue cognatio? Itaque ad hominum commodi-
tatem, & vsus tantam rerum vbertatem natura largita est,
vt ea, quæ gignuntur, donata consultò nobis, non fortuito
nata videantur: nec solum ea, quæ frugibus, atque bacis
terra sætu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspi-
cium sit, partim esse ad vsu hominum, partim ad fructu,
partim ad rescendum procreatas. Artes verò innumerabi-
les reperiuntur, docente natura. Quam imitata ratio, res
ad vitam necessarias sollerter consecuta est. Ipsum autem
hominem eadem natura non solum celeritate mentis orn-
auit, sed etiam sensus, tanquam satellites, attribuit, ac nun-
tios: & rerum plurimarum ¹⁶ obscuras, & necessarias in-
telligentias enudauit, quasi fundamēta quadam scientiæ:
figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano
dedit. nam cum ceteras animantes abiēcisset ad pastum,
solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis, do-
miciliique pristini conspectum excitauit: tum speciem ita
formauit oris, vt in ea penitus reconditos mores effingeret.
Nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti-
simus, loquuntur: & is, qui appellatur vultus, qui nullo in
animante esse, præter hominem, potest indicat mores: cuius
vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto op-
portunitates, habilitatesq; reliqui corporis, moderationem
vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime

b L. nec satis
apertas intel-
ligentias in-
choauit, qua-
si fund.

societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generauit, & ornauit deus, perspicuum sit illud, ne omnia disse-
rariur, ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docete profecta ab iis, quorum, ex prima, & inchoata intelligentia, genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem, & perficit. A T T. Dij immortales, quam tu longè iuris principia repetis, atque ita, ut ego non modò ad illa non properem, quæ expectabam à te de iure ciuili, sed facile patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere, sunt enim hæc maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa illa, quorū hæc causa præparatur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quam planè intelligi nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. Id iam patebit, si hominū inter ipsos societatem, coniunctionemque perspexeris. Nihil est enim vnū vni tam simile, tam par, quam omnes inter nos ipsos sumus. Quod si de praua consuetudine, si opinionum vanitas non imbecillitatem animorum torqueret, & steteret quocumque corpisset, sui nemo ipse tam similis esset, quam omnes sunt omnium. Itaque quæcumque est hominis definitio, vna in omnes valet. Quod argumentum satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere. Quæ si esset, non vna omnes definitio contineret. Etenim ratio, quæ vna præstamus beluis, per quam coniectura valemus, argumentamur, refellimus, discernimus, consicimus aliquid, concludimus, cerè est communis, doctrina differens, differendi quidem facultate par. Nam & sensib. eadem omnia cō-

a fort. vel hūc totum diem

b fort. patet

c L. quam omnes omniū. Itaque

prehenduntur: & ea, quæ mouent sensus, iidem mouent omnium: 19 quæque in animis imprimantur, de quibus antè dixi, inchoate intelligentiæ, similiter in omnibus imprimantur: interpresque est mentis oratio, verbis discrepans, sententiis congruens. Nec est quisquam gentis vilius, qui ducem naturam auctus, ad virtutem peruenire non possit. Nec solum in rectis, sed etiam in prauis actibus, insignis est humani generis similitudo. Nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etsi est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam naturalis boni. 20 lenitatis est enim, & suauitatis: id enim, ut suauitate delectans, sic ab errore mentis, tanquam salutare aliquid, asciscitur. Similique inscitia mors fugitur, quasi dissolutio nature: vita experitur, quia nos, in quo nati sumus, coninet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quòd nature interitus videtur sequi. 21 Propter quam honestatis, & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miseri autem, qui inglorij. Molestiæ, letitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes peruagantur: nec, si opiniones alie sunt apud alios, idcirco, qui canem, & selem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes, conflantur. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficij memorem diligit, quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit: quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum iater se esse intelligatur, illud extremum est, quod rectè viuendi ratio meliores efficit. Quæ si approbata, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. A T T. Nos verò nihil: ut pro viroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad participandum alium alio, communicandūque inter omnes, si istos natura esse factos, & atque hoc in omni disputatione sic intelligi volo,

a al. securus, b L. in prauitatis, insignis.

c L. lenitate enim, & suauitate delectans, sic ab err. d L. inscitia

e L. propter q. honestatis, &c.

f L. ad participandū aliū ab alio, g L. iustos natura nos esse factos.

h L. Atq. hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, ius id,

quod dico
naturam esse:
al. ius id,
quod dico,
natura esse:

a fort. vitia-
tem ab honestate
separat
xilio.

b v. c. beneuolentia,

22 quod dico, naturam esse: tantam autem esse corrupte-
lam male consuetudinis, vt ab ea tanquam igniculi ex-
stinguantur à natura dati, exorianturque, & confirmen-
tur vitia contraria. Quod si, quo modo est natura, sic iu-
dicio, homines, humani (vt ait poeta) nihil à se alienum
putarent, coleretur ius aequè ab omnibus, quibus enim ra-
tio natura data est, iisdem etiam recta ratio data est: er-
go & lex, quæ est recta ratio in iubendo, & vetando: si
lex, ius quoque. At omnibus ratio ius igitur datum est om-
nibus, recteque Socrates exsecrari cum solebat, qui primus
a vitia rem à natura seunxisset. id enim querebatur ca-
put esse exitiorum omnium: 23 vnde enim illa Pythago-
ræ vox, ταπεινὰ καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι ἰσμεν, ex quo per-
spiciunt, cum hanc beneuolentiam tam laudè, longèque dis-
finsam vit sapiens in aliquem pari virtute præditum con-
tulerit, immo illud effici, quod quibusdam incredibile vi-
deatur, sit autem necessarium, vt nihilo sese plus, quàm al-
terum diligat. Quid enim est, quod differat, cum sint eun-
dè paria? quod si interesse quippiam tantulum modò po-
tuerit, iam amicitia nomen occiderit: cuius est ea vis, vt si
mul atque sibi aliquid, quàm alteri, maluerit, nulla sit.
Quæ præueniuntur omnia reliquo sermoni, disputationi-
que nostræ, quo facilius, ius in natura esse possumus intelli-
gi posui. De quo cum perpauca dixero, tum ad ius ciuile
veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. QV. Tu verò
tam perpauca scilicet: ex ius enim, quæ dixisti, attico vide-
tur, mihi quidem cerè ex natura ortum esse ius. ATT. An
mihi aliter videri possit, cum hæc iam perfectæ sint: primum
quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos:
secundo autem loco, vnam esse hominum inter ipsos vi-
uendi parem, communemque rationem: deinde omnes in-
ter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum

tiam societate iuris contineri? Quæ enim vera esse, rectè,
vt arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis à natura le-
get, & iura sciungere? M. Rectè dicis: & res sic se habet.
Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum,
sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ: quæ
sæpe olim disputabantur, ac liberè, ea nunc articulatim,
distinctèque dicuntur, nec enim satu fieri censent huic lo-
co, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, bna-
turæ esse ius, disputarint. ATT. 24 Et scilicet tua libertas
differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non
tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas? M.
Non semper, Tunc: sed iter huius sermonis quod sit, vides,
ad recip. firmandas, & stabiliendas vires, sanandos popu-
los omnis nostra pergit oratio. Quocirca verior committe-
re, vt non bene prouisa, & diligenter explorata principia
ponantur: nec tamen vt omnibus præbentur, (nam id fieri
non potest) sed vt ius, qui omnia recta, atque honesta, per se
expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis nume-
randum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut cerè
nullum habendum magnum bonum, nisi quod verè lauda-
ri sua sponte posset: his omnibus, siue in Academia veterè
cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Ari-
stotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, gene-
re docendi paulum differentes, secuti sunt: siue, vt Zenoni
visum est, rebus non commutatis, immutauerunt voca-
bula: siue etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed
iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, vt,
virtutibus exceptis, atque vitis, cetera in summa equali-
tate ponerent, his omnibus hæc, quæ dixi, d probantur. Si-
bi autem indulgentes, & corpori deseruienes, atque om-
nia, quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptatibus,
& doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt, (mihi

a al. articula-
tim de secta
dicuntur.

b al. natura
esse ius,

c al. Nō sem-
per ita: sed,
iter

d L. proban-
tur.

enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reip. cuius partem nec norunt ullam, nec vquam nosse voluerunt, paulisper facebant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcefila, & Carneade recentem, exoremus, ut sileat. Nam si inuaserit in hac, quae satis scite nobis instructa, & composita videntur, nimis edet ruinas. Quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo.

Desunt hic fortasse nonnulla de peccati conscientia, & de scelere pœnis, quas improbi apud inferos luunt.

nam & in iis sine illius suffimentis expiati sumus. At verò scelera in homines, atque impietatum nulla expiatio est. Itaque pœnas luunt non tam iudiciu, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, & ut sint tamen, per sepe falsa sunt: ut eos agitent, insectenturque furia, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientie, fraudique cruciata. Quod si homines ab iniuria pœna, non natura arcere deberet, quæ nam sollicitudo vexaret impios, sublato suppliciorum metu quorum tamen nemo tam audax vquam fuit, quin aut abnueret à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris à natura iure aliquo quæreret. Quæ si appellare audent impij, quorundam tandem studio colentur à bonis? quod si pœna, si metus supplicij, non ipsa turpitudine, deterret ab iniurijs, facinorosaque vita: nemo est iniustus. c. at incauti potius habendi sunt improbi. Tum autem qui non ipso honesto mouemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua, atque fructu, callidi sumus, non boni. Nam quid faciet te homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, vel iudicem? quid in deserto lo-

a L. & ut sint, tamen per sepe falsa sunt. quam cōscie tia: ut eos agitent, &c.

b L. à natura iure aliquo

c L. sed incauti potius &c. ut & incauti potius hab.

co, nactus quem multo auro spoliare possit, imbecillum, atque solum? noster quidem hic natura iustus vir, ac bonus, etiam colloquetur, inuabit, in viam deducet. Is verò, qui nihil alterius causa facit, & metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit se a L. sa. auctus. illi vitam erepturum, & aurum ablaturum, numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe indicet, sed quod metuat, ne emānet, id est, ne malum habeat. Orem dignam, in qua non modò docti, verum etiam agrestes erubescant. Iam verò stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, b. quæ scita sint in populorum institutis, aut legibus. Etiamne, si quæ sint tyrannorum leges, si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut, si omnes Athenienses delebatur tyrannicis legibus, num ideo hæc leges, iustæ haberentur? c. nihilo, credo, magis illa, quam in ierex noster tulit, ut dictator, quem vellet ciuium, indicta causa impune posset occidere. est enim vnum ius, quo deuincta est hominum societas, & quod lex constituit vna. Quæ lex, est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus, siue ista scripta respiciamus, siue nusquam. Quod si iustitia, est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, & si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easque perumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino iustitia, si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem constituitur, & utilitate illa cōuellitur. Atqui, si natura confirmatum ius non erit, virtutes omnes tollantur. Vbi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referenda gratie voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines: quod fundamentum iuris est: neque solum in homines obsequia,

b L. quæ scita sint in pop. & ita v. c.

c fort. nihilo magis, quam illa, quam

d fort. utilitate illa subvertitur. c. L. tollitur.

• Exaltetur.

h. v. e. Quid si tanta potestas est stult. al. Quid si tanta potentia est st.

e. fort. eas, quas in au.

d. L. non in natura posses, dem.

e. L. Nos ingenia iuueni non ratione, sed natura iudicamus. cur non item ab ingenita natura virtutes, & vitia, quae existunt ab ingenio, iudicamus? An ea aliter, quam honesta, &c.

sed etiam in deos ceremoniae religionesque tolluntur: quas non metu, sed ea coniunctione, quae est homini cum deo, conseruandas puto. Quod si populorum iussu, si principum decretis, si sententii iudicum, iura consueverunt: ius esset lurocinari: ius, adulterare: ius, testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarerent. ²⁶ Quae si tanta potentia est stultorum sententia, atque iussu, ut eorum suffragiis rerum natura veritatur: cur non sanciant, ut quae mala, pernicio saque sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus: aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum id eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam à mala nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus. Nec solum ius à natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia. Nam & communis intelligentia nobis notae res efficiunt, easque in animis nostris inchoant, ut honesta in virtute ponantur, in vitio turpia. Haec autem in opinione existimare, non in natura ponere, dementis est. Nam nec arboris, nec equi virtus, quae dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. Quod si ita est, honesta quoque, & turpia, natura, diiudicanda sunt. Nam si opinione vniuersa virtus, eadem eius etiam partes probarentur. Quis igitur prudenter, & ut ita dicam, catur, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim virtus perfecta ratio. Quod certe in natura est. igitur omnis honestus eodem modo. Nam ut vera, & falsa, ut consequentia, & contraria, sua sponte, non aliena iudicantur: sic constans, & perpetua ratio vitae, quae est virtus, itemque constantia, quod est vitium, sua natura probatur. ²⁷ Nos ingenia iuuenum non ratione ab ingenita naturae virtute, sed vitia, quae existunt ab ingenio, iudicamus. An ea non aliter, quam honesta, & turpia, non ad naturam referri necesse erit: quod laudabile bonum est, in se habeat quod lau-

deatur necesse est. ipsum enim bonum, non est in opinio- nibus, sed in natura. nam si ita esset, beati quoque opi- nione essent. quo quid dici potest stultius? quare cum & bonum, & malum natura iudicetur, & ea sint princi- pia naturae: certe honesta quoque, & turpia, simili rati- one diiudicanda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum varietas, hominumque dissensio: & quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus: illa, quae aliis sic, aliis secus, nec isdem semper vno modo videmur, ficta esse dicimus. Quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit à verò. Animus omnes tenduntur insidit, vel ab iis, quos modò enumeravi, qui teneros, & rudes cum accepe- runt, insciant, & stectunt, ut volunt: vel ab ea, quae peni- tus in omni sensu implicata insidet, IMITATRIX BONI, VOLVPTAS, MALORVM AVTEM MATER OMNIVM: cuius blanditiis corrupti, quae natura bona sunt, quia dulcedine haec, & scabie caret, non cernimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam haec sit om- nis ratio, (id quod ante oculos ex iis est, quae dicta sunt) & ius, & omne honestum, sua sponte esse expetendum. Uenim omnes viri boni ipsam aequitatem, & ius ipsum amant: nec est viri boni, errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur ius est expetendum, & colen- dum. quòd si ius: etiam iniuria. ²⁸ sic reliquae quoque vir- tutes, per se colendae sunt. Quid liberalitas? gratuita est, an mercenaria? si sine praemio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubium, quin is, qui liberalis, benignusue dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item iniuria nihil expetit praemii, nihil pretii, per se igitur expeditur. Eademque omnium virtutum causa, atque sen-

a. fort. ante oculos est, ex iis, quae d.

b. L. Quid est liberalitas, gratuita est, an mere.

rentia est. Atque etiam si emolumentis, non si apta natura
virtus expetitur, una erit virtus, quæ malitia rectissime di-
cetur. Vt enim quisque maximè ad suum commodum refert
quæcumque agit, ita minimè est vir bonus, vt, qui vicem
premio merentur, nullam virtutem, nisi malitiam putent.
Vbi enim beneficium, si nemo alterius causa benignè facit
vbi gratias, si non eum ipsum, cui referunt gratias, ipsi cernit
grati? Vbi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se
amatur toto pectore, vt dicitur: qui etiam deserendus, &
abiciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. Quod
quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda
est, societas quoque hominum, & equalitas, & iustitia, per
se expetenda. Quod ni ita est, omnino iustitia nulli est. id
enim iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem querere.
Quid verò de modestia, quid de temperantia, quid de con-
tinentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiaque dice-
mus? infamia ne metu non esse petulantibus: an legum, &
iudiciorum? innocentes ergo, & verecundi sunt, vt bene
audiant: & vt rumorem bonum colligant, & erubescant.
& pudet impudica loqui. Ac me nimirum istorum philoso-
phorum pudet, qui nullum vitium vitare, nisi iudicio ipso
multatum, putant. Quid enim possumus eos, & qui stupro
arcentur infamie metu, pudicos dicere, cum ipsa infamia
propter rei turpitudinem consequitur? nam quid aut lau-
dari ritè, aut vituperari potest, si ab eius natura recesserit,
quod aut laudandum, aut vituperandum putes? an corpo-
ris prauitates, si erunt perisignes, habebunt aliquid offen-
sionis: animi deformitas non habebit? cuius turpitudinem
ipsis vitiis facillimè perspicitur. quid enim si diuina au-
ritia, quid immanius libidine, quid contemnitur timidi-
tate, quid abiectius rarditate, & stultitia dici potest? Quid
ergo: eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus.

a al. si non
eum ipsi cer-
nunt gratias,
referunt gra-
tias?
b v.c. & abi-
ciendus est,

e v.e. qui à
stupro arcen-
tur inf.
d fort. cum
ipsa infamia
rei turpitudi-
nem conse-
quatur?

propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos,
miseros dicimus, an propter vim, turpitudinemque vitio-
rum? quod item ad contrariam laudem in virtute dici po-
test. Nam si propter alias res virtus expetitur, melius esse
aliquid, quam virtutem, necesse est. Pecuniæ namque igitur? an
honores? an formam? an valetudinem? quæ & cum ad sunt,
perparua sunt, & quam diu affutura sint, certum sciri nul-
lo modo potest. An, id quod turpissimum dictum est, volupta-
tem? At in ea quidem spernenda, & repudienda, vir-
tus vel maximè cernitur. Viderisne, quanta series rerum,
sententiarumque sit: atque vt ex alio alia neccantur? quin
labebar longius, nisi me retinuissem. Quid tandem? li-
benter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer,
M. Ad finem bonorum, quod referuntur, & cuius causa
sunt facienda omnia: controuersam rem, & plenam dis-
sensionis inter doctissimos, sed aliquando tamen iudican-
dam. A. Qui istuc fieri potest, L. Gellio mortuo? M. Quid
tandem id ad rem? ATT. Quia me Athenis audire ex Phæ-
dro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum a procon-
sul ex prætura in Græciam venisset, Athenis philosophos,
qui tum erant, in locum vnum conuocasse, ipsique ma-
gnopere auctorem fuisse, vt aliquando controuersiarum
aliquem facerent modum, quod si essent eo animo, vt nol-
lent ætatem in liuius contrerere: posse rem conuenire: & si-
mul operam suam illis esse pollicium, si posset inter eos ali-
quid conuenire. M. Ioculare istud quidem, & imponi, &
multis sepe derisum, sed ego planè vellem me arbitrum in-
ter antiquam Academiam, & Zenonem datum. ATT.
Quid tandem istuc modo? M. Quia de re vna solum
dissent, de ceteris mirifice congruunt. ATT. An tan-
dem vna de re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad
rem pertineat, vna: quippe cum antiqui omnes, quod se-

a v.c. an va-
litudinem?

b sic v.e. al.
num illa ota-
tione
c al. & cuius
asciendæ
causa

d L. procon-
sule

a hic nihil
nisi quod ho-
nestum esset,
putauerit bo-
num.
b nihil, abest
a v.c.

c al. Chus

d v.c. valitu-
dinem,

e l. iner quin-
que pedes ef-
se noluerunt,
dep.
f l. nec Ma-
nilia l.
g l. sed ex tri-
bus arbitri
h l. pegerit
i ita v.c.

cundum naturam esset, quo iuuuamur in vita, bonum esse
decreuerint: ¹⁰ hic, nisi quod honestum esset, ²⁰ nihil puta-
uerit bonum. A T T. Perparua verò controuersiam dicit,
ac non eam, quæ dirimat omnia. M. Probè quidem sentis, si
re, ac non verbis dissiderent. A T T. Ergo assentiris Antio-
cho familiari meo: magistro enim non audeo dicere. quo-
cum vixi, et qui me ex nostris pæne conuellit hortulis, de-
duxitque in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste
fuit ille quidem prudens, et acutus, et in suo genere per-
fectus, mihi quæ, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar
in omnibus, necne, mox videro: hoc dico, controuersiam ro-
tam istam posse sedari. A T T. Quæ istæ tandem videntur
M. Quia si, ut Chus Aristoteles dixit, solum bonum esse dice-
ret, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res
omnino planè pareretur, et ne minimam quidem, verum adessent,
an abessent, interesset: valde à Xenocrate, et Aristotele,
ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re
maxima, et de omni viuendi ratione dissensio. Nunc ve-
rò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixe-
runt, hic solum bonam dicat: item dedecus, quod illi
summum malum: hic solum, diuitias, d. valetudinem,
pulchritudinem, commodas res appelleret, non bonas: pauper-
tatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: seu-
rit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio
modo. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia, et
controuersia nata est de finibus: in qua quoniam vsua-
pionem XII. tabulæ inter quinque pedes esse voluerunt,
de pasci veterem possessionem Academicæ ab hoc acuto ho-
mine non sinimus: nec Manilia lege singuli, ³¹ sed ex his
tres arbitri finis regemus. Q. Quamnam igitur sententiam po-
dicimus? M. Requirit placere terminos, quos Socrates h. pepi-
gerit: si quis parere. Q. Præclare, frater, iam nunc à te verba
vsurpantur

vsurpantur ciuili iuris, et legum: quo de genere exspe-
cto disputationem tuam. nam ista quidem magna diudi-
catio est, ut ex te ipso sepe cognoni. Sed certè res ita se ha-
bent, ut ex natura viuere, summum bonum sit, id est, vita
modica, et apta virtute perfrui. aut naturam sequi, et
eius quasi lege viuere, id est, nihil, quantum in ipso sit, præ-
termittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur,
quod inter hæc velis virtute, tanquam lege viuere. Quæ
propter hoc diiudicari nescio: an vnquam, sed hoc sermo,
ne certè non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfectu-
ri simus. A T T. At ego huc declinabam non inuitus. Q. Li-
cebit aliæ: nunc id agamus, quod cepimus, cum præsertim
ad id nihil perineat hæc de summo malo, bonoque dissen-
sio. M. Prudentissimè, Quinte, dicis. ³² nam quæ à me ad-
huc dicta sunt,

Q. Nec Lycurgi leges, nec solonis, neque Charondæ, neque
Zaleuci, nec nostras XII. tabulas, nec plebiscita desidero:
sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno
sermone legem viuendi, et disciplinam daturum. M. Est
huius verè disputationis, Quinte, proprium id, quod ex-
spectas: atque vrinam esset etiam facultatis meæ, sed pro-
fecto ita se res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem,
legem esse oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vi-
uendi doctrina ducatur. Ita sit, ut mater omnium bonarum
artium, sapientia sit: à cuius amore Græco verbo philoso-
phia nomen inuenit: qua nihil à diis immortalibus vbe-
rius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vite da-
tum est. Hec enim vna nos cum ceteras res omnes, tum,
quod est difficillimum, docuit, ut nosmetipsos nosceremus:
cuius præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non ho-
mini cuiquam, sed Delphico deo tribueretur. Nam qui scip-
se norit, primum aliquid sentiet se habere diuinum, inge-

a Læ virtute,
b Læan num-
quam,

c Lallia sit,
e media plu-
sophia, da-
ta sunt. Tu
autem alicui-
us ciuitatis
leges fortas-
se desideras.
Q. Equidem
nec Lycurgi
leges, n.

d ydli ratio
in illa

niūque in se suū, sicut simulacrum aliquod, dedi-
catum putabit, tantōque munere deorum semper di-
gnū aliquid & faciet, & sentiet: & cū seipse per-
spexerit, totūque tentarit, intelliget quemadmodum à
natura subornatus in vitam venerit, quantāque instra-
menta habeat ad obtinendam, adipiscendāque sapien-
tiam: quoniam principio rerum omnium quasi adumbra-
tas intelligentias animo, ac mente conceperit, quibus illu-
stratus, sapientia duce, bonū virum, & ob eam ipsam
causam cernat se beatū fore. Nam cū animus, cogni-
tis, perceptisque virtutibus, à corporis obsequio, indulgen-
tiāque discesserit, voluptatēque, sicut labem aliquam
dedecoris oppresserit, omnēque mortis, dolorisque ti-
morem effugerit, ³³ a societatemque carnis eiecerit, tum
suis, omnibusque natura coniunctos, suos duxerit, cul-
tūque deorum, & puram religionem susceperit, &
exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem, ad bo-
na deligenda, & reicienda contraria: quae virtus ex-
prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut ex-
cogitari poterit beatius? idēque cū cælum, terras, ma-
ria, omniumque rerum naturam perspexerit, eaque vo-
de generata, quod recurrant, quando, quo modo obitura,
quid in eis mortale, & caducū, quid diuinū, eternū,
que sit, viderit, ipsumque ea moderantem, & regentem
pene prehenderit, seseque non vnus circumdatum moni-
bus, popularem alicuius loci, sed ciuem totius mundi,
quasi vnus vrbis, agnouerit: in hac ille magnificentia
rerum, atque ^b in hoc conspectu, & cognitione natura-
dij immortales: quā ipse se noscet? quod Apollo pre-
cepit Pythius: quā contemnet, quā despiciet, quā
pro nihilo putabit ea, ^c quae vulgō dicuntur amplissi-
ma! Atque haec omnia, quasi sapimento aliquo, valla-

a. L. socie-
tem caritatis
eoleris. cum
dus, omnia
que natura
conluna.

b. in totis
suisque vici-
nis.

c. L. quae vol-
gō ducuntur
ampli.

d. L. veri &
falsi iudican-
dis, scicq.

bit differendi ratione, veri, & falsi, iudicio, scientia,
& arte quadam intelligendi, quid quāque rem sequa-
tur, & quid sit cuique contrarium. Cūque se ad ciui-
lem societatem nauum senserit, non solum illa subtili di-
sputatione sibi viuendum putabit, sed etiam fusa latius
perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges,
qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet
claros viros: qua praecepta salutis, & laudis, apte ad per-
suadendum edat suis ciuibz: qua hortari ad decus, re-
uocare à flagitio, consolari possit afflictos: factaque, &
consulta fortium, & sapientum, cum improborum igno-
minia, sempiternis monumentis proderet. Quae cū tot res
tantaeque sint, quae inesse in homine perspiciantur aliis,
qui seipsi velint noscere, earum parens est, educatrixque
sapientia. A T T. Laudata quidem à te grauiter, &
verè. Sed quorsum haec pertinent? M. Primum ad ea,
Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quae tanta esse
voluntas: non enim erunt, nisi ea fuerint, vnde illa ma-
nant, amplissima. Deinde facio & libenter, & ut spe-
cto, recte, quod eam, cuius studio teneor, quaeque me, qui-
cumque sum, effecit, non possum silentio praeterire.
A T T. Re vera facis & meritò, & ipse: fuitque id, ut
dicit, in hoc sermone faciendum.

a. L. verò fa-
cis & meritò,
recte. fuitq;
al. Enimue-
d facis & me-
ritò & recte.
fuitq. al. Tu
verò facis &
mer, & recte.

lanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut vestri Attici, priusquam Theseus^a eosdem migrare ex agris, et in^b asiu, quod appellant, omnes se conferre iussit, et symphradas ex Atticis: sic nos et eam patriam dicimus, ubi nati: et illam, qua excepti sumus. sed necesse est, caritate eam prestare, et qua resp. nomen vnuerse ciuitatis est: pro qua mori, et cui nos totos dedere, et in qua nostra omnia ponere, et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, qua geniti, quam illa, qua excepti itaq. ego esse hanc meam patriam: prorsus numquam negabo, dum illa sit maior, et hac in ea contineatur. A T T. Recte igitur Magnus ille noster, me audiente, posuit in iudicio, et cum pro Ambio tecum simul dice- ret, temp. nostra iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conseruatores exstissent: ut iam videar adduci, hanc quoque, qua te procreauit, esse patriam tuam. sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amariius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, et di- uisus equaliter in duas partes latera hac alluit, rapideque dilapsus cito in vnum confluit, et tantum complectitur. Equod satis sit modica palestra loci. Quo effecto, tanquam id habuerit operis, ac muneris, ut hanc nobis efficeret se- dem ad disputandum, statim precipitat in Irem, et quasi in familiam paritiam venerit, amittit nomen obscurius, Li- remque multo gelidiorum facit. nec enim vllum hoc frigi- dius flumen attigit, cum ad multa accesserim, ut vix pede tenere id possim: quod in Phedro Platonis facit Socrates. M. Est vero ita: sed tamen huic amantitati, quam ex Quincto sepe audio, et Thebanus Epitrotes tuus ille nihil opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dictis. caue enim putes Atti- ci nostri^k Emathio, piatansique illis quidquam esse pra- clarum. sed, si videtur, considamus hic in vmbra,

a L. eos de-
migrare ex
agr.
b asiu
c L. & Sunij
erant iude, &
Atticis sic nos
&c.
d L. in qua
resp. nomen,
& vnuerse c.

e L. cum pro
Halbo.

f L. delapsus,

g al. quanti
tatis sit

h L. quemad-
modum ex
i L. Thyamis
Epitrotes tuus

k al. Amal-
thio

atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, re- uertamur. M. Præclare exiguus, Quincte. At ego effugisse arbitrabar: et tibi nihil horum debere potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi torum^b dicamus diem, et maiore musa- rum primordio, sicut in Arati carmine orsi sumus. Q. Quo- rum isue? M. Quia nunc videm ab eodem, et ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. Q. Optime vero, frater: et fieri sic decet. M. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, vim, na- turamque legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque vim ser- monis eius, quo iura nobis definienda sint. Q. Sanè quidem, hercule. et est ista recta docendi via. M. Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenis excogitatam, neque scitum aliquod esse populo- rum, sed æternum quiddam, quod vniuersum mundum re- geret, imperandi, prohibendique sapientia. Ita principem legem illam, et vltimam, mentem esse dicebant, omnia ra- tione aut cogentis, aut vetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata, est enim ra- tio, mensque sapientis, ad iubendum, et ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est: sed ante quam ad populareis leges venias, vim istius celestis legis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, et ad sermonis morem visitari trahat. M. A parus enim, Quin- cte, didicimus, si in ius vocat, atque eat, eiusmodi leges alias nominare. sed verò intelligi sic oportet, et hæc, et alia iussa, ac verita populorum, vim habe- re ad recte facta vocandi, et à peccatis auocandi: que vis non modò senior est, quam ætas populorum, et ciuitatum, sed æqualis illius, celum, atque terras inuentis, et regentis dei. neque enim esse mens diuina sine ratione potest, nec ra-

a L. At ego
me effugisse
arb.
b L. dicamus
diem. M. Ab
Ioue musarū
primordia, si-
cut in Aratio
carm.

c al. VOCET,
d L. eiusmodi
alias, leger
nominat

tio diuina non hanc vim in rebus, prauisque sancienti
habere nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnis
hostium copias in ponte unus assisteret, a tergoque pontem
interfundi iuberet, accirco minus Cocleum illum rem gessisse
se tantam fortitudinis lege, atque imperio putabimus: nec
si regnante Tarquinio nulla eras Romae scripta lex de stu-
pris, accirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tar-
quinius vim Lucretiae, Tricipitini filiae, attulit. erat enim ra-
tio profecta à rerum natura, & ad rectè faciendum impel-
lens, & à delicto auocans: quae non tum denique incipit
lex esse, cum scripta est, sed tum, cum orta est. orta autem
simul est cum mente diuina. quamobrem lex vera, atque
princeps, apta ad iubendum, & ad vetandum, ratio est re-
cta summi Iouis. Q. Assentior, frater, ut, quod est rectum,
verum quoque sit, neque cum litteris, quibus scita scribun-
tur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mens,
summa lex est: item, cum in homine est perfecta, est in
mente sapientis. Quae sunt autem variae, & ad tempus scri-
ptae, populi fauore magis, quam re, legum nomen tenent. om-
nem enim legem, quae quidem rectè lex appellari possit,
esse laudabilem, quibusdam talibus argumentis docent.
Constat profecto, ad salutem ciuium, ciuitatumque incol-
umitatem, vitamque omnium quietam, & beatam, con-
ditas esse leges: eosque, qui primum eiusmodi scita sanxe-
runt, populi ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, qui-
bus illi adscriptis, susceptisque, honestè, beatèque vincerent:
quaeque ita composita, sanctaeque essent, eas leges videlicet
nominant. Ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosam, &
iniusta populi iussa descripserint, cum contra fecerint,
quam polliciti, professique sint, quiduis potius tulisse, quam
leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legum inter-
pretando inesse vim, & sententiam iusti, & iniuri colendi

a L. ite, cum
in homine est
perfecto, & in
mente sapien-
tis.

b fort. quib.
illi asciis,
fort. quibus
illi acceptis,

Quero igitur à te, Quinte, sicut illi solent: quo si ciuitas
careat, ob eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo
habenda sit, id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximus
quidem. M. Lege autem carens ciuitas, an ne ob ipsam ha-
benda nullo loco? Q. Vici aliter non potest. M. Necesse est
igitur, legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior.
M. Quid, quod multa perniciofa, multa pestifera sciscun-
tur in populo, quae non magis legis nomen attingunt,
quam si latores aliquas concessu suo sanxerint? Nam
neque medicorum praecepta dici verè possent, si quae in-
fici, imperitque pro salutaribus mortifera conscripserint:
neque in populo lex, cuiusmodi fuerit illa, etiam si perni-
ciosum aliquid populus acceperit. Ergo est lex iustorum,
iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum
omnium principem expressa naturam, ad quam leges ho-
minum diriguntur, quae supplicio improbos afficiunt, de-
fendunt, & tuentur bonos. Q. Praclare intelligo: nec ve-
rò iam aliam esse ullam legem puto non modò habendam,
sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Scias, & Apu-
leias leges nullas putas? Q. Ego vero ne Livias quidem. M.
Et rectè, quae praesertim vno versiculo senatus, puncto tem-
poris, sublatae sint: lex autem illa, cuius vim explicanti, ne-
que tolli, neque abrogari potest. Q. Has tu igitur leges roga-
bis videlicet, quae numquam abrogentur. M. Certè, si modò
acceptae à vobis duobus erunt. Sed, ut vir doctissimus fe-
cit Plato, atque idem grauissimus, omniumque princeps,
de rep. cum scripsit, idemque separatim de legibus eius, id
mihi credo esse faciendum, ut priusquam ipsam legem re-
citem, de eius legis laude dicam. Quod idem & Zaleu-
cum, & Charondam fecisse video, cum quidem illi non stu-
dij, & delectationis, sed reip. causa leges ciuitatibus suis
scripserunt. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque

a L. estne ob
idiplum

b al pernicio-
se, multa pe-
stifere sciscun-
tur.

c fort. quam
si latores ali-
quas concessu
suo perni-
ciosas sanxe-
runt fort.
quam si lato-
res taleis ali-
quas concessu
populi san-
xerunt.

d fort. pos-
sunt,
e L. si qua
f L. Ergo lex,
est iustorum,
g Lac tuen-
tur

h q. v. estq.
idem grauissi-
mus omnium
philosopho-
rum, qui prin-
ceps de rep.
conscripsit,
idemque se-
paratim de
L. item
mihi credo
esse faciend.
k al. scripse-
runt.

legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia vi, ac mi-
nis cogere. Q V. Quid, quod Zaleucum istum negat vllum
fuisse Timeus? M. At Theophrastus, auctor haud deterior,
mea quidem sententia: meliorem multi nominant: com-
morant verò ipsius ciues, nostri clientes, Locri. Sed siue fuit,
siue non fuit, nihil ad rem. Loquimur, quod traditum est. Sit
igitur hoc iam à principio persuasum ciuibus, DOMINOS
ESSE OMNIVM RERV, AC MODERATORES

a. L. & vera
sententia,

DE OS, eaque, quæ gerantur, eorum geri iudicio, ac numi-
ne, eosdemque optime de genere hominum mereri. & qua-
lis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente,
qua pietate religiones colat, intueri priorumque, & impio-
rum habere rationem. his enim rebus imbutæ mentes, haud
sanè abhorrebunt ab utili, & à vera sententia, quid est e-
nim verius, quàm neminè esse oportere tam stultè arrogan-
tem, ut in se morem, & rationem putet inesse, in celo, mun-
dòque non putet aut ea, quæ vix summa ingenij ratione
comprehendat, nulla ratione moueri putet? quem verò a-
strorum ordines, quem dierum, nocturnumque vicissitudines,
quem mensium temperatio, quæque ea, quæ gignitur no-
bis ad fruendum, non gratum esse cogant, hunc hominem
omnino numerare qui decet? cumque omnia, quæ rationem
habent, præstent iis, quæ sint rationis expertia, nosasque sit
dicere, vllam rem præstare naturæ omnium rerum ratio-
nem inesse in ea, confutendum est. vtileis esse autem opinio-
nes has, quis neget, cum intelligat, quàm multa firmetur
inreuerando, b. quantæ salutis sint fœdera religionis? quàm
multos diuini supplicij metus à scelere reuocari? quàmque
sancta sit societas ciuium inter ipsos, diis immortalibus in-
terpositis tum iudiciis, tum testibus? Habes legis præ-
mium: sic enim hoc appellat Plato. Q V. Habeo verò, frater:

b. L. quæ fa-
luti sunt fœd.

c. L. & qui-
dem hoc ad-
modum del.

& in hoc admodum delector, quod in aliis rebus, aliisq.

sententiis versaris, atque ille. nihil enim iam dissimile est,
quàm vel ea, quæ antè dixisti, vel hoc ipsum legis exor-
cium. Vnum illud mihi vidèris imitari, orationis genus. M.
Vellem sortasse, quis enim id potest, aut vnumquam poterit
imitari? nam sententias interpretari persacile est. Quod qui-
dem ego facerem, nisi planè esse vellem meus. quid enim
negotij est, eadè, propè verbis isdem conuersa, dicere? Q V.
Prorsus assentior. Verum, ut modò tute dixisti, te esse malo-
rum. Sed iam exprome, si placet, istas leges de religione.

M. Expromam equidem, ut potero: & quoniam & locus,
& sermo, familiaris est, legum vocem proponam. Q V. Quid
nam id est? M. Sunt certa legum verba, Quincte, neque ita
prisca, & ut in veteribus his, sacratissque legibus, & ta-
men, quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora,
quàm hic sermo est. Eum morem igitur cum breuitate, si po-
tero, consequar. Leges autem à me edentur non perfectæ:
nam esset infinitum: sed ipsa summæ rerum, ac sententiæ.
Q V. Ita verò necesse est, quare audiamus verba legis. M.

Ad diuos adeunto castè, pietatem adhibento. opes
amouento Qui secus faxit, deus ipse vindex erit. Se-
paratim nemo habessit deos, nèue nouos: b. sed ne
aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunto.
constructa à patribus c. delubra habento. lucos in a-
gris habento, & larum sedes, ritus familiæ, paritumque
seruato. diuos, & eos, qui cælestes semper habiti, co-
lanto, & ollos, quos in cælum merita vocauerint, Her-
culem, Liberum, AEsculapium, Castorem, Pollu-
cè, Quirinum, ast olla, propter quæ datur homini ad-
fecutus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatè, Fidem,
carumque laudum delubra funto. Nec vlla vitiorum
sacra sollemnia obeunto. Feriis iurgia amouento:
eisque in famulis, operibus patratis, habeto. itaque,

a. L. ut in ve-
teribus, x. ii.
sacratiss que

b. L. Sed nec
aduenas,

c. al. delubra
in vrbibus
hab.

d. L. Habiti
sunt, col.

a L. aliorum ad
vbertatem lactis, fa-
turus,
b L. id quod
ne com.

c al. genera
sunt duo,

d L. populus
quarumque

e L. postea
vid.

f L. quique po-
pulari, autp.

g L. si quod ap-
pareto.

h L. indices
duo sunt:
i Libella di-
scipulorum.
k L. Etruriamque
principes di-
scipulorum do-
cto.

ut ita cadat in annuis amfractibus, descriptum est:
certasque fruges, certasque bacas sacerdotes publice
libant: hoc certis sacrificiis, ac diebus. Itemque^a alios
addes vbertatem lactis, factusque seruant. b Idque
ne committi possit, ad eam rem, & rationem curius
annuos sacerdotes finiunt. Quaque quoque diuo
decora, grataque sint hostia, prouident: diuisque
aliis alij sacerdotes, omnibus pontifices, singulis fla-
mines sunt. Virgines Vestales in vrbe custodiunt
ignem foci publici sempiternum: quoque & priua-¹⁰
tim, & publice modo, rituque fiat, discunt ignari a
publicis sacerdotibus. Eorum autem^c duo genera
sunt: vnum, quod praesit caerimoniis, & sacris: alte-
rum, quod interpretetur fatidicorum, & vatium effa-
ta incognita, cum senatus, d populusque adscuerit. f
Interpretes autem Iouis optimi maximi, publici au-
gures signis, & auspiciis^e postea vident, disciplinam
tenent. Sacerdotes vineta, virgetaque, & salutem
populi augurantur. quique agent rem duelli, f qui-
que populare auspicium praemonent: ollique ob-²⁰
temperant: diuorumque iras prouident, & iis que
parento. exliq. fulgura regionibus ratis temperan-
to: urbemque, & agros, & templa liberata, & effata
habent: quaque augur iniusta, nefasta, vitiosa. dira
defixerit, i irrita, infectaque santo: quique non pa-²⁵
ruerit, capitale esto. Fœderum, pacis, belli, indutia-
rum oratores, fœciales, k iudices sunt. i bella, disce-
ptatio: prodigia, portenta. Ad Etruscum, & haruspice-
ces, si senatus iusserit, deferunt: Etruriamque princi-
pes disciplinam docent. quib. diuis creuerint, pro-³⁰
curant: iidemque fulgura, atque obstita piant. No-
cturna mulierum sacrificia ne sunt, praeter olla, quae

pro populo rite fient. a Nève initiant, nisi ut affoler
Ceteri, Græco sacro. Sacrum commissum, quod ne-
que expiari poterit, impiè commissum est: quod ex-
piari poterit, publici sacerdotes expiant. Ludis pu-
blicis, quod sine curriculo, & sine certatione corpo-
rum fiat, popularem laticiam in cantu, & fidibus, &
tibus^b moderant, eamque cum diuini honore iun-
gunt. Ex patris ritibus optima colunt. praeter
idem matris famulos, eosque iustis diebus, nequis sti-
pem cogito. Sacrum, sacroque commendatum qui
elepsit, rapseritque, paricida esto. Periurij pœna
diuina, exitium: humana, d dedecus. Incestum pon-
tifices supremo supplicio sanciunt. Impius ne au-
det placare donis iram deorum. Sancte vota red-
dunt. 14 Pœna^e violati iuris esto. f Quocirca ne
quis agrum consecrato auri, argenti, eboris sacrandi
modus esto. Sacra priuata, perpetua manent. Deo-
rum manium iura, sancta sunt. Hos leto datos, di-
uos habent. Sumtum in ollos, luctumque minuunt.
A T T. Conclusa est quidem & apte tam magna lex, sanè g L. a te
quam b breui: est, ut mihi quidem videtur, non multum
discr. pat. ista constitutio religionum à legibus Numæ, no-
strisque moribus. M. An censes, cum in illis de rep. libris per-
suadere videatur Africanus, omnium rerum publ. nostram
veterem illam fuisse optimam, nō necesse esse optimam reip.
leges dare consentaneas? A T T. Immo prorsus ita censeo.
M. Ergo a deo expectate leges, que genus illud optimum
reip. contineant: 15 si que foris à me hodie rogabuntur, i al. & si qua
que non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant serè in
more maiorum: qui tum, ut lex, valebat. A T T. Suade igitur,
si placet, istam ipsam legem, ut ego, k V T E T V
R O G A S, possim^l edicere. M. Ain tandem, Attice, non es
L. dicere.

a Nève, que
initiant,

b al. mode-
ratori.

c L. elepsit,
rapserie,
d L. dedecus
esto. Iac.

e al. violati
moris al.
violati reli-
gionis
f L. deter,
Quocirca

g L. a te
h al. breui,
i al. & si qua
forte

k L. vi ro-
gas,
l L. dicere.

^a L. dicturus ^a edicturus aliter? ATT. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter. in minoribus, si voles, remittam hoc tibi. M. Atq. mea quidem sententia est. At ne longum fiat, videte. ATT. Utinam quidem, quid enim agere malumus? M. Castè iubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori praestet, obseruarique, ut casto corpore adeatur, multo esse in animis id seruandum magis. nam illud vel ad dispersione aquae, vel diu-
^b fort. eua-
nescere,
^c L. nec om-
nibus villis e-
lui p.
rum numero tollitur: animi labe nec diuurnitate ^b vane-
scere, ¹⁵ nec manibus villis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat, probitate gratam esse deo: sumtum esse remouendum. quid est enim, cum paupertatem diuinitus etiam inter homines esse equalem velimus, cur eam, sumtu ad sacra adhibito, deorum auditu arceamus? praesertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus parere ad se placandum, et colendum viam. Quod autem non iudex, sed deus ipse vindex constituitur, praesentis poenae metu religio confirmari videtur. suosque deos, aut nouos, aut alienigenas colli, confusionem habet religionum, et ignotas ceremonias etiam sacerdotibus. ¹⁶ Nam à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerunt ipsi. ¹⁷ ^a Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, et quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera, quorumq. hic mundus omnis templum esset, et domus. Melius Graeci, atque nostri: qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt, affert enim haec opinio religionem vilem ciuitatibus: siquidem et illud bene dictum est à Pythagora, doctissimo viro, TVM MAXIME, et pietatem, et

^d fort. Deu-
del.

religionem versari in animis, cum rebus diuinis operam daremus: et quod Thales, qui sapientissimus inter septem ^a L. & quod
suu, HOMINES EXISTIMARE OPORTERE
DEOS OMNIA CERNERE: DEORVM OM-
NIA ESSE PLENA: fore enim omnes castiores, ¹⁸ ve-
luti quo insans esset maximè religiosus. est enim quadam
opinionis species deorum in oculo, non solum in mentibus.
Eandemque rationem luci habent in agris. Neque ea, quae
à maioribus prodita est cum dominis, tum famulis, po-
stia in fundi, villaeque conspectu, religio patrum, re-
pudianda est. Iam ritus familiae, patrumque seruare, id
est, quoniam antiquitas proximè accedit ad deos, à diis
quasi traditam religionem iueri. Quod autem ex homi-
num genere consecratos, sicut Herculem, et ceteros, co-
li lex iubet, indicat omnium quidem animos immorta-
les esse, sed fornum, bonorumque diuinis. Bene vero, quod
Mens, Pietas, Virtus, Fides, consecratur manu: quarum
omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut illa qui
habeant (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis
suis collocatos putent. Nam illud vitiosum Aethens, quod,
Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, se-
cerunt Contumeliae fanum, et Impudentiae, virtutes enim,
non vitia consecrare decet. ¹⁹ Araque vetus stat in Pala-
tio, Febris: et altera Esquilis, ²⁰ male Fortune, detesta-
taeque. Quae omnia eiusmodi repudianda sunt. ²¹ Quod
si fingenda nomina vice poëtae, et potius vincendi, at-
que potiundi, stat assandique cognomina, statoris, et in-
uicti Iouis: rerumque expectandarum nomina, Salutis,
Honoris, Opes, Victoriae: ²² quoniam quidem expecta-
tione rerum bonarum erigitur animus. Rectè etiam à Co-
lacio Spes consecrata est: fortunaeque sit vel huius diei:
nam valet in omnes dies: vel respiciens ad opem ferendam,
^a L. & quod
Thale, qui
^b L. veluti
qui in sanis
essent maxi-
mè religiosi.
^c L. religio
Latè repud.
^d q. v. c. Ará-
q. vetustissi-
ma est in Pal-
o fort. Fortu-
ne: quae om-
nia eius odi,
detestanda, &
repudianda
sunt. fort.
Fortunaeque
detestata, &
omnia eius-
modi repudi-
anda sunt.
FL. vice poë-
tae: fingenda
potius à viu-
cendo, atque
potiundo, illa
doq. cognom-
ina Statoris,
Omnipo-
tentis, & in-
uicti Iouis
&c.
^e L. quoniam
quae expecta-
tione rerum
bonarum erig-
antur rectè a-
tiam à Col.

a L. vel Fors
in quo
b L. vel Pri
migenia a ge
rendo

c L. quas
compositur
anni conferre
debet ad per
operum ru
sticorum.
Quod
d fore rusti
corum de re
mitione ani
moru. Quod

e L. quasi fo
cum vrbis
f. lyx
g Lide Gra
co
h L. comple
xu fit
i L. ut adui
gilent facil
h L. a natura
feminaru o
minum peti

II. neq. pau
erit libroru
ne ea ipsa q.

vel forum: in quo incerti casus significantur magi: bvel
primigenia a gignendo: cum est
Feriarum festorumque dierum ratio in liberis requietem
habet litium, et iurgiorum: in seruis, operum, et laborum
22 c quas compositio anni conferre debet et perfectionem
operum rusticorum. Quod tempus, ut sacrificiorum liba
menta seruentur, satisq. pecorum, quae dicta in lege sunt,
diligenter habenda ratio intercalandi est. Quod institutum
peritit a Numa, posteriorum pontificum negligentia disso
lutum est. Iam illud ex institutis pontificum, et haruspiciu,
non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuiq. deu
cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis.
Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacer
dotes, et respondendi iuris, et consistendarum religionum
facultatem afferunt. Cumque Vesta, quasi focus vrbis, vi
Græco nomine est appellata, quod nos propitius idem Græ
cum interpretatum nomen tenemus, conspecta sit: ei co
lenda virgines praesint, ut aduigiletur facilius ad custo
diam ignis, et sentiant mulieres 24 k in natura femina
rum omnium deum castitatem pati. Quod sequitur verò,
non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis
statum, ut sine iis, qui sacris publice praesunt, religioni pri
uatae satisfacere non possint. continet enim, reip. consilio, et
auctoritate optimatum, semper populum indigere: deseri
ptioque sacerdotum, nullum in ista religionis genus preter
mittit. Nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sa
cris praesint sollempnibus: ad interpretanda alij praedicta
vatum, neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea
ipsa, quae suscepta publice essent, quisquam extra collegiū
nosset. Maximum autem, et praestantissimum in rep. ius est
augurum, cum est auctoritati coniunctum. Neq. verò hoc,
quia sum ipse augur, ita semio, sed quia sic existimare nos
est necesse.

est necesse. Quid enim maius est, si de iure quarimus,
quam posse a summis imperiis, et summis potestatibus co
munia tollere? concilia vel instituta dimittere, vel habita
rescindere? quid grauius, quam rem susceptam dirimi, si
vnius augur aliter dixerit? quid magnificentius, quam
posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid
religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut
dare, aut non dare? quid illegem, si non iure rogata est, tol
lere? et huiusmodi decreto collegij, ut Cuius consilio Phi
lippici, consules, et augures: nihil domi, nihil foris per ma
gistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam pro
bari. A. T. A. G. iam ista video, fateorq. omnia esse ma
gis: sed est in collegio vestro inter Marcellum, et Appium,
optimos augures, magna dissensio. nam eorū ego in libros
facilem alteri placeat, auspicia ista ad vilitatem esse reip.
composita: alteri disciplina vestra quasi diuinare videat
ur prorsus posse. Hactenus de re, quæro quid sentias. M. Ego
met diuinationem, quam Græci *κλῆμα* appellant, esse cen
seo, et huius hanc ipsam partem, quæ est in auiibus, cete
risque signis discipline nostræ, quod, cum summos deos
esse concedamus, eorumque mente mundum regi, et eo
rum dem benignitatem hominum consulere generi, et pos
se nobis signa rerum futurarum ostendere, non video cur
diuinationem esse negem. Sunt autē ea, quæ posui, ex qui
bus id, quod volumus, efficitur, et cognitur. Iam verò per
multorum exemplorum et nostra plena est reip. et om
nia regna, omnesque populi, cunctæque gentes, augurum
praedictis multa incredibiliter vera cecidisse, et neq. enim
voluerit, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphia
rai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisse,
neque tot nationes id ad hoc tempus retinuisse, Arabum,
Lycaonum, Cilicium, maximèque Pysidarum, nisi
est necesse.

a L. ALIO
D I E, dx.

b L. ut Titi
decreto coll

c vox, omnis,
abicit aq. v. c.

c. v. v. v. v. v.

d L. Polleis,
neq. al. Po
lydi, neq.

vetustas ea certa esse docuisset: nec verò Romulus noster
 L. Auij 3 auspiciatò urbem condidisset, neque Auij Naviij nomen
 memoria floreret tam diu, nisi hi omnes multa ad verita-
 tem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hac
 disciplina, & ars augurum euanuerit iam & vetustate, &
 & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scien-
 tiam negat vquam in nostro collegio fuisse: neque illi,
 qui esse etiam nunc putat. Quæ mihi videtur apud maio-
 res fuisse b dupliciter, vt ad reip. tempus nonnumquam,
 ad agendi consilium sapissimè pertineret. A T T. Credo, to
 hercle, ita esse, istique rationi potissimùm assentior. Sed
 redde cetera. M. reddam verò, & si potero, breui. Sequi-
 tur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo,
 & deponendo, ius plurimum valet, & fides: horumque
 vt publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de ha-
 15 ruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus
 satis, superque in ipsa lege dictum puto. A T T. Assentior,
 quoniam omnis hæc in religione versatur oratio. M. At ve-
 rò, quod sequitur, quomodo nunc tu assentiare, aut ego re-
 prehendam, sanè quero. Tite. A T T. Quid tandem id est?
 M. De nocturnis sacrificiis mulierum. A T T. Ego verò as-
 sentior, excepto præsertim in ipsa lege, sollemni sacrificio,
 a L. vestri, ac publico. M. Quid ergo ager lacchus, Eumolpideq. no-
 stri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna to-
 limus non enim populo R. sed omnibus bonis, firmisque
 populi leges damus. A T T. Excipis, credo, illa, quibus
 ipsi initiati sumus. M. Ego verò excipiam. Nam mihi cum
 multa eximia, diuinæque videntur Athenæ tuæ peperisse,
 d L. atque in vitam homi- atque in vita hominum attulisse, tum nihil melius illi
 mysteriis, quibus ex agresti, immaniq. vita, exculti ad hu-
 manitatem & mitigati sumus: initiæque, vt appellatur,
 ita re vera principia vitæ cognouimus: neque solam cum

letitia viuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe
 meliore moriendi. 27 a Quid autem mihi displiceat, inno-
 centes poetæ indicant comici. Quæ licentia Romæ data,
 quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatum libidi-
 nem inulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adii-
 ei fas fuit? A T T. Tu verò istam Romæ legem rogato. no-
 bis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: qui-
 bus profectò diligentissimè sancendum est, vt mulierum
 famam multorum oculis lux clara custodiat, inuitentur-
 que eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere se-
 ueritatem maiorum senatus vetus auctoritas de Bachana-
 libus, & consulum exercitu adhibito, quæstio, animad-
 uersioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos durio-
 res fortè videamur, in media Græcia Diagondas Theba-
 25 nue lege perpetua sustulit. Nonos verò deos, & in his co-
 lendis nocturnas perurgilationes sic Aristophanes, facetissi-
 mus poeta veteris comædiæ, vexat, vt apud eum Saba-
 30 zius, & quidem alij dij, peregrini iudicari, è ciuitate eli-
 ciantur. Publicus autem sacerdos imprudentiam consilio
 to expiatam metu liberet, audaciam in admittendis religio-
 nibus fardis damnet, atq. impiam iudicet. Iam ludi publi-
 ci, cum sint cauea, circoque diuisi, sint corporum certatio-
 nes, cursu, & pugilatione, luctatione, curriculisque equo-
 rum vsque ad certam victoriam circo c constitutis, cauea, c L. constitutis,
 35 cantu, voce, ac fidibus, & tibiis: dummodò ea moderata
 sint, vt lege præscribitur. assentior enim Platonì, nihil tam
 facile in animos teneros, atque molles influere, quàm va-
 40 riis canendi sonos. quorum dici vix potest quanta sit vis
 in vtramq. partem. Namque & incitat languenteis, & lan-
 guisfacit excitatos, & tum remittit animos, tum contra-
 hit: ciuitatūque hoc multarum in Græcia interfuit, anti-
 quum vocum seruare modum: quatuor mores lapsi ad mol-

a L. Quid au-
 tē mihi dispi-
 ceat in no-
 cturnis, poe-
 tæ &c.

b al. quoniam
 sunt cauea,

c L. constitutis,

liciem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine, corruptelæque deprauati, ut quidam putant: aut, cum seueritas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus, animusque mutatis etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ vir, longæque doctissimus, valde hanc labem veretur, negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. Ego nec tam valde id timendum, nec planè contemnendum

a L. complecti seueritate iucunda Liu. al. compleri seueritate iucunda Linian. b L. nunc videtis ut exsult. e L. illapso in ciuium animos,

d L. insidi.

puto illa quidem, quæ solebant quondam complecti seueritate incunda Linianis, et Næutianis modis, nunc ut eadem exsultent, cernices, oculosque pariter cum modorum flexionibus torqueant. Grauius olim ista vindicabat vetus illa Græcia, longè prouidens, quàm sensim perniciēs illapso ciuium animos, malis studiis, malisque doctrinis repetere totas ciuitates euerteteret: siquidem illa seuera Lacedæmon neruos iussit, quod plures quàm septem haberet, in Timothei fidibus inde demi. Deinceps in lege est, ut de ritibus patris colantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est, EAS, QUÆ ESSENT IN MORE MAIORVM. Quod cum iterum venissent, maiorumque morem dixissent sepe esse mutatum, quæsiuissentque quem morem potissimum sequerentur variis: respondit, OPTIMVM. ET PROPECTO ITA EST, VT ID HABENDVM SIT ANTIOQUISSIMVM, ET DEO PROXIMVM, QUOD SIT OPTIMVM. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam idææ Mauris excepimus. implet enim superstitione animos, et exaurit domos.

Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam ei, qui sacro commendatum, quod et nunc multis sit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse et apud Solem in

delubro pecuniâ dicitur, et Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ, cuius egregius, cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed iam de periuriis, de incestis nihil sanè hoc quidè loco disputandū est. Donis impij ne placare audeant deos: Platonè audiant, qui vetat dubitare, quæ sit mente futurus deus, cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac voti sponsio, quæ obligamur deo. Pœna vero violatæ religionis iustâ recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum ritar exemplis, quorum sunt plenæ tragædiæ, quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi hæc commemoratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen, quoniam mihi sermo est, apud deos, nihil reticebo: velimque hoc, quod loquar, atque immortalibus gratum potius videri, quàm graue.

Desideratur aliquid.

Omnia autem tum perditorum ciuium scelere, discessu meo, religionum iura polluta sunt: vexati nostri Lares familiares: in eorum sedibus edificatum templum Licentiæ: pulsus a delubris is, qui illa seruauit. Circumspici hæc celeriter animus, (nihil enim attinet quemquā nominari) qui sunt rerum exitus consecuti. Nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, violari ab impijs passi non sumus, eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, iudicia senatus, Italiæ, gentium denique omnium, conseruare patrie consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? quo scelere religiones prostrate, afflicteque sunt: partim ex illis distractæ, ac dissipatæ iacere: qui vero ex his et omnium scelerum principes fuerunt, præter ceteros in omni religione impij: non solum vita cruciati, atque dedecore, verum etiam sepultura, ac iustis exsequiis caruerunt. Equidem ista agnosco, frater, et meritis diis gratus ago: sed nimis sæpe secus aliquando videmus

a L. apud vos,

b L. Circumspicere celeriter animo, c. fort. iudicio lenatus, Italiæ, gentium denique omnium, testimonium conseruata patris consecuti sumus.

d L. quorum autem scelere religiones prostratæque sunt: partim ex illis distractæ, ac dissipatæ iacere.

e L. non solum vita cum cruciati, atque dedecore amiserunt, verum etiam sepulchrum et iustis exequiis

euadere. M. Non enim, Quincte, recte existimamus, quæ
pœna diuina sit: & opinionib. vulgi rapimur in errore, nec
vera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi,
aut offensione iudicij, hominum miseras ponderamus: quæ
fateor humana esse, & multis bonis viris accidisse: scelera
autem pœna, tristis, & præter eos euentus, qui sequuntur,
per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui nisi odissent pa-
triam, numquam inimici nobis fuissent, 32 ardentius tum
cupiditate, tum metu, tum conscientia: b quid agerent: mo-
do timentu, vicissim contemnentes religiones, iudicia per-
rupta ab isdem, & corrupta hominum, non deorum. Re-
primam e iam, & non insequar longius, eoque minus, quo
plus pœnarum habui, quam petiui: 33 tantum pœnam me-
rui, e duplicem pœnam esse diuinam, quod constaret & ex
vexandis viuorum animis, f ea fama mortuorum, vt co-
rum exitium & iudicio viuorū, & gaudio comprobetur.

Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior
qui, si modò interpretari potnero, his ferè verbis viuitur.
Terra igitur, vt focus, domicilium sacrum omnium
deorum est. Quocirca ne quis iterum idem conse-
crato. Aurum autem, & argentum in vrbibus &
priuatim, & in fanis inuidiosa res est. 34 Tum ebur
& ex inani corpore extractum, haud satis castum do-
num deo. Iam æs, atque ferrum, duelli instrumen-
ta, non fani. Ligneum autem h quodque voluerit, v. 35
no è ligno dedicato, itémque lapideum, in delubris
communibus textile ne operosius, quam mulieris
opus mèstruum. color autem albus, præcipuè deco-
rus deo est tum in ceteris, tum maximè in textilibus.
cetera verò absint, nisi à bellicis insignibus. 36 Diuini-
ma autem dona, i habent & forma: ab vno pictore
vno absolutæ dicentisque cetera huius exempli do-

a L. tum cu-
piditatem &
tum con-
scientia: quid
ag-
b L. quidquid
agerent, mo-
do tim-
c L. iam me,
& non int.
d L. tantum
pœnam breui
e L. duplicem
pœnam esse,
diuinam, & hu-
manam, quod
constaret &c.
f L. & ex fa-
ma mort.

g L. ex inani
corpore ex-
tractum, &c.
h L. quod
quis volue-
rit,
i L. aucta &
forma, ab v-
no pict.

na sunt. Hæc illi placent, sed ego cetera non tam restrictè
presinio, vel hominum vitis, vel subsidis temporū victus.
Tertè cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam,
36 b ferroque subiciendam, superstitionis aliquid access-
rit. ATT. Habeo ista. Nunc de sacris perpetuis, & de ma-
nium iure restat. M. O miram memoriā, Pomponi, tuam. At
mihi ista exciderant. ATT. Ita credo: sed tamen hoc magis
eas res & memini, & expecto, quod & ad pontificium
iur. & ad civile pertinent. M. 37 c Vera & aperissima e L. Verò &
apertiss.
sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in
hoc omni sermone nostro, quod ad cuiusque legis genus me
disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad poterō, eius
ipsius generis ius civile nostrum: sed ita, locus ipse vt notus
sit, 38 ex quo ducatur, quæque res, & ars iuris, 39 non dif-
ficile sit, quæcumq; noua causa, cōsultatione f acciderit, eius
tenere ius, cum scias à quo sit capite repetendum. g sed iu-
reconsulti siue erroris obiciendi causa, quo plura, & diffi-
ciliora scire videantur: siue, quod similis veri est, ignora-
tione docendi, (nam non solum scire aliquid, artis est, sed
quædam h ars etiam docēdi) sepe, quod positum est in vna
cognitione, id in infinita i dispariuntur: velut in hoc ipso
genere, quàm magnū illud seæuole faciunt, pontifices am-
bo, & iudem iuris peritissimi k at, inquit Publij filius, ex
patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius
civile cognosset, totūmne? quid ita? quid enim ad pontifi-
cem, de iure parietum, aut aquarum, aut vllō omnino m si
ergo quod cum religione coniunctum est, id autem quan-
tulum est de sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris,
& si quid eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum
cetera perparua sint de sacris autem, qui locus patet latius,
hec sit vna sententia, vt conseruentur semper, & dein-
ceps familiis prodantur, & vt in lege posui, o perpetua

a L. sunt.

b L. ferroque
subigendam,

c L. Verò &
apertiss.

d L. quæque
pars iuris,
e L. vt non
difficile sit,
qui paulum
modò inge-
nio possit mo-
ueri, quæcum-
que &c.
f fort. incido-
rit,
g al. Sed iu-
reconsulti
h L. ars est
etiam doc.
i L. disper-
tiantur:
k L. sepe, in-
quit Publ.
l L. aut lumi-
num?
m particula,
si delenda.
n L. Ergo

o L. perpetua

Hoc po-
sito, hæc iura
pontifici au-
thoritate co-
secrata sunt,

a L. eum mo-
ritur, vluce-
peris pl.
b L. qui ei,
qui mortuus
sit, pec.
c L. proinde
d L. a Scæu-
la did.
e L. pars pe-
cunie ei le-
gata sit, aut
f L. pontifi-
ces
g L. Atque
etiam addit
hoc Scæu-
la, quod est par-
titionis ca-
pui, si in te-
stamento, vt
e. deducatur,
scriptum non
sit, ipsiq; cen-
tum minus ce-
perint, quam
omnibus he-
redibus reli-
quatur i. sac-
h L. secus in-
terpretantur.
Quod pater-
tam.
i L. non ap-
probant,

sint sacra. ^a hic posita. Hæc iura pontificum auctoritatem consecrata sunt, vt ne morte patrisfamilias factorum memo-
ria occideret. Et in essent ea adiuncta, ad quos eiusdem
morte pecunia venerit. Hoc vno posito, quod est ad cog-
nitionem discipline satis, innumerabilia nascuntur, quibus
implentur iurisperitorum libri. Quærentur enim, qui
adstringantur sacris. Heredum causa iustissima est, nulla
est enim persona, quæ ad vicem eius, qui est vita emigrauerit,
propius accedat. Deinde qui morte, testamentum eius
tantundem capiat, quantum omnes heredes. Id quoque
ordine, est enim ad id, quod propositum est, accommoda-
tum. Terio loco, si nemo sit heres, u. qui de bonis, quæ
eius fuerint, ^a cum moriturus, acceperit plurimum pes-
sidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit,
de creditoribus eius, qui plurimum seruet. Extrema illa
persona est, vt u. ^b qui mortuus sit, pecuniam debuerit, ne-
minique eam soluerit, perinde habetur, quasi eam pecu-
niam ceperit. Hæc nos ^d a Scæuola didicimus, non ita de-
scripta sunt ab antiquis. Nam illi quidem l. verbis doce-
bant, tribus modis sacris adstringi hereditatem, aut si ma-
iorem partem pecunie capiat, aut si maior ^e pars pecunie
legata est, aut si inde quippiam ceperit, sed pontificem se-
quimur. Videtur igitur omnia pendere ex vno illo, quod
pontificum pecuniam sacro coniungi volunt: iisdemque
ferias, et carimonias adscribendas putant. ^b Atque etiam
dant hoc Scæuolæ, ⁴¹ quod est paritio: vt, si in testamento
deducta, scripta non sint, ipsique minus ceperint, quam
omnibus heredibus relinquatur, sacrisne alligentur. In do-
natione hoc iidem ^b secus interpretantur: Et quod paterfa-
milias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, appro-
bavit, ratum est: quod eo infæto factum est, si id ⁱ non ap-
probat, ratum non est. Hic propositis, quæ si iuncta multa

nascuntur: ⁴² quas qui intelligat, nō si ad caput referat, per se
ipse facile perspicit: veluti, si minus quis cepisset, ne sacris
alligaretur. ² post de eius heredibus aliquis exegisset pro
sua parte id, quod ab eo, cuius ipse heres esset, prætermis-
sum fuisset: eaque pecunia non minor esset sacra cum supe-
riore exactione, quam heredibus omnibus esset relicta: qui
eam pecuniam exegisset, solum, ^b nisi coheredibus, sacris
alligari. Quin etiam cauent, vt, cui plus legatum sit, quam
sine religione capere liceat, is per æs, et libram, heredem
testamenti ^c soluat, propterea quod eo loco res est, ita soluta
hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc ego loco,
multisq; aliis quæro a vobis, ^d Scæuolæ, pontifices maximi,
et homines, meo quidem iudicio, acutissimi, quid sit, quod ad
ius pontificum civile appetatis: civilis enim iuris scientia
pontificum quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia,
pontificum auctoritate, nulla lege, coniuncta sunt. ^e Itaque
vobis tantum modò pontificis esset, si pontificalis maneret
auctoritas, sed quod ^f idem iuris civilis est, spernitis, ac
scientia illa eluditis. Placuit & P. Scæuolæ, et Coruncano,
pontificibus maximis, utique ceteris, Qui tantundem ca-
peret, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius
pontificum. Quid huc accessit ex iure civili partitionis ca-
pui, scriptum cauet, vt centum nummi deducerentur. In-
uenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur.
Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cauere voluisset,
admonet iurisperitus hic quidem ipse Mutius, pontifex
idem, vt minus capiat, quam omnibus heredibus relinqua-
tur. ^h Super dicebant, quicquid cepisset, adstringi. Rursus
sacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificum ius, ⁱ et
meditatio est iure civili, vt per æs, et libram heredem testa-
menti soluant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia
legata non esset, si is, cui legatum est stipulatus est id ipsum,

aal. si post de
eius heredib.

b L. sine co-
heredib.

c L. soluat,
tantumque
stipuletur ab
herede, quā-
tum legatum
est propi.

d L. Scæu-
olæ,

e L. Itaque si
vos tantum-
modò ponti-
ficis essetis,
pontificalis
magistrauct.
f L. iidem, iu-
ris civilis es-
tis peritissi-
mi, hæc scientia
illa elud.
g. L. P. Scæ-
uolæ, & Co-
runcanio,

h L. Super
res diceb.

quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur.
43ª sique ea

432 *si que ea*
non alligata sacris. Venio nunc ad manum iura, quæ maiores nostri
et sapientissime instituerunt, et religiosissime coluerunt. Februarius
autem mensis, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuus parentum
voluerunt, quod tamen D. Brutus, ut scriptum à Silenna est, de
eodem facere solebat. Cuius ego rei causam cum meci quærerem,
Brutus reperiëbam idcirco à more maiorum discississe, (nam Si-
lennam video causam, cur his vetus institutum non seruaret, igno-
rari Brutum autem maiorum institutum temere neglexisse, non mi-
hi verum simile.)

doctum hominem sanè: cuius fuit Accius per familiaris: sed
mensem, credo, extremum anni, ut veteres februarium, sic
hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima paren-
tare, pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est
sepulcrorum, ut extra sacra, et gentem, inferri fas negent
esse: idque apud maiores nostros Torquatus in gente Po-
pillia iudicavit. 44 Nec verò tam denicales, quæ à necesse

appellatae sunt, 43 ^{qu}ia residunt mortui, quam ceterorum
caelestium quieti dies, feriae nominaretur, nisi maiores eos, qui
ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent.
eas in eos dies conferre iur, ut neque ipsius, neque publi-
cae feriae sint. 45 Totaque huius iuris compositio pontifica

lis magnam religionem, ceremoniamque declarat. Neque
neccesse est edisseri à nobis, quæ finis funeste familie

46 quod genus sacrificij^d lare veruecibus fiat, 47 quemad-
modum^e os reiectum terræ obtegatur, ^f quæque in porca
confracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse. ^g

seculum, quo tempore incipit sepulchrum
 & religione teneatur. Et At mihi quidem antiquissimum
 sepulchrum genus id fuisse videtur, quo apud Xenophonem
 Cyrus videtur redditor enim terra corpus, & ita locum
 seculum, quo tempore incipit sepulchrum, quo tempore

b fort. quia
reliquitur mor-
tuis, fort.
quæque reli-
quuntur mor-
tuis,

g. L. quas in
eos dies con-
ferre ius est,
quibus neq;
ipſius, &c.

d. L. Lari
e L. os refe-
dū terra ob-
teptur.

f L. quia in
 pœca cōtra-
 cta iura sūt,
 g L. Ac mihi
 quidem

h. l. non pro-
cul à fontis
ara

LIBER II. 4975
 scimus esse humatam. C. Marij sita reliquias apud Anic-
 nem, disipari insit Sylla victor, acerbiore odio incitatus,
 quam si tam sapiens fuisset, quam fuit vehemens. Quod
 haud scio, an timens suo corpore posse accidere, primus de
 patritijs Cornelij igni voluit cremari. declarat enim En-
 nimus de Africano.

^d Hic est ille fuit.
Verè, nam sibi dicuntur ij, qui cõditi sunt. nec tamen eor-
um antè sepulcrum est, quàm iusta facta, 50 et corpus
incensum est. et quod nunc communiter 11 in omnibus

penitus penitus, humati dicantur: id erat proprium tum
mris, quos humus iniecta contereget: eumque morem ius
pontificale confirmat. ³² Nam priusquam in eos iniecta
gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet re-

glabris. ^b Iniecta glabra tumulis, 53 & humilis est, & glabra vocatur: ac tum denique multa religiosa iura complectitur. Itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decrevit P. Mucius, familiam pu-

a L. scimus
esse vlam. C.
Mar.

b fort. acer-
bo odio inci-
tatus: cui pa-
ruisset num-
quam, si tam
sapienter E.

lapiens f.
e. L. an timēs,
ne suo corpo-
ri posset acci-
d. Hic est ille
situs, cui ne-
mo ciu', nec

mo ciu', nec
hostis, Qui-
uit pro factis
reddere opre
pretium.
e fort. rectum
est.

f L. ponitur,
ut humati di-
cantur:
g L. in or

h L. iniecia
gleba, tum is
& humatus
est, & tumu-
lus vocatur.

lus vocatur.
i L. gitta
porcam h.
k L. dandum.

a Lvt Popli-
colz

b L. LAMI-
NA HONO-
RIS.

c L. de mi-
nuendo sum-
tu, lamenta-
tionēque fu-
neris,
d L. translata
sunt de s.

e L. & clauis
purpureis,
al. & tunic-
la purpurea,
f L. NE CAR-
PVNTO,

g L. XII.
h LOSSA
NE LEGI-
TO,

causa tributum est, ut Publicola, et Tuberto, quod eorum
posteri iure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, et C. Fabricius,
virtutis causa, soluti legibus, consecuti sunt. Sed in urbe sepe-
liri lex erat. Sic decretum à pontificum collegio, non esse
ius, in loco publico fieri sepulcrum, nosti extra portam
Collinam eadem Honoris: et aram in eo loco fuisse, memo-
rie proditum est. ad eam cum lamina esset inuenta, et in
ea scriptum, DOMINA HONORIS: ea causa fuit
ad huius dedicandae. Sed cum multa in eo loco sepulcrum
fuisse, exarata sunt. statuit enim collegium, locum publi-
cum non potuisse priuata religione obligari. Iam cetera in
XII. c. minuendi sunt sumtus, lamentationesque funeris.
translata de Solonis ferè legibus. HOC PLVS, inquit,
NE FACITO. ROGVM ASCIA NE POLITO.
Nostis quae sequuntur. discibamus enim pueri XII. ut car-
men necessarium: quas iam nemo discit. Extenuato igitur
sumtus, tribus ricinis, 56 c. et vinculis purpure, et decem
tibicinibus, tollit etiam lamentationē. MULIERES 57 GE-
NAS NE RADVNTO, NEVE LESSVM FV-
NERIS ERGO HABENTO. Hoc veteres inter-
pretes, Sex. Alius, L. Acillius non satis se intelligere dix-
erunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebriu: L. a-
lius, lessum, quasi lugubrem eiulationem, ut vox ipsa signi-
ficat. Quod eo magis iudico verum esse, quia lex Solonis
id ipsum vetat. Haec laudabilia, et locupletibus ferè cum
plebe communia. Quod quidem maximè è natura est, tolli
fortuna discrimen in morte. Cetera irem funebria, quibus
luctus augetur, et duodecim sustulerunt. HOMINI, in-
quit, h. MORTVO NE OSSA LEGITO. QVO
POST FVNVS FACIAT. Excipit bellicam, pere-
grinamque mortem. Haec praeterea sunt in legibus de va-
ctura: quibus seruilis vinctura tollitur, omnisque circum-

a L. elperius,
nec longz c.

b L. plura fe-
retta interre-
tur, ledique
plures &c.
c L. NIVM
AVRVM
ARVITO,

d L. excipit
altero capi-
te. Sicut auro
dentes vincti
elcunt, alim
cum illo se-
pelire, se
fraude esto.

e L. sepelire,
& vere. D.

f L. incedit
videtur arce-
re Quod
L. in XII.

h L. dominus,
que funeris
i L. memorie-
tur, eis que o-
tiam cantu ti-
bicines pro-
sequantur:
k al. etiam
Gracos can-
tus lugubr.
nominant. al.
etiam Grae-
cho cantus
lugubres no-
minantur. al.
etiam Gra-
cileis cantus
nominant.

potatio. Quae rectè tolluntur, neque tollerentur, nisi
fuisent, ne sumtuosa aspersio, 58 ne longe corona, nec a-
cetera praetereatur. illa iam significatio est, laudis ornamen-
ta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam,
et ei, qui peperisset, et eius parenti, sine fraude esse lex
impositam iubet: credoque, quod erat factitatum, 59 ut vni
plura fierent, lectique plures sternerentur, id quoque ne
ficeret, lege sancitum est. Quae in lege cum esset, 60 b. NEVE
AVRVM ADDITO, 61 quam humanè excipiat. Al-
tera lex praecipit, altera lex vetat, ut cui auro dentes in-
cti essent, alim cum illo sepeliretur: et ne se fraudi esto: et
simul illud videtote, 62 aliud habitum esse, sepeliretur a-
re. Duae sunt praeterea leges de sepulchris, quarum altera pri-
uatorum aedificiis, altera ipsis sepulchris cauet: Nam quod
rogum, bustimue nouum vetat propius sexaginta pedes
adici aedis alienas, inuito domino, incendium veretur
acerbum. Quod autem forum, id est, vestibulum sepulchri,
bustimue, et suscipi vetat, metur ius sepulchrorum. Haec ha-
bemus Sin duodecim sanè secundum naturam: quae norma
legis est. Reliqua sunt in more: funus ut indicatur, 63 siquid
ludorum, h. domusque funeris utatur accenso, atque lecto-
ribus: 64 Honoratorum virorum laudes in conione me-
morantur, easque etiam ad cantus ad tibicinem prosequun-
tur: cui nomen nenie: quo vocabulo etiam Graeci cantus
lugubres nominant. Q. V. Gaudeo nostra iura ad naturam
accommodari: maiorumque sapientia admodum delector.
M. Sed credo, quin et, ut ceteros sumtus, sic etiam sepul-
chrorum modum rectè requiri. quos enim ad sumtus pro-
gressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulchro vides. Sed credo
minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. Alioquin mul-
ta exstarent exempla maiorum. Nostra quidem legis inter-
pretes, quo capite iubentur sumtus, et luctum remouere à

decorum manium iure, hoc intelligunt, in primis sepulcrorū
magnificentiam esse minuendam. Nec hec à sapientissimis
legum scriptoribus neglecta sunt. ⁶⁶ Nam et Atheni iam
ille mos à Cecrope, ut aiunt, permansit, hoc ius terra hu-
mandi: quam cum proximi fecerant, obductaque terra e-
rat, frugibus obserebatur, ut sinus et gremium quasi ma-
tris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiatum
ut vinū redderetur. Sequebantur epulae, ⁶⁷ quas inibant
et parentes coronati: ^a apud quas de mortui laude, ⁶⁸ cum
aliquid verierat predicatum: (nam mentiri nefas habeba-
tur: ^d ad iusta coniecta erant. Posteaquam, ut scribit Pha-
lerus, sumtuosa fieri funera, et lamentabilia coepissent,
Solonis lege sublata sunt. Quam legem eisdem propè ver-
bis nostri viri in decimam tabulam coniecerunt. Nam de
tribus ricinis, et pleraque alia, Solonis sunt. De lamenta-
tione expressa verbi sunt. MULIERES GENAS
ENNE RADVNTO, NIVE LESSVM, FVNERIS ER-
GO, HABENTO. De sepulcris autem nihil est apud So-
lonem amplius, quàm, ne quis ea deleat, neque alienum in-
ferat: pœnâque est, si quis bustū, (nam id puto appellavi tym-
bon) aut monumētum, inquit, aut columnam violavit, deie-
cerit, fregerit. sed post aliquanto propter has amplitudines
sepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege ^b sanctum est,
ne quis sepulcrum faceret operosius, quàm quod decem ho-
mines effecerint triduo. Neque id opere tectorio exornaret,
nec Hermas, quos vocant, licebat imponi, nec de mortui
laude, nisi in publicis sepulchris, nec ab alio, nisi qui publi-
cè ad eam rem constitutus esset, dici licebat. sublata etiam
erat celebritas virorum et mulierum, quo lamentatio mi-
nueretur. habet enim luctum concursus hominum. Quo-
circa Pittacus omnino accedere quemquam vetat in funus
aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius, increbuisse eam

a corporis
terra humā-
dit.
b L. inieci
sant,

c L. delet vo-
ce, parentes,
d L. delet
propositione,
ad.
e L. confecta
erant.
f L. nostri
x. viri in vn-
decimā tab.

g L. NE CAR-
PVNTO,

h al. sancitum
est,

i L. inere-
dibilis

funerum, sepulcrorumque magnificentiam, quæ nunc ferè
Romæ est. Quam consuetudinem lege minuit ipse. fuit e-
nim hic vir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam ci-
uis reip. maximè, tuendæque civitati peritissimus. Iste igitur
sumtus minuit non solum pœna, sed etiam tempore. an-
te lucem enim insit efferri. Sepulcris autem novis finivit
modum. nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi
columellam tribus cubitis non altiore, aut mensam, aut
labellum: et huic procuratori certum magistratum præ-
fecerat. Hæc igitur Athenienses iui. Sed videamus Plato-
nem, qui iusta funerum reiecit ad interpretes religionum.
Quem nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit hæc.
Vetat ex agro cultio, cōue, qui coli possit, ullam partem su-
mi sepulcro: sed, quæ natura agri tantummodo efficere
possit, ut mortuorum corpora sine detrimento viuorum re-
cipiat, ea potissimum ut compleatur: quæ autem terra fru-
ges ferre, et, ut mater, cibos suppeditare possit, eam ne quis
nobis minuat, neque viuus, neque mortuus. Exstrui au-
tem vetat sepulcrum altius, quàm quod quinque diebus
absoluerint, nec è lapidè excitari plus, nec imponi, quàm
quod capiat laudem mortui, incisam quattuor heroicis
versibus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur hu-
ius quoque auctoritatem summi viri de sepulcris: à quo ite-
rum funerum sumtus præfinitur ex censibus à minis quin-
que usque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de im-
mortalitate animarum, et reliqua post mortem tranquilli-
tate bonorum, panis impiorum. Habetis igitur explica-
tum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos verò, fra-
ter, et copiosè quidē: sed perge ad cetera. M. Pergam equi-
dem: et quoniam libitum est vobis me ad hæc impellere,
hodierno sermone conficiam, spero, hoc præsertim dic. vi-
deo enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem eius

a L. ciuis et
rep. maximè,

b L. quàm
quod quin-
que homines
quinq; dieb.

c L. ut spero,

de legibus, peroratam esse vno aestiuo die. Sic igitur faciam, et dicam de magistratibus. id est enim profecto, quod constituta religione temp. contineas maxime. ATT. Tu vero dic, et istam rationem, quam cepisti, sene.

M. T. CICERONIS
DE LEGIBVS

LIBER. III.

MARCVS.

SEQVAR igitur, ut institui, diuinum illum virum: quem quadam admiratione commotus, sepius fortasse laudo, quam necesse est. ATT. Platonem videlicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. ATT. Tu vero eum nec nimis valde vniquam, nec nimis sepe laudaueris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitratu meo diligam. M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius et vita et oratio consecuta mihi videtur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate. ATT. Sane gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. Sed perge, ut ceperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam veris, et propriis generis sui laudibus. ATT. Sane quidem, sicut de religionis legem fecisti. M. Videtur igitur, magistratus hanc esse vim, ut praescribatque recta, et iustitia, et coniuncta cum legibus. Ut enim magistratibus leges: ita populo praesunt magistra-

ut verèque dici potest, MAGISTRATVM LEGEM ESSE LOQVENTEM, LEGEM AVTEM, MVTVM MAGISTRATVM. Nihil porro tam aptum est ad ius, conditionemque naturae: (quod cum dico legem, a me dici nihil aliud intelligi volo,) quam imperium, sine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum vniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam et hic deo pareat, et huic obediunt maria, terraeque, et hominum vita iussu supremæ legis obtemperat. Atque, ut ad citiora veniam, et notiora nobis: omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperij primum ad homines iustissimos, et sapientissimos deferrebatur: idque in rep. nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas praefuit. Deinde etiam deinceps posteris probatur: quod et in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non in nemini, sed non semper vni parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis populi, quæque de optima rep. sentiremus, in sex libris antè diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia, ac diligentia esse ciuitas non potest: quorum descriptione omnis reip. moderatio continetur. Neque solum ius praescribendus est imperandi, sed etiam ciuib. obtemperandi modus. NAM ET QVI BENE IMPERAT, PARVERIT ALIQUANDO NECESSE EST: ET QVI MODESTE PARET, VIDETVR, QVI ALIQUANDO IMPERET, DIGNVS ESSE. itaque oportet et eam, qui pareat, sperare se aliquo tempore imperaturum: et illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse parendum. Nec verò solum ut obtemperent, obediuntque magistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantque, praescribimus.

L. (quod cum dico, legem a me dici, intelligi volo.)

ut Charondas in suis facit legibus, Noster verò Plato Titā-
nū ē genere statuit eos, qui, ut illi caelestibus, sic hi aduer-
seniur magistratibus. Quae cum ita sint, ad ipsas iam leges
veniamus, si placet. A T T. Mihi verò istud, et ordo
iste rerum placet. M. Iusta imperia sunt, iisque ciues
modestē, ac sine reculatione parētō. Magistratus nec
obedientem, & noxium ciuem multa, vinctis, ver-
beribusque coercito: ni par, maiōrue potestas, po-
pulusque prohibessit: ad quos prouocatio esto. Cum
magistratus iudicassit, inrogassitue: per populū mul-
tae, poenae certatio esto. Militiae ab eo, qui imperabis
prouocatio ne esto: quōdque is, qui bellū gerat, impe-
rassit, ius ratūque esto. Minores magistratus, periti
iuris, plures praelia sunt. Militiae quib. iussi erunt
imperato, eorumque tribuni sunt. Domi pecuniā pu-
blicā custodiunt: vincula fontium seruanto: capitalia
vindictō: aes, argētū, aurūque publicē signātō: litēis
cōtractas iudicanto: quodcumque senatus creuerit, a-
gūto. Suntque aediles curatores vrbis, annonae, ludo-
rumque sollempnium: illisque ad honoris amplioris
gradum is primus adscensus esto. Censores, populi
ciuitates, & soboles, familias, pecuniāsque censent:
vrbis templa, vias, aquas, aerarium, vectigalia tuētō:
populiq; partes in tribus distribuūtō: exin pecuniās,
ciuitates, ordines partiuntō: equitum, peditūque
prolem describuntō: cēlibes esse prohibentō: mores
populi reguntō: probum in senatu ne relinquuntō:
bini suntō: magistratum quinquennium habētō: re-
liqui magistratus annui suntō: eaq; potestas semper
esto. Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicari-
ue iubeat, praetor esto. is iuris ciuiliis custos esto. huic
potestati parento. Quotcumque senatus creuerit, po-

a hi, videtur
superuacua-
reum.
b al. aduer-
sentur

c L. populū-
ue

d al. partiti
iuris
e L. in pluria
al. in plera

f L. corato-
res

g L. soboles,
h al. tuento:

i al. partiun-
tori

k v. c. qui pri-
uato iudicet,

populusue iusserit, tot suntō. Regio imperio duo suntō:
iique praecundo, iudicando, consulendo, praetores,
iudices, consules appellantor. militiae summum ius
habentō nemini parento. salus populi suprema lex
esto. Eundem magistratum, ni interfuerint X. anni,
nequis capito. Aequitatem annali lege seruanto. Ast
quando duellum grauius, discordiae ciuū, estun-
to ne amplius sex mēses, si senatus creuerit, idem iu-
ris, quod duo consules, tenentō: isque aue sinistra di-
ctus, populi magister esto. Aequitatem quincumq;
regat, habeto pari iure cum eo, quicumque erit iuris
disceptator. Ast quando consulis est, magistratusue
populi, reliqui magistratus ne suntō. Auspicia pa-
trum suntō: illiq; ex se produntō, qui comitis creare
consules ritē possint. Imperia, potestates, legationes,
cum senatus creuerit, populusue iusserit, ex vrbe ex-
euntō: duella iusta iuste gerūtō: sociis parcuntō: se, &
seruos continentō: populi sui gloriā augentō: domū
cum laude redeūtō: rei suae ergō ne quis legatus esto.
Plebes quos pro se cōtra vim, auxilij ergō, decē creas-
sit, tribuni eius suntō: quōdque iij prohibessint, quōdque
plebē rogassint, ratū esto: sanctiq; suntō: neue plebem
orbam tribunis relinquūtō. Omnes magistratus au-
spiciū, iudiciūque habētō: eque his senatus esto: eius
decreta rata suntō. ast ni potestas par, maiōrue pro-
hibessit, S. C. perscripta seruātō. Is ordo vitio vacato:
ceteris specimen esto creatio magistratuum. iudicia,
populi iussa, vetita, cum suffragio consciscētur, opti-
matib. nota, plebi libera suntō. At si quid erit, quod
extra magistratus coheretario assilut, qui coheret, po-
pulus creato, ei q; ius coercēdi dato. Cū populo, pa-
tribusq; agēdi ius esto consuli, praetori, magistro po-

a L. ollis fa-
lus populi
supr.

b L. discor-
diae ciuū
estunt, census,
ne ampl.

c L. Equira-
tum quicum-
que regat,
habeto par
iur cum eo,
d L. consula-
tus est, magi-
sterue pop.

d v. c. quoniam

e L. suffragio
cum conlei-
sentur,
f L. coratore
omnis sit, qui
coheret, pop.
g L. corandi

a L. plebes

b L. idem,

c L. quod cē-

fuerint, f.

d L. Siquid

turbassit in

ag.

e L. auctoris

f L. Quicumque

eorum f.

g L. Censoris

h L. Censoris

i L. in libris

illis, & quam

maximē pro-

bat, tempera-

tio reip.

k L. quod cu-

iisque reip.

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

genus sit,

puli, equitumque, eique, quem produnt, patres con-
sulum rogandorum ergo: tribunisque, quos sibi plebs
rogassit, ius esto cum patribus agendi: videm, ad ple-
bem, quod census erit, ferunto. Quae cum populo,
quae cum patribus agetur, modica sunt. Senatori,
qui nec aderit, aut causa, aut culpa esto. Loco sena-
tor, & modo orato: causas populi teneto. Vis in po-
pulo abesto. Par, maiorue potestas plus valeto. At
qui turbassit in agendo, fraus auctoris esto. Inter-
cessor rei male, salutaris civis esto. Qui agent, auspi-
cia seruato: auguri publico parato: promulgata, pro-
posita, in aeterno cognita, agunt: nec plus, quam de
singulis rebus semel consulunt: rem populum do-
cent: doceri a magistratibus, priuatisque patiuntur.
Priuilegia ne irrogant: de capite civis, nisi per maxi-
mum comitatum, olosque, quos censores in patribus
populi locassint, ne ferunt: donum ne capiunt, ne-
ue dant, neue petenda, neue gerenda, neue gesta po-
testate. Quod quis earum rerum migrassit, noxarum poena
par esto. Censores fide legem custodiunt. Priuata ad
eos acta referunt: nec eo magis lege liberi sunt. Lex
recitata est. Discere, & tabellam iubebo dari. Quam
breui, frater, in conspectu posita est a te omnium magistra-
tum descriptio: sed ea pene nostrae civitatis: etsi a te paul-
lulum allatum est noui. M. Rectissime, Quinte, animadu-
eris. haec est enim, quam Scipio laudat in libris, & quam ma-
ximē probat temperationem reip. quae effici non potuisset,
nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote. ma-
gistratibus, usque, qui praesunt, contineri temp. & ex eorum
compositione, quod cuiusque in rep. genus sit, intelligi. Quae
res cum sapientissime, moderatissimeque constituta esset a
maioribus nostris, nihil habui sanē, non modō multum, quod

putarem nouandum in legibus. ATT. Reddes igitur nobis,
ut in religionis lege fecisti admoneri, & rogatu meo, sic de
magistratibus, ut disputes, quibus de causis maximē pla-
ceat ista descriptio. M. Faciā, Attice, ut vis: & locum istum
totum, ut a doctissimis Graeciae quaesitum, & disputatum
est, explicabo: & ut institui, nostra iura attingam. ATT.
Istud maximē expecto differendi genus. M. Atqui pleraque
sunt dicta in illis libris: quod faciendum fuit, cum de opti-
ma rep. quaereretur. sed huius loci de magistratibus sunt
te propria quaedam, a Theophrasto primum, deinde a Dione
Stoico quaesita subtilius. ATT. An tandem etiam a Stoico
ista tractata sunt? M. Non sanē, nisi ab eo, quem modō no-
minavi, & postea a magno homine, & in primis erudito,
Panatio. Nam veteres verbo tenus, acutē illi quidem, sed
non ad hunc usum popularem, atque civilem, de rep. disse-
rebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone prin-
cipe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc civilem in di-
sputando locum, Heraclidesque Ponticus, profectus ab eo-
dem Platone. Theophrastus verō instituit ab Aristotele,
abundauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemque Ari-
stotele doctus Dicearchus, huic rationi, studioque non de-
fuit. Post a Theophrasto Phalerens ille Demetrius, de quo
feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbracu-
lis eruditiorum, orioque, non modō in solem, atque puluerē,
sed in ipsum discrimen, aciemque perduxit. Nam & me-
diocriter doctos magnos in rep. viros, & doctissimos ho-
mines non nimis in rep. versatos, multos commemorare pos-
sumus. Qui verō utraque re excelleret, ut & doctrine
studii, & regenda ciuitate princeps esset, quis faciliē, prie-
ter hunc, inueniri potest? ATT. Puto posse, & quidem ali-
quem de tribus nobis. sed perge, ut caperas. M. Quaesitum
igitur ab illis est, placeretne vnum in ciuitate esse magistra-

a L. Ad hanc
familiā ma-
gis ista ma-
narunt a Plat.

b L. producte.

tum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris maioribus. sed quoniam regale ciuitati genus, probatum quondam, postea non tam regni, quam regis virtus, repudiatum est, nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, si vnus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Qua re nec Ephori Lacedæmone sine causa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consilibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit, ne id, quod fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare ius, quod exstitit ipse, qui eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modò magistratibus, sed etiam priuatis, consili non parentibus. Q. V. Magnum dicis malum. nam, ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit, conualuitque ius multitudinis. M. Non est ita, Quinte. non enim ius illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quò posteaquam modica, & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Deest omnium huius legis capitulum explicatio à principio, vsque ad hoc caput, Domum cum l.

Domum cum laude redeunt. Nihil enim, præter laudem, bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neque à sociis reportandum. Iam illud apertum profectò est, nihil esse turpius, quam quemquã legari nisi reip. causa. Omitto quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium, sed quæro, quid hac re sit turpius, quam sine procuratore senator, legatus sine mandato, sine illo reip. munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere videatur,

a L. qui pñt
exstitit ipse.
ne id,

b L. quid
reapsc
surp.

tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus tribunus pleb. intercessisset, sustulissim. tamen minui tempus, & quod erat infinitum, annuum feci. Ita turpitudine maner, diuurnitate sublata. Sed iam, si placet, de prouincis decedatur, in urbemque redeatur. A. Nobis verò placet: sed is, qui in prouinciis sunt, minimè placet. M. At verò, Tite, si pareant his legibus, nihil his vrbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiusque prouincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum pl. potestatem, quæ in rep. nostra: de qua differi nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit: cuius primum ortum, si recordari volumus, inter arma ciuium, & occupatis, & obfessis urbis locis procreatum videmus. Deinde cum esset ciuic legatus, tanquam ex XII. tabulis, insignis ad deformitatem puer, breui tempore nescio quo pacto creatus, multo que terrior, & fœdior natus est. Quem enim ille non edidit qui primum, ut impio dignum fuit, patrib. omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit: cum afflisset principum grauitatem, numquam tamen conqueuit, atque ut Cn. Flaminium, atque ea, quæ prisca sunt, relinquam: quid iuris boni viri Ti. Gracchi tribunatus reliquit? nisi quinquennio antè D. Brutum, & P. Scipionem consules, quos, & quantos viros homo omnium infimus, & sordidissimus tribunus pl. C. Curiatius in vincula coniecit: quod antè factum non erat. C. verò Gracchus Bruin. & emisicilis, quas ipse se proiecit in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues nonne omnem reip. statum permutauit? Quid iam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam: quos ne repellere quidem à se sine ferro potuit resp. Cur autem aut vetera, aut leu-

a L. nihil erit
his vrbe,

b L. quæ in
rep. nostra
cili de q.

c L. allegatus,
d L. recreatus,
e L. renatus
est.

f C. Flaminium,

g L. rumis, &
licis iis, quas
ipse

h v. c. de pel-

aliena proferamus potius, quam ~~et~~ nostra, ~~et~~ recentia
quis vniquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut
cogitaret vniquam de statu nostro labefactando, nisi mu-
cronem aliquem tribunitium exacuisset in nos: quem cum
homines scelerati, ac perdit^a non modo vlla in domo, sed
nulla in gente reperirent, genicis sibi in tenebris resp. per-
turbandas putauerunt. Quod nobis quidem egregium, ~~et~~
ad immortalitatem memoriae gloriosum, neminem in nos
mercede vlla tribunum potuisse reperiri, nisi cui^b nec esse
quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit^c cas²⁰
videlicet, quas sine ratione, ac sine vlla spe bona furor ede-
re potuit impura belua, multorum inflammatus furoribus.
Quamobrem in ista quidem re vehementer Syllam probo,
qui tribunis pl. sua lege iniuria faciendae potestatem ade-
merit, ^e auxilium ferendi reliquerit: Pompeiumq. nostrum
ceteris rebus omnibus semper amplissimis, summisque effe-
ro laudibus: de tribunitia potestate taceo, nec enim repre-
hendere libet, nec laudare possum. M. Vitis quidem tribu-
natus praeclare, Quincte, perspicis. Sed est iniqua in omni
re accusanda, praetermissis bonis, malorum enumeratio, vi-
tiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus
vituperabilis est, si consulum, quos enumerare nolo, pecca-
ta collegeris. Ego enim fateor in ipsa ista potestate inesse
quiddam mali. Sed bonum, quod est, quastum in ea, sine
isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum pl.
quis negat? sed vis populi multo seuior, multoque rebo-
mentior: quae ducem quod habet, interdum lenior est, quam
si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat:
populi impetus periculatationem sui non habet. At aliquan-
do incenditur. Et quidem saepe sedatur, quod enim est tam
desperatum collegium, in quo nemo est decem sana mente
sui quin per ipsum T. Gracchum^d non solum veritus, sed

a L. non mo-
do nulla in
domo,

b L. ne esse
quidem

c fort. auxiliij
ferendi

d L. non so-
lum nocuit,
sed

etiam sublati intercessor fuerat. Quid enim illum aliud
perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abro-
gavit: sed tu^a sapientia maiore nihilo vide. Concessa plebi
a patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio
est: inuentum est temperamentum, quo tenuiores cum prin-
cipibus aequari se putarint: in quo vno fuit ciuitatis salus.
At duo Gracchi fuerunt. Et praeter eos quamuis enumeres
multos licet, ^b cum deni crearentur: ¹¹ nullos in omni me-
moria reperies perniciosos tribunos: leues, ~~et~~ non bonos
fortasse plebeis, inuidia quidem summis ordo carere: plebs
de suo iure periculosas contentiones nullas facit. Quamob-
rem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebi re, non ver-
bo danda libertas: quae tamen sic data est, ¹² ut multis
e praeclarissimis addiceretur, ut auctoritati principum ce-
deret. Nostra autem causa, quae, optime, ~~et~~ dulcissime fra-
ter, incidit in tribunitiam potestatem, nihil habuit conten-
tionis cum tribunatu. Non enim plebs incitata nostris rebus
inuidit: sed vincula soluta sunt, ~~et~~ seruitia incitata, ad-
iuncto terrore etiam militari. Neq. nobis cum illa tum pe-
ste certamen fuit, sed cum grauissimo resp. tempore: cui si
non cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum
tulisset. Atque hoc rei exiis indicauit. Quis enim non mo-
do liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit, cui nostra
salus cara non esset? Quod si is casus fuisset rerum, quas
pro salute resp. gessimus, ut non omnib. gratus esset: ¹³ ~~et~~
sin os multitudinis vis furentis inflammata inuidia pepu-
lisset tribunitia: quis in me populum, sicut Gracchus in Le-
natem, Saturninus in Metellum, incitasset? ferremus, o Quin-
te frater, consolarenturque nos non tam philosophi, qui A-
thenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi viri,
qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate, quam manere in
temproba maluerunt. Pompeium vero quod vna ista in re

a L. sapientia
maiorum in
hoc vide.

b L. Cum deni
crearentur,
nonnullos in
omni memo-
ria pernicio-

c L. praecla-
rissimis legi-
bus

d L. si nos
multitudinis
vis furentis in
flamma inui-
dia perculis-
set: si tribun⁹
aliquis in me
populo, sicut
Gracchus in
L. natem, Sa-
turninus in
Metellum in-
citasset, fer-
remus, o Q. f.

non ita valde probas, vix satis mihi illud videtur attendere, non solum ei, quid esset optimum videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit enim debere non posse hinc ciuitati illam potestatem, quippe quam tantopere populus noster ignotam experisset, qui posset carere cognita sapientia autem ciuis fuit, causam nec perniciosam. Et ita popularem, ut non posset obsistere, perniciosè populari ciui non relinquare. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone, ut transiri aliud possit, A D M O D V M, dici. Q. ¹⁴ a prorsus ita est, haud equidem assentior, tu tamen ad reliqua pergas velim. M. Perseueras tu quidem, et in tua vetere sententia permanes: Q. ^b Non mehercule, A T T. Ego sanè à Quinto nostro dissentio. Sed ea, quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, et iudicia dantur: iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, ut multos inuitiles comitatus, probabiles impedirent mori: sepe enim populi imperum iniustum, auspiciis dii immortales represserunt. Ex his autem, qui magistratum ceperunt, ¹⁴ quod senatus consulto efficitur, popularem sanè neminem in summum locum, nisi per populum, venire, sublata cooptatione censoria. Sed præsto est huius virtutis temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. Sequitur enim: Eius decreta rata sunt. Nam ita se res habet, ut, si senatus, dominus sit publici consilij, quodque is creuerit, defendant omnes: et si ordines reliqui, principis ordinis consilio remp. gubernari velint, possit, ex temperatione iuris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, et concors ciuitatis status, præsertim si proxima legi parebitur. Nam proximum est. Is ordo vitio careat, ceteris specimen esto. Q. ¹⁵ Præclara verò, frater, ista lex: sed et altera, ut vitio careat ordo, et ut censorem querat in-

a L. Prorsus ita esse haud equidè assentior. Tu tamè b L. Nuuc mehercule.

c L. comitatus,

d L. quod senatus ex his constituitur, populare est sanè, nemine in L.

e L. lex est:

terpretem. A T T. Ille verò, etsi tuus totus est ordo, gratissimamque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modò censes, sed etiam iudices omneis potest de-fatigare. M. Omitte ista, Attice, non enim de hoc senatu, nec de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex inbeat, ne veniet quidem in eum ordinem quisquam vitij particeps. Id autem difficile factum est, nisi educatione quadam, et disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. A T T. Locus certè non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus verò largitur longitudo diei. Ego autem, etià si præteritis, repetam à te istum de educatione, et de disciplina locum. M. Tu verò et istum, Attice, et si quem alium. Ceteris specimen esto. quod si est, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum, et vitij insueti solet tota ciuitas: sic emendari, et corrigi continentia. Vir magnus, et nobis omnibus amicus, L. Lucullus, ferebatur quam commodissimè respondisse. Cum esset obiecta magnificèntia ville Tusculanæ, duos se habere vicinos: superiorē, equitem R. inferiorem, libertinum: quorum cum essent magnificèntia villæ, concedi sibi oportere, quod iis, et qui tenuioris ordinis essent, liceret. Nōne vides, L. C. qui inferioris ordinis essent, non faceres, non liceret. Quis enim ferret istos, cum videret eorum villas signis, et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris, et religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur? nec enim tantum mali est, ut principes (quamquam est hoc magnum per se ipsum malum) quantum illud, quod permulti imitatores principum existunt. Nam licet videre si velis replicare memo-

a fort. & si quem alium præterito. Cet.

b fort. cum esset ei obiecta

c L. qui inferioris ordinis essent,

d L. cupiditatis. eisdè ten-

riam temporum, qualescumque summi ciuitatis viri fuerint, talem ciuitatem fuisse: quacumque mutatio morū in principibus exstiterit, eandem in populo secuturam. Idque haud paullo est verius, quā quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum statum. Ego autem nobilium vita, victūque mutato, mores mutari ciuitatum puto. Quo perniciosius de rep. merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem: neque solum obsunt, quod illi ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quā peccato nocent. Atque haec lex dilatata in ordinem cūctum, coangustari etiam potest. pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores ciuitatis, vel corrigere possunt. Sed haec et nunc satis, et in aliis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus. Proximum autem est de suffragiis: quae in beo nota esse optimatibus, populo libera. ATT. Ita me hercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. M. Dicam, Attice, et versabor in re difficili, ac multum, et saepe quaesita: suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudicando, quin in lege, aut rogatione clam, an palam ferre, melius esset. Q. An etiam id dubium est? vereor, ne a te rursus disseriam. M. Non facies, Quinte, nam ego in ista sum sententia, et qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius. Sed obtemperari an possit, videndum est. Q. Bona tua venia dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos, et obest sepius reip. cum aliquid verum, et rectum esse dicitur, sed obtemperari, id est, obfisti posse populo, negatur. Primum enim obfistum, cum agitur seuerē: deinde ut opprimi in bona causa, est melius, quā malē cedere. Quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatum tabellariam legem abstulisse?

b L. itemque lege, rogatione clam, an palam e L. in qua

sequeam populus liber numquam desiderauit: idem oppressus dominatu, ac potentia principum, flagitauit. Itaque gratiora iudicia de potentissimis hominibus exstant vocis, quā tabellae. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus, neque auctor vquam bonus. Sunt enim quattuor leges tabellariae: quarum prima de magistratibus mandanda: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, et sordido. Secuta biennio post Cassia est, de populi iudicio ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiae dixerim, dissidente a bonis, et atque omnes rusticos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de libendis legibus, ac vetandis, sed vitiosi, atque improbi ciuis: cui ne redius quidē ad bonos salutem a bonis potuit auferri. Vno in genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit huic quoque iudicio Caelius tabellam, et doluitque quoad vixit, sed ut opprimeret Caelius populum, nocuit et reip. Et anus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Cratidio, cuius in matrimonio sororem, auiam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Cratidius, quos post filius eius in Aegeo excitauit mari. Ac nostro quidem, qui cum res esset ad se delata, Scaurus consul, vtinam, inquit, M. Cicero, isto animo, atque virtute in summa rep. nobiscum versari, quā in municipali maluisses. Quamobrem, quoniam non recognoscimus nunc leges populi R. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus: nō quid ab hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiae legis culpam Scipio tuus sustinet, quo au-

a L. Itaque isti rogationi neque lat.

b L. rusticos populares ratione aucupante.

c L. auferri

d L. docuit, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Populum, non cuius etiam reip.

e L. Ac nostro quidem, cum res esset ad se delata:

Etoze lata esse dicitur. Tusi tabellariam tuleris, ipse praestabis, nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum est vultus eius intelligo. ATT. Mihi vero nihil umquam populare placuit: eamque optimam rem esse duco, quam hic consul constituerat, quae sit in potestate optimorum. M. Vos deum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, cessatis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate a valeant, et utantur bonis. Sic enim a me lex est recitata de suffragiis. Optimatibus nota, plebi libera sunt. Quae lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tollat, quae postea latae sunt, quae tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspicit tabellam, ne roget, ne appellet. Ponticis etiam lex Maria fecit angustos. Quae si opposita sunt ambitiosis, ut sunt ferè non reprehendo. Sin valuerint b tamen leges, c ut ne sint ambitus: habeat sane populus tabellam, quasi vindicem libertatis, dummodo haec optimo cuique, et gratissimo eius ostendatur, vltroque offeratur, uti sit ipsa libertas, in qua populo potestas honestè bonis gratificandi datur. Eoque nunc sit illud, quod a te modò, Quincte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat vox, quia populo licet satis est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiae traditur. Itaque, ut omitam largitione corrupta suffragia, non vides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragiis, quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentions causa tollitur. Deinde sequitur, quibus ius sit cum populo agendi, aut cum senatu. grauis, et, ut arbitror, praeclara lex. d Quae cum patribus agitur, modica sunt: id est, modesta, atque sedata. auctor enim moderatur, effingit non modo mentem, ac voluntates, sed pene vultus eorum, apud quos agit, quod in senatu non difficile est.

a L. valeat, & utatur bon.

b L. tantum leges, c fort. ut ne sit ambitus:

d L. Quae cum populo, quaeque cum patribus agitur, &c. e L. & fingit non m.

est enim ipse senator is, cuius non ad auctorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari velit. Huic iussa tria sunt: ut adsit: nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo, ne sit infinitus nam breuitas, non modò senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. Nec est umquam longa oratione videndum, nisi a aut spectante senatu, quod sit ambitione sepissime, nullo magistratu adiuvante, tolli diem utile est: aut cum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum: quorum generum in viroque magnus noster Cato est. Quodque addit, causas populi teneto, est senatori necessarium nosse rem, idque late patet, quid habeat milium, quid valeat arario, quos socios resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, quaque quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. Videntis iam, genus hoc omne scientiae, b diligentia memoria esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primum, et maximum, Vis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri, et legibus, nihil minus ciuile, et humanum, quam, composita, et constituta rep. quidquam agi per vim. Parere iubet intercessori: quo nihil praestantius. impediri enim bonam rem melius, quam concedi male. Quod verò actoris iubeo abesse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quàm senatus est secutus cum decreuisset, C. Claudio consule de signato, Carbonis seditionem referente, eo inuito, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat d consilium, simul atque intercessum, turbarique ceptum sit, dimittere. Quod qui permonet cum agi nihil potest, vim querit. Cuius impunitatem amittit hac lege.

a L. aut cum peccante sen.

b L. diligentia, & memoria esse,

e L. de C. Carbonis seditione referente,

c L. concilia

Sequitur illud. Intercessor rei male salutaris civis esto.

Quis non studiosè reip. subuenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis institutis, ac legibus: auspicia seruantur auguri parento. Est autem boni auguris, meminisse maximis reip. temporibus præsidere esse debere: louique optimo, maximo, se consiliarium, atque administrum datum.

a fort. del. eda
particula, vt,
b L. reip. fer-
re possit.

e L. comitia-
tu, vctat, non-
dū cogitis
feditiois tri-
bunis pl., ne
cogitatis qui-
dem. Admi-
randum, tan-
tum m.

d L. scitum
esse & iustum
in omnis, fer-
ri de singulis
nisi centuria-
tis comitiis
noluerunt,

e L. sequitur
de captis, pe-
cuniis, de am-
bitu, legis.

ut sibi eos, quos in auspicio esse iusseris: calique partes sibi definitas esse traditas: ²² de quibus sæpe opem ^b referre possit. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibus ve audiendis. Tum leges præclarissimæ de XII. tabulis translatae duæ: quarum altera priuilegia tollit: altera de capite civis rogari, nisi maximo comitatu, vetat, ²³ nondum initis seditionis trib. pl. ²⁴ Negotialis quidem admirandum tantum maiores in posterum promulga-
disse: in priuatos homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium: quo quid est iniustius? cum legis hæc vis sit, ²⁵ d scitum est iustum in omnes ferri, de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragiū auxilij, quàm
fuit in tribus conuocatus. Quo verius in nostra causa vis
magni ingenij, summæque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil
omnino actum esse de nobis. præter enim quàm, quod comitia illa essent armis gesta seruilibus, præterea neque tri-
buta capitis, neque comitia, rata esse possent, neque vlla priuilegia: quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil
omnino actum esset legibus. sed visum est et nobis, et
clarissimis viris, melius, ²⁶ de quo serui, et latrones scivisse

se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid sentiret, ostendere. sequitur de captis pecuniis, de ambitu legis. Quæ cum magis iudiciis, quàm verbis sancienda sint: adiungitur, noxiæ pœna par esto, ut in suo
vicio

vicio quisque plebatur: vis capite, auaritia, multa: honori-
cupiditas, ignominia sanciantur. Extrema leges sunt nobis
non sita, reip. necessaria. Legum custodiā nullā habemus.
itaque hæc leges sunt, quas apparitores nostri volunt: a li-
brariis petimus: publicis litteris consignatam memoriam
publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius: apud
quos τρυφὴν αὐτῶν creantur: nec hi solum litteras (nam id
quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta
hominum obseruabant, ad legesque reuocabant. ²⁷ Hæc
detur cura censoribus: quandoquidem eos in rep. semper
volumus esse. apud eosdem, qui magistratu abierint, edant,
et exponant, quid in magistratu gesserint: deque iis censo-
res præiudicent. Hoc in Græcia fit, publicè constituti accen-
satoribus. Quæ quidem graues esse non possunt, nisi sint vo-
luntarij. Quocirca melius est, rationes referri, causamque
exponi censoribus: integram tamen legem accusatori, iudi-
cioque seruari. sed satis iam disputatum est de magistrati-
bus, nisi forte quid desideratis. A T T. Quid? si nos ta-
cemus, locus tamen ipse non admonet, quid tibi sit deinde
dicendum? M. Minime: de iudiciis arbitror, Pomponi: id est
enim iunctum magistratibus. A T T. Quid? de iure Po-
puli R. quem admodum institui, dicendum nihil putast
M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? A T T. Ego
nequid ignorari ab iis, qui in rep. versantur, turpissimum
puto. Nam, ut modò à te dictum est, ^b leges à librariis le-
go: sic animaduerto, ²⁸ quosque in magistratibus igno-
ratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores ve-
lunt. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum
putasti, cum de religione leges proposueras: faciendum tibi
est, ut magistratibus lege constitutis, ^d de potestate, tum de
iure disputes. M. Faciam breuiter, si consequi poterit:
nam pluribus verbis scripsi ad patrem suum M. iunius
scripsi

a fort. hæc
mandetur eis
ta cens.

b L. leges à
librariis peti-
e L. plerisque

d fortide po-
testate eorum
& iure dispu-
tes.

e L. Nam
pluribus ver-
bis hæc de re
scripsi

L. At de iure naturæ cogitabitur per nos, & quæ dicere debemus de iure populi R. quæ relicta sunt, & tradita. ATT. sic profecto censeo: & id ipsum, quod dicis, exspecto.

INDEX LIBRORVM
PHILOSOPHICORVM
M. TVLLII CICERONIS,
QVORVM DEINCEPS
subsequuntur Fragmenta.

Oeconomica è Xenophonte, libri i. ii.
Protagoras, ex Platone.
De rep. lib. v. i. in quorum ultimo inest Somnium
Scipionis.
De iure civili liber.
De auguriis lib.
Hortensius, vel de philosophia.
M. Cato, seu, Laus M. Catonis.
De gloria lib. ii.
De consolatione.
De suis consiliis.
De virtutibus.
De notis.
Chorographia.
Præterea fragmenta nonnulla librorum Academicorum.
De natura Deorum.
De diuinatione.
De legibus.
De fato.
Timæi, ex Platone.

OECONOMICORVM EX
XENOPHONTE

LIBER I.

PRISC. libro 8. Homo ex eo numero hominum, qui
apud nos hoc nomine dignantur.
COLVM. l. 12. cap. 1. Maritale coniugium, sic com-
paratum est natura, ut non solum incundissima, verum
etiam vtilissima vitæ societas iniretur. & ne genus hu-
manum temporis longinquitate occideret. propter hac
mas cum femina est coniunctus: deinde ut ex hac eadē
societate mortalibus adiutoria senectutis, nec minus pro-
pugnacula præparentur tum etiam, cum victus & cul-
tus humanus non, ut feris, in propatulo, ac siluestribus
locis, sed domi sub tecto accurandus esset, necessarium
fuit, alterutrum foris sub dio esse, qui labare, & indu-
stria compararet: intus, qui tectus reconderet, atque cu-
stodiret: si quidem vel rusticari, vel nauigare, vel etiam
alio genere negotiari necesse erat, ut aliquas facultates
acquireremus. Cum vero paratæ res sub tectum essent
congestæ, aliū esse oportuit, qui & illas custodiret, &
cetera conficeret opera, quæ domi deberent administra-
ri, nam & fruges, & cetera alimenta terrestria indige-
bant tecto: & omnium, ceterarumque pecudum fetus, ar-
que fructus claustro custodienda erant, nec minus reli-
qua vrensilia, quibus aut alitur hominum genus, aut
etiam excolitur. Quare cum & operam, & diligentiam
ea, quæ proposuimus, desiderarent, nec exigua cura
foris acquirerentur, quæ domi custodiri oporteret: iure,
ut dixi, à natura comparata est opera mulieris ad do-
mesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem

forensem, & extraneam. itaque viro calores, & frigora perpetiēda, tum etiam itinera, & labores pacis, ac belli id est, rusticationis, & militarium stipendiorum, distribuit mulieri deinceps, quod omnib. his rebus eam fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiē & diligentē assignauerat, iccirco timidiorē reddidit, quā virilem. nam metus plurimū cōfert ad diligentia custodiēdi. Quod autem necesse erat, foris, & in aperto victū quærentib. nōnumquam iniuriā propulsare, iccirco virum, quā mulierē, fecit audaciorē. Quia verō parū opib. æque fuit opus memoria, & diligentia, non minorem fēminā, quā virō, earū rerum tribuit possessionē. Tum etiam, quod simplex natura non omneis res commodas amplecti^a volebat, iccirco alterū alterius indigere voluit. quoniam, quod alteri deest, præstō plerumque est alteri.

^a fort. poterat.

COLVM. lib. 12. c. 2. Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, quum alicuius indigeas, vti ea non posse, quia ignoretur, vbi proiectum iaceat quod desideretur. itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quā diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitæ, dispositione, atque ordine? quod etiam ludicris spectaculis licet, sapē cognoscere. Nam vbi chorus canentium, non certis modis, neque numeris præcunctis magistri consensit, dissōnia quiddam, ac tumultuosum audientibus canere videntur. At vbi certis numeris, ac pedibus, velut facta conspiratione consensit, atque concinnit: ex eiusmodi vocū concordia, non solum ipsis canentibus, amicū quiddam, & dulce resonat, verū etiam spectantes, audientēque latissima voluptate permulcentur.

DONAT. in Ter. Quid igitur, pro deū immortalium

primum eam docebas: quæso.
COLVM. Præparatis idoneis locis, instrumentum & supellectilem distribuere cœpimus, ac primum ea secreuimus, quibus ad res diuinas vti solemus: postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur: deinde virilem: item dierum sollemniū ornatum, nec minus calceamenta vtrique sexui conuenientia: tum iam seorsum arma, ac tela seponebantur, & in altera parte instrumenta, quibus ad lanificia vtuntur, post quæ ad cibum conficiendum^a vasa (vt assolent) constituiebantur, inde, quæ ad lauationem, quæ ad exornationem, quæ ad mensam quotidianam, atque epulationem pertinerent, exponebantur, postea ex iis, quibus quotidie vtimur, quod menstruum esset, seposuimus: quod annuum quoque, in duas partes diuisimus, nam sic minū fallit, qui exitus futurus sit. Hæc postquā omnia secreuimus, tum suo quæque loco disposuimus: deinde quibus quotidie serui vtuntur, quæ ad lanificia, quæ ad cibaria coquenda, & conficienda pertinent, hæc ipsa ius, qui vti solent, tradidimus, & vbi ea ponerent, demonstrauimus, & vt salua essent, præcepimus. Quibus autem ad dies festos, & ad hospitium aduentum vtimur, hæc primò tradidimus, & loca singula demonstrauimus, & cuius sua annumerauimus, atque annumerata ipsi exscripsimus, eamque admonuimus, vt, quodcumque opus esset, sciret vnde daret: & meminisset atque adnoraret, quid & quando, & cui dedisset, & cum recepisset, vt quidque suo loco reponeret.

^a L. vasa vsu sunt.

^b L. hæc primò me trad.

M. TVLL. CICERONIS
OECONOMICORVM EX
Xenophonte lib. II.

COLVM. l. 2. cap. 1. Vtrumne Ischomache, inquam, si res familiaris desiderasset, mercari villicum tamquam fabrum, an ipse instituere consueuisti? Ego verò ipse instituo. Etenim qui me absente in meum locum substituitur, & vicarius meae diligentiae succedit, is ea, quae ego, scire debet.

EIVSDEM OECONOMICORVM
ex Xenophonte lib. III

NONIVS, interfici. Nullo modo facilius arbitror posses neque herbas arescere, & interfici: neque terram ab sole percoqui.

QVIN. l. 12. c. 5. NON. profligare. Cum verò, affectu iam propè astate, vnas à sole mitescere tempus est.

MACR. l. 3. c. 20. Qui neque ferit vitem, neque, quae sata est, diligenter colit: oleum, ficus, poma non habet.

CARIS. l. 1. apes in aluearium concesserunt.

CICERO de senectute Cum ad Cyrum minorem, regem Persarum, praestatem ingenio, atque imperij gloria Lysander Lacedaemonius, vir summae virtutis, venisset Sardis, ei que dona à sociis attulisset: & ceteris in rebus comis erga Lysandrum atque humanus rex fuit, & quendam conceptum agrum, diligenter consiliu ostendit. Cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum qui afflarentur è floribus, tum dixit: Mirari se non modo

a al. efflaretur

diligentiam, sed etiam sollertiam eius, à quo essent illa dimensa, atque descripta. & Cyrus respondit: Atqui ego ista sum omnia dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio: multae etiam istarum arborum mea manu sunt factae. Tum Lysander, intuens eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Persicum, multo auro, multisque gemmis, dixit: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est.

SERVIVS in 2. Georg. Scrobes.

M. Tullij Ciceronis Protagoras ex Platone.

PRISC. l. 6. Quid tu? unde tandem appares, o Socrate? an id quidem dubium non est, quin ab Alcibiade?

PRISC. l. 8. Nunc à vobis, Protagora, & Socrate, postulo, concedatis alter alteri, & inter vos de huiusmodi rebus controuersemini, non concertetis.

PRISC. l. 6. Quae igitur potest esse indignitas voluntatis ad molestiam, nisi in magnitudine, aut longitudine alterius vitrius posita?

DONATVS in PHORMION. Confirmandi genera compluria.

FRVSTA, SEV FRAGMENTA
M. T. C. LIBRORVM SEX DE REP.

EX M. T. CICERONIS DE REP.
LIBRO I.

FRONTO. Nuntiatum est, venire Lelium, domoque iam exisse.

NON. Propter. Eum quoque vi salutauit, propter Tiberonem iussit asiludere.

FRONTO. Negotij publici expers.

NON. Cítuma. Quare, si placet, deduc orationem tuam de calo ad hanc cítuma.

DIOMED. Quasi alius assimulare temp. aut melius non possit, aut omnino non possit.

NON. Accommodatum, expositamq. ad exemplum nescire resp. accommodabo ad eam, si potero, omne illam oratione, quæ est mihi habenda de optima ciuitatis statu.

NON. Vrbis à ciuitate. Quam cum locis, manib. sepserint, eiusmodi coniunctionem rectorum, oppidum, vel urbem appellant, delubris distinctam, spatiumq. communibus. omnis ergo populus, qui est talis cænis multitudinis, qualem exposui, ciuitas est. ¹ omnis ciuitas, quæ est constitutio populi. resp.

D. A. V. G. V. S. T. epist. 5. breui multitudo diuersa atque vaga, concordia ciuitas facta erat.

NON. Cognoscere. Cognoscere mehercule, inquit, consuetudinem istam, & studium, sermonemque.

SENECA. l. 19. epist. duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Seruij matre dubitatur. ² Anci Marcij pater quoque ignoratur. tantum hic Marcins, Numæ nepos dicitur.

NON. Dimittere. Tum instituti annui consules, tum dimissi populo fasces.

SENECA. l. 19. epist. prouocationem ad populum etiam à regibus fuisse.

NON. horrendum ab horrido. Horum enim seueritatem dicitur inhoruisse primum ciuitas,

SENECA. l. 19. ep. Quem nos dictatorem dicimus, & in historia ita nominari legimus, apud antiquos magister populi vocatus est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est.

CIC. 6. Atticum. 9. Ch. Flavius fastos protulit.

FRONTO. ipsa cognitio nos delectauit.

NON. Amulus. Quomodo enim iudicatur iste optimas, aut optimatium amulus? doctrina, artibus, studiis. audio, quando?

NON. ¹ Sed audisse te credo, ² tum verò Platonem, ³ a L. Tubero, crate mortuo, primum in Egyptum discendi causa, post in Italiam contendisse.

NON. Anima. Tum virtute, labore, industria quæretet summi viri indolem, nisi nimis animosè ferax natura illum nescio quo pacto.

NON. Consiura. Quæ videlicet ille non ex agri cõstitura, quæ cernebat, sed ex doctrinæ indicis interpretabatur.

NON. Antiquus, Antiquior. sed quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam u, qui, ut aiunt, creauerit, maiori ei profectio, quam parenti, debetur gratia.

NON. Pignerari. sed ut plurimas, & maximas nostri animi ingenij, consilij prima ipsa sibi ad vtilitatem pigneraretur.

NON. Conducere. Facillimam autem in ea rep. esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus.

NON. Firmitudo. Habent æquabilitatem quandã, quæ carere diutius vix possunt liberi, deinde firmitudinem.

NON. lib. de doct. indagine. Nec tantum Karthago habuisset opum sexcentos ferè annos sine consiliis, & disciplina.

NON. Dominatus. Quid tunc cum es iratus, permittis illi iracundiæ dominatum animi tui? bal. tunc cum es iratus,

NON. Anima. Ergo non probares cõsilio pulso libidines, quæ sunt innumerabiles, iracundias. ⁴ quæ terrent omnia. Ego verò nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem.

NON. Inuitare. Denique ipsa natura non inuitaret se-
lum, sed etiam cogeret.

FRONTO. populo gratificans & aliena, & sua.

FRONTO. Nec verò iam meo nomine abstinet,

NON. horrendum ab horrido. Sed ut ille, qui nauigat.
cum subito mare cœpit horrescere.

EX M. T. CICERONIS DE REP.

L I B. I I.

NON. Exsultare. EST igitur quiddam turbulentum in
hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel
molestia frangitur.

NON. Volutabundus. Cûpido autem, & expetenti, &
lubidinofo, & volutabundo in voluptatibus.

NON. Anxietudo. quantâque anxietudo prona ad lu-
ctum, & merens, semperque ipsa se sollicitans.

a L. angore, NON. Timor, & timiditas. ¹ Esse autem ² angores. esse
& miseria af-
flictas, atque
miseria afflictas, atque abiectas timiditate, & ignaui-
as abiectas ti-
mid. &c.
bl. deripitur,
elid. al. op-
primitur, mē-
dote.

NON. Elidere. ² Ut auriga indoctus è curru trahitur.
^b operitur, eliditur, laniatur.

NON. Offendere. Sed imitor Architam Tarentinum,
qui cum ad villâ venisset, & omnia aliter offendisset.

NON. Urbs à ciuitate. * quo auctore, & principe
vocitatur ciuitas.

NON. Modicè. Statuo esse optimè cōstitutâ remp. quæ ex
tribus generib. illis, 3 regali, cōoptimo, & populari cōfusa
modicè, nec puniēdo irriter animū immanē ac ferū, nec
omnia prætermittēdo, licentia ciueis deteriores reddat.

AVG. l. 2. c. 21. Ciuit. Ut in fidibus, ac tibis, atque canu
ipso, ac vocibus concentus est quidam tenendus ex di-
stinctis sonis, quem immutatum, ac discrepantem au-
erudite ferre non possunt, isque cōcentus ex dissimili-

c L. optimati,

marū vocum moderatione concors tamen efficitur &
congruens: sic ex summis, & infimis, & mediis interie-
ctis ordinibus, ut sonis, moderata ratione ciuitas cōsen-
su dissimilium concinit, & quæ harmonia à musi-
ci dicitur in cantu, ea est in ciuitate concordia, arctis-
simum atque optimum omni in rep. vinculum incolu-
mitatis: quæ sine iustitia nullo pacto esse potest.

NON. Proiectum. Iustitia foras spectat, & proiecta to-
ta est, atque eminet.

NON. Explicare. Quæ virtus præter ceteras totam se ad
alienas utilitates porrigit, atque explicat.

NON. Exsultare. quæ sanguine alitur, atque in o-
mni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis
funeribus satietur.

NON. L. de doct. indagine. Itaque præclara illa institutio
Romuli cûm ducentos annos ² & triginta ferè firma a al. & viginti
mansisset,

NON. Viritim. Ac primus agros, quos bello Romulus
ceperat, diuisit viritim ciuib. ²

FRONTO. Cûm aliud nihil domum suam deportauisset.

NON. Pecuniosus. * multaq; dirione ouium, & boū,
quod tunc erat res in pecore, & in locorum possessio-
nibus, ex quo pecuniosi, & locupletes vocabantur.

NON. Calumnia, * ut Carneadi respondeatis, qui se-
pe optimas causas ingenij calumnia ludificari solebat.

FRONTO. Neque enim ad mare admonit, quod ei fuit
facillimum.

D. AVGUST. l. 2. c. 21. Ciuit. Nihil est, quod adhuc de rep.
putem dictum, & quo possim longius progredi, nisi sit
confirmatum, non modo falsum esse illud, sine iniuria
non posse, sed hoc verissimum, sine summa iustitia rep.
regi non posse.

EX M. TULLII CICE-
RONIS DE REP.

LIBER III

AVG. lib. 4. contra Pelagium. Homo non ut à morte, sed ut à nouerca natura editus est in vitam, corpore nudo, & fragili, & infirmo: animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen inest tanquam obrutus quidam diuinus ignis ingenij, & mentis.

SENECA lib. 19. ep. Quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione reuocati.

LACTAN. epitome, cap. 1. Nullum est ius naturale. itaq. omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendunt. & ideo iustitia, si alienis utilitatibus consulat, suas negligat, stultitia est dicenda. Quod si omnes populi, penes quos sit imperium, ipsique Romani, qui orbem totum possedere, iustitiam sequi velint, ac suum cuique restituere, quod vi & armis occupauerunt, ad eas, & egestatem reuertentur. quod si fecerint, iustus dicemus quidem, sed tamen stultos iudicare necesse est, qui, ut alijs prosint, sibi nocere contendunt.

LACTAN. l. 5. c. 17. Epit. c. 1. Bonus vir si habeat seruum fugitiuum, vel domum insalubrem, ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscribat, ut vendat: utrumne profitebitur, fugitiuum seruum, ac pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? si profitebitur emptori, fugitiuum esse: bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel paruo vendet, vel omnino non vendet. si celauerit: eris quidem sa-

piens, quia rei consulat: sed idem malus, quia fallet. Deinde, si reperiat hominem, qui aut aurum pro orichalcho, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere necessitas cogat: virum dissimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? iustus utique dicitur, quia non fecellit, sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum. sed facile de damno est: ^a b qui si vita eius in periculum veniet, ut eum aliquando necesse sit, aut occupare, aut mori, quid faciet? Potest hoc euenire, ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillum, tabula inherentem: aut, victo exercitu, fugiens, reperiat aliquem vulneratum, equo insidentem: utrumne aut illum tabula, aut huc equo deturbabit, ut ipse possit eundem si volet iustus esse, non faciet: sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius vitæ parcat, suam perdet. si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulit: sed & idem malus, quia nocebit.

LACTAN. l. 5. c. 12. Quæro, si duo sint, quorum alter optimus vir, equissimus, summa iustitia, singulari fide: alter insigni scelere, & audacia existimetur: & si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet: contra autem, qui sit improbus, summa esse probitate, ac fide existimet, proque hac opinione omnium ciuium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, vratur, exterminetur, egeat: postremo iure etiam optimo omnibus miserum esse videatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiae conferantur: vir denique optimus omnium existimatione, & dignissimus omni fortuna iudicetur: quæ tandem erit tam

demens, qui dubitet, utrum se esse malit?
NON. Famulatur. Est enim genus iniuste seruitutis, cum
ij sunt alterius, qui sui possunt esse. cum autem hi famu-
lantur,

NON. Infestum mare. Myoparo. Nam cum querebatur
ex eo, quo scelere compulsus mare haberet infestum
vno myoparone: Eodem, inquit, quo tu orbem terra.

GELLIVS. lib. 1. c. 22. Non grauarer, Leli, nisi et hoc
velle putarem, et ipse cuperem te quoque aliquam par-
tem huius nostri sermonis attingere: praesertim cum he-
ri dixeris, te nobis etiam super futurum. verum, si id qui-
dem fieri non potest, ne desis, omnes te rogamus.

LACTAN. l. 6. c. 8. Est quidem verò lex, recta ratio,
natura congruens, diffusa in omnes, constans, semperter-
na, quae vocet ad officium iubendo, vetando à fraude
deterreat: quae tamen neq. probos frustra iubet, aut ve-
tat, nec improbos iubendo, aut vetando mouet. Huic le-
gi nec obrogari fis est, neque derogari ex hac aliquid
licet, neque tota abrogari potest. Nec verò aut per sena-
tum, aut per populum solui hac lege possumus. Neque
est querendus explanator, aut interpret eius alius: nec
erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac:
sed et omnes gentes, et omni tempore una lex. Et
semperterna, et immortalis continebit, unusq. erit com-
munis quasi magister, et imperator omnium deus ille,
legis huius inuentor, disceptator, lator: cui qui non pa-
rebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur,
acque hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cetera sup-
plicia, quae putantur, effugerit.

LACTAN. lib. 5. cap. 19. Huic tu viro quas diuitias ob-
iicias? quae imperia? quae regna? qui ista omnia putat huma-
na, sua bona diuina indicat.

PRISC. lib. 8. quibus assentior, sollicitam, et
periculosam iustitiam non esse sapientis,

NON. Vbi genit. pro ablatiuo. Noster autem populus, so-
cis defendendis, terrarum iam omnium positus est.

NON. Largaritas. 3 Pyrrhi b videtur largitas a b L. videlicet
largitas com-
sulibus,

COS. aut Samnitium copiae Curio defuerunt.
NON. Apud. Cuius etiam focum Cato ille noster, cum
venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere
solebat, apud quem sedens Samnitium, quondam ho-
stium, tum iam clientium suorum, dona repudiauert.

D. AVGVST. lib. 2. cap. 6. Nullum bellum suscipitur
à ciuitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute.

D. AVGVST. l. 21. c. 4. Ciuit. quorum non corpo-
ra sunt in caelum elata: neque enim natura pateretur, ut
id, quod esset de terra, nisi in terra maneret.

D. AVG. l. 21. c. 6. Ciuit. Magis est in Romulo admiran-
dum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicun-
tur, minus eruditus hominum saeculis fuerunt, ut singen-
di procliuor esset ratio, cum imperiti facile ad creden-
dum impellerentur. Romuli autem etatem minus his
sexcentis annis, iam inueteratus litteris, atque doctrinis,
omniq. illo antiquo ex inculta hominum vita errore
sublato fuisse cernimus.

D. AVG. ibidem. Ex quo intelligi potest, permultis an-
nis ante Homerum fuisse, quam Romulum, ut iam do-
ctus hominibus, ac temporibus ipsis eruditus ad singen-
dum vix quicquam esset loci. antiquitas enim recepit
fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite. Hec etas
autem iam ex culta praesertim, et erudita, omne, quod fieri
non potest, respuit.

LACTAN. l. 5. c. 19. SENECA l. 19. epist. Apud
Ennium sic loquitur Africanus.

4 si fas endo plagas caelestium adscendere cuiquam esset.
Mi soli celi maxima porta patet.
Est vero, inquit, Africane. nam & Herculi eadem ipsa
porta patuit.

SENECA. *ibid.* Hic est ille sius, cui nemo ciui, neque
hostis

Quirit pro factis reddere oportet pretium.

D. A V G. l. 1. c. 11. Ciuit. tantum est consequuntur.
ut, cum, subito sole obscurato, non comparasset, deo-
rum in numero collocatus putaretur: quam opinionem
nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia
virtutis gloria.

D. A V G. lib. 22. cap. 6. Propterea & istum non creditur
inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat
in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt. si
hoc & alteri tribueretur.

LACTANTIUS. l. 5. c. 19. Vult plane virtus honorem: nec est
virtutis ulla alia merces, quam tamen illa accipit facti-
le, exigit non acerbe. sed si aut ingrati vniuersi, aut in-
uidi multi, aut inimici potentes suis virtutem praemii
spoliant, ne illa se tamen multis solatiis oblectat, maxi-
meque suo decore se ipsam sustentat.

D. A V G. l. 22. c. 6. Ciuit. Sed his poenis, quas etiam stultis-
simi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus elab-
untur saepe privati, oblata mortis celeritate. Ciuitas
autem mors ipsa, poena est: quae videtur a poena singu-
los vindicare. debet enim constituta sic esse ciuitas, ut
aeterna sit. itaque nullus interitus est reip. naturalis, ut
hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum
etiam optanda per se. Ciuitas autem cum tollitur, de-
letur, exstinguitur, simile est quodammodo, ut magni
parua conferamus, ac si omnis hic mundus intereat.

ac concedat.

D. A V G. l. 1. c. 21. Ciuit. Resp. est res populi. Populus au-
tem non omnis ceterus multitudinis, sed ceterus iuris con-
sensu, & utilitatu communione sociatus.

D. A V G. *libidem.* Resp. res est populi, cum bene, ac ius-
te geritur, siue ab uno rege, siue a paucis optimatibus,
siue ab vniuerso populo. cum vero iniustus est rex, quem
tyrannum voco, aut iniusti optimates, quorum consen-
sus factio est: aut iniustus ipse populus, cui nomen viti-
um nullum reperio, nisi ut etiam ipsum tyrannum ap-
pellem: non iam vitiosa, sed omnino nulla resp. est, quo-
niam non est res populi, cum tyrannus eam, factio ve
capestat: nec ipse populus iam populus est, si sit inius-
tus, quoniam non est multitudo iuris consensu, & vti-
litatu communione sociata.

D. A V G. lib. 22. c. 21. Ciuit. Vbi vero iustitia non est, nec
ius potest esse, quod enim iure sit, profecto iuste sit, quod
autem sit iniuste, nec iure fieri potest. non enim iura di-
cenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta,
cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitie
fonte manauerit: falsumque sit, quod a quibusdam non
recte sentientibus dici solet, id ius esse, quod ei, qui plus
potest, utile est.

D. A V G. l. 4. contra Pelagium. An non cernimus, optimo
cuique dominum ab ipsa natura cum summa vilitate
infirmorum datum? Cur igitur deus homini, animus
imperat corpori, ratio libidini, iracundiaeque, & ceteris
vitiis eiusdem animi paribus?

D. A V G. *ibidem.* Sed & imperandi, & seruendi sunt
dissimilitudines cognoscende. Nam, ut animus corpori di-
citur imperare, dicitur etiam libidini: sed corpori, ut rex
ciuibus suis, aut parens liberis: libidini autem, ut seruus

dominus, quod eam coercet, & frangit: sic regum, sic imperatorum, sic magistratum, sic patrum, sic populorum imperia ciuibus, sociisque præsunt, ut corporum animus, domini autem seruos ita fatigant, ut optima partem animi, id est, sapientia, eiusdem animi vitiosas, imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, & perturbationes ceteras.

NON. Mercatura. Phœnices primi mercaturis, & mercibus suis auaritiam, & magnificentiam, & inextinguibiles cupiditates omnium rerum supportauerunt in Græciâ.

NON. Confidentia. * duas sibi res, quo minus in vulgus, & in foro diceret, confidentiam & vocem defuisse.

NON. Proferre. Sapientia iubet proferre opes, amplificare diuitias.

NON. Periculum. * sed ut ipsi seu animum periclitentur seu videant, quid se putent esse facturos.

NON. Impigritas. Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientie.

PRISC. l. 6. Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult funditus effundere? Quis enim est Athes, aut Olympus tantus?

NON. Vafum. Non sunt in disputando vafri, non reteratores, non malitiosi.

EX M. TVLLII CICERONIS DE REP.

LIB. III.

NON. Vbi accusatus pro genituo. ATQUE ipse mens, que futura videt, præterita meminit.

NON. Mitis. Cumque autumno terras ad concipiendas

fuges patefecerit, hieme ad conficiendas compresserit, vere ad effundendas relaxarit, æstate ac maturitate alias mitigauerit, alias torruerit.

NON. Aptam. * eademque soli obiecta vmbra noctemq. efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

LA CT. de opif. dei. Nec voluntatem mihi defuisse, nec curam.

D. A V G. l. 2. c. 9. Ciuit. Numquã comœdiæ, nisi consuetudo vite pateretur, probare sua theatris flagitia potuisset.

D. A V G. ibidem. Quem illa non attingit, vel potius quæ non vexauit: cui pepercit esto: popularis homines, improbos in temp. seditiones, Cleonem, Cleophonem, Hyperbolum lesit, patiamur: etsi huiusmodi ciues à censare melius est, quam à poëta notari. Sed Pericle, cum iam suæ ciuitati maxima auctoritate plurimos annos domi & belli præfuisse, violari versibus, & eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Nænius P. & Cn. Scipioni, aut Cæcili^o M. Catoni maledicere.

D. A V G. l. 6. Nostre contra XII. tabule cum per paucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sancientiam putauerunt, si quis ælitauisset, siue carnem condidisset, quod infamiam afferret, flagitiumve alteri: præclare iudicii enim, ac magistratum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingenitis habere debemus, nec probum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, & iudicio defendere.

D. A V G. l. 2. c. 10. Ciuit. Æschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cum adolescens tragœdias ælitauisset, temp. capessit, & Aristodemum tragicum item actorem, maximis de rebus pacis, ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt.

- D. A. V. G. l. 1. c. 11. Civit.** * Probris & iniuriis potatum subiectam vitam, famamque habere noluerunt, capite etiā puniri sancientes, tale carmē condere si quis auderet.
- D. A. V. G. l. 2. c. 13. Civit.** * Cū artem ludicram, cōnāque totam in probro ducerent, genus id hominum non modō honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri notatione censoria voluerunt.
- D. A. V. G. l. 2. c. 14. Civit.** Ad quos cū accessit clamor, & approbatio populi, quasi magni cuiusdam, & sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inueniunt meius? quas inflammant cupiditates?
- NON Fingere.** Ego verō eodem, quo ille Homerum redimitum coronis, & delibutum vnguētis, emittit ex ea vrbe, quam ipse sibi fingit.
- MARCELL. lib. 3.** Cūque nihil tam incorruptum esse debeat in rep. quā suffragium, quā sententia: nō intelligo, cur, qui ea pecunia corruerit, pōna digni sit: qui eloquētia, laudem etiā ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quā qui pretio iudicem corrumpit, quōd pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest.
- NON Impurus. & immanis.** * Sed iuueni nostrā minime audiendus. Quippe si ita sensit, vt loquitur, est homo impurus: sin aliter, quod malo, oratio est tamē immanis.
- NON Ignominia.** Cēoris iudiciū nihil ferē dānato affert, nisi ruborē. Itaq. quia omnis ea iudicatio versatur tantū modō in noīe, animaduērsio illa, ignominia dicta est.
- NON. Vbi datius pro accusatio.** Nec verō mulieris præfectus præponatur, qui apud Græcos creari solet, sed sit censor, qui viros doceat moderari vxoribus.
- NON. Temulentia.** Magnam habet vim disciplina recundiz. carent temēto omnes mulieres.

- NON. Fama** * atque etiam signa erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.
- NON. Clepere.** Non modō vt sparte, rapere vbi pueri, & clepere discunt.
- SERVIVS.** Apud Græcos opprobrio fuit adolescentibus, si amatores non haberent.
- NON. Iurgium à lite.** * admiror, nec rerum solū, sed verborum etiam elegantia, **SI IVRGANT** (inquit): beneuolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur.
- NON. ibidem.** Iurgare igitur lex putat inter sē vicinos, non litigare.
- NON. Petulantia, Procacitas.** Itaque à petendo petulantia, à procando, id est, poscendo, procacitas nominata est.
- NON. Fides.** Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cū sit, quod dicitur.
- NON. Blandimentum.** In ciue excelsio, atque homine nobili, blanditiā, ostentationem, ambitionem, notam esse leuitatis.
- NON. Portitor.** Nolo enim eundem populum, imperatorem, & portitorem esse terrarum: optimum autem, & in priuatis familiis, & in rep. rectigal duco esse, parsimoniam.
- NON. Pecuda.** * cū adhibent in pecuda pastores.
- NON. Excipere.** * quos insepultos reliquissent, eos, quos ex mari, propter vim tempestatis, excipere non potuissent, innocentis necauerint.
- NON. Proprium.** Et noster Plato magis etiam, quā Lycurgus, omnia prorsus iubet esse communia, ne quis ciuis propriam, aut suam rem vllam queat dicere.
- NON. de doctr. ind.** Nec in hac diffensione suscepti po-

a L. quod insepultos reliquissent eos,

puli causam, sed bonorum.
NON. Auguro. Cui quidem vtiā verē augurauerim.
NON. Sanctitudo. eosdem terminos hominum cur-
te, atque vite: sic pontificio iure sanctitudo sepultura.
PRISC. lib. 15. Non enim facile valenti populo resisti-
tur, si aut nihil impertias iuris, aut parum.
PRISC. Carm. Brachialia.
PRISC. armentum habeo.

EX M. TVLLII CICE- RONIS DE REP.

LIB. V.

DAVGL. 2. c. 21. Ciuit. & Nonius, quendam locum, qui
est in hoc fragm. profert in vanum. Ennius: Moribus
antiquis res stat Romana, virisq.
Quem quidem ille versum, vel breuitate, vel veritate,
tanquam ex oraculo mihi quodā esse effatus videretur.
nam neq. viri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neq. mores,
nisi hi viri præsuisent, aut fundare, aut tam diu tenere
potuissent tantam, & tam longē, latēq. imperantē rep.
Itaq. ante nostram memoriam & mos ipse patris pre-
stantis viros adhibebat, & veterum morem, ac maio-
rum instituta retinebant excellentes viri. nostra verē a-
tas cum rep. sicut picturam accepisset egregiā, sed iam
evanescentem vetustate, non modō eam colorib. isidē
quib. fuerat, renouare neglexit, sed ne id quidem cura-
uit, ut formam saltem eius, & extrema tanquam linea-
menta seruaret. quid enim manet ex antiquis moribus
quib. ille dixit re stare Romanā? quos ita obliuione ob-
soletos videmus, ut nō modō nō colantur, sed etiā igno-
rentur. Nam de viris quid dicā? mores enim ipsi interie-

runt virorū pœnuria. cuius tanti mali nō modō reddē-
da ratio nobis, sed etiā tanquam reis capitū quodāmo-
do dicēda causa est. nostris enim vitis, non casu aliquo,
remp. verbo retinemus, reapse verō iam pridem amissi-
mus.
CIC. lib. 8. epist. ad Atticum. Ut enim gubernatori cursus
secūdus, medico salus, imperatori victoria: sic huic mo-
deratori reip. beata ciuium vita proposita est, ut opibus
firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit.
huius enim operis maximi inter homines, atque optimi,
illum esse effectorem volo.
DIOMED. lib. 1. excellunt.
NON. Contemptio. Quæ virtus fortitudo vocatur, in
quæ est magnitudo animi, mortu, dolorisq. magna con-
temptio.
NON. Lentum. Marcellus, ut acer, & pugnax. Maxi-
mus, ut consideratus, & lentus.
NONIVS. ubi nominatiuus, vel sed tamen ut bono
patrifamilias colendi, ædificandi, ratiocinandi quidam
usus, opus est.
GELL. lib. 12. c. 2. Menelao Laconi quædam fuit sua-
niloquens iucunditas
idem ibid. Breuiloquentiam in dicendo colat.
NON. Ambuere. Quæ cum Scipio dixisset, admodum
proban: nimio enim erat odio rhetorum imbutus. a al. nimis
NON. Ferocia. Qui comperit eius vim, & effrenatam
illam ferociam.
CARIS. lib. 1. orbi. orbi terrarum comprehensos.
NON. Impertire. quod molestias senectutis suæ vestris
familis impertire posset.
NONIVS. Quod non modō singulis hominibus, sed
potentissimis populis sæpe contingit.

EX M. TVLLII CICERONIS
de rep. lib. v. 1.

NON. Prudentia. TOTAM igitur expectas prudentiam huius rectoris, quæ ipsum nomen hoc nacta est ex providendo.

NON. Tristis. Qui numeros optimatum, & principum obtulit his vocibus, & gravitatis suæ liquit illum tristem, & plenum dignitatis sonum.

NON. Expleri atque satiari. Graues enim domine cogitationum libidines, infinita quædam cogunt, atque imperant: quæ quia expleri, atque satiari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.

NON. Samium. Oratio exstat, Læli, quam omnes habemus in manibus, quàm simpinia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiaque, ut hic scribit, capedines.

NON. Firmiter. & Priscianus. Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

NON. Comparare. Quamobrem se cõparet hic civis ita necesse est, ut sit contra hæc, quæ civitatis statum pervertunt, semper armatus.

NON. Seditio. Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alij ad alios, seditio dicitur.

NON. de doct. ind. Et verò in dissensione civili, cum boni plus, quàm multi valent, expendendos ab his, non numerandos puto.

GELL. lib. 6. c. 16. & NON. Deprecari. Quod quidem eo fuit maius, quia cum in causa pari collega essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudij invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

a al. permo-
ucht.

b L. expen-
dendos civis,
non numer.

NON. Maculare. Ferunt hos laudibus, maculant honoribus.

D. AYGUST. lib. 5. cap. 13. Civit. Alendus hic est gloria.

NON. Desubito. in his, ut meministis, concursu levissimæ multitudinis ære congesto funus desubito esset ornatum.

NON. Vbi genitius pro nominatio. 4 ut, quemadmodum scribit ille, quotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

M. ACR. l. x. Somn. Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis præmium est, tamen illa divina virtus, non statuas plumbo inherereis, nec triumphos ardescantibus laureis, sed stabiliora quædam, & viridiora præmiorum genera desiderat. Quæ tandem ista sunt? inquit Lælius. Tum Scipio, parimini me, (inquit) quoniam tertium diem feriati sumus.

SOMNIVM SCIPIONIS.

Scipio loquitur.

C. V. M. in Africam venissem, a à Manlio consule ductus ad quartam legionem (ut scitis) tribunus militum: nihil mihi potius fuit, quàm ut b Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ insitis de causis amicissimum. Ad quem ut veni complexus me senex collacrymavit, aliquantòque post suspexit in cælum: & Grateis, inquit, tibi ago, summe sol, vobisque, reliqui c cælites, quod antequàm ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his relictis p. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso re-

Hoc fragmentum, vulgò inscribitur, Somnium Scipionis.

a L. M. Manlio consuli ad quartam legionem (ut scitis)
b L. Masinissam
c al. cælestes,

creor: ita numquam ex animo meo discedit illius optimi,
atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo
regno: ille me de nostra rep.^a percontatus est. multisq. verbis
vltro, citroque habitus, ille nobis consumtus est dies. post
autem regio apparatu accepti, sermonem in multam no-
ctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano lo-
queretur, omniaque eius non solum facta, sed etiam di-
cta meminisset. deinde, ut cubitum discesimus, me. Et
fessum de via, et qui ad multam noctem vigilassem,
archior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi
(credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: sit enim et so-
re, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in
somnia tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo vide-
licet sepius vigilans solebat cogitare, et loqui) Africa-
nus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam
ex ipso, erat notior. quem ut agnoui, equidem cohortui.
sed ille, Ades, inquit, animo, et omite timorem, Scipio.
et quae dicam, trade memoriae. Vidēsne illam urbem,
quae parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella.
nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de
excelsis, et pleno stellarum, illustri, et claro quodam loco)
ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? hanc
hoc biennio consul euerteris, eritque cognomen id tibi per te
partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. Cum
autem Karthaginem deleneris, triumphum egeris. censor
quo fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam,
Graeciam: deligere iterum absens C. O. S. bellumque
maximum conficies, Numantiam excindes. sed cum
eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. per-
turbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, osten-
das oportebit patriae, lumen animi, ingenij, consilijque
tui. sed eius temporis anticipitem video quasi faturus

a L. percun-
tatus cit

b v.c. artior,
c al. ample-
xus est.
d q.v.c. hic
ergo mihi
(credo, &c.)
e q.v.c. saepe

f q.v.c. quem
vbi agn.

g L.in Capi-
tolium

nam. Nam, cum aetas tua septenos oetates solis anfractus, a L. amfra-
tediusque conuerterit, duosque hi numeri, quorum vter-
que plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali
summam tibi fatalem confecerint: in te vnum, b atque tuum b Latque in
nomen, se tota conuerteret ciuitas: te senatus, te omnes boni, te
socij, te Latini intuebuntur: tu eris vnus, in quo nitatur ciui-
tatis salus. ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si
impijs propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaf-
set Lelius, ingemissentque ceteri vehementius: leniter arri-
dens Scipio, Quae, inquit, ne me e somno exciteris,
et pax sit rebus: audite cetera. sed quid sis, Africane,
alacrior ad tutandum remp. sic habeto: Omnibus, qui pa-
triam conseruauerint, adiuerint, auxerint, certum esse in
celo, ac definitum locum, vbi beati aeo sempiterno fru-
antur. nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mun-
dum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam
concilia, coetusque hominum, iure sociati, quae ciuitates
appellantur: harum rectores, et conseruatores hinc pro-
fecti, huc d reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus,
non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quasti-
ni tamen, e viueretne ipse pater Paullus, et alij, quos nos
extinctos f arbitremur. Immo vero, inquit, ij viuunt,
qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, euolau-
runt: vestra vero, quae dicitur vita, mors est. quin tu
aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi,
equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me ample-
xus, atque osculas, flere prohibebat. Atque ego ut primum,
fletu represso, loqui posse capi, Quae, inquam, pater san-
ctissime, atque optime, quando haec est vita, (ut Africa-
num audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos
venire propero? Non est ita, inquit ille. nisi enim deus is,
cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te quod

a L. amfra-
tus

b Latque in
tuum nomen,
& ita v.c.

c L. & parum
rebus:

d q.v.c. re-
uertuntur.
e L. viueretne
ipse, & pater
Paullus, &c.
f L. arbitra-
remur.

g L. qui e
c. & ita v.c.
h al. respicias
ad te ven.
al. respice &c.
i v.c. effudi.
k L. comple-
xus, atque o-
sculatus.
l L. quoniam
m aduerbiu,
huc, abest a
v.c.

n L. cuius
templum est
omne hoc,
quod

a L. que terra dicitur

b q. v. c. citi-
cos

c L. tam in
potestatem ma-
xima est. Ea
vita, &c.
d L. delecto,
conjunctione
quia,
e L. circulus
elucens)

fal. eituma

g verò, abest
a v. c.

h L. eternis,
& ita v. c.

corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patre non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, a que dicitur terra: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas vocatis: quæ globosæ, & rotundæ, diuini animata mentibus, circulos suos, orbisque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, publi. & pia omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ, cum sit magna in parentibus, & propinquis, tui in patria maxima est: quia ea vita, via est in cælum, & in hunc cætum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides: (Erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplantur, præclara cetera, & mirabilia videbantur. erant autem ex stellæ, quas numquā ex hoc loco vidimus: b & ex magnitudines omnium, quas esse numquā suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris, luce lucebat aliena, stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. tam & verò ipsa terra ita mihi parua visa est, ut me imperij nostri, quo quasi punctum eius attigimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne hæc spicis, quæ in templi Veneris? nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum vnus est celestis, extremus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui voluntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt se-

prem, qui versantur retrò, contrario motu, atque cælum, ex quibus vnus globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi c propper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis rutilus, horribilisque terra, quem d Martem dicitur: deinde subter mediam ferè regionem sol obtinet, dux & princeps, & moderator luminum reliquorum, d mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce d lustret, & compleat. hæc, & comites, c consequuntur, alter Veneris, alter Mercurij cursus: in infimòq; orbe luna, radiis solis accensa, conuertitur. infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum, munere deorum datos. supra luminis sunt æterna omnia. nā ea, quæ est media, & nona tellus, neq; mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo nutu pondera. Quæ cum inueneris stupens, ut me recepisti, & quis hic, inquam, quis est, qui complet aureis meas itas, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, d qui interuallo coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctus, impulsu, & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauib. temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cæli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitator, acuto, & excitato mouetur sono: grauiissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper heret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quib. eadem vis est d duorum, h Mercurij, & Veneris, modorum, septem efficiunt distinctos interuallus sonos: qui numerus rerum omnium ferè d modus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, k aperuere sibi reditum: ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus inge-

a L. prosperus,

b v. c. Martis dicitur:

c L. & temperator, d q. v. c. illustret, fort. collustrat, e v. c. sequitur, & ita L.

f v. c. Quis? inquam, quis hic est?

g L. duorum modorum, item est.

h hoc totum, Mercurij, & Veneris, abest a v. c.

i L. nodus est.

k v. c. aperuerunt

l v. c. in hunc locum.

nūis in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu
a al. comple-
ta
b L. aures ho-
minum, ob-
surd. & ita v.
c
e v. c. & L. si-
cut ubi Nilus
ad illa,
d q. v. c. non
habēt, etiam
nunc,
e v. c. conse-
qui gloriam
f v. c. meare
questi
g L. trauerfos
al. transuer-
fos,
h L. sperare
gl. & ita v. c.
opplete^a aures obsiduerunt: nec est vllus hebetior sensus
in vobis: sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa no-
minantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ
illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu
audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissi-
ma conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere
non possint: sicut intueri solem nequit aduersum, eiusque
radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans,
referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Afri-
canus. Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum con-
templari, ac domum: quæ sit tibi parua (vt est) ita videretur,
hæc cælestia semper spectato: illa humana contemnit. Tu
enim quam celebritatem sermonis hominum, ¹² aut quam
expetendam^c gloriam consequi potes? Vides habitari in
terra raris, & angustis in locis: & in ipsis quasi maculis
ubi habitat, vastas solitudines interiectas: hosque, qui
incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil in-
ter ipsos ab aliis ad alios^f manare possit: ¹³ sed partim
obliquos, partim sauerfos, partim etiam aduersos stare vo-
bis, à quibus^h expectare gloriam certè nullam potestis.
Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimi-
tam, & circumdatam cingulis: è quibus duos maxime
inter se diuersos, & cæli verticibus ipsis ex vtraque par-
te subnixos, obriguissè pruina vides: medium autem il-
lum, & maximum, solis ardore torreri. duo sunt habita-
biles, quorum australis ille, in quo qui insistant, aduersa
vobis vrgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem
alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos
tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur à
vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parua quædam
insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod

magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen
tanto nomine, quàm sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis,
nobisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum no-
men, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere po-
tuit, vel illum Gangem^a transire? quis in reliquis Orien-
tis, aut^b abeuntis solis vltimis, aut aquilonis, austrine
partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis
profectò, quantis in angustis vestra gloria se dilatari ve-
lit. ipsi autem, ^c qui de vobis loquuntur, quàm diu loquen-
tur: d Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum homi-
num deinceps laudes vnus cuiusque nostrum à patribus
acceptas posteris prodere: tamen propter elauiones, exu-
sionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse
est, non modò non eternam, sed ne diuturnam quidem
gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui
postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus
fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè me-
liores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus
nomen^f nostrum potest audiri, nemo vnus anni memo-
riam consequi possit. ¹⁴ homines enim populariter annum
tantum modò solis, id est, vnus astri, reditu metiuntur:
cum autem ad idem, vnde semel profecta sunt, cuncta a-
stra redierint, eandemque totius cæli descriptionem longis
intervallis retulerint, tum ille verè vertens annus appella-
ri potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa sæcula ho-
minum teneantur. namque, vt olim deficere sol homini-
bus, exstinguique visus est, cum Romuli animus hæc
ipsa in templa penetravit: ita quandocumque eadem par-
te sol, eodè tempore iterum defecerit, tum signis om-
nibusⁱ ad idem principium, stellisque renocatis, expletum
annum habeto. Huius quidem anni nondum vicesimam
partem scio esse conuersam. Quocirca si reditum in hunc

a q. v. c. trans-
nare
b L. obeuntis

c al. qui de
nobis
d v. c. Quin-
si cupiat pr.

e q. v. c. maio-
res succ. non
pl.
f al. vestrum
g L. ioculari-
ter

h L. reapse
autè cum ad
idem,

i q. v. c. ad
principium, st.
k L. cunctis qu-
dem

a L. despera-
ueris,
b L. quanti
tandem ista
hominu glori-
a est, que
e fortaliter sp.
d alar que ad
hanc sedem,
ec. & ita q. v.
c.
e L. nequet e
sermonibus
vulgi dedi-
deris, nec in
pr.
f L. suis te o-
porter illec.
q. v. c. suis te
oportebit il-
lec.
g L. quasi li-
men
h L. & patris,
& tuis,
i L. exposito,
k v. c. mon-
strari p.
l v. c. qui pro-
videt,
m v. c. quam
mūdū princ.
n L. & ut mū-
dū ex quad.
o L. quod que
ipsum agita-
uer
p v. c. agitur
alicunde,
q L. definitur:
r L. principij
autem
f v. c. & L.
nulla ex re a-
lia oriri po-
test. al. nul-
la ex realia
nasci pot.

locum asperaueris, in quo omnia sunt magnis. Et prestan-
tibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria. que
pertinere vix ad vnius anni pariem exiguam potest signat.
Sed aliter spectare si voles, atque hanc sedem, & eternam do-
mum contueri: neque sermonibus vulgi dederis te, nec in-
premiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te ille-
cebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de
te alij loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo
autem omnis ille, & angustius cingitur iis regionum, quam
vides, nec vnumquam de villo perennis fuit: & obruitur ho-
minu interitu, & obliuione posteritatis exstinguitur. Quia
cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, si quidem beati
meriti de patria quasi limas ad celi aditum patet, quam
quam a pueritia vestigiis ingressus huius patrii, & tuis, deceri
vestro non desui: nunc tamen, tanto premio proposito, eni-
tar multo vigilantius. Et ille, Tu vero cingere, & sic ha-
beto, te non esse mortalem, sed corpus hoc, nec enim uis
quem forma ista declarat: sed mens cuiusque, is est quisque:
non ea figura, que digito demonstrari potest. Deum te igitur
scito esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui mi-
nuit, qui praeuidet, qui tam regit, & moderatur, & mo-
uet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum prin-
ceps ille deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte
mortalem ipse deus aeternus, sic fragile corpus animus sem-
piternus mouet. Nam quod semper mouetur, eternum est: et
quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitur
aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem habet
necesse est. solum igitur, quod sese mouet, quia numquam
deseritur a se: numquam ne moueri quidem definit: quia
etiam ceteris, que mouentur, hic fons, hoc principium est
mouendi. Principio autem nulla est origo. nam ex princi-
pio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest.

nec enim hoc esset principium, quod gigneretur aliunde.
quod si numquam oritur, nec occidit quidem vnumquam.
nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur,
nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio
omnia oriri. Ita fit, ut metus principium ex eo sit, quod ipsum
a se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel con-
cidat omne caelum, omnisque natura consistat necesse est,
nec vim ullam nasciscatur, & quae a primo impulsu mouea-
tur. Cum huius pateat igitur eternum id esse, quod a seipso mo-
ueatur: quis est, qui hanc naturam animi esse tributam ne-
get? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur
externo: quod autem anima est, id motu rictur interiore,
& suo. nam haec est natura propria animae, atque vis. Quae
si est una ex omnibus, quae sese moueat: neque nata est cer-
te, & aeterna est. hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt au-
tem hae optime curae, de salute patriae: quibus agitur, &
exercitatus animus, velocius in hanc sedem, & domum
suam peruolabit: idque ocyus faciet, si iam tum, cum eris
inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quae extra erunt,
contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam
eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, ea-
rumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidi-
num voluptatibus obedientium, deorum, & hominum in-
iuria violauerunt: corporibus elapsi circum terram ipsam
volitantur: nec in hunc locum, nisi multo exagitati secu-
lus reuertuntur. ille discessit: ego somno statim solutus
sum.

a v. c. esset
hoc pr.
b L. nec occi-
dit quidem
vnumquam.
c q. v. c. ali-
quid er.
d L. oriri om-
nia & ita v. c.
e al. ex se.
f L. vel con-
cidat omne
caelum, om-
nisque ter-
ra, & consi-
stant necesse
est, &c.
g L. qua pri-
mo impulsu
moueantur.
h L. pateat
i L. inanimu
est
k L. animal
est,
l haec, abest a
v. c.
m L. veloci-
ter
n statim, ab-
est a v. c.

TESTIMONIA QVÆ
DAM, EX IPSIVS CICERONIS
SCRIPTIS, IN QVIBVS SV-
rum de rep. librorum mentio-
nem facit.

1 Quod quæris, quid in illis libris fecerim, quos, cum es-
sem in Cumano, scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed
sepe iam scribendi totum consilium, rationemque mutavi.
Nam iam duobus factis libris, in quibus Nonendiali
libris feris, quæ fuerunt Tuditano & Aquillio COSS. ser-
mo est à me institutus Africani paullo ante mortem, & Læ-
lij, Philii, Maniliique, & Lælij, generorum Fannij, & Scau-
lula. Sermo autem in novem & dies, & libros distribu-
it de optimo statu civitatis, & de optimo ciue. Sanè te ex-
cebat opus luculentè, hominumque dignitas aliquantum
rationi ponderis afferebat. Hi libri cum in Tusculano mi-
hi legerentur, audiente Sallustio, admonitus sum ab illo,
multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse
loquerer de rep. præsertim cum essem non Heracles Pon-
ticus, sed consularis, & is, qui in maximis versatus in re-
bus essem: quæ tam antiquis hominibus attribuerem, ea
visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris li-
bris, quod esset de ratione dicendi, belle à me remonisse:
ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem. Aristotelem do-
nique, quæ de rep. & præstante viro scribat, ipsum lo-
qui. Commovit me, & eo magis, quod maximos morum
nostræ civitatis attingere non poteram, quod erant infe-
riores, quam illorum ætas, qui loquebantur. Ego autem id
ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens,
offenderem quempiam. Nunc & id vitabo, & loquar

ipse tecum, & tamen illa, quæ institueram, ad te, si Romam
venero, mittam. Puto enim te existimaturum, à me illos li-
bros non sine aliquo meo stomacho esse relictos.
2 Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem lo-
cum, si modò erit locus, sed nostri genus dialogorum meo-
rum, ut in Oratoriis, quos tu in cælum fers, non potuit men-
tio fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius, qui illis
notus, aut auditus esset. Hanc ego de rep. quam institui di-
sputationem, in Africani personam, & Philii, & Petri Ma-
niliique contuli: adiunxi adolescenteis, Q. Tiberonem, P. Ruti-
lium, duos Lælij generos, Scaulam & Fannium. Itaque
cogitabam, quoniam in singulis libris vtor proæmiis, ut
Africanus in iis, quos & Horatius vocat, aliquid efficere, ut
non sine causa istum appellarem. Ad quod intelligo tibi pla-
cere: utinam modò conata efficere possim, rem enim (quod
te non fugit) magnam complexus sum, & gravem, & plu-
rimi orij, quo ego maximè egeo.
3 Si Cottam, & Varronem fecissem inter se disputanteis,
ut à te proximis litteris admoner, meum uapov egessent
esset, hoc in antiquis personis suavius fit, ut & Heracles
in multis, & nos in sex de rep. libris fecimus.
4 Qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui
non tum hoc, tum illud, (ut in plerisque) sed idem semper,
animos hominum esse divinos, iisque, cum è corporibus ex-
cessissent, reditum in cælum patere optimoque & iustissimo
cuique expeditissimum, quod idem Scipioni videbatur. Qui
quidem, quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus,
cum & Philus & Manilius adessent, & alij plures, tunc
etiam Scaula mecum venisset, triduum differuit de rep.
animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse
dicebat.

5 Atque his libris annumerandi sunt sex de R. P. quos tunc scripsimus, quum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophia quae propius, à Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia tractatus vberime.

6 Quum à primo urbis ortu regis institutis, partim etiam legibus, auspiciis, caerimoniis, comitiis, prouocationes, patrum consilium, equitum, peditumque descriptio, tota res militaris diuinitus esset constituta: tum progressio ad mirabilis, incredibilisque cursus, ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. Nec verò hic locus est, ut de moribus, institutisque maiorum, & disciplina, & temperatione ciuitatis loquamur: alius locus satis accuratè à nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de rep. scripsimus.

7 Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque approbas, ne tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto libro informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros deuorasti? quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abicere, si id erit rectius. Virumque verò simul agi non potest, & de triumpho ambitosè, & de rep. liberè. Sed ne dubitaris, quin quod honestius, id mihi futurum sit antiquius.

8 An censes, quum in illis de R. P. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerum publicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimae reip. leges dare consentaneas? A. Annò prorsus ita censeo. M. Ergo adeò exspectate leges, quae genus illud optimum reip. continent.

9 Quoniam igitur eius reip. quam optimam esse docet in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis & seruandus status, omnesque leges accommodandae ad illud ciuitatis

genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia scienda: repetam stirpem iuris à natura.

10 Quam breui frater in conspectu posita est à te omnium magistratuum descriptio, & ea pene nostrae ciuitatis: nisi à te paulum allatū est noui. M. Rectissime, Quinte, animaduertis. Haec est enim quam Scipio laudat in sex libris, & quam maxime probat temperationem reip. quae effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. Nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui praesunt, contineri temp. & ex eorum compositione quod cuiusque reip. genus sit, intelligi. Quae res quum sapientissime, moderatissimeque constituta esset à maioribus nostris, nihil habui, sanè non multum, quod putarem nouandum in legibus.

11 Irascatur qui volet, patiar. in eo est uis, praesertim cum sex libris, tanquam praedibus, me ipsum obstrinxerim: quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum inuicem requiris de Cn. Claudio, Annij F. Ille verò ante X. viros non fuit, quippe qui edilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post X. viros institutus est. Quid ergo protulit, quod pronulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur à paucis. Nec verò pauci sunt auctores. Cn. Plautium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse, ne me hoc, vel potius Africanum, (is enim loquitur) commentum putes.

12 Ain tandem, Attice, laudator integritatis & elegantiae nostrae: ausus es hoc ex ore tuo, inquit Engius, ut equites Scaprio ad pecuniam cogendam darem, me rogare: aut si mecum esses (qui scribis morderi te interdum, quòd non simul sis) paterere me id facere, si vellem? Et post aliquot versus,

13 Sed iam quid opus est equitatu? solui enim Salami-

nij: nisi forte id volumus armis efficere, ut senus quaternis centesimis ducant. Et ego audebo legere vñquam, aut attingere eos libros, quos iu dilaudas, si tale quid fecero?

14 Et, si (ut nos à te admonemur) rectè in illis libris diximus, nihil esse bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod turpe sit: cerèd vterque istorum est miserrimus, quorum vtrique semper patrie salus, et dignitas posterior sua dominatione et domesticis commodis fuit.

15 Filiola tua te delectari lætor, et probari tibi expetitur esse non tam rectè tu. Etenim, si hæc non est, nulla potest homini esse ad hominem naturæ adiunctio: qua sublata, vitæ societas tollitur. Bene eueniat, inquit Carneades. Spurce: sed tamen prudentius, quàm Lucius noster, et Patro, qui, cum omnia ad se referant, quidquam alterius causa fieri putent. cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit: non intelligunt, se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed hæc, opinor, sunt in iis libris, quos dilaudando, animos mihi addidisti.

16 Quontam scriptum est à te de optimo reip. statu. consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse video Platonem illum tuum.

17 Quoniã leges damus liberis populis, quæq. de optima rep. sentiremus, in sex libris antè diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illū, quem probamus, ciuitatis statum.

18 A te peto (inquit Pomponius) ut scribas aliquid. iam pridem enim conticuerunt litteræ tuæ. Nam ut illos de rep. libros edidisti, nihil à te sanè postea accepimus, eisque notmetipsi ad rerum naturalium memoriam comprehendendam impulsī, atque incensi sumus. Sed illa cum poteris, atque ut possis, rogo.

19 Quod in ciuitatib. ratione quadam, de qua dixerunt

idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarior, ut homines deorum agnatione et gente teneantur.

20 Sed heus tu, tuusque atque dñus Atbenis placer hoc tibi? Est non impediabant mei cerèd libri. non enim ista largitio fuit in ciueis, sed in hospites liberalitas.

21 Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum.

22 Ut cupiditatibus principum et vitii infici solet tota ciuitas, sic emendari et corrigi continentia. Post, aliquos interpositus versibus.

23 Sed hæc et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius.

24 Non quòd hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassia legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. M. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. sed ego, eisi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et vñantur bonis. sic enim à me recitata lex est de suffragiis: Optimatibus nota, plebi libera sunt.

M. TVLLII CICERO- NIS DE IVRE CIVILI.

CARIS. Aliquo eccellente, ac nobili viro, GELLIVS, lib. 7. cap. 22. Nec verò scientia iuris maioribus suis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam superfluit.

M. TVLLII CICERONIS

de auguriis.

OMNIA EX CARISIO. Oſcen.

Ani incerta.

Oſcenis.

M. TVLLII CICERONIS

de philoſophia, ſiue Hortenſius.

NON. Occupare. * Et Paullum Marcelli occupaviſſe.

NON. Annuere. Quod cum uterque noſtrum annuiſſet, omnesque ad id tempus, quod erat dictum, poſtero die veniſſemus.

FRONTO. Lucullo quidem noſter aduentus & gratus & iucundus fuiſſe.

Idem. Hic primum Catulus delectatur ipſo loco.

NON. Inanima. Nam cum omnis ſollertia admiranda eſt, tum ea, quæ efficit, ut, inanima quæ ſunt, vivere, & ſpirare videantur.

NON. Effero. * præter ceteras noſtra extulit civitas.

NON. Lentus. * hunc Craſſum, qui lentus (ut ſcilicet) dicere ſolebat, ad imitationem quaſi noſtri generis contendiſſe.

NON. Imbuere. ſufficere. Ut ij, qui comibibi purpuram volunt, ſufficiunt prius lanam medicamentis quibuslibet, ſic litteris, talibusque doctrinis antè excoli animos, & ad ſapientiam concipiendam imbui, & præparari decet.

NON. Subigere. Seges. Ut enim ſegetes agricola ſubigunt aratriſ multo antè quàm ſerant.

NON. Graue. Acre. Mite. Quid enim aut Herodoto dulcius, aut Thucydide gravior, aut Philoſto brevius, aut Theopompo acutus, aut Theophrasto mitius inveniri poteſt?

h L. aut E-
phoro.

NON. Cognoscere. Graue. Vnde autem facilius, quàm ex annalium monumētis, aut res bellica, aut omnia reip. diſciplina cognoscitur? Vnde ad agendum, aut dicendum copia depromi maior grauiſſimorum exemplorum, quaſi incorruptorum teſtimoniorum poteſt?

NON. Exorſum. Perge, quaſo: nec enim imperite exorſus es.

NON. Contendere. Magna etiam animi contentio adhibenda eſt in explicando Ariſtotele, & ſi legeris.

NON. Comeſt. Se ad extremum pollicetur prolaturum quæ ſeipſa comeſt: quod efficit dialecticorum ratio.

NON. Relaxo. Remitto. Quæro enim, non quibus intendam rebus animum, ſed quibus relaxem, & remittam.

LACTANT. l. 3. c. 15. Quando philoſophi eſſe cœperunt?

Thales, ut opinor, primus, recens hæc quidem ætas.

D. AVG. l. 3. contra Acad. Id enim eſt ſapientia providere, ex quo ſapientia eſt appellata, prudentia.

SERVIVS. Epicurei plures volunt eſſe cœlos.

NON. Urgeo. Itaque tunc Democriti manus urgebatur.

SERVIVS. in 1. & 2. En. * annum magnum eſſe voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum, quod ſit poſt XII. millia nongentos quinquaginta quattuor annos.

D. AVG. lib. 12. c. 4. Trin. Beati certè omnes eſſe volumus.

NON. Differre. Quantum inter ſe homines ſtudiis, moribus, & omni vitæ ratione differant.

NON. præſtaſtum. Huic contrarius Ariſto Chius, præſtaſtus, ferreus, nihil bonum, niſi quod rectum, & honeſtum eſt.

D. AVG. lib. 13. c. 5. Trin. Ecce autem non philoſophi illi

c al. ſi leges.

d L. qui ſe ipſe
ſe comell,

quidem, sed promti tamen ad disputandum homines, omnes aiunt esse beatos, qui viuunt, ut ipsi velint. Falsum id quidem. Velle enim quod non deceat, id ipsum miserum est: nec tam miserum est, non adipisci quod velis, quam adipisci velle quod non oporteat.

^a al. quæ esse
beata solitu-
do quæat? LACTAN. l. 1. c. 7. Si deus vnus est, ^a quæ beatus esse
in solitudine queat?

NON. Præcipere. Præcipiunt hoc isti, et facit nemo.

LACTAN. l. 3. c. 16. Profecto omniū istorum disputatio, quamquam vberimos fonte virtutis, et scientiæ con-
sineat, tamen, collata cum horum actus, perfectis que re-
bus, vereor ne tantum videatur attulisse negotiū homi-
num quandam oblectationem otij.

NON. Lantum. Quæ est igitur philosophia, Socrates? nec
dubito, quin, quæcumque sit, lautum victum et elegan-
tem, magnificè, neque minus quam deceret, colere insti-
tuerit.

NON. de doct. ind. Vidi in dolore podagræ vel omnium
maximum, Stoicorum Posidonium, nihilo ipsum, quam
Nicomachum Tyrium, hospitem meum, fortiozem.

NON. Sublatum. eloquentiam tueri, quam tu in
cælum, Hortens, credo, ut ipse cum ea simul adscende-
res sustulisses.

NON. Euentus. Tu me et aliàs nonnumquam, et paullo
ante adhortatus es, ut aliorum facta, et enera conquirerem.

FRONTO Qui cum hodie bellum cum mortuo gerant.

NON. Sumo. Quare velim dari mihi, Luculle, iubeas in-
dicem tragicorum, ut sumam, si qui forte mihi desunt.

NON. Facessio. Facessant igitur omnes, qui docere nihil
possunt, quo melius, sapientiusque viuamus.

D. AVGVST. lib. 14. c. 2. Trin. prudentiæ partes sunt,
memoria, intelligentia, prouidentia.

D. AVGVST. ibid. Si nobis, cum ex hac vita migrauerimus, in
beatorum insulis immortalæ æuū, ut fabule ferunt, de-
gere liceret, quid opus esset eloquentia, cum iudicia nul-
la fierent: aut ipsis etiam virtutibus? nec enim fortitudi-
nis indigeremus, nullo proposito aut labore, aut pericu-
lo: nec iustitia, cum esset nihil, quod appeteretur alieni:
nec temperantia, quæ regeret eas, quæ nullæ essent, libi-
dines: nec prudentia quidē egeremus, nullo dilectu pro-
posito bonorum, et malorum. Vna igitur essemus beati
cognitione naturæ, et scientia, quæ sola etiam deorum
est vita laudanda: ex quo intelligi potest, cetera, neces-
sitate esse: vnum hoc, voluptatis.

NON. Capere. deinde boni mores, et mode-
stiores, et ad capiendā præcepta molliores.

NON. Aptum. Altera est nexa cum superiore, et inde,
apertè pendens.

NON. Spectare. Celi signorum admirabilem or-
dinem, insatiabilemque pulchritudinem magis spectant.

D. AVGVST. l. 4. c. 15. Cuius. Ut easdem tenebras ef-
ficiat, quas effecit in interitu Romuli: qui in obscuratio-
ne solus factus est.

NON. increpito. Tunc pseudomenon, et sortem, et to-
tam dialecticam aut illud, aut increpas?

NON. Pressum. Quis te aut est, aut fuit umquam in par-
tiundu rebus, in definiendu, in explanandu pressior?

LACTAN. l. 6. c. 2. Mālo vel vnum paruum de officio libel-
lum, quam longā orationē pro seditioso homine Cornelio.

NON. Conuenire. Nam quod vereris, ne non conueniat
nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum.

NON. Cedere. Aut tibi id ipsum peruertendum fuit,
quod in ne attigisti quidem: aut eius paries, quasi mem-
bra quædam, cedende.

NON.era. Quid tu,inquam: soles,cum rationem à di-
spensatore accipis,si era singula probasti,summam quæ
ex his confecta sit,non probare?

al. scribita NON. Scripta. Itaque tibi concedo, quod in duode-
cim scriptis solemus, ut calculum reduces, si te alicuius
danti pœnitet.

NON.Gratificari. Quare egredere, quæso, & gratifi-
care reip.

Idem Tollere. nihil tamen esse, in quo se ani-
mus excellens tollat.

Idem Capere. Captum me fortasse, inquit, tu putas, &
id, quod nollem, confiteri coactum.

Idem Subducere. An cum videat me, & meos comitatus
fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, con-
stantiam, gravitatem, fidem, ipsa se subducatur?

PRISC. l. 6. ut ait Ennius: Refugiat timido
sanguinem, atque exalbescat metu.

NON. Prestare. Itaque nec in philosophia cuiquam esse
sit, & viæ gravitate præstitit.

Idem Contemni. magnitudo animi, patientia
laborum, mortis denique contemptio.

Idem Detrahere. ut ea sibi ratio detrahe-
stuat, quæ consuetudo viriosa detraxerit.

Idem Despicere. Consolabitur eum magnitudo animi
& humanarum opinionum alta quædam despectio.

Idem Deductum. Habet enim ipsa certam & defini-
tam viam, sed ex ea multis vitiis, & erroribus depra-
vata deducitur.

Idem Vindicare. deinde imitator, ut sibi
quidem videtur, nature mos vindicat.

al. Imbecil. Idem Exultare. Imbecillus autem est pudoris magi-
ster timor, qui si quando paullulum aberraverit, statim

spe impunitatis exultat.

TER. VIVS lib. 9. an. Sufficit ad gloriam benefacti
conscientia

NONIVS. redundo Tum intelligas, quàm illud non sit
necessarium, quod redundat.

Idem Glisco. ad iuvenilem libidinem, copia voluptatum
gliscit illa, ut ignis oleo.

Idem Verecundantur. Hi nostri amici verecundantur,
capti splendore virtutis.

D. AVGVSTINVS, Vita Beata. Orate, homini di-
tissimo, amantissimo, delicatissimo, neque ad voluptatem
quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam
integrâque valetudinem. Nam & prædictis quæstuo-
sissimis, amicis iucundissimis, quantum libuit, & abun-
davit, & illis omnibus aptissimè ad salutem corporis
usus est: eiusque (ut breviter totum explicem) omne in-
stitutum, voluntatèque omnem successio prospera con-
secuta est.

NON. Balnea. Primus balneolas suspendit, inclusit pi-
sceis.

PRISCIAN. lib. 10. & amantitate sum-
ma perfructus est.

NONIVS. Ostrea solertiâque eam, quæ
posset vel in tegulis prosummare ostreas.

Idem Summus. Vixit ad summam senectutem valetu-
dine optima.

Idem Inuitare. Voluptates autem nulla ad res necessa-
rias inuitamenta afferunt senibus.

D. AVG. l. 4. contra Pelagium. Non. Conficere. An ve-
rè voluptates corporis expetendæ, quæ verè & gravi-
ter à Platone dictæ sunt illecebræ, atque escæ malorum?
quæ enim confectio est valetudinis, quæ deformatio co-

loris, & corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non euocetur, atque eliciatur voluptate? cuius motus ut quisque est maximus, ita est inimicissimus philosophiae. congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non potest. quis enim cum utatur voluptate ea, qua nulla possit maior esse, attendere animo, inire rationem, cogitare omnino quidquam potest? qui autem tantus est gurgis, qui dies & noctes sine fine minime temporis intermissione velit ita moueri suos sensus, ut mouentur in summis voluptatibus? quis autem bona mente praeditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas?

D. A V G V S T. contra Pelag. lib. 5. cap. 5. tunc obsequatur naturae, cum sine magistro senserit, quid natura desideret.

NON. Vbi genitius pro ablatiuo. Et qui expectat, praedat animi, quia semper, quid futurum sit, incertum est. quibus peccata non maxima insunt, noxias tamen inferunt.

NON. Equuleus. Ut igitur domitores equorum non verbera solum adhibent ad domandum, sed cibum etiam saepe subtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis.

NON. lentum. Qui cum publicas iniurias lente tulisset, suam non iulit.

NON. Continens. In continetibus quidem terris vestri nomen dilari potest.

NON. Conficere. Ea facultas nostris maioribus erat, qui confectus senatus consultus.

NON. Acre. quod alterius ingenium sic dulce, ut acutum Aegyptium; alterius sic acre, ut mel Hymettium dicimus.

NON. Fides. Ponenda sunt fides, & tibia.

NON. Seuerum. Aliud ex siluis seuerum, & triste.

NON. Tenue. Eundem enim non modò ex mediocri pecunia, sed etiam ex tenui percipere possum.

NON. Priores à primores. Qui iidem nescio quid, quod in primoribus habent, ut aiunt, labris.

NON. Subducere. non & sine ea cogitatione in eundis, subducendisque rationibus.

D. A V G. l. 4. contra Pelagium. Ex quibus humane vitae erroribus, & ærumnis sit, ut interdum veteres illi sine vates, siue in sacris, inuitisque tradendis diuinae mentis interpretes, qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore, poenarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videantur, verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, quum in praedonum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viua cum mortuis, aduersa aduersis accommodata, quam apertissime colligabantur: ita nostros animos cum corporibus copulatos, ut viuos cum mortuis esse coniunctos.

NON. Appendix. Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi esse corpus, nihilque in eo esse magnū.

D. A V G V S T. l. 14. c. vlt. Trin. Quae nobis dies, noctesque, considerantibus, ac uentibusque intelligentiam, quae est mentis acies, cauentibusque, nequando illa hebescat, magna spes est, aue si hoc, quod sentimus & sapimus, mortale & caducum est, iucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occasum, neque molestem extinctionem, & quasi quietem vitae fore: aut si, ut antiquis philosophis, hisque maximis, longèque clariis placuit, æternos animos, ac diuinos habemus;

al. in suo
curfu,

sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper a in
cursu, id est, in ratione et inuestigandi cupiditate, et
quo minus se admiscuerint, atque implicuerint hominum
vitiis, atque erroribus, hoc illis faciliorem adscensum,
et rediit in celum fore. Quapropter, ut aliquando
terminetur oratio, si aut exstingui tranquillè volumus,
cum in his artibus vixerimus, aut si ex hac in alia hanc
paullo meliorem domum sine mora demigrare, in his
studiis nobis omnis opera, et cura ponenda est.

M. TVLLII CICERONIS,
M. Cato, seu, Laus M. Catonis.

GELL. lib. 13. cap. 18. Pronepos M. Catonis censorij.
MACR. l. 6. cap. 2. Contingebat in eo, quod plerisque
contra solet, ut maiora omnia re, quam fama videren-
tur, id quod non saepe evenit, ut expectatio à cogniti-
one, aures ab oculis vincerentur.

M. Tullij Ciceronis, de Gloria lib. 1.

CARIS. In Tusculanum mihi nuntiabantur gladiato-
rij sibili.

FESTVS. lib. 13. Oppidorum appellationem vsurpa-
tione appellatam esse existimo, quod opem darent.

M. Tullij Ciceronis de Gloria lib. 11.

GELL. l. 15. c. 6. Apud eundem poëtam Ajax cum He-
ctore congregiendi causa agit, ut sepeliatur,
si sit fortè victus, declaratque se velle, ut suum inuictum
multis etiam post seculis pratercuntes sic loquantur.
Hic

Hic situs est vite iam pridem lumina linquens,
Qui quondam Hectorco percussus cõciderit ense.
Fabitur hoc aliquis, mea semper gloria viuet.
CARISIVS. Quo stante, et incolumi.

EX M. TVLLII CICERONIS
de consolatione liber.

PLINIVS. prefatione. Crantorem sequor.

LACTANT. lib. 3. cap. 18. Idcirco nati sumus, ut scele-
rum penas lueremus.

LACT. l. 2. c. 19. Non nasci, longè optimum, nec in hos
scopulos incidere vite: proximum autem, si natus sis,
quamprimum mori, et tanquam ex incendio effugere
fortune.

LACT. l. 3. c. 14. Sed nescio, qui nos teneat error, aut mi-
serabilis ignoratio veri.

CIC. Tusc. 1. Lact. ira. c. 10. l. 1. c. 5. Instit. Animorū nul-
la in terris origo inueniri potest. Nihil enim est in animis
mixtum, atque concretum, aut quod ex terra natum, at-
que fictum esse videatur, nihil ne aut humidum qui-
dem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil in-
est, quod vim memorie, mētis, cogitationis habeat: quod
et præterea teneat, et futura provideat, et complecti
possit præsentia, quæ sola diuina sunt. Nec inuenietur
viquam, unde ad hominem venire possint, nisi à deo.
Singularis est igitur quædam natura, atque vis animi,
seu iuncta ab his visitatis, notisq. naturis. Ita, quidquid est
illud, quod sapit, quod vult, quod riger, celeste, et diui-
nū est: ob eamq. rem æternū sit necesse est. nec verò deus
ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest,
nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni

concretionem mortali, omnia sentiens, & mouens, ipsaque prædita motu sempiterno.

LACT. lib. I. cap. 15. Cum verò & mares, & femina complures ex hominib. in decorum numero esse videamus, & eorū in urbibus, atque agris augustissima templa veneremur: assentiamur eorum sapientia, quorum ingenis, & inuentis omnem vitam legibus, & institutis exultam, constitutamque habemus. Quod si vllā vquam animal consecrandum fuit, illud profectō fuit, si Cadmi, aut^a Amphionis progenies, aut Tyndari, in celum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicendus est, quod quidem faciam, tēque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo.

a. I. Amphionis

LACT. l. 3. c. 19. Nec enim omnibus iūdem illi sapientes arbitrati sunt eundē cursum in cælum patere. nam vitis, & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno iacere docuerunt: b castos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis, atque artibus, expositos, leui quodam, ac facili lapsu ad deos, id est, ad naturam sui similem peruolare.

b al. castos
autē animos,
& puros,

LACT. l. 3. c. 28. Cedo, & manum tollo.

M. TVLLII CICERONIS LIBER

De suis consiliis, vel expositio
suorum consiliorum.

BOETH. lib. I. Mus. sed vt aliqua similitudine adductus, maximis minima conferam, vt cum vinolēti adolescenti, tibiarum etiam cantu, vt sit, instincti, mulieris pudicitia fore frangeret, admonuisse tibicinam, vt spondæum caneret, Pythagoras dicitur, quod cum illa fecisset, tar-

ditate modorum, & grauitate cantus, illorum furentem petulantiam resedisse.

M. Tullij Ciceronis de virtutibus liber.

CAR. lib. 2. Illud neuiquam probares.

M. Tullij Ciceronis de notis liber.

Adprobat.	modestus.	epistola.
comprobat.	immodestus.	littera.
improbat.	modicus.	litteræ.
probat.	immodicus.	syllaba.
probatas.	commodus.	tempus.
improbatas.	incommodus.	per tempus.
probabilis.	accommodat.	per idem tempus.
reprobat.	in modum.	temporalis.
modus.	admodum.	extemporalis.
modulus.	quemadmodum.	homo.

Tritem. po-
lygr.

M. Tullij Cic. Chorographia.

PRISC. lib. 6. Ibi quercorum rami ad terram iacent, vt sues, quasi capræ ex ramis glande pascantur.

Ex M. Tullij Ciceronis, ad Varronem
Academicorum lib. 1.

NON. Digladiari. Quid autem stomachetur Mnesarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

Ex lib. 11. Academicorum,
ad Varronem.

NON. Adhamare. Quenim seriùs honores^a adhamauerunt, vix admittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possint esse.

NON. Exponere. Frangere auaritiā, scelera ponere, vitam suā exponere ad imitandum iuuentuti.

NON. Heber. Quid? lūne quæ lineamenta sint, potest dicere? cur eius nascentis aliās hebetiora, aliās

* Errat hic
Nonius. le-
gendū enim
apud M. Tul-
lium adhamauerūt.

- actiora videantur cornua?
- NONIVS. Purpurascit. Quid? mare nonne caeruleum?
at eius vnda, cum est pulsa remis, purpurascit: & qui-
dem aqua tinctum, quodammodo & infectum.
- NON. Aequor. Quid tam planum videtur, quam ma-
retex quo etiam aequor illud poëta vocant.
- NON. Alabaster. Quibus etiam alabaster plenus vn-
guenti putere videatur.
- NON. Siccum. Alius adultis, alius senibus: alius aegris,
alius sanis: alius siccis, alius vinolentis.
- NON. Urinari. Siquando enim nos demersimus, ut qui
urinatur, aut nihil superum, aut obscure admodum
cernimus.
- NON. Perpendicularum. Atqui, si id crederemus, non
egeremus perpendicularis, non normis, non regulis.
- NON. Gallina. Cum ouum inspexerant, quæ gallina
peperisset, dicere solebant.
- DIOMED. Opera affixa.
- Ex lib. III. Academicorum, ad Varronem.
- NON. Ingenerari. In tanta animalium varietate ho-
mini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis, &
scientiæ.
- NON. Vindico. aliqua potestas si sit, vindicet se in li-
bertatem.
- NON. Digladiari. Digladiari autem semper, depugnare
cum facinorosis, & audacibus, quis non cum miserr-
mum, tum etiam stultissimum dixerit?
- NON. Exsulto. Et ut nos nunc sedemus ad Lucrinum,
pisciculosque exsultantibus videmus.
- LACT. I. 6. c. 14. Quod si liceret, ut iis, qui in itinere
derrauissent, sic vitam deuiam secutus, corrigere erro-
rem penitendo, facilius esset emendatio temeritatis.

Ex lib. incerto Academicorum,
ad Varronem.

- LACT. I. 3. c. 15. Mibi autem non modò ad sapientiam
cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni
videantur, hebetes & obtusi.
- MARCIAN. lib. 5. FORTVNATIAN. lib. 3. La-
tent ista omnia, Varro, magnis obscurata, & circumfusa
tenebris.
- 10 D. AVGVST. lib. 3. contra Acad. Academico sapien-
ti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes vi-
derentur, secundæ partes dantur, cum primas sibi quem-
que vèdicare necesse sit: ex quo potest probabiliter con-
fci, cum rectè primum esse iudicio suo, qui omnium ce-
terorum iudicio sit secundus. Fac enim, verbi causa, Stoi-
cum adesse sapientem. nam contra eos potissimum Aca-
demicorum exarsit ingenium. Ergo Zeno, vel Chrysip-
pus si interrogentur, quid sit sapiens, respondebit, cum
esse, quem ipse descripserit. Contrà Epicurus, vel quis
alius aduersariorum negabit, suumque potius peritissi-
mum voluptatum aucupem, sapientem esse contendet.
Inde ad iurgium. Clamat Zeno, & tota illa porticus in-
multuatur, hominem natum ad nihil esse aliud quàm
honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere,
nullo prorsus commodo extrinsecus posito, & quasi le-
nocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis
inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem
& hominem, & sapientem trudere nefas esse. Contrà
ille, conuocata de hortulis in auxilium quasi libera tur-
ba temulentorum, quærentium tantum, quem in-
comitis vnguibus bacchantes, asperoque ore discerpant,
voluptatis nomen, suauitatem, & letem teste populo ex-

aggerans, instat acriter, ut sine ea, beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrit, virosque audiet trahentis se ad suas partes, sed si in illos, aut in istos concesserit, ab eis, quos deserit, infans, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque cum huc, & illuc aurem diligenter admonerit, interrogatus quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc stotum, quis sit melior, Epicurusne, qui delirare illum clamat: an Academicus, qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat, nemo dubitat Academicum praetatum iri. Rursus te ad illum conuerte, & quare, quem magis amet, Zenonem, à quo bestia nominatur, an Arcesilam, à quo audit, tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius: nonne apertum est totam illam porticum, insanam, Academicos autem praeter illis modestos, cautosque homines visum iri Epicuro?

D. AVGVST. lib. 2. contra Academ. Talia mihi videtur omnia, quae probabilia, vel verisimilia putari nominanda: quae tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno. satis enim mihi est, te iam bene accepisse, quid dicam: id est, quibus reb. haec nomina imponam, non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem deest esse sapientem.

D. AVGVST. lib. 3. contra Academ. Mos fuit Academicis occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixissent, aperiendi.

Ex lib. de natura deorum III.

LACT. lib. 2. c. 9. Primum igitur non est probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse divina

providentia effectam, sed habere & habuisse vim, & naturam suam. Ut igitur faber, cum quid edificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea vitur, quae sit parata: fictorque item è cera: sic isti providentiae divinae materiam praesto esse oportuit, non quam ipsa faceret, sed quam haberet paratam: quod si non est à deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aer, & ignis à deo factus est.

LACTANT. lib. 2. cap. 3. Non sunt ista vulgò disputanda, ne susceptas publicè religiones disputatio talis exstinguat.

Ex lib. 1. de Divinatione.

DIOMED. lib. 1. Praeterea similiter cohortatione circum conciliabula antecellunt.

Ex lib. 1. de legibus.

LACT. l. 5. c. 8. Sicut una, eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret, ac nutritur, sic omnes homines inter se naturae confusi, praeinitate dissentiant, nec se intelligunt esse consanguineos, & subiectos omnes sub dynam, eademque tutelam: quod si teneretur, deorum profecto vitam omnes viverent.

Ex lib. 11. de legibus.

LACT. l. 1. c. 10. Magnum, audaxque consilium Graecia suscepit, quod Cupidinum, & Amorum simulacra in gymnasium consecravit.

Ex lib. v. de legibus.

MACR. lib. 6. Visne igitur, quoniam sol paullulum à meridie iam deexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Tirim, eaque, quae restant, in illis alnorum umbraculis persequamur.

Ex libro incerto de legibus.

LACT. lib. 3. cap. 19. Gratulemurque nobis quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriore est allatura statum. nam sine corpore, animo vigente, diuina est vita: sensu carenti nihil profectus est mali.

AVGVST. lib. 21. c. 2. Ciuit. Octo poenarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exsiliu, mors, seruitus.

Ex lib. de fato.

GELL. lib. 5. cap. 3. Chrysippus astuans, laboransque quoniam pacto explicet, & fato omnia fieri, & esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

MACR. lib. 3. Nam cum esset apud se ad Lauernium Scipio, vnaque Pontius: allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum raro capitur, sed est piscis, viserunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio vnum & alterum ex iis, qui cum salutarum venerant, inuitasset, plurisque etiam inuitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas. acipenser iste paucorum hominum est.

Ex Timæo seu de vniuerso. ex Platone.

NON. Curriculum. Ratione igitur, & mente diuina ad originem temporu curriculum inuentum est solis & lunæ.

PRISC. lib. 1. part. Defensrix.

M. T. CICERONIS

TIMAEVS, SEV DE VNI-

VERSO FRAGMENTVM.

VLTA sunt à nobis & in Academicis conscripta contra physicos, & saepe cum P. Nigidio, Carneadeo more & modo disputata. fuit enim vir ille cum ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero esset, ornatus omnibus: tum acer inuestigator, & diligens earum rerum, quæ à natura inuolutæ videntur. Denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodammodo, cum aliquot secula in Italia, Siciliaque viguisset, hunc exstitisse, qui illam renouaret. Quicum me in Ciliciam proficiscentem, Ephesi exspectauisset, Romam ex legatione ipse decedens: venissetque eodem Mytilenis mei salutandi. & visendi causa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio facile princeps: perlibenter & Nigidium vidi, & Cratippum cognoui. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum perconctationis consumimus.

Defunt multa.

Quid est, quod semper sit, neque vllum habet ortum? & quod gignatur, nec vquam sit? Quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur: quod vnum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expertis: quod totum opinabile est, id gignitur, & interit, nec vquam esse vere potest. Omne autem, quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. nullius enim rei, causa remota, reperiri origo potest. Quæcirca si u,

^a L. rationis expertis

2 a qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illa, quæ gignitur, numquam illam, quam experet, pulchritudinem consequetur. Omne igitur celum, siue mundus, siue quousque vocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni questione considerandū, semperne fuerit, nullo generatus ortu:

b L. siue quo alio vocab.

c L. an ortus sit ab aliquo temporis principio. Ortus est, quand.

d fort. difficile est, e ut patet ad 10. fort. predicare in vulgus,

f L. sequi, g L. sic ergo generatus,

h L. hæc sit prima distinctio. Omnis orationis, cum iis rebus, de quibus explicandum videtur esse cognitionem. Itaque

2 a qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illa, quæ gignitur, numquam illam, quam experet, pulchritudinem consequetur. Omne igitur celum, siue mundus, siue quousque vocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni questione considerandū, semperne fuerit, nullo generatus ortu: 3 c an ortus sit, an ab aliquo temporis principio ortus est, quandoquidem cernitur, et tangitur, et est undique corporatus. Omnia autem talia sensum mouet: sensusque mouentia quæ sunt, et eadem in opinione considerunt: quæ ortum habere, gigni quæ diximus: nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem huius vniuersitatis inuenire, difficile est: cum iam inueneris, indicare in vulgus, nefas. Rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis variū sit imitatus exemplar, idne, quod semper vnum et idem, et sui simile: an id, quod generatum, ortumque dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit, sin secus: quod ne dictū quidem fas est: generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exsequi, quandoquidē neque mundo quidquam pulchrius, neque eius edificatore præstantius. Bsi ergo generatus, ad id est effectus, quod ratione, sapientiaque comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum æternum esse alicuius æterni. Difficillimum autem est in omni conquisitione rationis, exordium. De iis igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio. In omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum videtur, esse cognitio. Itaque cum de re stabili, et immutabili

disputatur: oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque conuinci potest. Cum autem ingressa est imitatio, et effecta simulacra: bene agi putat, si similitudinem rebus consequatur. Quantum enim ad id, quod ortum est, æternitas valet: tantum ad fidem veritas. Quocirca si forte de deorum natura, ortuque mundi differentes, et minus id, quod habemus animo consequimur, et tota dilucidē, et planē exornata oratio sibi constet, et ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sanē erit mirum: contentique esse debetis, si probabilia dicentur. æquū est enim meminisse, et me, qui differam, hominem esse: et vos, qui iudicatis: et si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originem rerum, et molitionē nouam quæreret. Probitate videlicet præstabat: probus autem, inuidet nemini: itaque sui similia generauit. Hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima. Nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura patere: quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum, et quietum, sed immoderate agitatum, et fluctuans: idque ex inordinato in ordinem adduxit. hoc enim iudicabat esse præstantius. Fas autem nec est, nec inquam fuit, quidquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. Cum rationem igitur habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quæ natura cernitur, non intelligens, intelligente, in toto genere, præstantius: intelligentiam autem illi rei adiunctā esse, sine animo nefas esse. Quocirca intelligentiā in animo, animū conclusit in corpore. Sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. Quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum, animal esse, idque intelligens, et diuina providentia consti-

a fort. putet,

b L. quod aueamus, omnino consequemur, et c.

c ἀγανταῖ

d L. omnia sui similia generat Plato.

e pronocabulum, sibi videtur delendum.

f L. Cum ratione igitur hanc habuisset.

a L. siue in v-
niuerso gen.

b L. ei cum
deus similem
m.

c L. diximus,
an pluris
atq. innume-
rabiles, dictu
verius, & me-
lius? Vnus
prof.

tutum. Hoc posito, quod sequitur, videndum est, cuiusnam
animantium deus in fingendo mundo similitudinem secu-
tus sit. Nullius profecto, eorum quidem, quæ sunt nobis no-
ta animantia. sunt enim omnia in quædam genera parti-
ta, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. imperfecto autem,
nec absoluto simile, pulchrum esse nihil potest. cuius ergo
omne animal quasi particula quædam est, siue in singulis,
siue in diuerso genere cernatur, eius similem mundum ef-
ficere dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione
intelliguntur animantes, complexu rationis, & intelligen-
tia, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia, quæ
sub adfectum cadunt, comprehenduntur. quod enim pul-
cherrimum in rerum natura intelligi potest, & quod ex or-
mini parte absolutissimum est, b cum deus similem mundum
efficere vellet, animal vnum, adfectabile, in quo omnia
animalia continerentur, effecit. Rectene igitur vnū mun-
dum c dixerimus, an sint plures, an innumerabiles, dictu
verius & melius. Vnus profecto, siquidem factus est ad
exemplum, quod enim omneis animantes eos, qui ratione
intelliguntur, complectitur, id non potest esse cum altero.
Rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse
est, cuius partes sint, animantes superiores, cælumque hoc,
simulacrum illius vltimi sit, non proximi. Quorum ne quid
accideret, atque ut hic mundus esset animanti absoluto su-
millimus, hoc ipso, quod solus, atque vnus esset, idcirco sin-
gularem deus hunc mundum, atque vnigenam procreauit.
Corporeum autem, & adfectabile, itēq. tractabile om-
ne necesse est esse, quod natum est. Nihil porro, igni va-
cium, videri potest: nec verò tangi, quod careat solido: so-
lidum autem nihil, quod terra sit expers. Quamobrē mun-
dum efficere moliens deus, terram primum, ignēque iun-
gebat. Omnia autem duo ad coherendum, tertium aliquid

a L. atque ex
his, quæ adstr.

b L. ut velut
ei, quod me-
dium sit, pri-
mum prop.

c fort. fuerat,

d L. quidquā
altitudinis ef-
ficere requir.

e al. aeremq.

requirunt, & quasi nodum, vinculumque desiderant. Sed
vinculorum id, est aptissimum, atque pulcherrimum, quod
ex se, & atque de his, quæ adstringit, quammaximè vnum
efficit. Id optimè assequitur quæ Græce ἀνάγκη, Latine
audendum est enim, quoniam hæc primum à nobis nouū-
tur) comparatio, proportiove dici potest. Quando enim
vnum vel numerorum, vel figurarum, vel quorumcumque
generum, contingit, b ut, quod medium sit, vti primum pro-
portione, ita id postremo comparatur, vicissimque ut extre-
mum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id,
quod medium est, tum primum sit, tum postremum: postre-
ma verò, & prima media fiunt. Ita necessitas cogit, ut eā-
dem sint ea, quæ deiuncta fuerunt. Eadem autem cum fa-
cta sint, efficiunt, ut omnia sint vnum. Quod si vniuersita-
tis corpus, planum, & æquabile explicaretur, & neque in
eo d quidquam esset requisitum: vnum interiectum mediū,
& se ipsum, & ea, quibus esset interpositum, colligaret.
Sed cum soliditas mundo quaereretur: solida autem omnia
vno medio nunquam, duobus semper copulenter: ita con-
tingit, ut inter ignem & terram, aquam deus, c animamque
poneret, eaque inter se compararet, & proportionem coniun-
geret, ut, quemadmodum ignis, animæ: sic anima, aquæ:
quodque anima, aquæ: id aqua, terræ proportionem redder-
et. Quæ ex coniunctione cælum ita aptum est: ut sub ad-
fectum, & tactum cadat. Itaque & ob eam causam, &
ab his rebus numero quattuor mundi est corpus effectum,
ea constructū proportionem, qua dixi: ex quo ipse se concor-
di quadam amicitia, & caritate complectitur: atque ita
apte coheret, ut dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem,
a quo est colligatus. Earum autem quattuor rerum, quas
suprà dixi, sic in omni mūdo omnes partes collocatæ sunt,
ut nulla pars huiusce generis excederet extrā, atque in hoc

a L. posset

b L. posset,

c L. absolue-
ret:

d *quod
tunc
reprobat.
e i. incipit
f L. quod e-
ius praxi.*

g *ad
re,*

Vniuerso inessent genera illa vniuersa. Id ob eas causas
primum vt mundus animans, ^a posset ex perfectis partibus
esse perfectus, deinde vt vnus esset, nulla parte, vnde alter
gigneretur, relictis, postremo ne quis morbus eum ^b posset,
aut senectus affligere, omnis enim coagmentatio corporis
vel calore, vel frigore, vel aliqua impulsione vehementi
labefactatur, & frangitur, & ad morbos, senectutemque
compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi,
moliōque deus, vt vnum opus totum, atque perfectum ex
omnibus totis, atque perfectis ^c absolueretur: quod omnino
morbo, seniove careret. Formam autem & maximē sibi
cognatam, & decoram dedit. A quo enim animante om-
ne reliquos contineri vellet animanteis, hunc ea forma si-
gurauit, qua vna omnes relique forme concluduntur. &
globosus est fabricatus: quod *apud Græci vocant: cui*
ius omnis extremitas paribus à medio radius attingitur: id
que ita ^d tornauit, vt nihil effici posset rotundius, nihil vt
asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil ^e inclusum angu-
lis, nihil amfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum: om-
nesque partes simillimæ omnium, ^f quoad eius præstabat
iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figu-
ram mundi leuitate circumdedit. nec enim oculis egebat,
quia nihil extrā, quod cerni posset, relictum erat: nec auri-
bus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima
circumfusa extrema mundi, vt respirationem requireret:
nec verò desiderabat aut alimenta corporis, aut detractio-
nem confecti, & consumti cibi. neque enim vlla decessio
fieri poterat, neque accessio: neq. verò erat vnde ita se ipse
consumptione, & senio alebat sui, cum ipse per se, & à se
& pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, ^g qui
ista iunxit, & condidit, & ipsum se contentum esse mundū,
neque egere altero. Itaque nec ei manus affixit, quia nec

capiendum quidquam erat, nec repellendum: nec pedes,
nec alia membra, ^a quibus ingressus corpore sustineret. mo-
uum enim dedit cælo eum, qui figura eius sit aptissimus, qui
vnus ex septem motibus ¹⁰ mentem, atque intelligentiam
cohiberet maximē. Itaque vna conuersione, atque eadem
ipse circum se torquetur, & vertitur. Sex autem reliquos
motus ab eo separauit. itaque eum ^b ab omni erratione li-
berauit. Ad hanc igitur conuersionem, quæ pedibus, &
gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc
deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, leuem
eum effecit, & vndique equabilem, & à medio ad sum-
mum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis,
atque perfectis. Animum autem vt in eius medio colloca-
uit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpo-
re, & vestiuit extrinsecus: cæloque soliuago, & volubili,
& in orbem incitato complexus est, ^c quod secum ipsum
propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterū,
satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille æternus hūc
perfectē beatum deum procreauit. sed animum haud ita,
¹⁰ vt modò locuti sumus, tum denique, cum corpus ei effecif-
set, inchoauit. neque enim esset rectum, minori parēre ma-
iorem. Sed nos multa inconsideratē, ac remerē dicimus.
Deus autem & ortu, & virtute antiquiorem genuit ani-
mum, eūque vt dominum, atque imperantem, obediēti
præfecit corpori: idque mollius tali quodam est modo. Ex
materia, quæ indiuidua est, & quæ semper vniūsmodi, sui-
que similis, & ex ea, ^d quæ corporibus diuidua gignitur,
tertium materie genus ex duobus in medium admiscuit,
quod esset eiusdem nature, & quod alterius: idque inter-
¹⁰ iecit inter indiuiduum, atque id, quod diuiduum esset in
corpore. Ea cum tria sumisset, vnam in speciem tempera-
uit naturamque illam, quam aliterius diximus: ^e vel cum

^a fore, quibus
in gressu cor-
pore sustineret.
fort. quibus
ingressu cor-
poris sustine-
ret. al. quib-
us ingressus
corporis susti-
neret.
^b L. delect
præpositio-
nem, ab.

^c L. quod se-
cum ipse pr-

^d L. quæ in
corp.

^e L. vi cum
eadem e.

in altero mouetur ipsa per se sine voce, & sine vilo sono, cum eandem partem attingit, qua sensus cieri potest: 13 b orbi illi u generis alterius immutatus, & rectus omnia animo, mentique denuntiat: tum opiniones, adscensionisque firmæ, vereque gignuntur. Cum autem in illis rebus vertitur, quæ manentes semper eadem, non sensu, sed intelligentia 14 c continentur.

Desunt multa.

15 Ratione igitur & mente diuina, ad originem temporis, curriculum inuentum est solis & lune, & aliorum quinque aliorum errantium cognomento, ad temporis numeros distinguendos, & conseruandos. Corpora autem eorum singulorum cum effecisset deus, ea ad eas conuersiones collocauit, quas alterius circuitus conficiebat, quæ sunt septem, ut & illa septem: 16 ita vim suam natura conuertit, ut terram lune cursus proximè ambiret, ei que supra terram proxima solis circumuolutio esset. Lucifer deinde, & sancta Mercurij stella cursum habent solis celeritati parem, sed vim quamdam contrariam: eaq. conuersione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alij alios vincunt, vicissimque vincuntur. Reliquorum siderum que causa collocandi fuerit, quæque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod assignandum fuit, quàm in eo, cuius causa id attingimus, longior ponatur oratio. Quando igitur vnumquodque eorum siderum cursum decòrum est adeptum, è quibus erat motus

temporis consignandus: colligaturque corporibus vicinioribus animalibus, tum animantia orta sunt: ea que imperio partem re didicerunt: tunc ex alterius nature motione transiunt, in eiusdem nature motum incurrentia, in eoque herentia.

a fort. cumq. eam partem attingit, qua b L. & orbi illius generis alterius c L. continetur. tum intelligentia, scilicet, utiq. necessarium efficitur, atq. absolutum.

d L. colligaturque corporibus vicinioribus animalibus, tum animantia orta sunt, ea que imperio partem re didicerunt: tunc ex alterius nature motione transiunt, in eiusdem nature motum incurrentia, in eoque herentia.

etque impedita, cum alia maiorem lustrarent orbem, alia minorem, tardiusque maiorem, celeriusque minorem, motu verò vnius, eiusdemque nature: quæ velocissimè mouebantur, ea celeritate vinci à tardioribus, & cum superabant, superari videbantur. 17 a omnis enim orbis eorum quasi facilitatis inflexione vertebatur: quam bifariam contrariè simul procedentia efficiebant, ut, quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. Atq. ut esset mensura quædam euident, quæ in istis octo cursibus celeritates, tarditatesque declararet: deus ipse solem, quasi lumen, accendit ad secundum supra terram ambitum, ut quaminaximè celum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu, & ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, vimq. cognoscerent. Nox igitur, & dies ad hunc modum, & ob has generata causas, vnum circuitum orbis efficit sapientissimum, atq. optimum: mensura autem, quando luna lustrato suo cursu solem consecuta est: annus, ubi sol suum totum confecit, & peragrauit orbem. Ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, 18 d neque nomen appellant, neque inter se numero commetiuntur. itaque nesciunt, hos siderum errores, id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili præditos. Attamen illud prospici, & intelligi potest, absolutum, perfectoque numero temporis, absolutum, perfectumque annum, tunc compleri denique, cum se octo ambitus, confectis suis cursibus, ad idem caput reuulerunt, cumque eos permenfus est idem, & semper sui similis orbis. Has igitur ob causas nata astra sunt, quæ per celum penetrantia solstitiali se, & brumali reuocatione conuertent: ut hoc omne animal, quod videmus, esset illi animali, quod sentimus, ad eternitatis imitationem simillimum. Et cetera quidem vsq.

a L. omnes enim orbis eorum quasi helicis inflexione vertebantur: quam

b fort. & ab eius, quod simile

c fort. efficitur

d L. neque nomen appell. mine appell.

e al. percipici

f fort. quod intelligimus,

fort. expre-
sa ab illis,

b. L. comitēq.
eū sapientia
quā opti-
mā mētū est.

c. al. erratio-
ne

d. L. corpo-
rum Platonis
e. L. quæ

ad temporis ortum^a impressa ab illis, quæ imitabatur, effin-
xerat. Sed quia nondum omne animal in mundo intus in-
cluserat, ex ea parte desiciebat ad propositum exemplar
imaginis similitudo. Quot igitur, & quales animalium
formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, et
talem, & talem in hoc mundo secum cogitavit effingere.
Erant autem animantium genera quatuor: quorum vnum
diuinum, atque caeleste: alterum pennigerum, & æreum
tertium aquatile: terrestre, quartum. Diuinæ animationis
maximè speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimū
esset, & ad spectum pulcherrimū. ¹⁰ cūque similem vni-
uersitatis naturæ efficere vellet, ad volubilitatem rota-
davit, comitēq. eam sapientia quā optimā mētū effici
circūque cælum æqualiter distribuit, ut hunc hæc
varietate distinctum bene Græci nōquor, nos lucentem mus-
dum nominaremus. Dedit autem diuinis duo genera
motus: vnum, quod semper esset in eodem æquē, & idem in
omnibus, atq. vno modo celeraret: alterum, quod in an-
tam partem à conuersione eiusdem, & similis, pelleretur.
Quinque autem reliquis motibus orbem eum esse voluit
expertem, immobilem, & stantem. Ex quo genere ea sunt
sidera, quæ infixæ cælo non moventur loco: quæ sunt aui-
mantia: et quæ diuina, ob eamque causam suis sedibus in-
herent, & perpetuo manent. Quæ autem vagæ, & muta-
bili ratione labuntur, ita generata sunt, ut suprà diximus.
Iam verò terram,atricem nostram, quæ ita cælo axe sup-
netur, diei, noctisq. efficitricem, eandemque custodem
antiquissimam^d deorum voluit esse eorum, quæ intra cæ-
lum gignerentur. ²⁰ Flexiones autem deorum, & inter-
fos deos concursiones, quæque in orbibus eorum conuul-
siones, antecessionesque eueniant, cūq. inter se pene con-
ungant, eos, qui propè copulentur contraria regione, &

pone quos, aut antè labantur, quibusque temporibus à no-
stro aspectu obliuiscant, rursusque emersi^a errorem inueni-
ant rationis expertibus, si verbum explicare conemur, nul-
lo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra susci-
piatur labor. Sed hæc satis^b sunt dicta nobis. Quæ de deo-
rum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura præfati sumus,
habeant hunc terminum. Reliquorum autem, quos Græci
diuina appellant, nostri, opiaor, Lares, si modò hoc rectè
conuersum videri potest, & nosse, & nuntiare ortum^c eo-
rum, maius est, quàm ut profiteri scribere nos audeamus.
Credendum nimirum est veteribus^e & priscis, ut aiunt,
viris, qui se progeniem deorum esse dicebant. Itaq. eorum
vocabula nobis prodiderūt. Nosse autem generatores suos
optimè poterant: ac difficile factū est, & à diis ortis, fidem
non habere: quamquam nec argumentis, nec rationib. cer-
tis eorum oratio confirmatur: sed quia & de suis rebus notis
videntur loqui, veteri legi morique parendum est. Sic igitur,
ut ab his est traditum, horum deorum ortus habeatur,
atque dicatur, ut Oceanum, Salaciāque Cæli satū, Ter-
racque conceptu generatos, editosque memoremus: ex his
Phorcyn, Saturnum, & Opem: deinceps Ionem, atque In-
nonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosque^h usurpa-
re, atque appellare videmus, & eorum, ut viamur veteri
verbo, prosapiam. Quando igitur omnes, & qui mouen-
tur, palamque ostendantur, & qui eatenus nobis declaran-
tur, ²¹ i quo ipsi volunt, creati sunt: tum ad eos u. deus, qui
omnia genuit, sumus. Hæc vos, qui deorum satū orti estis:
attendite. quorum operum ego parens, effectorque sum,
quæ per me facta, non suntⁱ dissoluta, me iunxit: quam-
quam omne colligatum solui potest: sed haudquaquam
boni est, ratione vinculum velle dissolvere. Sed quoniam
orti estis, immortales vos quidem esse, & indissolubiles

c. L. & chun-
tiare
d. L. delet vo-
cem, eorum,
e. L. & calcis,
ut aiunt,

f. fort. ortis à
diis,

g. L. de suis
rebus, ac libi no-
tis

h. L. usurpāri
atq. appellari

i. L. quā ipsi

k. hoc totum,
quæ per me
facta, delet L.
l. L. dissolu-
bilia,

a al. nec erit
villa valētio-
ra, q.

b L. oportet,
vt ab eo ne
quid absit:
quod si à me
ipso effecta,
vitamq. con-
secuta sint,
deorum vita
possint adq.
c L. creabun-
tur,
d fort. nobis-
q. & iuri, ne
legi pareat:
e L. iusque
tradetur à
mei

f L. sed ab iis
secunda su-
mebat, atque
tertia.

non potestis: neutiquam tamen dissoluemini, nec vos illa
mortis fata periment, nec fraus valentior, quam consi-
lium meum: quod maius est vinculum ad perpetuitatem
vestram, quam illa, quibus estis tum, cum gignebamini, col-
ligati. Quid sentiam igitur, cognoscere. Tria nobis genera
reliqua sunt, eaque mortalia: quibus prætermisus, celi ab-
solutio perfecta non erit. omnia enim genera animalium
complexu non tenebit: teneat autem oportebit, vt eodem
ne quid absit, quæ à me ipso effecta sint, quod deorum vi-
tam possit adæquare. Vt igitur mortali generentur conditio-
ne, vos suscipite, vt illa gignatis, imiteminique vim
meam, qua in vestro ortu me vsum esse meministi: in quibus
qui tales creantur, vt deorum immortalium quasi
gentiles esse debeant, diuini generis appellentur, teneantque
omnium animantium principatum, vobis que iure legi-
volentes pareant: quorum vobis initium, statumque tra-
ditur à me: vos autem ad id, quod erit immortale, partem
atque uitæ mortalem. Ita orientur animantes, quos vi-
uos alatis, & consumptos sinu recipiatis. Hæc ille dixit.
inde ad temperationem superiorem reuertit: in qua omnem
animum vniuersæ naturæ temperans permiscebat, superio-
risque permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem
modo feruere, nisi quod non ita incorruptas, vt ea, quæ sen-
per idem: sed à diis secundum sumebat, atque terminat.
Toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum
distribuit animorum, & singulos adiunxit ad singula, at-
que ita quasi in currum vniuersitatis imposuit, communem
strauitque leges fatales, ac necessarias, & ostendit pri-
mum ortum vnum fore omnibus, eumque moderatum, at-
que constantem, nec ab illo imminutum: satis autem, &
quasi sparsis animis, fore vti certis temporum intervallis
oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum.

sed cum duplex esset natura generis humani, sic se res ha-
bebant, vt præstatius genus esset eorum, qui essent futuri vi-
ri. Cum autem animis corpora cum necessitate inseuisset,
cumque ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum
abscessio, necesse erat, sensum existere vnum, communem
que omnium vehementiore motu excitato, coniunctoque
naturæ: deinde voluptate, & molestia mixtum amorem:
post iram, & metum, & reliquos motus animi, comites su-
periorum, & his etiam contrarios disidenteis: quos qui
ratione rexerit, iuste vixerit: qui autem his se dedit, inu-
st. Atque ille, qui rectè, & honestè curriculum viuendi à
natura datum confecerit, ad illud astrum, quo cum aptus
fuerit, reuertetur. qui autem immoderatè & intemperatè
vixerit, eum secundus ortus in figurâ muliebrem trāsferet.

* anno autem millesimo, vterque ad fortitionem optionemque vitæ
secundæ perueniens, optabit quod quisque genus velit. vbi de in be-
llez vitam, ac figuram animus humanus deferretur.

Si ne tum quidem finem vitiorum faciet: grauius etiam
lactabitur, & in suis moribus simillimas figuras pecu-
dum, & ferarum transferetur: neque malorum terminum
prius adspiciet, quam illam sequi cœperit conuersionem,
quam habebat in seipso, eiusdem, & vnius, simul innatam,
& insitâ. Quod tum eueniet, cum illa, quæ ex igne, aëre,
aqua, atque terra, turbulenta, & rationis experta, infede-
rit, denique ratione depulerit, & ad primam, atque optimam
affectionem animi peruenerint. Quæ cum ita designasset,
seque si quid postea fraudis, aut vitii euenisset, extra omnem
culpam, causamque posuisset: 22 h alios in terra, alios in
luna, alios in reliquis mundi partibus, quæ sunt ad spatio-
rum temporis significationem notæ constitutæ, spargens
quasi serebat. Post autem rationem eam diis, vt ita dicam,

a al. animos
corporib. cū
necessitate
b vox, neces-
sitate, ab hoc
loco videtur
delenda.
d L. coniu-
dumque n.
e L. contra-
rie diff. Plato,
cōtrariū dū-
quæ,
f al. cui optus
fuerit,

g fort. & in
simillimas
suis moribus
fig.

h L. alias in
solem, alios
in lunam, al.
&c.

iunioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent, quan-
tumque esset reliquum ex humano animo, quod debet
accedere, id omne, & quæ sequentia essent, perpolirent. &
absoluerent: deinde ut huic animi^a principem se, aduen-
tūque praberet, utamque eius pulcherrime regeret, & gubernaret:
nisi quatenus ipse^b beneficium sua culpa sibi aliquando
miseriæ quæreretur. Atque is quidem, qui cuncta composuit,
constanter in suo manebat statu. Qui autem erant ab eo
creati, cum parentis ordinem cognouissent, hunc sequeban-
tur. Atque cum accepissent immortale principium mortali
animantis, imitantes genitorem, & effectorem sui, partem
las ignis, & terre, & aque, & aeris à mundo, quas ratione
redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, hanc
tisdem vinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ
cerni non possent propter paruitatem, crebris quasi cuneulis
intellectu unum efficiebant ex omnibus corpus: utemque in
eo influente atque effluente^c animo diuino ambitus illige-
bant. Itaque illi^d in flumen immersi, neque tenebant, ne-
que tenebantur, sed vi magna tum ferebant, tum fereban-
tur. Ita totum animal mouebatur illud quidem, sed in
moderate, & fortuito, ut sex moribus veheretur, nam &
antri, & pondi, ad leuam, & ad dextram, & sursum, &
deorsum, modò huc, modò illuc.

sex oras, regionesque versus errans procebat.

Desunt nonnulla.

Tam verò earum imaginum, quæ finguntur, & redduntur in spe-
culis, eorumque, quæ splendida, & laeta sunt, rationem perspicere
hanc difficile est. Nam ex ignis utriusque externi, atque interni
communione inter ipsos, cum unus per singulas partes effluat,
multis modis concors & aptus redactus in leuore confedit.

Sed si in splendore confedit: tum vel eadem species, vel

interdum immutata redduntur.

omniūque huiusmodi necessitudo in speculo referuntur,
cum ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus,
se confundit, & contulit. Dextra autem videntur, quæ leua
sunt, quia contrariis partibus oculorum, contrarias partes
attingunt.

præter morem vsitatum adiectionis, & commissuræ.
Respondent autem dextra dextris, leua leuis conuersione
luminum. cum ea inter se non cohaerescunt. Id fit, cum spe-
culorum leuitas hinc, illincque altitudinem assumit. &
ita dextra destruit in leuam partem oculorum, leuaque in
dextram, supina etiam ora cernuntur depulsione luminum:
quæ conueniens inferiora reddit, quæ sunt superiora. Atqui
hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adiuvant causas.

Quibus vitur ministeris deus, cum optimi speciem, quo ad
ferri potest, efficit. Sed existimant plerique non hæc^b adiu-
uantia causarum, sed has ipsas esse omnium causas, quæ
viri habeant frigoris, & caloris: concretionis, & liquoris:
carent autem omni intelligentia, atque ratione, quæ, nisi in
animo nulla alia in natura reperiantur. Animus autem
sensum omnem effugit oculorum. At ignis, & aqua, &
terra, & aer, corpora sunt, eaque cernuntur. Illum autem
qui intelligentiæ, sapientiæque se amatorem proficitur, ne-
cesse est, intelligentis, sapientisque naturæ primas causas
conquirere, deinde secundas causas rerum earum, quæ
necessario mouent alias, cum ipse ab aliis mouetur.

Quæ circa nobis sic cerno esse faciendum, ut de viro-
que nos quidem dicamus genere causarum, separatim au-
tem de iis, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherri-
marum rerum, atque optimarum: & de iis, quæ vacantes pru-
dentia, inconstantia, perturbatæque efficiunt. Ac de oculo-
rum quidem causis, ut haberent eam vim, quam nunc ha-

^a L. principes
se, ducereque
præberent, vi-
tamque eius
pulcherrime
regerent, &
gubernarent:
^b L. delectat
eum, benefi-
cium.

^c tunc tunc
lucens & opac-
noscitur ut
deus qui vol-
untate sua
regit omnia,
regi dandi
regi.
^d L. animi di-
uini ambitus
e. L. in flumen
ingens im-
mersi, ut ve-
hementer
flumen
flumen
f. L. & fortui-
to

^g fort. in le-
uore
viri

^a m. & d.
deus, regi
dandi
regi
regi
regi

^b fort. adiu-
menta

bent, satis ferme esse dictum puto. Maxima autem eorum
utilitas donata humano generi deorum munere deinceps
explicetur. Rerum enim optimarum cognitiones nobis oc-
uli attulerunt. Nam hæc, quæ est habita de vniuersitate ora-
tio à nobis, haud vñquam esset inuenta, si neque sidera,
neque sol, neque cælum sub oculorum adspæctum caderet
potuissent. Nunc verd dies, noctesque oculis cognita, tum
mensium, annorumque conuersiones ad numerum machi-
næ sunt, ^a et spatium temporis demensæ sunt, ^a et ad que-
stionem totius naturæ impulerunt. Quibus ex rebus philo-
sophiam adepti sumus: quo bono nullum oprabilius, nul-
lum præstantius neque datum est mortalium generi deo-
rum concessu, atque munere, neque dabitur.

a al. & spatium
temporis di-
mensæ, ad q.

Multa desiderantur.

Adde ad fragmenta libri primi de rep.

Ex Macrobij lib. de differentiis & societatibus Græci Læ-
tiniq; verbi, Libenter tibi, Læti, uti cum desideras, equi-
dem concessero.

DIONYSII LAMBINI
ANNOTATIONES IN
LIB. I. DE NATVRA
DEORVM.

1. ut magno argumento esse debeat, causam, &c.) hunc lo-
cum docti aliquot viri putant partim mutilum ac lacerum,
partim corruptum. Ego suum cuique iudicium liberum, vt
pat est, relinquam. sed non dubitabo profiteri, mihi videri
integrum esse, & explicari posse. Hoc idem enim dicit, opi-
nor, Cicero quod Aristoteles lib. primo, τῆς γὰρ τῆς φύσεως
ἐκείνης διὰ τὴν φύσιν τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἧς ἡ φύσις
ἐκείνη ἐστὶν ἀρετή, καὶ ἡ ἀρετὴ ἐκείνη ἐστὶν ἀρετή, id
est, Itaque si propterea quod fugerent inscientiam, philoso-
phati sunt: perspicuum est, eos eò vt scirent, scientiam per-
secutos esse, non utilitatis alicuius gratia. Illa Aristoteles.
Hæc Cicero, causa, id est, principium philosophiæ, est scien-
tia, id est, homines ingenio excellentes, scientiæ causa philo-
sophati sunt: hoc est, scientia, vt finis, cuius gratia quærere
coeperunt naturam rerum, impulit eos, vt philosopharëtur.
Ita scientia & principium, & finis est philosophiæ: finis, quia
eius causa philosophati sunt homines: principium, quia im-
pulit, & commouit eos ad philosophandum.

2. Quid est enim temeritate (turpius?) vel hoc modo legen-
dam, quo modo coniecit & Manutius: Quid enim temeri-
tate scordius? vel, Quid enim temeritate turpius? quàm uis
licet reclamant codices, quos vidi, omnes, neque hæc scri-
ptura ferri villo modo potest, quidquid comminiscantur, &
proferant studiosi antiquitatis homines, ipseque adeò Tur-
nebus. Nam (vt idem alibi fatetur) omni antiquitatis situ,
cariæ, & putrore potentior est ratio, & veritas. Fuit porro fa-
cilis deprauare, turpius, in, fortius, quàm, scordius, in, for-
tius. Nam exempli gratia, ex, turpius, factum est primùm,
torpius, o, pro, u. deinde ex, torpius, tortius, t, pro, p. hinc,
fortius. Meam autem emendationem confirmat simillimus
locus in primo libro de diuinatione, fere in principio, ibi.

Nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque turpis est, tum in eo loco maximè, &c. Quod autem *maximè* quidam, quem nominare nec volo, nec possum, fortis nomen sic hoc loco accipi dicit, ut apud M. Tullium pro Quinctio tibi, Dolabella, ut homines nobiles solent, &c. iuriam facere fortissimè perseverat. &c. ne ille valde fallitur. nam apud M. Tullium, fortissimè perseverat, positum est pro, constantissimè, & acerrimè perseverat. Noluit enim M. Tullius uti vocabulo duriore, aut graviore, propter personæ dignitatem. Iam fortem sepe usurpati pro eo, qui in sententia manet, & à suscepta causa non desistit. sed eam ad extremum tueri, ac defendit, constat. sic Horat. epist. 15. lib. 1. dixit res paternas, & maternas fortiter absumtas. versus adleribam. Menius ut, rebus maternis, atque paternis Fortiter absumtis, urbanus cepit haberi, Scurra vagus, &c. ubi docuimus in commentar. fortiter, ab Horatio esse positum translātē pro, strenuè, impigrè, animosè, &c.

3 tanta sunt in varietate, ac dissensione constituti, ut &c.) Cui erudito, & in Ciceronis scriptis diligenter versato non videtur hoc loquendi genus insolens? tanta sunt in varietate, ac dissensione constituti. nōne hoc participium, constituti, manus alienas olet? nōne credibilis est, ita à Cicrone scriptum esse? tanta sunt in varietate, ac dissensione, ut &c. Omnino sic mihi persuasi. quare, me auctore, deleatur vox, constituti, ut aduentitia.

4 Quod verò maximè rem, causamque continet) vulgaram lectionem, quia ferri non potest, reieci, Manutiique coniecturam, præsertim à codicibus antiquis adiutam & confirmatam aliqua ex parte approbavi: nempe quatenus tulit veterum librorum auctoritas: in quib. primum posset, continet, partim non reperitur verbum substantivum, est, partim reperitur: deinde ante, omni curatione &c. ab omnibus abest particula, an, quæ corrumpit sententiam. nam nihil agere, nihil moliri, omni curatione, & administratione rerum vacare, te unum sunt: at particula, an, disiungit duces. postremò à nonnullis ita legitur, in primisque magna est dissensio: & multa alia vel comparent, vel non, in libris illis, quæ fidem faciant, sic esse legendum. Quod verò maximè rem, causamque continet, est, utrum unil agant, nihil

moliantur, omni curatione, & administratione rerum vacent, an contrā ab his & à principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur: in primisque de eo magna dissensio est, seu, ut mauult Manutius, magna de eo questio est: quæ nisi diiudicatur, &c. Omnino, dissensio, mihi magis probatur, quàm, questio, propter verbum, diiudicator. Dicunt enim Latini, diiudicare litem, controuersiam, dissensionem, & simil. non, questionem.

5 qui inimicè insectantur, repellendi) legendum est fortasse, repellendi. Verumtamen nihil mutandum censeo sine librorum veterum auctoritate. nam, repellendi, aptè responderet illi, insectantur.

6 re concinere vid.) sic nunc edidi, libros veteres, qui omnes ad unum sic habent, duces secutus. Sic autem sepe & alibi loquitur. exempli causa, lib. 4. de finibus: quid attinuit cum illis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare?

7 vnde verò ortæ illæ quinque.) hic locus quibusdam non videtur à mendo esse vacuus. Nam Plato in Timæo ex materia indiuidua, & diuidua, & ex tercio materiæ genere, quod esset eiusdem nature, & quod alterius, & ex proportionibus duplis, sesquialteris, triplis, octuplis, &c. animum vult esse procreatum. Iam nihil attinet Democriti, aut Epicuri hæc de re sententiam huc inculcare. Perspicuè enim Velleius Platonem hic oppugnat. Quod si cum Epicuro luctaretur, quod non facit: & si qualitates illas significaret, ex quibus sensus, & animus gignitur: quattuor duntaxat numerantur à Lucretio, neque plures ab Epicuro ponuntur. Sic autem Lucretius lib. 1. Tenuis enī quædam moribundus deserit aura, Mistra vapore: vapor porro trahit aëra secum: Nec calor est quisquam, quoniam non sit mistus. & aër. Rara quod eius enim &c. sequitur. Iam triplex animi it igitur natura reperta. Nec tamen hæc sat sunt ad sensum concia creandum. Nil horum quoniam recipit mens posse creare Sensiferos motus, quædam quæ mente volent.

Quarta quoque hic igitur quædam natura necesse est Attribuat. ea it omnino hominis experta. Quæ neque mobilis quidquam, neque tenuius extat, &c. Præterea cum qualitates illas significet, ex quibus efficitur animus, non aliud quidquam, ut apparet ex his verbis, aptè cadentes ad ani-

mum efficiendum, patiendisque sensus: videtur vel delendum hoc totum, ex quibus relique formantur, vel quid hic M. Tullius sentiat, amplius considerandum.

8 omnem totius operis designationē sic legendum, & ita habent libri veteres, non, omnē totius orbis designationē.

9 nullo modo videntur animi, &c.) mēdosē hic opē inculcarant olim negationis particulam, non, autē verbum, viderunt, errantes ex coniectura mea ad oram libri adscripta, quæ talis fuit: nullo modo videntur animi naturam, non intelligentes, in quam figuram, &c. Nam participium, intelligentes, sine negationis particula, non, ferri non potest.

Malum tamen sic legi, nullo modo animi naturam intelligentes, non videntur, in quam fig. cadere posset. vel sic, nullo modo videntur animi naturā, non intelligentes, in quam figuram cadere posset. vel sic, non videntur animi naturam

nullo modo in eam figuram cadere posse vt deleatur verbum, intelligentes, quod est tamen in omnibus libris.

10 cur mentem aquæ, cur aquam menti &c.) hanc locum partim coniectura ductus, partim antiquæ scripturæ vestigia secutus, emendavi. Nam libri vulgati sic habent, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?

11 & eos, quos maiorum institutis accepimus) leue est, quod dicturus sum: sed tamen, quidquid est, lectorem non celabo. tres libri veteres, vno consensu, habent hoc loco, & eos, quos maiorum institutis acc. quod ed adscripsi, vt meminere lector, scriptores illos librariorum indoctos, sæpe scripsisse i, pro, l. & contra l, pro, i.

12 à magistro Platone non dissentiens) secutus sum Manutij coniecturam, meo iudicio, rectam, & certam.

13 Quæso quid absurdius, quam) sic videtur legendum, non, vt est in libris vulg. Quo quid absurdius, &c.

14 sed etiam sic tractat, vt manu ducat, docet, &c.) sic restituit hunc locum Adr. Turnebus, vir omni doctrinæ genere præstantissimus: quamquam hæc editio nonnihil ab eius coniectura discrepat, ille enim verbum, docet, omittit: nos ex, doceat, fecimus, docet. quod item Ioan. Passeratius venit in mentem. Sic autem legendum esse, vt & olim, & nunc edidimus, ratio ipsa clamat. hæc enim sententia est, Epicu-

tus, qui res ita tractat, quasi manu ducat, docet &c. Cum autem sic iam olim ediderim, tamen nebulo ille ausus est emetiri me retinuisse, doceat, & addidisse, docet. hoc est, sic edidisse, vt manu doceat, docet &c. cum ita ediderim, vt manu ducat, docet &c. quo modo & nunc sine vlla dissimilitudine edidi.

15 & ad nos affluat) sic emendavi ex simili loco, qui est infra paucis post paginis, ibi, cumque ex ipso imagines semper ad nos affluant. Sic autem omnino legendum est, neque cuiquam dubitandi locus relictus est. nam Epicurus dicebat nos & videre, & cogitare per imagines, & accessu imaginum ad nos, hoc est, ad oculos, & ad mentem.

16 quid dicit, quod non modò) vel legendum, quid dixit: vel paullo post, dignum sit.

17 hinc, quodeumque in solum venit, &c.) quidam legendum putant, quicquid in solem venit, &c.

18 Quæ primum nullæ sunt, nihil enim est minimū, &c.) hic locus non erat integer. prætermisissæ enim fuerant nonnulla à scriptore librario, quæ sic restitui: Quæ primum nullæ sunt, nihil enim minimum. deinde non est inane, nihil enim est, quod vacet corpore, &c. ita hoc totum, nihil est enim minimū, deinde non est inane, desiderabatur. quo detracto, sententia huius loci est inexplicabilis, atque obscura.

19 Quid enim mereas, vt Epic. &c.) id est, quam mercedē, aut quod pretium tibi persolui velis, vt Epicurus esse definat? quæ merces, aut quod præmium te adducere possit, vt ab Epicurea secta desistas? Sic sæpe alibi loquitur M. Tullius. Sed de hoc genere loquendi nos plura in commentariis Plautinis.

20 id natum aliquando sit necesse est.) sic omnino legendum est. nam nisi hæc duæ voces, necesse est, addantur, mutila, & lacera oratio est. quod quibus aliter videtur, non solum hospites in lingua Latina sint, verum etiam iudicio careant, necesse est. hoc dico, si tueamur hanc scripturam vsu receptam, & quæ in omnibus codicibus reperitur, id aliquando natum sit. Nam si eam immutare vellemus, & ita legere, id aliquando natum est, fateor his duabus vocibus adiectis opus non fore.

21 Quod & non prædicanti, tamen facillè equidem &c.) sic

est legendum, & ita olim edidi, secutus non tam Manutij auctoritatem, quam tamen plurimi facio, præsertim testimonio scripturæ veteris adiutam, quam treis libros manuscr. quibus olim usus sum, quòsque, tanquam mihi diffidens, denuò hodie consului. Accedit ratio, quæ mihi libris omnibus pluris est.

22 natantibus inuehens beluis) putavi aliquando aliquid hoc loco subesse inendi in participio, inuehens. & legendum vel, natantibus inuectur beluis, &c. vel, natantibus insidens beluis, &c. Sed librorum omnium veterum consensu extorsit mihi, ut nihil mutandum existimen. Sic Cornelius Nepos in Timotheo, Idem classi præfectus, circumuehens Peloponnesum, Laconicam populatus, classem eorum fugauit.

23 Huius pulchrior deo?) assensus Manutio, qui ex, huius, coniecit legendum, huius Non celabo lectorem, in nostris libris manuscr. scriptum esse, ordine conuerso, deo pulchrior?

24 omnia sigilla veneranteis) sic restituit Manutius, cum antea legeretur, omnia sigilla numeranteis: interpretè.

25 quod ille inscientia planè loquendi) sic legendum vel libris omnibus inuitis. nam inscitia, idem valet, quod stultitia, ut testatur Festus. Hic autem Cicero significat Epicurum ignoracione, seu inscientia planè loquendi, ambiguit locutum esse.

26 argumento sententiam conclusisti) in libris manuscr. hoc dissimilitudinis a vulgatis reperi, quod habent partim, argumenta, partim argumentum cum litura, aut lacuna post litteram t. hinc conieci legendum, argumento. Manutius legit, argumentis, supra autem non longè eiusdem coniecturam secutus sum, ubi pro, quæ funditus &c. ille reponit, quem funditus &c.

27 Cor, pulmones, iecur, cetera. quæ &c.) sic antea vulgè legebatur, Cor, pulmones, iecur, ceteraque detracta vilitate, quid habent venustatis? qua in lectioe nihil erat vitij, præter vitiosam interunctionem, & copulationem, quæ, pro qua debebat scribi relatiuum, quæ.

28 scito quidem illa &c.) secutus sum P. Victorij sententiam:

tiam: quæ nihil descrepat ab antiqua scriptura. sic enim habent nostri libri veteres. docet autem ille lib. Var. lect. 2.4. cap. 18. esse hic *antiquissimam* bonis scriptoribus usitatam. Quod si nulla hic esset reticentia, sed integra, & libera locutio: hic esset quasi orationis tenor, & curius, scito illa quidem sermone Attico: sed tamen meretricula quod indignum est. sequitur acclamatio, seu epiphonema. tantum Epicuri hortas habuit licentie.

29 totis voluminibus conciderit) quidam legit maluit, considerit, & verbo conscindo.

30 Chesippum voc.) à verbo *χίψω*, quod est, sic honos auri, cacare.

31 galeatæ Mineræ) etiam in nummis argenteis, & aureis, galeatam Mineram exprimebant veteres. quales nummos duos vidi apud Erricum Memmiam, V.C. & Cl. Terentium, hominem antiquitatis R. peritiss. quos quia commemoravi, & descripsi in commentariis in Cornel. Nepotem, in Alcibiade, ego hic de iis plura, non scribam.

32 Ibes maximam p.) libri veteres habent, velut ibes maximam p. quæ scriptura cur reicienda sit, non video.

33 superior æri, ignibus altissima ora redd.) sic omnino legendum est, & ita olim edideram. ita denique multis antè annis in meo codice emendaram. quod idem & Manutio venit in mentem. Nam vulgata lectio, superior ær, ferri non potest. nihilo magis illa, quam tamen Manutius non improbat, superior ærem, ut subintelligatur, inquit ille, seu potius ut reperatur *ad nouè*, locum teneat, non potest enim illud, locum teneat, subintelligi, quia interpositum est, hanc inundet aqua.

34 de M. Octauio deferentem sitellam) quidam hic, cistellam, legi volunt, ut in lib. 1. ad Herennium: aut illic quoque legendum, sitellam: quod malo.

35 non modò hominibus non consulant) sic emendauit hunc locum Manutius: qui antea ita legebatur, homines non colant.

36 nutare videtur) olim hic operæ, natate, impresserant, etiam, nutare, ut est in libris vulgatis omnibus, excudi iussit.

sem: tantummodò quorundam coniecturam adscripsissem, natate. Natate autem videtur, sicui fortè placeat, id est, non satis sibi constare, neque certus & firmus esse videtur, translatione ducta à natantibus, qui cum in elemento molli, & cedente moueantur, stabiles esse non possunt. sic Horat. sat. 7. libro secundo, pars multa natat, modò recta capessens, Interdum vitiiis obnoxia. vbi errant, qui, natat, interpretantur, *intransita*, id est, frequens est, apparet. quo sit vt probabilis sit illorum coniectura. Omnino, natate, malim, quàm, natate.

37 cum in imbecillitate gratif. sic restitui, parua mutatio, ne facta. Nam ex, imbecillitatem, quod erat corruptum, feci, in imbecillitate, quod perspicue verum & rectum est. quod sicui dubium est, argumento erit huius libri versiculus vltimus, qui ita habet, quoniam, vt dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia, & caritas.

EIVSDEM IN LIB. II.

1 adspice hoc Sublime candens) si scripti fuerunt hoc loco versus iambei ab Ennio, sic debuerunt hæc edi, adspice hoc Sublime candens, quem inuocant omnes &c. vt, adspice hoc, pertineat ad versum superiorem, sitque eius pars postrema. Sublime candens: &c. versus erit integer sententius. Sed credibilius est scriptos fuisse trochaicos. Quare nihil mutandum censeo.

2 quemuis aut non hebetem, aut impium) sic habent omnes libri, quos quidem viderim, quorum verborum hæc mihi sententia esse videtur. Nemo est, modò non sit hebet, qui cum deorum presentiam in tot rebus cognouerit, non cogatur fateri deos esse, aut si neget, cum sit non hebet, non sit impius. hæc videtur esse horum verborum sententia. Sed quidam malunt sic legi: quemuis aut non hebetem, aut non impium, &c. eadem sententia. ego nihil mutò, cum sic vt edidi, habeant libri veteres.

3 C. Flaminium Coelius &c.) sic legendum, non C. Fla-

minum: quamuis ita olim editum sit in prima editione. id enim factum esse me imprudente, atque aded inuito, declarat quod hoc operarum peccatum relatum est inter edita. Quis enim nescit Flaminios esse patritios, & Quintæ gentis: hunc C. Flaminium autem, cuius cognomen non reperio, esse plebeium, & Flaminie gentis? sed hac de re aliàs plura.

4 nulla peremnia seruantur) auspicia peremnia, vt ex Festo intelligere licet, erant, cum magistratus in campum euntes Petroniam amnem auspicato transibant. Festus in Peremne, Peremne dicitur auspicari, qui amnem, aut aquam, quæ ex sacro oritur, auspicato transir. Idem in Petronia, Petronia amnis est in Tiberim profluens: quam magistratus auspicato transeunt, cum in campo quid agere volunt, quod genus auspicii, peremne vocatur. amnem autem anti-qui femininè enuntiabant.

5 nulla ex acuminibus) Arnobius lib. 2. aduersus gentes. Numquid seruatis de cælo, aut otiosas facitis obnuntiationibus actiones? cum pacatis bella, signum monstratis ex arce? aut fetialia iura tractatis? per clarigationem repetitis res rapta? aut Martium discrimen obeuntes, spem prælii præsumitis, & ex acuminibus auspicatis? M. Tullius lib. 2. de diuinat. Itaque nec amneis transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est.

6 nulli viri vocantur) de hoc loco consule Aduersaria Adr. Turnebi.

7 verbis conceptis) sic legendum, non, vt est in libris vulgatis, verbis certis.

8 Ne ægri quidem omnes conualescunt, idcirco ars nulla medicina est) sic legendum, nam vulgata, à qua non discrepat antiqua, ferri non potest. Ne ægri quidem quia non omnes conualescunt, idcirco ars nulla medicina est. credibile est ab aliquo semidocto adiectas esse has duas voculas, quia non, propter vocem, idcirco, quæ sequitur. Liceret tamen, si pluribus coniecturis locus esset, ita legere. Ergo quia non omnes ægri conualescunt, idcirco ars nulla medicina est?

9 Itaque inter omnes omnium gent. &c.) locus suspen-

ximè, huc iterum, sanè, inculcarit? Omnino vndecumque natum sit, delendum, vt alienum, & superuacaneum. In vno quidem codice manuscrip. linea transuersa confossum est. Eodem planè scriptoris errore, in epistola v. 111. libro decimotertio ad Attic. in codice Turnesiano manuscrip. alioqui emendatiss. scriptum est hoc modo, initio epistolæ: Planè facturum nihil erat, quod scriberem &c. vbi vox, facturum, inanis, & superuacanea est, nata ex fine superioris epistolæ, qui talis est, continuò te certiorum esse facturum.

19. certa notione animi &c.) nonnulli ex nostris libr. manuscrip. habent, certa ratione animi, &c. quam scripturam quamuis in locum vulgatæ substituere non ausim, tamen nibilo magis ausim damnare. Nam sæpe, ratio animi, vsupatur à bonis scriptoribus vt à Lucretio locis pluribus exempli gratia, libro primo. Nec, ratione animi quam quæquam possit apisci. Omnino, vt dixi, nihil hic muto, quatenus antiqua scriptura sit probabilis. verum tamen iudicet lector eruditus.

19. an ne hoc quidem phys. nostri libri veteres non habent, an, & ita in eis scriptum est, ne hoc quidem physici intellig. pot. in qua scriptura, hoc præterea animaduertendum est, particulam, quidem, locatam esse ante nomen, physici. quo modo edidimus. nam vulgò sic legitur, an ne hoc physici quidem intell. mendosè.

17. si, bis bina quot essent, &c.) sic iampridem emendauit Manutius, cum legeretur partim, si bis bina quid essent, &c. partim, si bis bina quod essent, &c.

18. circuitus enim solis orbium V. & L. & C C C.) Sic legendum esse & ratio, & libri omnes manuscrip. in quibus vocis, defectibus, quæ reperitur in vulg. post, V. nullum exstat vestigium, peruincunt. Sententia autem hæc est, quinque & sexaginta, & trecenti circuitus solis circulorum, sex circiter horis additis, consiciunt annum spatium. Cum ex auctoritate librorum manuscr. ita hunc locum hæc secunda editione emendassem: admonitus sum à Cl. Putmano iuricons. sic pridem esse à Iac. Cuiatio emendatum, libro de diuersis temp. præscriptionibus, siue coniectura ducto, siue auctoritate librorum veterum fretò.

19. cum subsequitur autem, hesperus, &c.) videtur sic legendum, cum subsequitur autè, Græcè hesperos, Latine vesper. 20. monogrammos deos, &c.) Sic eos describit Lucretius lib. V. Tenuis enim natura deum, longèq. remota Sensib. ab nostris, animi vix mente videtur. Eadem ratione *monogrammos* appellabat, id est, qui ratione tantum cernuntur. Sed hæc de te plura in commentariis Lucretianis. Monogrammum autem appellant pictores id, quod solis lineis informatum, ac descriptum est, nullis dum colorib. adhibitis. hinc homines monogrammi per translationè, vt docet Nonius, homines macie prærenues, & quasi decolores.

21. Adspice hoc sublime candens) scribe, vt suprà admonimus esse scribendum, adspice hoc Sublime candens, quæ inuocant omnes louè. si Ennius scripsit hic versus iambicos. Sed si trochaicos, quod mihi verisimilius est, nihil muto.

22. Datum est igitur Neptunò, alteri, &c.) sic legendum, alteri, inquam, non, vt vulgò, alterum. quod ferri non potest.

23. Diana anninaga dicitur) sic restituit Adr. Iunius ex Probo. Idem legit paullo antè, apud nos, vbi vulgò, apud nostros, paullo post vbi vulgò legitur, sed quòd in septem numeratur tanquam vagantib. ille vult legi. in septem vagantur tanquam venantib. ego nihil muto.

24. terræ regantur.) sic necessariò legendum, etiam si codices manuscr. reclamant. nunc cum omnes ad vnum hanc lectionem comprobent, non est dubium, quin lectio vulgata, terræq. regantur, sit eicienda, quia sententia desinat in clausulam versus heroici. quod in oratione soluta esse vitiosum, docet ipse Cicero in perfecto Orat.

25. quo facilius id, quod docere volumus) quidam libri veteres habent, volumus: vnde suspicari quis possit scriptum esse à Cicerone, velimus: quamquam, volumus, non est reiciendum, cum veteres dixisse, volum, pro, velim, constet. hæc re tantum me suboffendit, quòd scenam olet.

26. nulla coherendi natura, &c.) quid sibi velit hoc, nulla coherendi natura, fateor ingenuè me non videre. Quid enim? nonne lapidis, aut glebæ, aut ligni partes, quæ constituunt totum lapidem, totam glebam, totum lignum, inter se coherant? an hoc dicit, fragmenta lapidis iam non coherere cum toto lapide: neq. fragmenta glebæ cum tota gleba?

& ita ordine carete, & arte? quorum hæc? videtur enim constituere velle discrimen inter res inanimatas, & res animatas, ut in his sit aliquis ordo, & artis quedam similitudo, id est rationis, in illis nullus ordo, nulla ratio, quare videtur pro, coherendi, legendum vel crescendi, vel coalescendi, vel aliquid aliud tale. Contra nihil videtur mutandum. nam perspicue discrimen constituit inter totam terram, & particulam terræ: quod terra tota, ordinem quandam, & artem præ se ferat: non item terræ fragmenta.

27. Fremebunda ex alto, &c.) Priscianus libro de metris comicis, alio, quàm hic legitur, ordine legit. Sic enim ille. Aut forte Triton fuscina evertens specus, Subter radices penitus vndanti in frecto Molem ex prof. saxa ad cælum vomit. Fremebunda ex alto, ingenti son. &c.

28. evertens specus.) Quidam legi volunt, evertens specus, ego in omnib. libris manuscr. reperi scriptum, evertens.

29. hæc animabilis, spirabilis.) Idem, quem supra commemoravi, Iunius, ex Probo legit, animalis: contra Seruius apud Virgil. ad illum locum lib. 3. æn. per hoc cæli spirabile lumen legit, spirabile. sic enim ille, spirabile, id est, vitale, quo spiramus: & est sermo Ciceronis: quamquam ille dixit spiritabile in libris de nat. deorum.

30. Quis enim hunc hominem dixerit, &c.) profert hunc locum Nonius in voce, aptus: ubi animaduersione dignum est, legi pro, tam rates astrosum ordines, quo modo habet omnes libri & manuscr. & implelli, tam statos astrorum ordines.

31. nec stirpium asperitate vastari) Nonius legit, vastescere: & ita censet reponendum.

32. Ipsum autem mare &c.) putaueram olim pro, eludit, seu claudit, legendum, clauditur, sed cum libri veteres habeant, litoribus eludit, quid est opus coniectura? Nam sic fere loquitur in Topicis, ibi, Aquillius querentibus iis, ad quos id pertineret, quid esset litus: ita definire, quâ fluctus alluderet, aliâs, eluderet. Omnino, litoribus eludit, aut claudit, ferri non potest litoribus clauditur, probatam, nisi tam longè abesset ab antiqua scriptura.

33. & rursum tabunt indidem) sic legendum, indidem autem, id est, ex eodem loco, seu ex iisdem locis,

34. vomitione, & deiectione purgare, ex eo, quod vomitione canes, aluo se ibes &c.) sic restitui, scripturæ veteris vestigia secutus. nã vulgata lectio, vomitione canis purgare, aluos ibes Ægyptiæ curat, mēdosa est. sed in re perspicua quid opus est exemplis præsertim in promptu positis: ita, quæ desunt, supplenda sunt. Nam perspicue dicit Cicero, medicos reperisse, non vomitione canes purgare, neq. aluo ibes Ægyptias se curare. nam etiam qui non erant medici hæc viderunt: sed rationem purgandi per vomitionem, & alui deiectionem, ex eo, quod canes, & ibes his duobus diuersis modis se curant.

35. Nam multæ & pecudes &c.) sic Lucretius lib. V. At leuissima canum fido cum pectore corda, Et genus omne, quod est veterino semine partum, Lanigeræq. simul pecudes, & buccera sacra, Omnia sunt hominum tutelæ tradita.

36. in reliquum corpus didantur) sic legendum: didantur, id est, diffundantur, distribuuntur. Lucret. lib. 4. Inde quod exprimimus, per caulas omne palati diditur, &c.

37. sonum recipere, &c.) alij libri habent, percipere. docti quidam legi volunt, excipere: ego, accipere. ut infra eodem libro, non longè admodum.

38. qui natura in sublimi fertur) quidam libri non habent, in, fortasse rectè.

39. si qua minima bestiola conaretur irumpere) quidam legendum putant, itrepere: idq. annotatum est ad oram codicis Memmiani, non tamē, ut ex antiquo aliquo exemplari profectum: sed quasi à coniectura natum.

40. &, ut ita dicam, decentiam, &c.) profert hunc locum Nonius in voce, decorem. Quamuis autem apud eum legatur, ut in libris M. Tullij, tum venustatem, ego tamen puto delendam particulam, tum, ut naram ex postrema syllaba vocis antecedentis, figurarū: cum scripserit syllabam, tum, bis scripserit: ex eaq. alius, tum, fecisset.

41. deinde in ore sita lingua est, &c.) Profert & hunc locum Nonius in verbo, singit.

42. nares cornibus. &c.) cur non dixit, nares cornuum eorum, &c. nam debebant etiam & deinceps consequi similes casus: linguam plectri similem: chordarum, denteis: nares cornuum eorum, &c. Notandus igitur locus: cuius

similem me apud Lucr. reperire, & notare memini, lib. 4. sub extr.

43 qui ad nervos, &c.) Sic habent omnes libri & manuscr. & impressi, quare nihil mutandum, cum præsertim Priscianus testetur, hic cornus, nus, in genere mascul. & hoc cornum, ni, in neutro, & hoc cornu, nu, indeclinabiliter, usurpatum esse à veterib.

44 arborum autem confectione) quidam legi volunt, confectione. 45 eorum enim cursus dimetati, &c.) sic legendum, & ita habent vet. cod. non, dimetiri. nam à verbo, dimetior, fit dimensus: dimetatus autem, à dimetando.

46 Neq. enim homines muriū, aut formic.) Secutus sum libros & vulgatos, & manuscr. qui sic habent. lectorem tamen celatum nolui, Carisium lib. 1. testari à M. Tullio hic scriptum esse, murum, pro, murum.

47 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

48 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

49 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

50 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

51 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

52 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

53 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

54 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

55 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

56 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

57 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

58 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

59 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

60 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

61 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

62 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

63 cui quidem ne putisceret &c.) legendum libris omnib. inuitis, ut est apud Nonium, in voce, putidū, ne putisceret, & ita etiam olim edi iusseram. Nam vulgò legitur, ne putresceret. huic loco similis est ille sup. lib. 5. de finib. animam illi pecudi datam pro sale ne putresceret. sic enim illic quoq. legendum est, non, putresceret, ut habent libri vulgati.

4 Nihil igitur affert pater iste Stoicorum) sic Lucr. Epicurum patrem appellat, lib. 3. princ. Tu pater, & rerū inuētor: tu patria nobis Suppeditas præcepta, &c.

5 ne tertianas quoq. febreis &c.) sic legendum vel libris omnib. reclamantib. hæc enim sententia est, vide, ne tertianas quoq. febreis dicēdū sit esse diuinas, si, quæcumq. certis temporib. ordinē suū cōseruāt, diuina ducimus. sciōlus aliquis scilicet ex, quoq. fecit, quidē, Ciceronis sensum nō assecutus. 6 intelligere se habere sensum, & rationem: hæc eadē Orionem, & Canic. &c.) Præclare hic locus à Martino restitutus est. atq. hanc emendationem nostri quoq. codices comprobant. 7 cuius matertera Asteria est, mater Latona) sic restitui, genealogiæ historiam secutus. Latona enim & Asteria, sorores fuisse traduntur: Hecate autem Latonæ filia. 8 Leonatarū est delubrum Athenis, quod Leocorion &c.) hunc locū stellula, seu *argenteus* olim notari iussim: neq. id temere. quid enim sibi vult hoc Leonaticum, quod est in libris omnib. Nā Leocorion, quid sit, sciūt omnes mediocriter eruditi: nempe delubrū, seu templū Lei filii, quæ sua morte pestē ciuitatis Atheniēsis sedarūt, dedicarūt. Leonaticū autē fere omnes corruptū esse putant, ex quib. alij censebāt legendum, Leonticum, aut Leontii potius, à Leo, puellarum illarū patre: quemadmodū à Timoleonte Timoleontiū dictū est. sed errant. neq. hoc vllō modo ferri potest. Nam à Timoleonte rectē Timoleontiū fingi potest: à Leo (λῆω enim dicebatur ille, non λῆον) Leontist nullo modo. alij Leo natis est delubrum, &c. alij putabant, Leonaticum, esse retinendum, & Leonaticum dictū à Lei natis, seu natabus, id est, filiis. ut Græci λῆοντιον nominarunt *νεπα τὰς τῶ λῆω νεπα*. sed hoc ne ij quidem, quib. hoc venit in mentem, magnopere probant. ego putabam sic legendum, Leo Attico est delubrum Athenis, &c. sed nō placebat. delubrum enim erat filiarum Lei, non ipsius Lei. Putabam etiam sic, Leo dicatum est delubrum, &c. sed eadē ratione hoc quoque reiicio. Venit tandem mihi in mentem, sic omnino esse legendum, Itēque Leo natarum est delubrum Athenis, &c. quæ coniectura ita mihi placebat, ut nihil putem excogitari posse neque melius, neque verius.

9 Cur autem arqui species non in deorum) omnes fere libri & vulgari, & manuscript. habent, cur autem arcus species non in deorum &c. nisi quod in vno scriptum erat, arqui, quod probō. Nam veteres. grammatici docēt, arquum, in generandi casu, arqui, seu arcum, arcu, dici irim: arcum, in patrio casu, arcus, suspensum fornicem, sic Lucret. li. 6. Tum color in nigris existit nubibus arqui. Priscianus verò lib. 6. disette arcus, arcu, pro iride, declinari docet. Sed Carisius sic legit hunc locum lib. i. cap. de analogia. Cur autem arcus septies non in deorum &c. quod puto esse erratum librarij: & septies impressum esse pro, species.

10 Itaq. & fontis delubrum &c.) huius loci restitutio Riccardio Florētino debetur, vt testatur P. Victorius lib. Variarum lcc. xxxviiij. cap. xix. Nam significatur C. Papirius Maso, quem narrat Plinius lib. 15. cap. 29. primum in monte Albano triumphasse de Coris, quemque à L. Pisonē traditum esse scribit myrto coronatum ludos Circensē spectare solitum. Eundem commemorat & Festus in Myrtea corona. Papirij Masones denique referuntur in epistola quadam ad Papirium Pætum lib. 9. epist.

11 qui sub terris habet) sic habent libri manuscr. habet, id est, habitat.

12 cui Sabazia sunt instituta:) sic legendum est, vt rectè à Paulo Manutio emendatum est, cum vulgò legatur, cuius Abazea sunt instituta: &c.

13 quam Arcades Coryb. nom.) sic restituit hunc locum P. Victorius Variarum lectionum lib. ii. cap. 15. ex Clementis Protreptico.

14 tertius quidem &c.) deleo vocem, quidem, quodd inanis & superuacanea est.

15 & Orbōæ ad ædem Larum,) sic edendum curauit, codices manuscr. secutus, quomodo iam autè à Manutio fuerat hic locus restitutus. mendosè autem hic operæ omiserant olim præpositionem, ad.

16 aut quæ est ista similitudo?) duas voces, in collatione, deleui, vt superuacaneas, & aliunde inuectas.

17 quanto dissipas libentius) leue fortasse alicui videbitur, quod hic mihi lectorem admonere visum est. libri veteres habent pro, dissipas, dissipis, vnde mihi suspicio orta est, scri-

ptum esse à Cæcilio, dissicis. dissicere autem valet, dissipare, dispergere, &c. de quo verbo plura in notis ad orationem pro M. Cælio.

18 sessum it prætor) sic erat emendatus hic locus in codice Memmiano: & rectè.

19 Telamo autem &c.) sic habent omnes nostri libri veteres, & sic olim edi iusseram, si mihi operæ librariæ obtinere perate voluissent. Præterea, nomina Græca in *my* desinentia, habentia generandi casum in *my*, Latini solent vsitatus vertere in o, simplex, sine n.

20 Quam multos ante hanc in ipso Gr. ß. Pisistratus?) Ita nunc edendum curauit, manuscript. librorum auctoritatem secutus, qui sic planè habent: sententia autem huius scripturæ, in promptu est. hoc enim significat Cicero, etiam Pisistratum multos annos tyrannum fuisse in ciuitate libera, & omnium totius Græciæ urbium principe, Athenis. sequitur deinceps. At Phalaris, & Apollodorus pœnas sustulit. pœnas sustulit, id est, pœnas dedit. dicunt enim Latini suffekte pœnas, pro eo, quod est, dare pœnas.

21 atque in suo lectulo mortuus, in tympanidiis in rogum illatus est) sic nunc edidimus. nam olim vulgatam lectionē, in tympanidis rogum ill. à qua nihil fere discrepat antiqua, retinimus. Quod autem P. Victorius ex, tympanidis, fecit, tyrannidis, non placet: nec ferri potest. Quid est enim, aut quid valet rogus tyrannidis? nihil planè: aut, siquid: nihil ad rem. nam per rogum tyrannidis, significaretur interitus tyrannidis. vt Cicero per bustum reip. pestem & exitum reip. significat. Nunc quid sibi velit, in tympanidiis, nobis explicandum. tympana, ligna erant, quibus verberabantur, à tyranno damnati, tympanidia, parua tympana. significatur igitur aliqua ex parte illa *tympnidia*, & *tympnidia*, id est, *tympnidia*, id est, varius ille, & multiplex apparatus circa funus & exsequias Dionysij tyranni: quem Græci scriptores tantopere prædicant, sed non describunt, neque expriment.

22 Cum in geometria quiddam noui inuenisset &c.) *tympnidia*, inquit Plutarchus *symplicius*. 8. cap. 2. *tympnidia* *tympnidia* *tympnidia* *tympnidia*, id est, cum reperisset latus subiectum triangulo rectangulo tantumdem va-

lere, quantum ambientia, seu continentia.

2) Sed quomodo iidem dicitis, &c.) mendosè hic operæ fecerant olim, qui iidem vultis, &c. pro, qui iidem vultis, &c. hoc primum. deinde legendum ita videtur, ut in nonnullis vulgaris, persequi iidem vultis, deleto, qui. Ne hoc quidem modo male legeretur. Sed quomodo iidem dicitis, n. o. d. persequi, qui vultis à diis immortalib. &c. deleto, iidem. sed priorem lectionem magis præbo, cum præferam eam in duobus codicibus manuscr. repererim.

EIVSDEM IN LIB. I. DE DIVINATIONE

1 quæque proximè ad deorum vim) sic restituit hunc locum Adr. Turnebus Aduersariorum lib. 5. cap. 20. nam vulgò legitur, quæque proxima ad deorum vim natura mortali &c. planè mendosè.

2 misit in Etoliam) sic emendauit Adr. Turnebus & hunc locum eodem lib. & eod. cap. nam vulgò legitur, in Etoliam.

3 Nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque turpis est, &c.) hic locus confirmat emendationem illam meam, in principio libri 1. de natura deorum. Quid est enim temeritate turpius? ubi vulgò legitur, fortius.

4 credo, ne communia iura migrare) sic habet codex manuscr. & ita legendum. Sic loquitur offic. 1. quæque pertinent ad veritatem, & fidem, ea migrare interdum, & non seruare sit iustum. & 3. de finibus. Quoniamque ea natura esset hominis, ut cum genere humano quasi ciuile sus intercederet: qui id conseruaret, eum iustum: qui migraret, iniustum fore.

5 Raua fulix &c.) sic nunc edidimus, codices manuscr. secuti. quid sit rauum, docuimus in commentariis Horatianis, ibi, Raua decutrens &c. oda 27. lib. 3. & supra in Academicis Cicero dixit, rauum mare.

6 sed inest mire & ranunculis &c.) Turnebus legendum censet, sed inest in re vis, & ranunculis &c. à quo dissentio, neque quidquam mutandum cenfeo: nisi fortè, ut coniecit Victorius, sed inest in gyris, & ranunculis &c. de gyris Plinius lib. 9. cap. 2.

7 quæ nomen ex inuenta re reperit) sic restitui, certissima coniectura ductus. Nam nullo modo lectio vulgata, ex inuentore, ferri poterat, ut rectissime iudicat P. Victorius, & immeritò reprehenditur hic à quibusdam. Nunc & sententia aperta est, & verba sententiæ congruunt, neque discrepant ab iis, quæ ceteri scriptores de Aristolochia tradiderunt. hoc enim dicit Cicero, Aristolochiam, nomen, quò ad partus sit vtilissima atque optima: inuentorem rem ipsam, id est, herbam, & eius vim, atque vsum reperisse ex somnio. Dicta autem est Aristolochia ex eo, quòd sit *ἀδὴν ἀρξίμα*, id est optima partibus. Sed de hoc loco plura in commentariis ad Cornelium Nepotem.

8 Cum Summanus in fast.) de Summano deo, quia satis inulta dicturi sumus in commentariis Plautinis, cum præferim non sit nostri instituti voces, aut locos difficileis explicare, nihil hic dicemus.

9 vitæ lumina liquit) sic legendum, non, ut habent libri vulgati, & nonnulli manuscr. vitalia: & ita etiam edendum curauit apud Lucret. lib. 5. indigus omni Vitæ auxilio, &c. ubi libri vulgati, & plerique scripti habent, vitali.

10 generosaque natæ, &c.) sic legendum est, non, ut vulgò, generatæque n. neque me mouet Adr. Turnebus, qui lectionem hanc tutans, sic eam interpretatur, speciem natæ effectam, & simulatam, non veram. nam primum non loquuntur ita Latini: deinde satis hoc à Cicerone dictum est, cum dixit, ex ære. dicitur autem generosa, quia Pinarij Natæ erant nobiles. à nobilitate igitur periculum.

10 quod etiam nunc nuptiarum auspices) Adrian. Turnebus libr. 5. Aduers. capit. 20. scribit hic ita esse legendum, ut habent omnes editiones, quæ prodierunt ante annos quadraginta, & ut ego edidi, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant: &c. scilicet vsus est ille libris mendosissimis, & regnante Saturno impressis, in quibus im-

impresum est, nuptiarum auspiciis &c. hinc factum est, ut homo ille multis se locis mederi existimaret, quæ non egent medicina.

11. sic tum auihus magnæ res impetiri solebant) omnes quidem libri habent, impetiri: sed legendum cenſeo, impetrari. Impetrari autem antiquum verbum, quo veteres utebantur in auspiciis, valet impetrari.

12. secundo rumore, auerſaque aui; legendum puto, aduerſaque aui.

13. Qui quidē Romuli lituus, cum ſitus eſſet, &c.) ſic habet omnes lib. vulgati, atq. adeo manuſc. Qui quidem Romuli lituus, id eſt, incurruum, & leuiter à ſummo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur ſimilitudine nomen inuenit: cum ſitus eſſet, &c. Ego hæc verba, id eſt, incurruum, & leuiter &c. ſc. ad, cum ſitus eſſet &c. iam olim cum primam editionem molirer, Io. Aurato dixeram, mihi vident eſſe aliena, non Ciceronis: quod ille mihi aſſenſus erat, ob eamque cauſam iuſſeram deleri. Sed quia plurimis cogitationibus diſtrictus, non ſatis id planè oſtenderam, ſed obſcurius indicaram, operæ non ſatis id, quod notaram, animaduertentes, & ſententiam meam parum intelligentes, vulgatam lectionem, me inſciente & inuito, ſecuti ſunt. Nunc igitur aliquando tandem deleta ſunt.

14. nec abducatur ut rear, &c.) lego, nec adducatur ut rear.

15. quæ Tegeatis, &c.) ſic multis annis antequàm Adrian. Turnebus Aduerſariorum libros ederet, legendum eſſe videram: atque adeo aliquot menſibus antè iam edendum curatam, nullis enim taygetos populos memineram: Tegeatas noueram: & ex Herodoto hic, Tegeatis, eſſe legendum didiceram.

16. ò gnata, tibi ſunt &c.) ſic legendum, non, ut vulgò cognata: quamuis Turnebus eam lectionem tueatur, ſic interpretans, ſilia, quodd cum aliis liberis nata eſſet, inquit, quæ interpretatio, ſimul & lectio, cuius interpretatio eſt, ſc. non poteſt, & piget me utramque reſellere.

17. quod in Numerij Fabij Pic. &c.) ſic reſtituit hunc locum Sigonius, cum antea legeretur, quod in numerum Fabij Pic. &c. planè mendoſè.

18. Tertia te Phthiæ tempeſtas &c.) verſus eſt apud Homerum

merum Iliad. &c. & profertur ab Achille hoc modo, *Phthia* autem urbs in Thèſſalia, Achillis patria, quæ quid commune habeat cum morte, & qua ratione Socrates hoc verſu præmonetur, tertio die moriturum, quaſitum eſt, quæ de re cum ego & Simco Boſius loqueremur, dixit, quod & mihi veniat in mentem, per Phthiam, mortem & interitum ſignificari, ſpectata vi nominis, quod videtur ortum à verbo *phthi*, & *phthi* quod valet intereo, conſumor, corumpor. *phthi* autem, qui crudeli dominio premebatur, liber vult manuſc. habet, tenebatur.

19. arctè & grauiter dormire coep. & videtur legendum, dormire nam grauiter dormire, viſitatum eſt, & conuenit ita loqui, grauiter dormire, non item, verumtamen nihil mutandum cenſeo.

20. qui ſecus, quàm decujt, &c.) quidam legi volunt, quàm debuit, ſubintell. viui.

21. Præſagibat mi animus &c.) verſus Plauti in Aulularia.

22. Sed quid oculis rabere viſa eſt de rep.) ſic legendum, rabere inquam, non rapere. Rabere autem dictum à rabie, inquit Nonius. Varro. Idem Attij, quod Titiij. Quid eſt quid blateras? quid rabis? quid viſi tibi? Cæcilius Hypobolimo. Raſtraria, rabere ſe ait.

23. Vbi illa paullo antè ſapiens, &c.) ſic volebat legi hunc verſum Io. Auratus, Vbi illa paullo antè ſagie, & virginali moeſtia: Idem paullo poſt, peperit, reponendum cenſabat pro vulgato, reperit. Sed errabas, iam, Medobefſe, dictum pro Me obefſe.

24. nonne C. Flaminius conſul iterum &c.) ſic legendum, non, C. Flaminius, ut in prima editione impreſſum eſt, me inſciente. Quis enim hunc C. Flaminium ignorat? aut quis neſcit hunc fuiſſe plebeium, & Flaminium eius eſſe nomen, cognomen autem eſſe incognitum, atque incertum? Contra quem prætereat, Flaminium eſſe. Quinctiorum cognomen? & Flaminios eſſe Quinctiæ gentis? Idem erratum peruaſit vſque ad duo locos tanta eſt mali amplificandi facilitas ac libi-

25 aut Bacchi sacris commota) legendum putat Auratus, aut Bacchi sacris commota, cum vulgo legatur, ut Bacchi sacris comm. &c. cuius coniecturam, ut probabilem secutus sum.

26 ac rationem, cur id fiat, &c.) sic & olim & nunc edi malui, ac rationem, cur id fiat, &c. quā ut vulgo, ac rationem, &c. Quin, si mihi liberè quod sentio, dicere liceat, sic potius legendum censeam, deleto, at, vel, ac, ut, si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se allicit, & attrahat rationem, cur id fiat, &c.

27 in Paliphaz fano, quod est &c.) sic prorsus legendum est, non, ut vulgo, in Palithez fano, &c. Hanc enim vulgata lectionem historia refellit. Plutarchus in Agide & Cleom. h. p. j. dicitur, ut, ut in Palithez fano, ut in Palithez fano, &c. Tertull. Nam & oraculis id genus stipatus est orbis ut Amphiarum apud Oropum: Amphilochoi, apud Mallam: Sarpedonis, in Troade: Trophonij, in Beotia: Mopsi, in Cilicia: Hermionæ, in Macedonia: Paliphaz, in Laconia, &c.

28 somnandi causa excubabant) nonnulli libri habent, incubabant, quod malo, & ita Manutius, &c. hanc iterata (nam & hic, & paulo ante posita sunt) mihi mendii suspicionem commouent.

30 vibem Romam, Remuranne voc.) sic legendum est, non, ut vulgo, Romam, Remuranne vocarent. mendosè autem hic blum operæ iterarunt, & exciderunt, Romamne, Remuranne vocarent.

30 atque ora tenebant Rebus, &c.) sic edendum est, ut, Turnebi coniecturam secutus, nam vulgata lectio ferri non potest.

31 ut aquarum eluiones) sic legendum censet Turnebus Advers. lib. 5. & rectè, meo iudicio, nam vulgati libri habent, ut aquarum fluxiones, quod tamen non damno.

32 Eheu, videre, iudicauit in clutrum &c.) hi versus erant confusi in omnibus libris, eos restituit Adr. Turnebus, cui assentimur.

33 Non est igitur, ut mirandum sit, &c.) si hic locus emendatus est, ita dictum à Cicerone, nō est ut, ut ab Horatio, in

epist. ad Iccium, non est, ut copia maior Ab Ioue donari possit tibi: & à Grecis, dicitur, &c. Quod si aliter à Cicerone scriptum est, ita scriptum est, Non est igitur cur mirandum sit, &c. seu, Non est igitur, quod mirandum sit, & cetera, &c.

EIVSDEM IN LIB. II.

DE DIVINATIONE.

1 vehementius in dies incitatur) Nonius legit, citatur, in verbo, citare.

2 Qui thesaurum inuentum) sic legendum esse ratio pervincit, libris omnibus reclamantibus.

3 Anilis sanè plenum superst.) Sic legendum putant, Anilis sanè plenum superstitionis, &c. non, ut vulgo, Anile sanè, & plenum superstitionis, sanè nomen ipsi.

4 si Flaminius consul &c.) sic legendum est, non, si Flaminius, quem admodum olim editum est, me imprudēte, scio, hanc plenum superstitionis, &c. non, ut vulgo, Anile sanè, & plenum superstitionis, sanè nomen ipsi.

5 Si verò nihil sit extra fatum &c.) sic legendum existimo, nam vulgata lectio, Si enim, ferri non potest. Quod autem olim, ante hæc verba, edita sunt hæc, Sed hoc eadem ratione refellitur, fuerat amiel, cuiusdam mei coniectura, quam adscriptam, ut considerarem, non ut eam opere sequerentur, quem admodum fecerant, cuius eorum facti nonnullam videri possum culpam sustinere, quod illos non prænoverim, ut ea verba negligerent, ac præterirent. Infra autem non longè, sic habent tres vet. cod. ut edidi, nihil leuare divinatio potest.

6 Hoc sentit Homerus, cum querētem &c.) P. Victorius lib. 3. cap. 2. Var. lectionum scribit, M. Tullium hoc loco, memoria vacillasse: non enim Iouem induci ab Homero enim dolore dicentem, inquit, se non posse interitu filium liberare, cum cuperet, sed dubitantem, an hoc ipsum facere

oporteat contra fatum. Ego verò puto Victorium, cum hæc scriberet, dormitalle, aut etiam somniasse, aut certe operam lusisse. nam Iupiter duo facit apud Homerum. primum queritur, fatale esse Sarpedonem filium à Patroclo interfici. deinde dubitat, & consultat apud se, vtrum Sarpedonem è periculo eripiat, an à Patroclo interimi sinat. queritur his verbis, *κῆρ μιν ἔσθ' ἢ μήν* &c. dubitat, & cōsultat his, *ἀλλ' ἄνδρα μοι ἔειπε* &c.

7 Atqui diuina cum rerum nar.) legendum videtur vel libris omnibus reclamantibus, Atqui diuina cum rerum natura &c. Nam vulgata lectio, Atqui diuina cum rerum natura &c. inexplicabilis est, nisi forte dicamus, sic explicari posse, Atqui diuina natura cum rerum natura tanta, &c. vel sic, Atqui vis diuina cum rerum natura &c. vt repetatur vocula, vis, è superioribus illis. Et certe, si est in exitis aliqua vis &c.

8 Vt enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio) libri veteres habent, contagio. ego tamen nihil miror, nam paulo ante cognationis nomen vixit est in eand. sententia, ubi, cum rerum autem natura, quam cognationem habet, & infia non longe, semel atque iterum, qua ex cognatione natura, & quasi concentu, atque consensu, &c. ubi mendosè opera fecerunt olim, cogitatione: nisi quis dicat ubique, cōtagionis nomen esse repōnendum sic enim loquitur lib. de fato, vt in reliquis eiusmodi naturæ cōtagio valeret. & infra ibidem, Cui primum quidem de ipsa rerum cōtagione ne respondeamus.

9 vt is, qui impetire velit, &c.) sic legendum, non impetire, vt est in libris vulgaris neque impetrare, vt opera hic olim mendosè fecerunt. Est autem impetire, antiquum verbum, quod significat, impetrare, vt supra diximus. Festus, impetritum, impetratum. Cum superiora illa olim scriptissem, hoc est, cum admonuissem lectorem mendosè olim operas fecisse, impetrare, pro, impetire, tamen hominibus parum, vt scilicet, ausus est scribere, me edidisse, impetrare: multa que talia fecit, neque hoc semel commisit, neque vno loco.

10 Cui igitur vos induitis in eas capt.) sic omnino legendum, Cui igitur vos induitis in eas capt.) sic omnino legendum.

gendum est, vt rectè indicauit Manutius, etque iam olim assensus sum. Quod autem quidam *inducit* tueretur lectionem vulgatam, vos inducitis in cap. nihil aliud hoc facto allequitur, quàm vt suam confidentiam atque impudentiam cum pari lingue Latinæ inficientia coniunctam prodat, ac declaret. Quod autem Manutius Lucretij versum ex lib. 4. profert, vt suam emendationem Lucretij auctoritate confirmet, admonendus est lector, mendosè ab eo profertur. Sic enim ille. Ac nos in fraudem induimus frustra minùs ipsi. legendum est autem, vt nos ex auctoritate librorum manifeste bis iam edidimus, Ac nos in fraudem induimus, frustramur & ipsi.

11 Quid enim proficit &c.) exstant præclari, vt alij in hanc sententiam, Lucretij versus libr. 6. quos indicabo lectori duntaxat. In mare qua portò mittit ratione? quid vendas Arguir, & liquidam molem, camposque natanteis? & cetera.

12 cum altice belua,) vox belua, vnico l. scribi debet, quamuis reclamet Festus, qui bellum à belluis dictum esse scribit, quia belluarum sit, inquit, perniciosa dissensio. sed errat, & labitur Festus. nam bellum dictum est à duello: vt bis à duis. Quin hoc, quod dico, idem Festus alibi docet. tanta est inconstantia. Itaque qui Festi auctoritatem hac in te securi, belluam cum duplici ll. scribunt, vnà cum Festo labuntur. Omnino nostri veteres codices semper habent hoc nomen scriptum simplici l.

13 cur se contra natur. in tert. abdidit) videtur legendum, abdidit.

14 magna stultitia est earum rerum &c.) qui vocem, similitudo, volunt esse sententia clausulam: & à voce, Magna, nouæ sententia initium ducere illi valde delirant, & simul planè declarant se Latini sermonis esse ignaros atque imperitos. Hic enim ordo, atque hæc sententia verborum est: magna stultitia est, deorum facere, effectores earum rerum, neque causas querere: quas res tum natura, tum casus affert, & in quibus rebus nonnumquam etiam errorem creat similitudo.

15 fauent faucibus tollis: cantu, pl. &c.) sic edidit Colingus

anno CIO. IO. XLV. neque posteriores vlla editione, quas quidem viderim, aliter habent, paucis admodum excep-
tis. Lugdunensi quadam, & præterea altera. Et tamen noster
auctor prædicat se ita edidisse, Manutij, & Victorij aucto-
ritatem secutum. Atqui nonne tibi multi antea uiderunt,
homo omnium, qui umquam nati sunt, iniustissime, atque
impudentissime nonne ego septem ab hinc annos ita edidi-
cur tu ab aliis occupata tibi vindicax? cur, quæ ab aliis in-
uenta sunt, compilas? cur quæ ab aliis scripta sunt, odiose
iteras, & miseras chartas male perdis, & lectorum otio abu-
teris, ut aliquid sapere videaris? Sed me reprimam, & in-
tegrum ad aliud tempus seruabo. Est autem rufus color, ru-
bro finitimus. Hinc rufata factio.

16 eumque terrorem.) sic legendum esse & duo libri vete-
res, & ratio perueniunt, non ut vulgò, errorem.

17 vectem circumnexus fuisset.) sic habet liber vnus ma-
nuser. malim tamen, vecti circumnexus esset: nisi quis dicat
esse *ad eum* & pro circum vectem nexus fuisset, vectem
circumnexus fuisset, positum. vel lege potius, vecte circum-
nexus fuisset. cui respondebit, verbum, circumplexisset, quod
sequitur.

18 loquitur Agamemnon.) Immo Vlysses. Ciceronis *per-
petuus* *in scriptis*, quod à Politiano priore animaduersum
esse, cum iam hæc scripsissem, ab amico quodam admonitus
sum. Itaque delere volueram. nam pudet quæ ab aliis dicta
sunt, recantare. Sed propterea quod numeri iam erant utro-
bi que adscripti, non deleui.

19 ita aqua Albana ded.) videtur hic aliquid deesse, si dili-
genter attendas.

20 At Homericus Ajax) Immo Vlysses, ut iam animadu-
erterunt aliquot viri docti. sunt enim Vlyssis verba, *in
libro*.

21 natalem diem rep.) is dies erat vndecimus ante kalen-
das Maias, ut narrat Plutarch. in Romulo, eodemque loco
hunc Tarutium commemorat.

22 Negant enim &c.) inter hæc verba, & superiora, quam
scire, deest quiddam tale, Sequitur deos ea nobis præligni-
ficare. Negant iidem, deinde legendum, aiunt enim, &c. de-
bet igitur hic notari stellula, & ita olim iusseram.

23 causas omnium introspicere) causas legendum censet
Manut. Nam libri alij omnes habent, causas.

24 Nec si dant vias, nulla est diuin.) sic legendum, non ut
olim editum est, Nec, si non dant vias. Est enim ratio Stoi-
corum, qua concludebant, si dii dant vias ad significatio-
nem scientiam, esse diuinationem.

25 Q Ennius fecit) sic restituit hunc locum Auratus. men-
dore enim vulgò legitur, quæ Ennius fecit.

26 ex primo versu cuiusque sententiae primis litteris, &c.)
Idem Auratus sic hæc legenda putat, ex primis versuum
cuiusque sententiae litteris, &c. malim sic, ex primis cuius-
que versus litteris.

27 tamen hanc amphiboliam vers.) vel sic legendum, vel,
amphilogiam. Nam amphibologia neque Græcum est, ne-
que Latinum. De quo in Rhetoricis plura.

28 non aliquando collimet) malim legi, collineet, ut libro
3. de finibus, non longè admodum à principio. Ut enim si-
cui sit propositum collimare, &c. Nam illic quoque vellem
legi, collineare.

29 Illi verò, nimis etiam &c.) sic restitui. nam vulgata
lectio, Ille verò nimis &c. ferri non potest. Sententia au-
tem huius, quam reposui scripturæ, hæc est. Illi verò,
scilicet obscuro sæpe sunt. nimis etiam obscurus est Eu-
phorio.

30 Etenim ex diuisione hoc secundum est, &c.) vel legēda
sunt hæc hoc ordine, Quæ autem, est, continuatio, comuni-
cātiōque naturæ, quam, ut dixi, *symploce* vocant, (& enim
ex d. h. c. est,) cuiusmodi, ut &c. vel aliquid deest, vel est hyste-
rologia: & posita ratio est, ante propositionem, quod non
est scriptoribus Græcis, ac Latinis inusitatum.

31 nonnullæ etiam valet. &c.) Sic olim editū est, nonnul-
læ sunt etiam valetudinis significationes: ut hoc ipsum, pleni,
enectine fame finius, ex quodam gen. somni. intell. posse di-
cūt. cuius lectionis non obscura sententia est, nempe signifi-
cari valetudinē certis ex somniis: ut hoc ipsum, pleni, an fa-
me exhausti simus, medici dicūt intelligi ex quodā genere
somnia. sed, ne mentiar, vulgatā huic antepono: nonnul-
læ etiā valetudinis significationes, ut hoc ipsum, pleni, ene-
ctine fame simus, ex quodā genere somniorū intelligi pos-

de dicuntur: atque ita olim quoque excudi iusseram: sed opere alteram secuti sunt meo iniussu: tantum adscripsit: tamē regione huius loci, hanc scripturam dissimilitudinem, quam in vno libro vetere repereram planē expressam, nisi quod in eo erat, ut in vulg. dicuntur: hinc operariis istis etati causa praebita est.

32 pleni, et edine simus) legendum puto, pleni, et edine fame sumus. sic enim locutus est supra hoc eodem libro, ibi, nunc verō inclusa in cauea, & fame enecta, &c.

33 multisque ex aliis futura praesentium) videtur legendum, multisque ex aliis, quibus futura praesentium, ut si, signa quaedam habent, &c. quibus, &c.

34 eliciendae sunt) malim legi, elidendae sunt, ut Manutius censet. nisi quis malit eliciendae sunt, quod propius ad scripturam vulgatam, eandemque antiquam accedit. eliciendae autem, id est, extrahendae. quamquam fateor, eliciendae, non satis magnam hoc loco vim habere, neque tam bene convenire, quam extrahendae, aut euellendae, aut aliud simile.

EIVSDEM IN LIB. SIN.

VULGAREM DE FATO.

1 Ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet) post haec verba in libris omnibus, sequitur deinceps, & operatur aliquid, quod ego funditus sustuli, ut alienum, & ex declaratione superiorum natum.

2 Qui autem ex eo cogi, &c.) alij legunt, colligi. Ego nihil muto. nam primum sic habent, ut edidi, omnes libri & manuscr. & typis impressi. deinde sic dictum à Cicerone, cogi, ut à Graecis, *συμπεριλαμβάνειν*.

3 precepta appello, quae dicuntur *δυσχεύματα*) sic legendum, precepta, non, precepta, & paullo ante, à perceptis artis, non, à preceptis artis, &c. *δυσχεύματα* enim valere percipere, cognoscere, contemplari. hinc *δυσχεύματα*, precepta, seu perceptiones, & cognitiones.

4 At si ista comprobabis divina praedicta: & quae falsa, &c.) hic locus, ut invulgatis legitur, non videtur integer. sententia enim non concluditur, neque finitur, nascens ab illo primo

caplo, At si ista comprobabis, &c. nisi dicamus esse hyperbatum, quod pertineat ad haec, quae sequuntur. sed tamen si naturalis est, &c. quod non arbitror. neque quidquam deest, & sententia apte clauditur, hoc modo. At si ista comprobabis divina praedicta: tum & ea, quae falsa in futuris dicuntur, in iis habere cogēris, quae fieri non possunt: ut si dicatur, Fabium &c. & contra, quod verē dicatur de futuro, quodque ita futurum sit, ut Africanum Karth. pot. dicere cogēris, esse necessarium. Præterea deest in omnibus libris, vno, atque altero excepto, hoc totum, ut si dicatur, Fabium in mari peritum: & quod verē dicatur de futuro, dices esse necessarium.

7 in iis habebis, ut alij libri habent, habemus, quod minus probō. hoc enim videtur Cicero sentire, si comprobabis haec divina praedicta, seu oracula, eaque vera & necessaria putabis: incidēs in angustias, quas reformidas. nam tu, qui fatum quidem ponis, sed necessitatem tollis, cogēris fateri & ea, quae sunt falsa in futuro, fieri non posse, & quod verum est in futuro, necessariō eventurum: quae est Diodori sententia. Diodorus enim haec dicebat, si falsa est haec enuntiatio in futuro, Cras cenabit Epicurus; non potest fieri ut cras, cenet Epicurus: & si vera haec enuntiatio est in futuro, Cras cenabit Epicurus: necessariō cras cenaturus est Epicurus, quod utrumque negabat Chrysippus.

6 Karthagine potiturum) libri veteres habent, Karthaginem potiturum: & ita legendum.

7 individua) legendum fortassis est, individua corpora.

8 per inanitatem ferantur, &c.) legēdum videtur per inanitatem, deorsum ferantur, &c. Ponit enim Epicurus etiam motum sursum, qui sit *ἀνὰ πρὸς ἄνω*, quā *ἀνὰ πρὸς ἄνω*, qua de re non plura in commentariis Lucet.

9 non teneat, omnia fato fieri.) Sic nunc edidi. Nam olim aliter: nempe hoc modo, aut verum, aut falsum, omnia fato fieri non possint. Cum enim libri omnes vulgati sic haberent, aut verum, aut falsum, omnia fato fieri possint, &c. ego videns negationis particulam, in hac lectione desiderari, ratione flagitante eam addideram: itaque edideram. Sic Chrysippus metuit, ne, si non obt. omne, quod e. aut verum esse, aut falsum, omnia fato fieri non possint, &c. plana, & Stoicis consentanea sententia. Sed nunc, ut dixi, sic, ut P. Vi-

2 qui in isto periculo) sic omnes libri vet. habent: in isto periculo (inquam) non, in isto opusculo: & ita legendum. periculum autem, hoc loco significat id quod sit ab artifice tantum experiendi & periclitandi ingenij gratia, seu quod primo ab artifice excogitatur & efficitur, ut postea exposiatur & accuratius absoluat, seu indicem. exstat titulus libro V II. codicis Iustin. de sententiis ex periculo recitandis: ubi vulgò legitur, ex breuiculo, planè n. endosè.

3 Teneo quam optab. occas. neque omittam) in codice Memmiano adscriptum erat ad oram libri, neq. amittam.

4 quibus nihil potest esse iucundius) ferri quidem hæc lectio potest nec eam improbat Adr. Turnebus: & eam repeti in libris veteribus expressam: sed tamen malim legi, iucundius, seu eiucundius: quo vocabulo sæpe utitur Varro in libris de re Rustica. est autem eiucundum, exile, gracile, tenue. Nonnulli legunt hic nudius, sed nimis ab antiqua scriptura remotum est. eiucundius autem, & iucundius, valde sunt inter se affinia. Omnino sic legendum est, ut edidimus, & ita Simeoni Bosio videbatur. Varro lib. I. de lingua Lat. cap. XXXI. Eiucundum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neque ex se potest elicere vitem, quam vocat maiorem flagellum, maiorem etiam, unde vix nascuntur, palmam. Licet etiam legere iucundius, ut dixi. quod malo, tum quia propius accedit ad scripturam antiquam, eandemq. vulgaram, iucundius, tum quod apud Varronem utroque modo legitur, eiucundum, & iucundum.

5 succellere huic Clodius, Afellio &c.) sic legendum arbitror, deleta voce, bello, quæ videtur aliunde inuecta. Succellere huic, nempe Cælio Antiparro. Turnebus legit, belli, & refert ad Clodium, & Afellionem, ut sit ironia.

6 ad summam impudentiam) libri manuscr. habent, imprudentiam, ego nihil muto.

7 cretionem liberam, atque otiosam) cessionem habent omnes libri manuscr. Unde quidam legendum arbitratus, secessionem: alii reposuerunt, cessionem: quod reieci. cessionem, non improbat Turnebus. Ego secutus Iac. Cuatij, iurisecons. doctiss. auctoritatem, cretionem, reposui, quæ scriptura, sine dubio recta est. Quid sit autem cretio, docent iurisecons. & diximus de hac voce nonnulla in notis ad lib.

7 de orat. ad Q. Fratrem, ubi hac eadem voce utitur Cicero.

8 numeros & cantus remiserrat, &c.) sic videtur legendum, ex vestigiis veteris scripturæ: quamquam amicus quidam meus mauult legi, numeros & cantus remissiores fecerat, &c. quam lectionem, cum ab antiqua ne ipsa quidem valde longe absit, non reieci: sed omnib. hanc antepono, numeros in cantu reciderat.

9 quamquam est populo necessearium) alij aliter: ego sic hunc locum emendandum esse censeo. hoc autem sentit M. Tullius: quamquam ius ciuile, in quo iuriseconsulti versantur, populo sit necessarium, esse tamen eorum munus exiguum.

10 quoad populo præstare vol.) libri veteres habent, quoad populum, præst. voluerunt. quam scripturam magis probat Turnebus: ego hanc vulgatam reiciendam non puto. illud autem incognitum, minus est in vsu) sic legendum puto, non longe discedens à vulgata lectione. sententia autem est hæc: ius illud incognitum, nempe ius ciuitatis, seu ius publicum minus est in vsu, id est minus exercetur à iuriseconsultis, minusq. est necessarium.

11 nullo in genere disputationis, &c.) sic ferè restituit hunc locum Adr. Turnebus, idque ex antiquæ scripturæ vestigiis: & quidem præclare, ut pleraque omnia. Nam ne necesse habeam lectorem toties admonere, illam & illum locum hic ab hoc eruditissimo viro esse emendatum, quod fieret infinitum: semel confitro, bonam partem emendationum, quæ sunt in his libris, ei acceptam esse referendam.

12 sed notis ista) locus suspectus. Omnino mihi corruptus videtur, & sic restituendus sed non querimus ista. Nam idè dicit, quod supra. Non enim id querimus hoc sermone, &c. & ad rationem instituti sermonis aptius.) sic legendum, etiam si codices omnes reclamarent. Verum tamen nonnullæ editiones Germanicæ sic habent, ut edidimus, & ita Turnebus edidit. Quis autem lectionem vulgatam tuetur, dicatque se cum Cicerone errare malle, quam quidam immutare. O hominem stultè religiosum: quasi verò Cicero ita locutus sit. Ego verò nego Ciceronem esse umquam ita

locutus sit. Ego verò nego Cicetone[m] esse ymquam ita locutus, ad rationem instituti sermonis sapienter seu sapientius: & qui hoc existimat, satis declarat se in Cicerone legendo, atque adeo in vilo bono & probato Latino scriptore, parum esse exercitatum.

15 disputari solent ista, & nimirum ita sunt, vt disp.) sic habet codex Memmianus: nisi quod deest vox ista, & copulatio, & 16 obsecutus, nec satis apertas intellig.) vocem, apertas, quæ à librariis omiſsa fuerat, restitui. Nam sine dubio hæc vox, vel similis aliqua deest: cum libri veteres habeant, obscuras nec satis intellig. vbi vulgati habent, apertas necessarias. Iam vbi omnes libri habent, enudauit, ego Aurati, acerrimo ingenio, summâq. doctrina præditi, coniectura probata, inchoauit, teposui.

17 quod principum & c.) putavi aliquando legendum, quem principem verumtamen nihil ausim mutare.

18 Id iam patebit) legendum fortasse, patebit, id est, apparebit: vel, patebit, interpretemur, apertum erit, pateſcet. quod tutius est.

19 quæq. in animis imprimuntur inchoata intelligitur, & c.) ex hoc intelligere licet in Topicis non admodum longe ab extremo, vbi legitur, & impressa intelligentia, & c. porius legendum, & impressa intelligentia, & c.

20 leuitate enim, & suauitate delectans & c.) sic legendum est, non vt vulgò, lenitatis est enim, & suauitatis. id enim vt suauitate delectans, & c. quam scripturam, qui nō videt esse deprauatam, nihil videt: & qui eam se retinere, cum Aldo, P. Manutio, Victorio dicat, viros doctos, suæ ignorantie socios, & adiutores, & patronos esse postulat. quod & iniquum est, & malitia non caret.

21 Propterq. hanc honestatis, & gloriæ & c.) siue legatur, Propter quā honestatis, & c. siue, Propterq. hanc honest. videtur ante hæc verba aliquid deesse. Nā cum de honestate, & gloria nullum verbum fecerit, absurdum videtur, dicere, propterq. hanc honestatis, & c.

22 quod dico naturam esse) desiderari hic aliquid puto, & sic legendum, ius id quod dico, naturam esse, & c.

23 vnde enim illa (Pythagoræ vox) in libris veteribus, & nonnullis exemplis vulgatis, post hæc verba, scriptum est

quasi in inani, De amicitia locus. Ex quo verisimile est, hæc Græca, quæ hic leguntur, ab aliquo non indocto esse illatæ ad lacunam explendam.

24 Et scilicet tua libertas diss.) malim sic legi, Aut scilicet tua libertas differendi amissa est, aut tu is es, qui & c. sine interrogationis nota, vt sit *epivria*. Hoc enim modo lectio erit, meo quidem iudicio, & concinnior, & venustior.

25 vtilitate illa conuolitur) videtur aliquid desiderari, & ita legendum, vtilitate illa sublata conuolitur.

26 Quod si tanta potestas est stultorum, & c.) sic omnes quidē habent libri, sed his inuitis has treis voces, sententiis, atq. iussis, delendas esse puto: vel sic legendum: Quod si tanta pot. est stultorum, vt eorum sententiis, iussis, atq. suffragiis rer. nat. veri, & c. Quinimo locus non est sincerus.

27 Nos ingenia iuuenum, & c.) hunc locum partim ferre, veteris vestigia secutus, partim vocibus aliquot, quæ suo loco morte fuerant, in ordinem redactis, in integrum restitui: quo facto ita facili & planum reddidi, vt sine interprete, ac doctore intelligatur. vnum præterea desidero, vt pro, ratione, legatur, opinione. infra deinceps, priorem negationis particulam, quod erat supernacanea, deleuimus: alteram, immotam, atq. intactam suo loco reliquimus.

28 sic reliquæ quoq. virtutes, & c.) nihil hæc sanē scriptura videtur habere vtiq. sed, scriptura vocis, cuius suspitionem vitiq. commouere queat. Sic enim habent fere libri veteres, quod si ius, etiam iustitia sit, in ea quoq. reliquæ virtutes nonnulli sic: quod si ius, etiam iustitia sit in ea quoq. reliq. virt. Ex qua vitiosa scriptura, fortasse ita legendum esse dicendum est, quod si ius etiam iustitia sit, ea reliquæ quoque virtutes, pet se col. f. Quod autem Turnebus ita vult legi, Sic in ea reliquæ quoque virtutes & c. ferri non potest.

29 erubescunt, & pudet impudicus loqui.) sic legendum est etiam ex antiquæ scripturæ vestigiis. nam sic habent aliquot nostri libri veteres, erubescunt, & pudici pudicitia loqui, vnde quia non videt, facile fieri posse, erubescunt, & pudet impudica loqui, quomodo additum est aliis à Colino, anno 1410. xli. Nihil igitur hic deest, quod putauit Adr. Turnebus: neq. sermo de pudicitia habebatur.

ex Aristotele intelligere licet.

10 vt in veterib. XII. sacratisq. legib.) sic edendum curauit, Tac. Cuiatij iuriscōsulti auctoritatē secutus: qui ex antiqua scriptura, ex iis, coniecit legendum, XII. nam s, natum est ex voce sequente, quæ à simili consonante initium capit.

11 irrita, infectaque sunt) libri veteres habent, infectaque sunt. quod probat Turnebus: & interpretatur, non festus, infesta, dira.

12 iudices duo sunt) sic emendatum erat in codice Memmiano. sic & Turnebus legendum censet.

13 ad Etruscos & haruspices) sic habent omnes libri vulgati, & nonnulli manuscr. atque hanc lectionem tuetur Adr. Turnebus. alij malunt legi, ad Etruscos haruspices: in his Muretus.

14 pœna violati iuris esto) in codice Memmiano scriptum est extra orationis contextum, *scilicet* pœna violatæ religionis esto: quam coniecturam ita probō, vt rectam & verā scripturam esse putem: nisi quis dicat videri potius legendum, pœna violati iurifurandi esto.

15 nec omnibus vllis elui potest) iis assētiōr, qui, omnibus, legendum putant. Omnino videtur hæc esse, vera lectio. nam hoc membrum, nec omnibus vllis elui potest, responderet illi, vel adspersione aquæ: alterum autem illud, nec diuturnitate euanesceat, illi posteriori, vel numero dierum tollitur.

16 nam à patribus acceptos) secutus sum eam scripturam, quæ mihi visa est probabilissima. nam in quibusdam libris ita scriptum est, & ignotas cærimonias non à sacerdotibus, non à patribus acceptas, deos ita placet coli.

17 Patrum delubra esse in urbibus) legendum videtur, deorum delubra.

18 veluti qui in sanis essent max. religiosis.) sic legendum esse censo. nam vulgata scriptura, à qua non discrepat antiqua, veluti quo infans esset maximè religiosus, ferri nō potest. Turnebi autem coniectura, velutique in sanis essent, maximè religiosos, non placet. nam hoc, maximè religiosos, ad homines relatum, duriusculum est, cum religio dicantur ferè à Latinis, *uipum*, hoc est, qui iurandum seruant, sanis religiosis autem vītatē & eleganter dictum est.

nam sana, delubra, templa, loca religiosa dicuntur à Latinis, quæ hominibus religionem afferant: seu, quæ homines, qui ea adeunt, religionis implent: seu quæ sua vi religionē quandam continent, vt qui ea adeunt, non possint non religione in eis versari.

19 malx Fortunæ, quæ omnia eiusmodi detestanda, atq. rep.) libri vulgati sic habent, malx Fortunæ, detestataq. omnia eiusmodi repudianda sunt. Veteres sic: malx Fortunæ, detestataque omnia eiusmodi, &c. vnde Adr. Turnebus in commentar. ad hunc locum, legendum putat, malx Fortunæ, detestataque omnia eiusmodi repudianda sunt. Muretus sic, quæ detestata omnia eiusmodi repudianda sunt, alij delendum censent, vt alienum, hoc, detestataque, seu, detestataq. vt post vocē, Fortunæ, sequatur deinceps, quæ omnia eiusmodi, &c. Idem Turnebus libro Aduersar. 14. sententia mutata, sic legi mauult, quæ omnia eiusmodi detestanda, atque repudianda sunt. Atque hoc modo edidimus. Quod si cui minùs placebit, sequatur codices vulgatos. Nam quod melius afferam, nihil habeo. Verumtamen, vt dicam etiam ipse quod sentio, putauerim vel hoc, detestataque, siue, detestataque, esse delendum: cum præsertim quidā testentur abesse à cod. manuscr. vel sic legendum, malx Fortunæ: quæ eiusmodi, & detestata omnia, repudianda sunt.

20 Quod si fingenda nomina vice potēq. fingenda potius à vincendo, atque potiundo, sistendōq. cognomina Statōris, Omnipotētis, & inuicti Iouis &c.) sic hunc locum, in omnibus libris deprauatum, veteris scripturæ vestigia perscutus, & sententiam Ciceronis quam sagacissimè potui, odoratus, restitui.

21 quoniamq. expectatione rerum bonarum erigitur animus, rectè etiam à Col.) hunc quoq. locum restitui non longè discedens ab antiqua scriptura, sed tantum ex particula, quidē, facta copulatione, quæ. vt sententia pendeat vsq. ad rectè etiam &c. ibidēq. sit *ad idem*.

22 quas compositor anni cōscribere debet, &c.) hic locus nō magna immutatione facta, partim ex coniectura, partim ex vestigiis antiquæ scripturæ restitutus est. nam libri veteres habent planè, quas compositor anni, non vt nonnulli vulgati, quia compositio anni &c. præterea, ad perfectionē, &c.

non ut vulg. & perfectionem, per anni compositorem autem cum significat, qui annu componit, quiq. populum docet, qui sunt dies festi, qui profesti: qui religiosi, qui profani: qui fasti, qui nefasti, quo tempore intercaletur, &c. Paulo autem autem lacuna est, quæ quo modo expleri possit, deus viderit. Desiderantur certe nonnulla fortasse de Fortunæ nominibus, seu cognominibus: quæ referuntur à Plutarcho in quaestione Rom. Desiderari autem aliqua, præter alia argumenta, declarat illud, cum est, vel, ut est in veteribus, quibusdam codicibus, comestu, unde quidam faciunt, comes, & coniungunt, cum Fortuna primigenia: à quibus dissentio.

23 idem Græco.) sic emendauimus: perspicue recte. nam, idem Græcum, ferri non poterat. idem Græco autem, id est *ἴδιον τὸν ἑαυτοῦ*. Sic Horat. epist. ad Pil. Inuitum qui seruat, idem facit occidenti.

24 à natura feminatum omnium castitatem peti.) quidam sic legi volunt, à natura feminatum omnium castitatem peti, in quibus me esse profiteor. vox, deum, quæ est in vulgatis, non comparat in manuscriptis. peti denique quod est rectum, facile deprauari potuit in, pati, quod est in libris vulgatis.

25 ut Titiam decreto collegij, &c.) sic legendum existimat Adr. Turnebus. cui assentior, quod si quis malit, Sulpiciam, legi, neque ego reiicio, neque ille improbat. Sed omnino, Titiam legendum arbitror, ex antiquæ scripturæ vestigiis, Teriam.

26 neq. enim Polletis, neq. Mel.) sic legendum videtur, vel Polyidi, ut vult Turnebus, quem & olim secutus sum. neq. enim est ab antiqua scriptura nimis remotum. fuit autem Polyidus vates, teste Homero, *Ἰλ. 1. 1. 1.* de quo supra lib. 1. de diuinatione. Fuit & Polles geminato Il. vates non obscurus, quem commemorat Suidas.

27 Quid autem mihi displiceat in nocturnis, poetæ indom.) Sic necessario legendum est, non, ut vulgò, Quid autem mihi displiceat, innocentes poetæ indicant com. nam hoc, innocentes, factum est ab imperito librario ex, in nocturnis. Quod autem quidam legunt diuisim, in nocentis, referentes ad licentiam veteris comædiæ, nugæ agunt. nam primum genus loquendi ineptum, & inconcinnum est.

deinde poetæ illi non solum in nocentis, sed multo sapientius in viros bonos, & innocentis sua libertate orationis abutebantur.

28 apud vos, sic & ego memini hunc locum à Ranconeto emendari, cum vulgò legeretur, apud eos.

29 templum Licentiæ: templum Licentiæ dixit inuidiosæ, & criminose, pro, templum Libertatis.

30 iudicia senatus, Italiæ, gentium, denique omnium, &c.) legendum puto, iudicio senatus, Italiæ, gentium denique omnium, conseruatæ patriæ testimonium consecuti sumus.

31 non solum vita cum cruciatu, atq. dedecore, &c.) sic restitui, leui mutatione facta: & ita sine dubio legendum. Nam vulgata lectio, non solum vita cruciati, atq. dedecore, verum etiam &c. ferri non potest. Qui autem sic legi possit existimat, non solum vitæ cruciatu, atque dedecore, &c. nihil aliud assequitur, quam ut hominibus risum moueat.

32 ardentis tum cupiditatum æstu, tum conscientia) sic legendum censet Adr. Turnebus. Nam neque lectio vulgata, ardentis tum cupiditate, tum metu, tum conscientia, &c. neq. antiqua, ardentis tum cupiditatum metu, tum conscientia, &c. ferri possunt.

33 tantum ponam breui) sic legendum censeo. Nam & vulgari libri, qui habent partim, pœnam erui, partim, pœnam merui: & manuscr. in quibus est scriptum, ponam erui, corrupti sunt. Ego autem, ponam, quod est in manuscr. retineo. ex erui, facio, breui, vna littera addita, & duabus alio ordine locatis. Non dissimulabo tamen docto cuidam videri sic legi posse: tantum pœnam Erebi duplicem ponam, diuinam & humanam, à quo dissentio. Quod autem Turnebus, erui, retinet, & interpretatur, elici, colligi: nullo modo probat.

34 Tum ebur ex inanimato corpore extr.) sic restitui, cum libri omnes habeant, ex inani corpore &c. plane ineptè. ex inanimato corpore autem valde conuenit. sic enim Plato, *ἡρώδης τὸν ἐκ τοῦ ἀνάνητος σώματος ἐκτράχθη*. Hanc coniecturam admodum adulescens Turnebo natu grandiori exposueram, & mihi visus erat tum eam probare: postea aliud sensit, ut apparet. quod non debuit, nam plura est ratio, quam antiquitas de-

prauata, præterea, inani, & inanimo, paruo inter se distans
intervallo. Sed ita est: nostra amplectimur, & recta iudica-
mus, aliena non item.

35 Diuinissima autem dona) Quidam libri manuscr. habent, diuinibus dignissima, vnde Turnebus putabat legendum, vel numinibus dignissima, vel, diuis dignissima. Ego vulgatam lectionem damnare non possum, cum praefertim nulla vox Latina repeti queat, quæ Græcæ magis respondeat, *θειοτάτη*: quæ vitur hoc loco Plato. Deinceps autem, legendum, aures, & formæ, &c. sic enim Plato, *ἑρμῆς, καὶ θεοῦ γὰρ ἔκκετα*, quod & Manutius iam olim viderat.

36 ferroque subigendam) sic legendum, non ut est in libris omnibus, subiiciendam.

37 Verò & apertissima sunt, &c.) sic erat emendatum in codice Memmiano, & rectè.

38 ex quo ducatur, quæque pars iuris) sic restituit hunc
locum Ranconetus.

39 ut non difficile sit, qui paullum modò ingenio pos-
sit mou.) sic restituit Adr. Turnebus ex antiquæ scripturæ
vestigiis.

40 Hoc posito, hæc iura pontificum auctoritates con-
feruntur sic emendatum est in codice Memmiano.

41 quod est partitionis caput, Si in testamento, vt c. de d. &c.) Secutus sum emendationem adscriptam ad marginem

libri Memmii qua non multum discrepat quorundam con-
iectura, quam refert Adr. Turnebus, Si deducta e in testa-
mento scripta non sint.

42. quas qui intelligat, non, si &c.) sic habent libri veteres, & nonnulli vulgati, & recentes. in aliis ita impressi.

teret, & nonnulli vulgati, & recentes. in aliis ita
sum est: quas qui non intelligat, si ad caput referat, per
ipse perspiciat. quæ lectio probabilior videtur.

43. sit. q. ea non alligata facis. Venio nunc ad maniū iura,
&c. duæ voces, alligata sacris, quas desiderabatur, à nobis
additæ sunt, ad sententiā huius loci explendā. quas tamē no-
lumus haberi Ciceronis: sed hoc tantū volumus, hocq. no-
bis propositi fuit, lectori ostēdere, quid credibile sit, à Cice-
rone hoc loco esse scriptū, & vel à libris prætermisū, vel
ab aliquo data opera deletū, vel iniuria temporis cōsumptū.

Quæ sequuntur de manium iuribus, & de Decimo Bruto, qui mense decembri, non vt veteres, Febuario Diis manibus parēbatur, partim ex codice perantiquo, ad cuius oratione iisdem verbis adscripta erant, partim ex Plutarcho restituta sunt, quæ nihilo magis Ciceronis esse affirmo. Plutarchi verba sunt hæc, *ῥωμαίων. διὰ τὴν ἀλλήλων θυσίαν, ὃν τῷ φεβρουαρίῳ μὲν πεινυμένῳ χαλεκὴ, καὶ οὐκ ἐστὶν αἰεὶ τοῖς πυνυμένοις, διὰ μὲν δὲ τοῖς κινδύνοις ἰσχυρόν, ὃν τῷ δεκάμηνῳ τῷ κατὰ τοῦ, &c. πέντε μὲν ἡμέρας ἀποχόουσι καὶ μὲντες φθίνοντες ἀπὸ τοῦ οὐρανίου καὶ ἡ πάλαι, ἀπὸ τοῦ γῆ καὶ τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὰς ἀστέρας ὃν τῷ πινυμένῳ μὲν τικαὶ τοῖς πυνυμένοις, καὶ ἡ τῶν μνηστῶν τιμωρίας ἐκ δὲ κινδύνου: id est, cum alij Romani februario mense inferias mittant & parentent mortuis, Decimus Brutus, vt Cicero scriptum reliquit, Decembri mense hoc agebat, &c. an, quemadmodum vesperi, & mensis vltimis diebus, solent plerique sacrificare: ita & rationi consentaneum est, anno vertente, extremo anni mense mortuos colere? Est autem Decembris mensis postremus.*

44. Nec verò tam denicales feriz, &c.) hic locus præclare à Ranconeto restitutus est, vt testatur Adr. Turnebus. Denicales feriz, inquit Felsus, colebantur, cùm hominis mortui causa familia purgabatur. Quod à Turnebo telatum est, aliæque quæ ad huius vocis notionem pertinent. Quare ab ipso petar lector, ne mihi necesse sit quasi dictata reddere.

quia residentur mortuis, legendum videtur, quia resi-
detur mortuis, vt sit impersonale, hoc est, quia cessatur mor-
tuis: vel, quia resident mortuis: hoc est quia homines resi-
dent, cessant, & feriantur mortuis. Quod si quis volet reti-
nere, residentur, quo modo habent libri veteres, legendum,
quæque residentur mortuis: vt sit, quæ feræ residentur, id
est, quasi cessantur, seu coluntur cessando, ac residendo mor-
tuis. Atque hæc scriptura mihi magis placet, nam hæc le-
ctio, quæ à necē appellatæ sunt, quia residentur, seu resi-
detur mortuis, durior est, non enim videri possunt idcirco di-
ctæ esse denicales feræ à necē, quod residetur mortuis: sed à
necando potius. Itaque putauit aliquando Cicero, non hic
erimum vocis, denicales, ponere voluisse, & ita scripsisse:
quæ à necē dictæ sunt, quia neci dantur mortui. Omnino
totus hic locus mihi suspectus est.

45. Totaque huius rei compositio) legendum putat Memminus. Ideoque huius, &c. coniectura facta ex antiquo codice, in quo scriptum est, roque huius.

46. quod genus sacrificij Lari verbecibus fiat securus tum antiquae scripturae vestigia, quae partim talis est, sacrificare verbecibus; partim huiusmodi: sacrificare verberibus; neque tamen longe admodum à vulgatis libris discessit: qui sic habent, quod genus sacrificij Lari verberibus fiat. Credibile est autem ex verbecibus, factum esse, verbecibus, b. pro, v. errore librariis usitato: deinde ex verbecib. verberib. Turneb. autem sic legendum putat, quod genus sacrificij ara verberib. fiat, scribit tamen aliam olim se fecisse coniecturam, & hoc modo legendum censuisse: quod genus sacrificij farte & verberis, &c. 47. quemadmodum os reiectum terra obtegatur. Omnes lib. vulgati, quibuscum consentiunt manuscr. habent, os reiectum terrae obtegatur. emendatum est tamen in codice Memm. reiectu terrae. quidam doctus legendum putat, os reiectum terra obtegatur, nonnulli, os exceptum terra obtegatur. Turnebus lectionem vulgatam retinet, & reiectum terrae interpretatur, reiectum in terram, & reiectum terrae, ego ex Festo, reiectum terra obtegatur, legendum conieci, quod item quibusdam doctis in mentem venisse video. sic autem Festus, Membrum abscindi mortuo dicebatur, cum: digitus eius decidebatur, ad quod servatum iusta fierent reliquo corpore combusto.

48. non procul à fontis ara) sic emendandum censeo, antiquae scripturae vestigiis insistens: in hoc ab ea discedo, quod pro, quod, repono, non. Saepè autem videmus in libris manuscriptorum librarios pro, non, scripsisse, quod.

49. hac sepultura scimus esse usam.) cum in lib. veterib. reperiatur, scimus esse vnam: ego, vnam, corruptum esse puto, & usam, restituendum. Nam vulgatam lectionem, humaram, non probo: quamquam, nequid dissimulem, etiam in eo exemplo, quod edidit Adr. Turnebus, usam, impressum est.

50. & corpus cessum est) vel sic legendum est, quomodo & Turnebo videtur, vel, & corpus vsum est, quod minus probo, vel potius, & corpus tectum est. Atque hanc scripturam esse rectam, ac germanam Cicerois puto. Sic lib. primo Tullii, quae cadentibus corporibus, hisque humo tectis &c. Quod

autem Turnebus, sententia mutata, lib. 14. Aduer. cap. 6. vult legi, & corpus eius est subintelligens, sepulcri, ut sit, & quam corpus eius sepulcri factum est. nimis durum, ac violentum est. si in omnibus sepulcris ponitur) sic legit Turnebus: cui assentior. In codice autem Memm. emendatum est, in omnibus sepulcris, quod minus probo.

52. Nam prius quam in os iniecta gleba) quidam libri ver. habent, ut vulgati, in eos iniecta gleba est. quae scriptura, siue dubio deprauata est, ideoque relinenda. quamquam tam tueretur Turnebus.

53. & humatus est, & tumulus vocatur.) sic scriptum est in codice Memmiano. nonnulli vulgati habent, & sepulcrum vocatur. quidam veteres, & gleba vocatur. plane mendose.

54. quod os non exstaret, &c.) sic hunc locum restitui, atque ita sine dubio legendum. Piget autem aliorum coniecturas refellere, partim quia sunt iuvenes, partim quia propero. tamen hanc lectionem, quam probavi, confirmabo. Ab eo, qui mortuo iusta non fecisset, ut testatur Festus, porca praecedanea Cereri mactari debebat. aliter neque ipse, neque eius familia puri erant. Sic & Varro. Quod humatus non sit, heredi porca praecedanea suscipienda Telluri, & Cereri, aliter familia pura non est. Hoc igitur dicit hoc loco M. Tullius, in eo, qui in navi necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuisse P. Mucium, familiam heredis puram nihilo minus esse, quamvis porcam praecedancam non mactarit: quia os supra terram non exstaret.

55. contra censet habendas) quidam legunt, Corta censet, &c. 56. & clavis purpureis) haec visa mihi est & antiquissima, & optima scriptura, ut & Turnebo.

57. genas ne carpito) Seruius in 12. lib. Aen. sic legit, ne carpito, non ut est in vulgatis, ne radunt. & verò sic legendum est. nam pilos carpere solent mulieres paruulis forcipibus, non genas radere.

58. nec longae coronae) quidam legi volunt, nec lanæ.

59. ut vii plura feretra inferrentur, lectique plures sternerentur, &c.) sic nunc edidi, antiquae scripturae vestigia secutus, & Simeonis Bosij sententia comprobata. quamvis olim sic ediderim ex codice Memmiano, ut murrhatam iniiceret. Cautum enim fuisse lege x. i. tab. ne murrhata portio mor-

tuo iniiciatur, etiam Festus prodidit. Omnino utraque lectio probabilis est.

60 Nunc aurum addito) cum sint hec verba 12. tabularum, scribendum puto, Nunc aurum arduo. Nunc enim antiquum, pro, ne: duere, pro, dare, & ar, pro, adim, valet etiam: quae notauimus in comment. Horat. & Lucret. paulo post reclamantibus libris omnibus, rationis & veritatis voce audita, legendum censeo, Si quod dentes vincti escunt: ubi omnes libri habent, essent: & ita olim edi iusseram. escunt autem, id est, erunt. notauimus in secunda editione Lucret.

61 quam humanè excipit altero capite, si cui auro, &c.) hunc locum miris modis in aliis libris deprauatum, adiutus à codicis Memmiani emendationibus, felicissimè restitui, ut eis intelligere licebit, qui hanc editionem hoc loco cum aliis comparabunt.

62 aliud habitum esse sepelire, & vrere.) sic emendauit Turnebus coniectura ductus, ita tamen ut ab antiqua & vulgata scriptura vestigiis non longè discederet.

63 siquid ludorum.) Siqui ludorum, videtur legendum potius, quam, si quid: quamuis non putem hunc locum vacare mendo. Sane hoc, si quid ludorum, olet glossam, aut annotationem. nam eo deleta, sententia facilis, & plana est. Iam, dominusque funeris, nos quoque edidimus, approbata Manutij coniectura, ut & Turnebus, reiecta vulgata lectione, domusque funeris.

64 honoratorum virorum laudes in contione memorentur, &c.) sic legendum videtur potius, quam ut vulgò, memorentur, prosequantur, &c. nam pendunt hæc à superioribus, & repetenda est *ante nonum*, ac subintelligenda particula, ut, ab illo loco, funus ut indicatur, &c.

66 Nam & Athenis iam ille mos à Cæc. permansit, corporis terra hum.) sic omnino legendum, atque hanc lectionem neque vetus scriptura, hoc ius, respuit, & ratio approbat. pendet autem hæc verba, corporis humidi, ab illo loco, iam ille mos &c. ex quo, lectio vetus, quæ deprauata est, ferri non potest. corporis autem, facile deprauari potuit, in hoc ius.

67 quas inibant coronati.) vocem, parentes, quæ nata est ex glossmate, sustuli, ut & inanem, & ineptam. nam facile

repetitur *ante nonum*, & à superiore loco, proximi. Alij, in quibus est Manutius, substituant, propinqui.

68 cum aliquid veri erat prædicatum: (nam mentiri, nefas habebatur) iusta confecta erant. hunc locum perpurgavi, à codice Memm. adiutus: in quo erat repositum, confecta, pro, coniecta, & ad, deletum. Nam lectio vulgata, at iusta coniecta erant, vitiosa est.

EIVSDEM IN LIB. III.

1 à me dici intelligi volo) sic restitui, emendationem codicis Memmiani secutus: in quo duæ voces, nihil aliud, deletæ sunt, quas verisimile est ab aliquo sciole additas esse, quæ ea, quæ sequuntur, quam impetium, ad illas referri deberent: cum hæc, quæ dico, quam imperium, pendant ex illis superioribus. Nihil portò tam aptum &c.

2 iudicasset, interrogasset, & per populum, &c.) videtur legendum, multamue interrogasset, &c. seu interrogasset multam, &c.

3 plures in plura sunt.) in prælia, habent vulgati nonnulli libri, & item manuscr. quod non placet. alij legunt, in plura: quod valde probò: alij, in plera, quod etiam probò: plera autem, antiquum, id est, pleraque.

4 discordia: quæ civium escunt. census ne amplius sex menses) sic legendum esse perveniunt libri veteres. pervincit & ratio. escunt autem, id est, erunt. census, unus. ut cælus, vsus: COERATORES, curatores, &c.

5 senatori, qui aderit, aut causa, &c.) Locus est integer, & ab omni mendo purus: quamuis eum Manutius existimavit esse mendosum, itaque emendandum censuerit, senatori, qui nec aderit, nec loco, aut modo dixerit, aut causa, aut culpa esto. Sed non eget emendatione. loquitur enim hic de absentia senatoris tantum: veritatem abesse senatorem sine probabili causa, alioqui culpam contraxisse statuit. Cetera, quæ sequuntur, Loco senator, & modo orato:

ea quoque mendo vacant, & ita legi debet. vbi, orato, positum antiquo more pro dicitur, agitur. nec aderit autem dictum, pro, non aderit. nec, pro, non, antiquè.

6. vis in populo abesto, sic omnes quidem habent libri: sed unus manuscr. habet, adesto, & hæc scripturæ dissimilitudo notata est in codice Memm. quam tamen reieci. paullo post legendum, si quid turbassit, &c. quo modo excudendum curavi: non, ut est in libris vulg. Ast quid turbassit.

7. Censores fide leges custodiuntor.) Sic legendum censeo, neque longè discedens ab antiqua scriptura, & rationem ducem secutus. malim tamen, Censorum fide leges cust. nisi longius ablit ab antiqua scriptura. Fateor autem me olim sic edidisse, Censores fidem legis custodisito. cum ita emendatum in codice Memmiano reperissem. Sed nunc idem liquidd confirmo, hanc, quam nunc secutus sum scripturam, & propius accedere ad antiquam, & esse probabilior.

8. ad hanc familiam magis, &c.) sic docti quidam legi mutant, quàm, ut est in libris vulgatis, ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe, quibus cum facit ratio.

9. cum esset citò ablegatus) securus sum planè diuinam Ioannis Aurati coniecturam. significat autem, tribunatum, tanquam partum monstruosum, quem XII. tabulæ allegari, & de medio tolli iuebant, ablegatum esse, ut & idem Auratus eruditè docuit, & refert iuuenis eruditus, dignus magistro discipulus, Canterus: quamquam multo antè ita hunc locum à se esse emendatum mihi dixit Bern. Brissonius iurisc. doctiss. idemque actor causarum eloquentiss. Si quis tamen, legatus, retinere volet, hac lege, ut pro eo, quod est, ablegatus, accipiat non luctabor.

9. Quem enim ille non edidit, &c.) si hanc lectionem retineamus, hæc videtur eius esse sententia: Quem enim tribunum improbum non edidit primus ille tribuniciæ potestatis ortus? &c. sed quidam legi volunt, Quæ enim non edidit, &c. Sed fortasse legendum potius est, Qem enim ille edidit? &c. negationis particula deleta.

10. rumis & sicis iis) sic restituit Adr. Turnebus, nisi quod ego pro, iis sicis, sicis iis, edendum curavi.

11. nonnullos in omni memoria &c.) sic legendum vel libris omnibus inuitis, sententia enim plana & aperta est. ac-

gati non potest, inquit, cum deni tribuni quotannis crearentur, in omni memoria nonnullos perniciosos existisse: leuicis autem, & non bonos, fortasse plures.

12. ut multis præclarissimis legibus addic.) sic hunc locum, lacerum, ac mutilum redintegraui, restituta voce, legibus, quæ à scriptoribus librariis omilla fuerat.

13. si nos multitudinis vis fur, &c.) etiam hic locus à nobis in integrum restitutus est, ita tamen ut Manutius, & Turnebus nobis viam munierint, faciemque præluxerint.

14. Proflus ita esse haud ecquid ass.) sic hunc locum emendandum esse censeo. Sunt enim verba Quinti, se à fratre dissentire consitentis. id quod declarant ea, quæ sequuntur. Itaque vulgata lectio, Proflus ita est: haud equidem assentior, ferri non potest.

14. quod senatus ex his constituitur) mendosè hic operæ olim omiserunt, ex his, ante verbum, constituitur, sic enim legendum, quod senatus ex his constituitur, &c.

15. Præclara verò lex ista est, & latè patet) sic emendauit Adr. Turnebus: & ita legendum.

16. qui inferioris ordinis essent) sic edendum curavi, codicis Memmiani emendationem ex duobus libris manuscr. securus, nam libri vulgati, qui tenuioris ordinis essent.

17. atque omneis rumusculos populareis aucupante) sic emendavi, codicis Memmiani emendatione comprobata.

18. docuit quæ, quoad vixit &c.) sic hunc locum emendauit Adr. Turnebus. Nam antea mendosè legebatur, doluit quæ quoad vixit. Sed ut opprimeret Cælius populum, &c.

19. excitabat enim fluct. in simpulo) simpulum inquit Festus, vas paruum, non dissimile cyathò, quo vinum in sacrificiis libabatur. Apuleius apolog. 1. Eadem paupertas etiam populi R. imperium fundauit, proque eo in hodiernum diis immortalibus simpulo & catino sicili sacrificat.

20. Ac nostro quidem auctore cum res, &c.) sic emendo, parua scilicet immutatione facta, optimæque sententia expressa. corrupta enim fuerat vox, auctore, & ex ea factum, quo, deinde, quæ, unde Manutius vult fieri, qui, quod mihi non probatur.

21. nisi aut peccante senatu, &c.) spectante senatu, edidit Colinius, Manutius, ceteri. sed legendum, peccante,

vt & edidit Gul. Morelius, & legit Turnebus. Præterea velim sic legi, nisi aut eum, peccante senatu, &c. 22. è quib. sipe opè reip. ferre possit, ex vitiata, & corrupta scriptura, opè referre possit. Manutius *id est, ut dicitur, ut dicitur, ut dicitur* fecit, opè reip. ferre possit. sine dubio rectè. què nos securi sumus: vt saepe alias, quamuis singillatim non cōmemorauerimus. 23. nondum cognitis) sic est emendatum in cod. Memm. Adr. Turnebus autè coniectura probabili ductus emendat, nondum inuentis. ego magis probo, nondum cognitis Propius enim abest à libris manuscr. qui habent, nondum nitis. 24. ne cogitatis quidem) si nullū aliud locum in hoc toto lib. 3. in integrum restituissem, quàm hunc, præclarā me tamen operam litterarum studiosis nauasse existimarem. est enim hæc emendatio primū ita certa, vt refelli non possit: deinde ita facilis, & antiquæ scripturæ, à qua vulg. non discepar, finitima, vt nulla ei vis illata dici queat: postremo ita plana & aperta, & ad sententiam accommodata, vt non excogitata, aut à coniectura profecta, sed in libris omnibus sine ulla varietate reperta videatur, in quibus mendosè legitur partim, negotialis, partim, negoriosis, &c. Simeoni Bosio tamen, viro pererudito, & valde acuto, alia coniectura venit in mentem, meæ valde dissimilis. scripto enim puncto post, plebis, legit. Nec hoc satis est. admirandum &c. quæ verba refert ad ea quæ sequuntur, maiores præterea in priuatos homines leges ferri noluisse. Iudicet lector eruditus. 25. scitum esse & iustum) sic emendat Adr. Turnebus licet tamen etiam sic legere, scitum & iustum in omneis &c. 26. de quo serui, & latrones sciuisse) sic emendat Adr. Turneb. & Manutius, cum in manuscr. omnib. scriptū sit, serui & patroni. In codice Memm. emendatum est, de quo serui & pauci omnino ciues aliquid dicerent, fortasse melius. 27. Hæc detur cura) legendum fortasse est, Hæc mandetur cura. 28. plerosque in magistratibus) cum in codice Memm. reperissem hanc antiquam scripturam, resque in magistratibus, ego, plerosque pro, resque, reposui. quòd si quis velit legi, plerosque magistratus, non improbem, verum tamen nihil præterea mutare velim.

EIVSDEM INFRAG- MENTA LIB. I. DE REP.

1. omnis ciuitas, quæ est constitutio populi) legendum fortasse est, omnis ciuitas, constituta à populo, &c.
2. Anci Marcij pater quoque ignor.) Andréas Patricius sic emendat, Anci pater etiam ignoratur, nisi quòd is rex Ancus Marcius, &c. aliquanto longius à scriptura recepta. ego sic, Anci Marcij pater quoque ignoratur.
3. Sed audisse te credo, Tubero, Platonem, &c.) sic legendū esse vidit Iac. Cuiatius, iurisc. clariss. lib. obseruat. 11. cap. 9. Tuberone autè huic disputationi interfuisse licet intelligere ex fragmēto primo. ibi, propter Tuberone iussit assidere.
4. quæ terrent omnia) sic restitui, cum libri alij habeant, tenerent, alij planè terrent, vt edidi. & paullo antè, consilio pulso, ex Nonio reposui. Nam Patricius, edidit consilio pulsus libid. non rectè.

EIVSDEM INFRAGM. LIB. II. DE REP.

1. Esse autem angores, esse miseria, &c.) malim sic legi, Esse autem angore & miseria afflictas, atque abiectas, &c.
2. Vt auriga indoctus è curru trahitur, operitur,) lego, è curru trahitur, deripitur, &c. & ita sine dubio legendum. deripitur autem, id est, deorsum rapitur, & trahitur.
3. regali, optimo, & populati, &c.) legendum puto, regali, optimari & pop.

EIVSDEM INFRAGM. LIB. III. DE REP.

1. quid si eius vita in peric. veniet, vt eum aliquando necesse sit aut occupare, &c.) sic legendum, neque quidquam mutandum: occupare autem hoc loco, id est, *προλαμβάνειν*, aut *πρόσβλεψαι*, anteuertere, anticipare, præoccupare:

hoc est, ut eum necesse sit aut occidere, insidiatorem, seu grassatorem, seu quem alium vin inferentem, aut ab illo interfici. ineptè enim quidam interpretantur tabulam aut equum, quo vehatur, vi capere.

2. Est quidem verò lex, &c.) sic videtur legendum, non, ut vulgò, Est quidem vera lex, &c.

3. Pyrrhi videtur largitas à Coll. aut Sama.) videtur sic positus legendum, Pyrrhi videlicet largitas consulibus, aut Samnitium copiarum Curio defuerunt. Immo verò sic prorsus legendum cenleo. est enim ironia: qua significat, neque Fabricium Pyrrhi liberalitatem, & munera: neque Curium, Samnitium aurum desiderasse.

4. Si fas endo plagas caelestium, &c.) huius primi versus substitutio debetur P. Pithæo, iuriconsulto eruditissimo, & politissimo. Nam cum ita legeretur vulgò, Si fas caedendo caelestia scandere cuiquam est: apud Senecam autem hoc modo, Si fas est plagas caelestium, &c. is sagaciter odoratus est, legendum esse, Si fas endo plagas, &c. endo autem valet, in. Hos versus spectasse videtur Cicero cum illa scriberet, quæ sunt lib. 6. de rep. sub persona Scipionis minoris. Ego verò, inquam, o Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limen ad cæli aditum pater, quamquam à pueritia vestigiis ingressus & patris & tuis, decori vestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius.

EIVSDEM IN FRAG-

MENTA LIB. VI. DE REP. IN

quibus continetur Somnium Scipionis.

1. quàm simpinia pontificum diis immortalibus grata sint Samia) ex veteris scripturæ vestigiis, quæ observavi in Nonio manuscr. conieci sic esse legendum, quàm simpinia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiaque, ut is scribit, capedines. Ita autem scriptum est in illo vet. cod. quàm si impenia pontif. &c. licet tamen etiam simpula legere. Simpulum autem quid valeat, notum est: & videtur ea voce

in

in lib. 3. de legibus ibi, excitabat enim fluctus in simpulo.

2. quæ civitatis statum pervertunt) apud Nonium legitur, permouent: quod miror à Sigonio esse mutatum, neque ab Andrea Patricio, qui posterior in his fragmentis colligendis operam posuit, animaduersum, & correctum. permouent enim valet, valde commouent, & concutunt.

3. expendendos ciuis, non numer.) sic edidi, Cuiatij coniecturam secutus: qui planè diuine libro observation. ii. cap. 9. sic legendum esse coniecit: eum vulgò legatur, expendendos ab his, de prauatam scilicet antiquam scripturam suspicatus, ciuis, à scriptore librario, qui pro, ciuis, cibis, scriptis: vnde postea factum fuerit à sciolis, ab his.

4. ut, quemadmodum scribit ille, &c.) profert hunc locum Nonius minùs aptè, minùsque accommodatè ad id quod docere conatur, videlicet interdum genitium vsurpari ab auctoribus linguæ Latinæ pro nominatiuo.

5. me & fessum de via) Langius fatetur in suis libris non reperiri vocem, fessum, neque nos reperimus in nostris: quare delenda est.

6. deligere iterum consul) libri veteres habent, diligere: quod rectum est: ex quo dilectus: ut dilectus militum.

7. & parum rebus) sic habent libri veteres, non, ut vulgò, pax sit rebus: aut pacem rebus. parum rebus autem, præcisa locutio est, quæ sic integra sit: parum reb. temporis tribuite.

8. & ex magnitudines omnium, quas esse numquam &c.) ab omnibus veterib. codicib. abest vox, omnium. ex quo sic legendum arbitror: erant autem ex stellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus, ea magnitudine, qua esse numquam suspicati sumus, vel, quam numquam suspicari sumus.

9. prosperus & salutaris) sic habent omnes libri veteres, atque ita legendum. sic enim loquebatur veteres. immò verò vitatius est, prosperus, quàm, prosper: quemadmodum exterius, superus, inferus, & similia, quàm exter, super, infer, &c. mens mundi, & temperatio) legendum, mens mundi, & temperator, non, ut vulgò, mens mundi, & temperatio.

11. qui interuallis coniunctus imparibus) doctus quidam, idemque amicus meus, legendum putat, disiunctus, non coniunctus. quia, inquit, interualla disiungunt. sed ego contendo, nihil esse mutandum. nam symphonia, seu con-

centus constat, sit unus, coniunctus est ex intervalis imparibus: verbi gratia ex *διὰ τριτάτου, διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε*. quemadmodum cinnus constat ex multis dissimilibus rebus: & color aliquis componi potest ex multis distantibus ac diversis coloribus.

12 aut quam expetendam gloriam) nihil muto, neque quicquam immutatum est in codice Memmiano, cum tribus codicibus antiquis comparator: quamvis Langius ediderit, quam expetendo ego, quam, cum accentu lego, pro, quam valde, seu quantopere, hoc tantum.

13 sed partim obliquos, partim trauersos, partim etiam aduersos &c.) pro, partim trauersos, alij libri vulgati habent, partim auersos. sed veteres nostri codices neque, partim trauersos, neque, partim auersos, habent.

14 homines enim ioculariter) sic legendum putat Adr. Turnebus, libris sanè omnibus reclamantibus & recentioribus & antiquis: quorum hi quidem habent, loquelariter illi verò populariter: sed & pudentiùs, & propius antiquam scripturam, quam qui reposerunt, populariter. Nam, loquelariter, factum ex, loculariter: loculariter, ex, ioculariter, cum l, scriptum esset pro i. quod saepe peccabatur à librariis illis.

15 Cum pareat igitur &c.) pareat, id est, appateat, mendo: sed autem hic, pateat, habent libri vulgati.

EIVSDEM IN FRAGM.

HORTENSII.

1 aut Theopompo acrius, aut Ephoro mitius &c.) sic legendum, non, ut vulgo, aut Theophrasto mitius &c. Quid enim Theopompo, cum Theophrasto commune? hic loquitur M. Tullius de historicis. Theophrastus philosophus est. Præterea vetus codex hanc emendationem adiuvat, atque adeò comprobat, in quo legitur. Euphoro, sic lib. 2. de Orat. ad Q. frat. Theopompum, & Ephorum coniunctim commemorat, de historia loquens, & historicos Græcos enumerans.

EIVSDEM IN LIB. DE

VNIVERSO, SEV. IN TIMÆVM.

1 per sensus rationis experteis) sic legendum. sic enim Plato, *μὴ ἀδύνατον ἀδύνατον*. neque quemquam mouere debet, quòd Plato dixit in numero singulari, *μὴ ἀδύνατον ἀδύνατον*. Cicero verò in numero multitud. per sensus rationis experteis, fecit enim ambigui vitandi causa. nam si ita dixisset, quod assert opinioem per sensum rationis expertem, dubium esse potuisset, virum adiectiuum, expertem, referretur ad, opinionem, an ad, sensum.

2 qui aliquid munus eff.) legendum arbitror, qui aliquid opus eff &c. quod & Errico Stephano videbatur. sic enim Plato, *ὁ δὲ μὴ οὐκ ἐστὶν*. & ipse M. Tullius infra non longè, præclarum opus efficiat necesse est. & aliquanto inferius, ille fabricator tanti operis. Omnino non male in prima editione nostra impressum, qui aliquid efficere &c.

3 an ortus sit ab aliquo temporis principatu) sic emendandum cenfeo, sublata particula, an, quæ est in libris vulgatis ante, ab aliquo &c. & locata interpunctione post vocem, principatu.

4 eadem in opinatione consistunt: &c.) primum, consistunt, non, confidunt, ut vulgò legendum: deinde videtur deesse aliquid ex Platone, videlicet, cum sensu. sic enim Plato, *τὰ δὲ ἀδύνατα ἴσθαι ἀδύνατον μὴ ἀδύνατον*.

5 minus id, quod auemus, omnino consequimur) sic profus legendum, non, ut vulgò, quod habemus, animo consequimur. quod vidit Iac. Cuiatius. natum erratum ex vitiosa scribendi consuetudine, b, pro v. auemus, abemus, hinc, habemus: deinde ex, afo, factum, oio. ita totius locus deprauatus est.

6 idque ex inordinato in ordinem adduxit) quidam legi volunt, deduxit. Plato verbo simplici vtitur, *ὑγίαιεν. ἐν τῇ ἀναστάσει αὐτῶν ἀπὸ τῶν κακῶν*.

7 Rectene igitur vnum mundum diximus, an sint &c.) sic ex Platone restitui, non longè discedens à Manutij coniectura.

21. quā ipsi nolunt sic legendum: non quod ipsi, subintelligitur enim, tenus, & repetitur *ad nō*, vt sit quatenus.
22. alios in solem) vel sic legendum: cum apud Platonem legatur, *αἱ ἰσῆς*, vel apud Platonem legendum, *αἱ ἰσῆς*.

AD MARCELLVM CER-
VINVM REVERENDISS. SAN-
CTÆ CRVCIS CARDINALEM,
Pauli Manutij, Aldi filij, in alteram
Ciceronis philosophiæ par-
tem, præfatio.

EST genus hominum, qui ita sentiunt: philosophari, aut totum nihil esse, aut nō eorum esse, qui rerum agendarum in studio versantur. Quorum in altero mihi videntur, cum homines sint, bestiarum consuetudinem imitari, quæ tantum ea, quæ pedibus teruntur, quæque adsunt, intuentur, nihil altum suspiciunt, nihil longinquum cogitant: in altero res à natura copulatas velle se iungere. Nam qui ab actione rerum philosophiam excludit, quantum in seipso est, corporis & animi societatem dirimit, cum & corpus regimine animi, & animus ministerio corporis indigeat. Sed proferunt multos, quibus ignorantia philosophiæ non obstitit, quominus ea, quæ volebant, rectissime persicerent. Quasi verò sit eadem rerum omnium natura, & quod vni aliqua in causa contingat, id cuilibet omnibus in causis posse contingere credibile sit. Naufragium facit narrationis ignarus: arripit tabulam, & amplexu tenens, ad litus incolumis à fluctibus appellitur. Num ideo natandi peritiam negemus esse utilem, quodd, sine ea qui fuit, è periculo tempestatis euaserit: incidit aliquis in febrem, non curatur, & cōualefcit. Tollemus igitur medicinam, quoniam sunt qui sine eius ope sanentur: nihil minus: nisi si ea, quæ in casu sita sunt, anteponimus iis, quæ ratio gubernat. Quod idem de philosophia dicendum est. Nam vt illud demus sine ea multos esse laudem cōsecu-

tos: non & hoc dabimus, fore, vt sine eadem consequi omnes possint. Non eiusdē semper generis agendæ sunt res. Est, vbi prudentia vel mediocris abunde satisfaciatur: est item, vbi mentis altior speculatio requiratur. Hoc extremum qui poterit, sequitur vt & illud primum possit: sed qui illud primum, non & hoc extremum. Quod cum ita sit: vtum primum, & elisset habere, facilis est diiudicatio. In opinione enim, & eligendi potestate nemo ferè est quin totum partibus censcat esse preferendum: propterea quodd non totum in partibus, sed partes includuntur in toto. Ergo cum perspicuum hoc sit, accidere & posse, & solere, vt philosophiæ cognitio utilitatem afferat, ignorantia detrimentum: dubium non est, quin ea videatur esse cum rerum actione coniungenda. Sed eodem coniungi posse negant, quo argumento? aiunt eas dissimili in genere versari, alteram in otio, alteram in negotiis: itaque se non videre, qui possit in vtraque vnus excellere. Hic ego, Ceruine præstantissime, meam memoriam non excuriam, vt ea quæ legerim, aut audiuerim, reminiscar. Non est consilium, quæ ad illos tedarguendos faciant, vereturum è scriptis erueret: volo, vt exemplo tuo resellantur. Romæ viuis, & vixisti multos iam annos. Numquam omnino tua virtus tam illustri loco latuit: sed posteaquam te Paulus ILL. incredibili Pontifex non modò sapientia, sed bonitate etiam ornatus, in altiore dignitatis gradu collocatum, suorum omnium consiliorum & participem, & adiutorem esse voluit, tum verò clarissime sese ostendit lumen animi, ingenii que tui, vt nullus esset honor tantus, qui in te collatus, non videretur ei qui contulisset, magnam esse iudicii laudem allaturus. Itaque paullo post Cardinalis factus es, & factus tanto honorum applausu, tantaque læticia, quantam in animis hominum recte sentientiū summa dignitas virtutis tributa potuit excitare. Quo toto tempore valde tu quidem fuisti, atque es etiam nunc, distinctus à negotiis, maximeque ab iis, quæ & ad sedandas Christianorum principum discordias, & ad reprimendam Lutherani hæresis immanitatem pertinent: sed te tamen à philosophiæ studio nulla res vnquam potuit diuellere. Sic & animo, & corpori suis cuique muneribus aptè distributis, quotidie ferè modò à cognitione ad res agendas, modò à rebus agendis ad cogni-

tionem traductus, tēq. ipse in hoc quasi circulo identidem
reuoluēs, effecisti quod ab iis, de quib. initio dixi, fieri pos-
se negatur, vt & in tractendis negotiis, & in considerandis
rerum humanarum diuinarūque causis occupatus, dispar
in studio, pari tamē cum laude verferis. Ex quo intelligitur
ab iis, qui rerum actioni se dant, & peteipi philosophiam, &
tractari posse: debere autem ostendimus. Est igitur eorum,
qui aliter existimant, sententia omnis explodenda. Nos qui-
dem & nostra spē commoti, & tuo exemplo impulsī, quo-
tidie magis philosophiam admirantes, in eius cognitione
cupimus acquiescere, ad eamque magnis defatigati labo-
ribus & molestiis tanquam ad iucundissimum diuersorium
properamus. Quid si peruenero, vel potius cū peruenero
prosequar? tu ipse cupiditatem omnibus optimis non
prosequar? tu ego quidē multo, quā nunc facilius tua
in me merita vel tuebor, vel etiam illustrabo. Interea non
sumus otiosi, vtinā potius aliquanto minus occupati. Pro-
uinciam cepimus duram, atque difficilem, veterum scripto-
rum libros emendare dum volumus. Omnino in hoc onere
sustinendo valde sudamus: sed animus tuarum cohortatio-
num memoria confirmatus, manet in officio, manebitque
dum id, quod instituimus, absoluitur. Nunc edimus Cice-
ronis libros de philosophia, sanē multis à mendis, potissi-
mum ex antiquo Bernardini Maffei, qui te maximē obser-
uat, iuuenis eloquentissimi codice, vindicatos. Qui cū ita
digesti essent, vt in duas partes tributi legerentur, cūque
ego ex iis partib. eam maximē vellem tibi inscriptam emit-
tere, quæ tuæ personæ dignitatique aptissima videretur: fe-
ci, vt eam deligerem, in qua de natura Deorum eleganter &
acutē disputatur: vt, quoniam valde tibi pro tua veteri erga
me voluntate, prōque summis officiis deberi fructus indu-
strie meæ videntur, ij dum ad maturitatem peruenirent, his
se interim quasi floribus oblectares.

